

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Yaz/Лето /Summer 2017 ▪ Yıl/Год/Year 9 ▪ Sayı/Число/Issue 34
ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕКВЕРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308–6200

<http://www.dergikaradeniz.com>; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar–ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Erhan İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ▪ Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ ▪ Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA

Arif Cem TOPUZ ▪ Eser KARADENİZ

Yayın Kurulu/ Редколлегия/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ(Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ(Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ▪ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Bekir DENİZ(Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Caval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAS (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Dimitri D. VAŞİLEV, (Moskova Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Yakup ÇELİK(Yıldız Teknik Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ▪ Prof. Dr. Hüseyin TÜRK (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (İvana Cevahişvili Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ (İvana Cevahişvili Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL(Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Nadya TİDİKOVA (Altayistik Enstitüsü) ▪ Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Ardahan Üniversitesi)

Redaksiyon/ Редакция/ Redaction

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Uluslararası İlişkiler/ Международные отношения/ International Relations Expert

Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları/ Советники по иностранным языкам/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi/ Адресиздательства/ Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü–Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – (+995) 597054760 e–mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı/ Типография/ Pres: Atalay Matbası (ANKARA)

Bu dergi Tübitak/ULAKBİM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Tubitak/ULAKBİM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest and ASOS Index.

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

Hakem Kurulu

- Prof.Dr. Tofiq ABDÜHASANLI ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Adnan AKGÜN – Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESING – (Hollanda)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN – Altay Devlet Teknik Üniversitesi (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN – Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet ÇİHAN – Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Maria CİKİA – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bekir DENİZ – Akdeniz Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV – Kırım Devlet Pedagoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK – Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN – (İran)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRİSOY – Ankara Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Tacida HAFİZ – (Bosna–Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV – (Bulgaristan)
- Prof. Dr. Vasiliy Vasilyevič İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bravina Rozalia İNNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti Bilimler Akademisi –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN – Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ – İvana Cevahışvili Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYİPOV (CHUI Üniversitesi – Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV – Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK – Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK – Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL – Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH – (Moskova Lomonosov Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK – Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Mambetturdu MAMBETAKUN (Şincan Pedagoji Üniversitesi, Çin)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK, (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alekseyev Anatoly NIKOLAYEVIC (RAN Kuzey Sibirya Halkları Bölümü – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdülkerim RAHMAN – (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN – Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN – Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN – Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdolvahap TAŞTAN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU – Rize Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Olga MELNİCUK – (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI – Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER – Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL – Kafkas Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Mutlu Deveci – Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN – (Abay Üniversitesi, Kazakistan)

Temsilcilikler/ Представители/ Representative**YURT İÇİ / Турция / Interior:**

Prof. Dr. Bekir DENİZ – ANTALYA ▪ Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN ▪ Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY – BOLU ▪ Halis TEKİN – BURDUR ▪ Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR – GİRESUN ▪ Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE ▪ Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ ▪ Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL ▪ Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR ▪ Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ ▪ Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN – KARS ▪ Osman KABADAYI – KIRŞEHİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL – KİLİS ▪ Dr. Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA – MALATYA ▪ Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR ▪ Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NIĞDE ▪ Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU ▪ Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN ▪ Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA – SİVAS ▪ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON ▪ Yrd. Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

YURT DIŞI / Другие страны /Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlyas İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Mehmet TÜTÜNCÜ – HOLLANDA ▪ Harid FEDAİ – KKTC ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVIÇ – SIRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU – TATARİSTAN M.C. ▪ Natalya BUDNİK – KIRIM – UKRAYNA ▪ Dr. İrina KAYAN – POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ▪ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ▪ Prof. Dr. Charlyn DYERS – GÜNEY AFRİKA ▪ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN ▪ Doç. Dr. Rainer CZICHON – ALMANYA ▪ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ▪ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ▪ Dr. Anarhan NADİROVA – KIRGIZİSTAN ▪ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ▪ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ▪ Prof. Dr. Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ▪ Prof. Dr. Marika Cikia – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kopy KYÇYKU – ROMANYA ▪ Dr. Maria MAVROPOULOU – YUNANİSTAN ▪ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ▪ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA – POLONYA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU) Doktorant Nursaula AKHATOVA (Oral şehri KAZAKİSTAN)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ**Söz Başı***Presentation**Предисловие***Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak..... 9****Çağdaş Azerbaycan ve Özbek Şiirinde Ortak Gelişme Enlemleri; Dil Konusu (60'lı Yıllar)***Parallels Of Common Develorment In Modern Azerbaijani And Uzbek Poetry (60th Years)**Параллели Общего Развития В Современной Азербайджанской И Узбекской Поэзии (60-Е Годы)***Terane Heşimova..... 11****Nahçıvan'ın Eski Sanat Alanlarından***The Area Ancient Art Of Nakhchivan**Древнее Ремесло Нахчыван***Togrul Halilov..... 22****Kadınların Yoksullukla Mücadele Yollarından Biri Olarak Sosyal Yardım Başvuruları: Adana Büyükşehir Belediyesi Örneği***Social Assistance Applications For Women As One Of The Ways To Combat Poverty:**Adana Metropolitan Municipality Example**Обращение Женщин К Инстанциям С Целью Получения Социальной Помощи, Как Одна Из Форм Борьбы Против Бедности: На Примере Мерии Г. Адана***Bülent Kara-Hacer Ateş..... 30****XVI. Yüzyıl Sonlarında Samtskhe-Cavakheti Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı: Sakuneti Köyü Örneği***The Social And Economic Structure Of Samtshke-Javakheti Villages At The End Of XVI Century: The Sample Of Sakuneti Village**Социальная И Экономическая Структура Сел Самцхе-Джавახети В Конце 16-Го Века: На Примере Села Сакунети***Iasha Bekadze..... 42****John Fowles'un Abanoz Kule ile İhsan Oktay Anar'ın Efrasiyab'ın Hikâyeleri Eserlerinde Postmodern İroni ve Parodi Karşılaştırılması***Comparison Of Postmodern Irony And Parody In Ebony Tower By John Fowles And Efrasiyab'ın Hikâyeleri By İhsan Oktay Anar**Сравнение Иронии И Пародий Постмодернизма В Произведениях Джона Фаулза "Башия Из Чёрного Дерева" И Ихсана Октайя Анара "Рассказы Эфрасияба"***Vedi Aşkaroğlu..... 85**

“Yılbız” Sözcüğü Üzerine

About The Word “Yılbız”

Про Слово «Йылбыз»

Servet Ertekinoglu..... 99

Tam Yağlı Katı Yoğurt Üretiminde Süt Yağ Oranının İstatistiksel Kalite Kontrol Grafikleri ile İncelenmesi

Examine Milk Fat Ratio In Whole Fat Solid Yoghurt Production With Statistical Quality Control Charts

Статистика Контроля Качества Жирности В Производстве Густого Йогурта

Sami Özcan- Zafer Aykanat..... 109

Gelir Adaletsizliğinin Sebeplerinin Araştırılması: Ampirik Analizi

Investigation Of The Reasons Of Income Inequality: An Empirical Analysis

Исследование Причин Неравенства Дохода: Эмпирический Анализ

Fatih Volkan Ayyıldız 131

Ortaçağ’da Karadeniz’in Kuzeyinde Din Algısı

Religion In The North Of The Black Sea In The Middle Age

Восприятие Религии В Средние Века На Севере Чёрного Моря

Önder Güler..... 142

Философские И Методологические Основания Изучения Функционально-Семантического Поля Одушевлённости-Неодушевлённости В Русском Языке Начала ХхI Века

21. Yüzyılın Başında Rus Dilinde Canlılık-Cansızlık Fonksiyonel-Semantik Alanı

İncelemesinin Felsefi ve Metodolojik Gereçekleri

Philosophical And Methodological Basis Of The Study Of Functional-Semantic Field Of Animateness-Inanimateness In Russian The Beginning Of The XXI Century

Reşat Şakar..... 157

Трилогия А. Н. Толстого «Хожение По Мукам»: Традиции И Новаторство В Эпической Прозе

A. N. Tolstoy'un "Azap Yolları" Üçlemesi: Epik Düzyazıdaki Gelenekler ve Yenilikler

Triology "The Road To Calvary" By A. N. Tolstoy: Traditions And Innovations In Epic Prose

Tülay Akbaba 173

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde Varan Figürleri

Desert Monitor Figures In Pre-Pottery Neolithic Period

Фигуры С Изображением Варана Каменного Века Неолита

Bahattin Çelik..... 183

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Dergimizin 35. Sayısı Prof. Dr. Gürkan DOĞAN'a armağan edilecektir. Yazılarınızı bekliyoruz.

Bizlere, dergimizin yayın kurallarına uymayan pek çok makale gelmektedir. Bu nedenle gönderdiğiniz makalelerinizin pek çoğunu geri çevirmek veya kabul etmemle karşı karşıya kalıyoruz. Bu hem bizim ve hem de siz değerli araştırmacılar için zaman kaybına neden olmaktadır. Lütfen, dergimizin yayın ilkelerini gözden geçirerek makalelerinizi gönderiniz.

Bu sayıdan sonraki sayılarımızda, posta adresimize gelen makaleler kabul edilmeyecektir. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. Dergipark projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınacaktır.

Dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan sosyal bilimcilere Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

The 35th issue of our journal will be dedicated to Prof. Dr. Gürkan DOĞAN.

So far, we have received many articles which are not compatible with the writing format of our journal. Therefore, we are forced to turn down some of them for revision or not accept some at all, which means a loss of time for us and the dear writers/contributors. I kindly ask you to first have a close look at the writing principles of the journal and then send us the articles.

In the following issues, articles sent to us through e-mail will not be considered for publication. Please send your articles through the system present in ULAKBİM-Dergipark. The articles will be examined technically by our editors and those considered suitable will be sent to the referees for blind review.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through www.dergikaradeniz.com ; www.dergikaradeniz.net ; www.dergikaradeniz.org .

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Professor Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

35-й номер нашего журнала посвящается профессору Гюркану Доган.

Мы получаем много статей, не соответствующих нашим требованиям. В связи с этим, вынуждены не принимать, или отправлять эти статьи обратно авторам. Всё это становится причиной потери дорогого времени как для реколлегии, так и для авторов. Просим Вас высылать доклады соответствующие нашим требованиям.

Со следующего номера доклады, высланные по электронной почте, не будут приниматься. Просим высылать доклады по электронной системе журнала. Соответствие докладов, высланных в рамках проекта Dergipark, будут проверяться со стороны нашей редколлегии. После чего, они будут отосланы рецензентам.

Доступ к архиву нашего журнала можно осуществлять по следующему адресу: www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org

Учёным желаем высоких научных достижений, царство небесное всем деятелям общественных наук, покинувших нас.

С уважением.

Профессор доктор Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
Редактор журнала

**ÇAĞDAŞ AZERBAIJAN VE ÖZBEK ŞİİRİNDE ORTAK GELİŞME
ENLEMLERİ; DİL KONUSU (60'LI YILLAR)**

**PARALLELS OF COMMON DEVELOPMENT IN MODERN AZERBAIJANI
AND UZBEK POETRY (60TH YEARS)**

**ПАРАЛЛЕЛИ ОБЩЕГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННОЙ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ (60-Е ГОДА)**

Terane Heşimova*

ÖZ:

Makalede çağdaş Azerbaycan-Özbek sanat ilişkileri, özellikle şiirde ortak gelişim özellikleri, her iki halkın şairlerinin sanatında konu, fikir ve içerik, üslup enlemleri inceleme objeksidir. Tarihi folklorla dayalı çağdaş Azerbaycan ve Özbek sanat ilişkilerinde 20. Yüzyılın 60'lar edebi akımı 70 yıl Sovyetler asaretinde bulunan Azerbaycan ve Özbek halklarının şiirinde dönemin yasak ve takiplerini, Sovyet tipi yaşamı hemin dönemde cesaretle eşiştirme ortak sanat ve gelişim özelliklerini ihtiva ettiğinden, Vatan ve Ana dili konuları döneme itiraz içerikliydi. Bu sanat enlemlerinin gelişmesinin genel Türk edebiyatında oynadığı önemli rol ünlü Azerbaycan ve Özbek şairleri Bahtiyar Vahabzade'nin, Halil Rıza Ulutürk'nin, Erkin Vahidov'un, Avdulla Aripov'un, Pauf Perfi'nin kalame aldıkları eserlerin ortak özellikleriyle önerilir.

Anahtar kelimeler; Özbek, Azerbaycan, çağdaş, ulusal, vatan, sanat, dil, ortak

ABSTRACT:

The literary relations between Azerbaijani and Uzbek poets is researched in this article . In particular, the characteristics of common development of their poetry and also the theme, idea and style analogy in creativity of these poets became object of the research. As the literary movement of 1960's, which is based on historical folk, in modern Azerbaijani and Uzbek literature contains the ban and persecutions on Uzbek and Azerbaijani poetry of Soviet period, the themes of Motherland and mother tongue in literature were means of protest. The proof of these statement or analogy was reflected in poetry of prominent Azerbaijani and Uzbek poets like Bakhtiyar Vahabzade, Halil Rza Uluturk, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Rauf Perfi.

Key words: Uzbek, Azerbaijan, modern literature, motherland, creativity, mother tongue, common

АННОТАЦИЯ:

В статье исследованы литературные связи между азербайджанским и узбекским поэтами. В частности, предметом исследования является особенности общего развития поэзии двух народов, а также аналогия тем, идей и стиля в творчестве этих

* Assoc.Prof., Terane Heşimova, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMEA), Dogubilimcilik Enstitü, "Merkezi Asya" bölümü, e-mail: tarana_nur@yahoo.com.tr

поэтов. Литературное движение 1960-х годов в литературе этих двух стран, основанное на историческом фольклоре, содержит запреты советского периода и темы "Отечество" и "родной язык" в литературе были средствами протеста. Доказательство этому является творчество выдающихся азербайджанских и узбекских поэтов, таких как Бахтияр Вахабзаде, Халиль Рза Улутюрк, Эркин Вахидов, Абдулла Арипов, Рауф Перфи.

Ключевые слова: Узбекский, Азербайджанский, современный, национальный, родина, профессия, искусство, язык, общее

Giriş:

Azerbaycan-Özbek halklarının edebi ilişkilerini, ortak gelişim enlemlerini oluşturan önemli faktörler vardır ki, bunlar bir çok dönemler için, aynı zamanda günümüz için de geçerlidir. Din, dil, tarih, kan-gen hafızası yanı sıra benzer, bazen eşleşen sosyal-siyasal durum gibi önemli faktörler tarihin tüm engellerini aşmaya, sanatta ortak gelişim özelliklerinin saptanmasına yardım etmiştir.

Azerbaycan ve Özbek edebiyatbilimciliğinde bu halkların edebi ilişkilerinin yıllarca araştırma objesine dönüşmesine rağmen, henüz çok sayıda edebi-teorik konular bilimsel düzleme taşınmasını bekliyor. Azerbaycan ve Özbek halklarının tüm dönemlerde, aynı zamanda geçen yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren edebiyatlarının aynı mahiyette, temeli benzer akım ve eğilimler olan, paralel gelişme özelliklerine, yeni estetik içerik ve kaliteye sahip olması, milli kendini kavram eğilimlerini içermesi dönemin edebi ilişkilerinin özeyini oluşturur.

20.Yüzyılın ortalarından, özellikle 60'lı yıllardan modernizmden postmodernizme geçişle Azerbaycan ve Özbek halklarının edebiyatlarında yeni bir dönem başladı. Diktatör Stalin'in ölümünden sonra edebiyatın sansür, takip, yasaklardan kurtuluşu, dünya edebiyatında, özellikle Batı edebiyatında yeni edebi akımların aktifleşmesi aynı dönemde gerçekleşti. Bu sanatsal aşama Azerbaycan ve Özbek halklarının edebiyatına etkisiz kalmadı. 60'lı yıllarda semboller, üstü kapalı anlamlarla ulusal değerlerine, tarihine dönüş motifli eserler kaleme alındı. Sovyet İmparatorluğu, Sosyalist sistemi, Sovyet realizmini¹ övmek amacıyla yazılan eserlerden uzaklaşma, millilik motifli sanat, eskinin gereksiz geleneklerinden arındıran mekanizma olarak harekete geçti. Azerbaycan ve Özbek halklarının şairleri ulusal şiiri "övgü" geleneklerinden kurtarmak için yaşam ve faaliyetlerini seferber ettiler. Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza Ulutürk, Erkin Vahidov, Rauf Perfi ve diğerleri gibi cesur Azerbaycan ve Özbek şairleri hürriyet ve açıklık havasıyla milli şiire yeni nefes vererek, ulusal haklarının şiirde öncüsüne dönüştüler.

1. 20. Yüzyılın 60'lı yıllarında Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Ortak Gelişimi ve Azerbaycan Ünlü Şairi Bahtiyar Vahabzade'nin Sanatında Dil Konusunun Karakteristik Özellikleri

Dil her zaman milliliğin algılanması açısından halkın tarihinde ve ulusal "ben"inin onaylanmasında lider konumdadır. Dil halkın tarihini, kültürünü, ulusal değerlerini içerdiği için halka yönelen darbelerin ilk oku dile atılır. Çünkü dilin hedef alınması halkı imha politikasının ilk güçlü darbesidir. İmperyaların, sömürgelerin, işgalcilerin dile yönelik

¹ Edebiyatda sanatsal yöntem

saldırıları siyasi süreç olsa da, kesici kolları tüm alanlara yöneliyor. Sonuç olarak ise son öldürücü darbe halkın ruhuna, ulusal medeniyetine çarpıyor. Geçen yüzyılın 60'lı yıllarda ister Azerbaycan, ister Özbek şiirinde vatan aşığı şairler Sovyetler Birliği'nin Türk halklarının dilini hedef alan politikalarına karşı üstü kapalı anlamda itiraz ederek, ulusal haklarını savunuyorlardı. Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza Ulutürk, Abdullah Aripov, Erkin Vahidov ve diğer şairler kaleme aldıkları dil hakkında şiirlerinde, Vatana adanmış şiirlerde dillerine yönelen saldırılara karşı çıkıyor, dilin tarihine, köklerine varmakla ana dilini milli varlığın sembolü olarak değerlendirirler. Ancak, yeni dönem gençleri tarafından büyük bir ilgiyle karşılanan şairler, öte yandan, Sosyalist sistemi savunanların ağır eleştirilerine maruz kalır. Yukarıda isimleri geçen şairler yazdıkları şiirlerinden dolayı, yaşamları süreci sıkıntılı ve mağdur günler geçirirler.

Azerbaycan edebiyatında, şiirinde dil hakkında şiirlerin çağdaş mimarı sayılan Bahtiyar Vahabzade'nin ana dilinin korunmasına adanmış şiirleri şairin sanatında aşamaları ihtiva ediyor. "Prof.Buludhan Halilov B.Vahabzade'nin sanatında dil konusunu dört aşamaya ayırıyor; Şairin milli dilinin savunmasına, mücadeleye başladığı yıllar, yani, 50'li yılları şairin dilbilim görüşlerinin birinci aşamasını, 60'lı yıllar ikinci aşamasını, 70'ler üçüncü, 80'li yıllar ise dördüncü aşamasını oluşturmaktadır. Şairin dilbilim görüşlerinin birinci aşamasının başlarında şair dil mücahidi gibi ana dilimizin saflığı yolunda tüm dilçileri, edebiyatbilimcileri ve halkımızı dilin temizliği uğruna harekete seslemiştir" (Şabizade, 2016; 1).

Dönem açısından Azerbaycan ve Özbek halklarının şiirinde dil konusunu kıyaslarken, bu yönde sanatsal etkinin, fikir, içerik enlemlerinin Bahtiyar Vahabzade sanatından kaynaklandığını görüyoruz. B.Vahabzade'nin dilbilim görüşlerinin birinci aşamasında yazılan, milli şiirimizde, diğer halkların edebiyatları için örnek bir eser olan "Ana dili" şiiri (1954) şairin sanatının başyapıtlarından biridir. Bahtiyar Vahabzade bu şiiri kaleme almakla dili yönetmiş olanlar, aynı zamanda Özbek halkı için şiirde ana dilinin savunulması konusuyla dil mücadelesine yol açmıştır. Her iki halkın şairleri ana dilinin çağdaş, mübariz savunucusuna dönüşüyor, dil ve Vatan konusu şiirlerinin ana konusu gibi vahdette önerilir. Bu edebi nitelik Bahtiyar Vahabzade sanatının özgün özelliğidir. Şair Türkçe'yi korumak, tarihini korumaktır, dilini korumaktır amacıyla milli haklarını savunur:

Bu dil - bizim ruhumuz, aşkımız, canımızdır,
 Bu dil - birbirimizle ehdi-peymanımız.
 Bu dil-tanıtmış bize bu dünyada her şeyi.
 Bu dil –ecdatımızın bize bıraktığı
 En değerli mirastır, onu gözlerimiz tek
 Koruyup kuşaklara biz de hediye verelim. (Şabizade, 2016; 1)

Şiirin diğer bölümlerine dikkat ettiğimizde dilini unudanları Vatan sevgisinden uzak, kaçak olarak görür Bahtiyar Vahabzade:

Ey kendi ana dilinde konuşmayı ar bilen,
 Bunu iftihar bilen, modalı edebazlar²
 Kalbinizi okşamır koşmalar, telli sazlar.
 Koy bunlar benim olsun.
 Ancak vatan ekmeği, bir de ana yüreği
 Sizlere kanım olsun. (Şabizade, 2016; 1)

² Yaşamı debe uyduranlar, deb peşinden koşanlar

İster sanatında, gerekse yaşam ve faaliyetinde dilin aktif savunucusuna dönüşen Bahtiyar Vahabzade'nin Millet, Vatan sevgili şiirlerinde özellikle, ana diline karşı yönelen Sosyalist Rejimin şovenist siyasetine karşı mücadelesi, şiirin geniş imkanlarına dayanarak konuya değişik açıdan yaklaşım, içerik kapsamı, biçim ve üsluptan başarılı şekilde kullanım, aynı zamanda coşan, çağlayan asi milli ruhunun sanat yansımaları aynı dertleri yaşayan, esaret altında saklı inleyen diğer Türk halkları için sanatsal okul seviyesine yükselerek, çağdaşlarını sanatının ardından götürmeyi başardı. Şairin ulusal haklarının savunma simgesine dönüşen şiirleri kardeş Özbek halkının edebiyatında milli konuların, ayrıca dil konusunun yansımalarına etki göstererek, ortak gelişme özelliklerinin saptanmasına yardım etmiş oldu.

Özbekistan'ın halk şairi, Alishir Nevai ödülü kazanmış Abdullah Aripov (1941) Azerbaycan ve Özbek edebi ilişkilerinin, kardeşlik ilişkilerinin gelişmesinde özel hizmetleri olan şairdir. Aripov sanatı, çağdaş Özbek şiirinin özellikleri ve diğer edebi meseleler Azerbaycan edebiyatbilimciliğinde araştırma objesidir. 2014 yılında Prof.Dr, Özbekbilimci Yaşar Kasımbeyli'nin "60'lı yıllar Özbek Şiirinin Poetikası" adlı monografisi Özbek dilinde yayınlanmıştır. Kitapta 1960 yıllar Özbek şiirinin tanınmış temsilcileri, aynı zamanda Halk Şairi, Özbekistan Kahramanı Abdullah Aripov'un eserleri incelenir, "Abdullah Aripov'un Poetikası", "Yeni Şiirsel Çelişkinin Gelişmesi ve Sembolik İmgeler Dinamikleri", "Halk Karakterinin Yeni Formda Empoze Edilmesi", "Abdullah Aripov ve Özgür Edebiyat İdeali", "Abdullah Aripov ve Yeni Özbek Lirikası" (Kengerli, 2014:) ve diğer konular incelenmiştir. "Sanat hayatına 1950'li yılların sonlarında şiir yazarak başlayan Aripov, daha öğrencilik yıllarında yazdığı şiirlerle, özellikle üniversite gençliğinin ilgisini kazanmıştır. 1960'li yılların başlarında yazdığı "Münacatı Tingleb" (Münacaatı Dinleyerek) adlı şiiriyle adını duyurmuştur" (Ertuğrul, 1996: 970). Bu şiir, o dönemde Sovyet sistemini övmek amacıyla yazılan şiirlere bir tepki olarak yazılmıştır. 1964 yılından itibaren yazmaya başladığı "Men Neçün Sevemen Özbekistanı?" (Ben neden seviyorum Özbekistan'ı!?,), "Yüzme Yüz" (Yüz Yüze), "Tilk Balıkçe" (Altın Balıkçık), "Temil 'Adam" (Robot) gibi şiirleri ile, mücadeleci ruhlu, vatansever gençlerin örnek aldığı şaire dönüşmüş, fakat Sovyetler Birliği'nin baskılarına, elıştırilere maruz kalmıştır. Aripov 1965 yılında Özbek diline adadığı şiirde üstü kapalı anlamda diline karşı saldırılara karşı çıkıyor, ilginç teşbih ve epitetlerle işgalcileri ifşa ediyor. Aripov kendi dilinde konuşamayanları papağana benzetiyor:

Orijinal:

Ana Tilimge

Ming yıllerkim, bülbül kelami
Özgermeydi, yahlit hep.
Ama şorlik totining hali
Özgelerge taklid hep.

Ana tilim, sen barsen, şeक्सиз
Bülbül gürültünün şe'rge salamen.
Sen yokalgen kuning, şubhesiz,
Men hem toti bolib kalemnen ... (Koçoğlu, 1996: 33)

Çeviri:**Ana Dilime**

Binlerce yıldır bülbülün kelamı
Değişmez, bütündür daima.
Ancak, uğursuz papağanın hali
Başkalarını taklittir daima.

Ana dilim, sen varsın, şüphesiz
Bülbülün şarkısını şiire katayım.
Senin kaybolduğun gün, şüphesiz,
Ben de papağan olup kalırım ...

Bahtiyar Vahabzade sanatında olduğu gibi, ana dilini unudanların Vatanın bugünü, geleceği için tehlike olduğu düşüncesi Abdullah Aripov sanatında devam ediyor. Forma farklı olsa da, içerik ve anlamın dilini inkar etmekle tarihini, milli değerlerini inkar edersin fikrini ortaya koymaktadır. Abdullah Aripov "Anadili" şiirinde dilini unudanları başkasının söylediğini tekrarlayan papağana benzetiyor. Bahtiyar Vahabzade "modalı edebazları" tarihin düşmanı gibi, milli kültürümüzün düşmanı gibi eleştiriyor. Bu ortak özellikleri benzer sosyo-politik durum oluştursa bile, yanı sıra sosyal içeriği, millilik açısından beşeri öneme sahip Bahtiyar Vahabzade sanatı özbek şairleri için sanat okulu değerindedir.

Ülkelerimiz bağımsızlık kazandıktan sonra Abdullah Aripov 1996 yılında milli kimliğimize dönüş karakterli tarihi dram eseri kaleme aldı. "Sahipkıran" adlı bu eser büyük Timur'un mücadele dolu yaşamına, tarihi hizmetlerine adanmıştır. Eserde Yesevi ile Timur karakterlerini kıyaslayan şair bu diyalogla Türk'ün düşmanlarına, tarihine, milli kültürüne, geleneklerine, milli psikolojik değerlerine gölge salanlara mesaj seslendirir:

Orijinal:

Niyet kaçca cazibeli bolsa hem,
Temur, Kılıç bilen murad hasıl bolmağı güman ...
Tilimiz bir, dinimiz bir, imanımız bir.
Bir hil yumuş yüklenmişdir ikkimizge hem ..
Sen fiğ bilen, men söz bilen başkardık uni.
Birak sening yonğmgni yakley almeymen. (Ertuğrul, 1998:613)

Çeviri:

Niyet her ne kadar cazip olsa da,
Kılıçla muradın gerçekleşmesi şüpheli, ..
Dilimiz bir, dinimiz bir, imanımız bir,
Aynı görevimiz var ikimizinde
Sen kılıçla, ben söz ile artık bunu.
Ancak senin yöntemini beğenmiyorum

Şair bu kıyaslamayla beyan ediyor ki, Türk komutanı fitnelerin, komplikasyonlar sonucu olarak kılıca el atsa da, Türkün büyüğü, bilgisi onun kılıca el atmasını desteklemeyecek kadar insancıl tefekküre, yüksek insani özelliklere sahiptir. Abdullah Aripov sanatında Azerbaycan konusu özel yerlerden birini tutuyor. Abdullah Aripovun Azerbaycan'a adadığı aynı isimli şiirinde şairin zaferi Azerbaycan ve Özbek halklarını bir babanın evlatları gibi şiirsel sunumudur. İster şiirin içeriği, gerekse tarzı ve biçimi özel bir ustalıkla seçilmiştir. Şair aynı babanın evladı gibi sunduğu kardeş halkları şiirinin

biçiminde bile betimlendirmeye başlar, bir satırı Azerbaycana, diğerini Özbekistan'a adıyor. Aynı kökten gelen bir babanın tarihte iz bırakmış evlatlarını şiirsel dilinin mahareti ile betimler. Şiirde her bir satır bir cümleyi içerse de, bir cümle büyük bir tarihi, sanat yolunu, kardeşlik, dayanışma tarihini yansıtır:

Nizami balından helva pişirdi,
Nevai türk şiiri tuttu cihanı.
Özbek tek lehze elden verdi,
Fizuli elinden çıkan divanı?
Daşkent`im Vurgun`a³ can kurban eyler,
Bakü asirgermi Gafur⁴ canı? (Binnetova, 2015: 1)

3. Sovyetler Döneminde Azerbaycan ve Özbek Şiirinde Sosyalist Sistemi ve Sovyet Tipi Yaşamayı Eliştirme; Bahtiyar Vahabzade ve Erkin Vahidov Sanatında Paralellik

Özbek halkının büyük oğlu, şiiriyle asaretlere baş eğmeyen, halkının ulusal haklarını şiir diliyle savunan Erkin Vahidov (1936) sanatında ana dili konusu Türk dünyasının şairi Bahtiyar Vahabzade`nin sanatında olduğu gibi öndedir. Çünkü her iki büyük şair, millet sevgili sevdalılar iyi biliyorlardı ki, halkın tarihini, kökünü, kültürünü korumanın tek yolu ana dilinin korunmasıdır.

Erkin Vahidov`un 1976 yılında kaleme aldığı "Ana Dilim Ölmez" şiiri ilginç içeriğe sahiptir. Şair Sovyet döneminde ana dilinin imha tarihine, kültürüne, ulusal kimliğine tuşlanan politikalara şiirinin büyük değere sahip küçük süje hattıyla itiraz ediyor. Döneminin yasaklarına ve herşeyden önce Türk milletine ait hümanizme dayalı Özbek şairi milletler, halklar arasında ayrım düşürmüyor. Tüm halkların dillerini aynı değerde savunuyor. Şiirin süjesine dikkat çekelim: Günlerin birinde hatip ilan eder ki, dünyada tüm diller yok olacak, tek bir dil yaşayacaktır. Bu noktada söz adamları, sözü inci gibi sanatın boynuna dizen şairler mezardan kalkarak hatibe itiraz ediyorlar. Nevai, Fizuli, Şiller, Balzak, Tagor, Hayyam ve diğerleri heyecanlı ve şaşkın bir şekilde hatibden inmeği talep ediyorlar. Gökkuşağı gibi renkli, güzel olsun diye "sanat herkesin kendi dilinde güzeldir" fikrini, dilin dokunulmazlığını beyan eden Erkin Vahidov imgelerin diliyle halkları onun dilinde konuşmaya teşvik eden Sovyet İmparatorluğu'na üstü kapalı itiraz ediyor:

Orijinal;

Be-kadr bolsa nehat
Tillerdeği terâvet.
Yokaldı bu kün, heyhât,
Kabrlerde helâvet.

"Faust" yandı gurillep,
"Hamse" otge tutaşdı
Bir sedâ cehan boylap
Taraldı, tağlar aşdı.

Bu sedâ yangrar hemân
Sire edâ bolmeydi.
Âlem aytar

³ 20. Asrın ünlü Azerbaycan şairi

⁴ 20. Asır ünlü Özbek şairi

Heç kaçan
Ana dilim ölmeydi (Vahidov, 1992:100)

Çeviri:

Dillerin güzelliği,
Nasıl değersiz olur.
Yok oldu, bugün heyif,
Mezarlardeki huzur.

"Faust" yandı gurlayarak,
"Hamse" yi alev aldı,
Bu seda cihan boyunca
Yayılab dağlar aştı.

Bir seda yanğılanır hala,
Hiç zaman yok olmaz.
Cihan haykırıyor:
Hiçbir zaman
Ana dilim ölmez !! (Çeviri: T.H)

Şair ana dilinin hiçbir zaman ölmeyeceği düşüncesiyle dilimize yönelik politikalara, yasaklara üstü kapalı itiraz ediyor. Erkin Vahidov'un bu veya diğer şiirlerinde üstü kapalı anlamlardan çok, mecazi deyim tarzı öndedir. "Kimmiş, ana dilinin canına kast eden, kast edip kılıç çeken kim" diyen şair bu kastlerin gerçek içeriğini açmakla, tarihsel-edebi olgularla, diğer halkların tarihinden örneklerle "Ana dilinin ölümsüzlüğünü" belirtiyor.

Erkin Vahidov'un sanatında dil konusu ve bu başlıkta şiirler sayıca çok, içeriği çeşitlidir. Şair dilinin yasaklanmasına karşı itirazını, gönül duygularını sanat tarif araçlarının yardımıyla ana dilinin korunması mahiyetinde belirtir:

Ana tiling derdin saklap köngilde
Nale kilsang, kökke çıkar feryadım
Yetmiş yetti püştüm sözlegen tilde
Sözler mikin yine yetti evladım. (Vahidov, 1992: 17)

Ana dili derdini tutup gönülde
Inlesen göklere çıkar feryadım
Yetmiş yedi babamın konuştuğu dilde
Danışarmı acaba yedi neslim (T.H)

söyleyerek eski tarihinin, bugün ki, acılarının büyüklüğünü feryadının göklere yükselmesi teşbihiyle belirtir, halkının, milletinin geleceğinden tedirginliğini saklamıyor. 60 yılları ister Azerbaycan, isterse de Merkezi Asya Türk halklarının şiirinde, özellikle, milli konulu şiirlerde gelecekte, gelecek kuşakların taliyinden bir korku, endişe vardır. Erkin Vahidov da Bahtiyar Vahabzade gibi ana dilinin geleceğinden endişelidir, bu endişe milletinin, halkının geleceğinden endişenin özeyidir. Bahtiyar Vahabzade eserlerinde Vatan kavramının kolları, dalları çok derindir. Vatan imgeyi bir canlı olguysa, o karakterin kalbi ana dilidir. O, ana dili ki, beşikten mezar evine kadar insana Vatanı, kendini, milli kimliğini tanıtmaktadır. Kültürün, edebiyatın, müziğin, maneviyatın kılavuzuna dönüşerek ait olduğu halkın, Vatanın kimliyini sunuyor insana. İşte Bahtiyar Vahabzade sanatında "dil" kavramı aynikonulu şiirlerle yanısıra tüm şiirlerinin özeyidir:

Ana dilim, sendedir halkın egli, hikmeti,
Arap oğlu Mecnunun derdi sende dil açmış.
Kalplere yol açan Fuzuli'nin sanatı,
Ey dilim, kudretinle dünyalara yol açmış.
Sende benim halkımın kahramanlıkla dolu
Tarihi listelenir,
Sende kaç bin yıllık benim medeniyetim,
Şan- şöhretim saklıdır.
Benim adım-Şanım,
Namusum, vicdanım! (Vahabzade, 1967: 10)

Bahtiyar Vahabzade 1961 yılında İstanbul'a ziyareti sırasında yazdığı "Vatandaşlık Vasikam" şiirinde kendi ana dilinde İstanbul'da banka makbuzu almasından bahsediyor. Bu makbuzu göz bebeği gibi koruyan şair kendi dilinde olan makbuzu çocuklarına miras bırakmak isteğinde iken ruhunu endişe sarıyor:

Vallah qurbet denilen
Bu yurt, bu Vatan benim.
elimdeki kabzde⁵
vatandaşlık kimliğim
Oldu bugünden benim.
Ay benim kimliyimi
Bana bildiren dilim,
Vatanda gurbetleşen
"Gurbet" de Vatan dilim.
Öldüğümde bu kağıt
Mezarıma koyulsun,
Basit banka kağıdı
Benden evlatlarıma
En güzel miras olsun!

Aman Allah! Ne dedim ?!
Arzuya bak, söze bak!
Benim evladlarımda
Doğma ana diline
Hasrettemi kalacak? .. (Vahabzade, 2004: 21)

Erkin Vahidov ve Bahtiyar Vahabzade sanatında dile adanmış şiirlerin başlıca gayesi tarihi ve milli dertlerimizin çözüm anahtarıdır. Her iki sanat insanı emindirler ki, ana dili milletin, halkın tüm dertlerinin ilacıdır, asaretlere kalkandır.

Erkin Vahidov sanatında dikkati çeken ilginç bir sanatsal yaklaşım mevcuttur. Şair Türk yurtlarını, Türk halklarının evlatlarını şiirinin şiirsel kahramanına dönüştürdüğünde bir insanın, bir yurdun imgesinin kapsamında, Türk halklarının, milli acılarının, tahrif edilmiş tarihinin imgesini oluşturur. Şiirlerin her satırında şair "Beni" Türk yurtlarını dolaşiyor, Türk halklarının başına getirilen katliamların köklerini, genel nedenlerini şiir diliyle betimlendirir. Şairin 1972 yılında kaleme aldığı Kazak şairi Abay Kunanbayev'e adadığı "Abay" şiirinde Kazak halkının milli dertlerini doğa olaylarının yardımıyla sanat tarif araçlarının, oldukça ilginç metaför, mübaliğenin diliyle ifade etmekle birlikte, sanatsal

⁵ makbuz

genelleme yapıyor. Kazak illerinden bahsetmekle asaretdede olan Türk halklarının dertlerini yansıttıyor:

Orijinal:

Sırderya lebiden Yayık`ka kadar
Yastanıp yatadır payansız sahra
Semum yalap öter yalang töşini,
Bunda yalğız gıyah:şöre yü yantak.
Be-vefa deryalar terk edib uni
Şimal ummanige açmışler kuçak.
Bu yurtını bülbül ü gül-zar unutgen
Şemal bu ölkening تنها egesi. (Vahidov,1992: s. 9

Çeviri:

Sırderya kıyısından "yayığa" kadar,
Uzayıp gider sonsuz çöl
Semûm yelleri yalayıp geçer çıplak bağrını,
Buradaki tek yeşillik, karapazı ve devetikandır.
Vefasız denizler onu terk edip,
Kuzey denizlerine açmışlardır kucakları,
Bülbül ve rüzgar unutulmuş bu yurdu,
Kuzey rüzgarları bu yurdun tek hâkimi. (T.H)

Kuzey rüzgarlarının sert esmesinden tüm varlığı ile bahseden Bahtiyar Vahabzade daha 1958 yılında "Gülistan" eserini yazmıştır. Ulusal özgürlük ve bağımsızlık fikirleri aşıl原因an bu eser ilk kez Şeki ilçesinin "İpekçi" gazetesinde yayımlanmıştır. El yazısı şeklinde ellilerde dolaşan eser geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisine neden olmuştur. 1804 yılından itibaren Rusya Azerbaycan hanlıkları arasındaki ihtilafı kullanarak hanlıkları birer birer istila etmeye başlamış ve nihayet, 1813 yılında Gülistan köyünde Rusya ve İran arasında Azerbaycan toprakları pahasına barış anlaşması imzalanmış, sonuçta Azerbaycan ikiye bölünerek, bir bölümü Rusya'nın emrine geçmiş, diğer kısmı İran'ın bünyesinde kalmıştır. "Gülistan" menzumesinde bu adaletsiz tarihi olayın şâirde doğurduğu öfke ve nefret ifade edilmiştir. Sovyet döneminde Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi veya gelecek birliği hakkında konuşmak yasaktı. Bu menzumeye göre 1962 yılında şair takiplere maruz kalmış, "milliyetçi" damgası ile suçlanmış, çalıştığı üniversiteden görevinden uzaklaştırılmıştır. Bahtiyar Vahabzade, "Gülistan" menzumesini Güney Azerbaycan'ın birliği ve istiklali uğrunda çarpışan Settar Han, Şeyh Muhammed Hiyabani ve Seyid Cafer Pişeveri'nin aziz hatırasına adanmıştır. Menzumede Azerbaycan'ın Sovyet İmparatorluğu bünyesinde olmasına, kuzey rüzgarlarına sert sanatsal itiraz içeriklidir.

Bu halk ezel günden düşüp zillete,
Kendi toprağında yoksa köledir?
Nasıl ayırdınız tırnağı etden-
Kalbi vücuttan, camı cesetten?
Çünkü, kim bu hakkı vermiştir size,
Sizi kim çağırmış Vetenimize? (Vahabzade, 1998: 140)

Bahtiyar Vahabzade 1962 yılında "milliyetçi" damgası ile suçlandığı gibi Erkin Vahidov 1968 yılında tam cesaretle "Özbeyim" şiirini kaleme alır ve bir süre sonra şairin hayatında sıkıntılı, gergin günler başlıyor. Şair çalıştığı işten ve tüm tuttuğu görevlerden uzaklaştırılır. Ancak, bu zor dönem şairin sanatını etkilemez. Çünkü millet, vatan sevgili

insanları görevinden ayırmakla milli inancından, gayretlerinden ayırmak mümkün değildir. Halkına faydalı olmak için, halkının milli edebi kaynaklarını zenginleştirmek amacıyla Erkin Vahidov alman şairi Gothenin "Faust" eserini Özbek Türkçesine çevirir çalışmadığı sürede. Nitekim, ulusal haklarını ister yaşamında, ister sanatında savunduğu için Azerbaycan'ın mücadelecisi şairi Halil Rıza Ulutürk Sovyetlerin isteğiyle 8 aydan fazla Lefortovo zindanında "milliyetçilikte" suçlanırken tüm kuşaklar için, özellikle, genç kuşak için çok önemli olabilecek "Lefortovo günlüğü" ni kaleme aldı. Erkin Vahidov tarihin kanlı sayfalarına, tarihine yönelen kanlı ellere söz kılıcını "Özbeyim"şiiirle çekerek Türk'ün azmini, Türk'ün ruhunu terennüm ediyor:

Tarixingdir ming Asrlar
Ichra pinhon O'zbekim,
Senga tengdosh Pomiru
Oqsoch Tiyonshon, O'zbekim.(Vahidov, 1992:160)

Tarihin binlerce asır
içinde gizlidir Özbeyim,
Senle yaşıt ancak Pamir ve
Aksaçlı Tanrıdağıdır, Özbeyim.

4.Sonuç

Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza Ulutürk, Abdullah Aripov, Erkin Vahidov, Rauf Perfi ve diğer Azerbaycan ve Özbek şairleri kaleme aldıkları milli ruhlu şiirlerle Sosyalist sistemi ve Sovyet tipi yaşamayı elştirerek milli şiiri dönemine özgü övgücülüğten kurtarmış, Sosyalist sistemi savunuların ağır yasaklarına, eleştirilerine maruz kalsalar şiirde ve yaşamlarında tüm tepkiler dayanmış, mücadeleler pahasına ulusal şiiri bağımsızlık döneminin özgür şiirine ulaştırmağı başarmışlar. Her iki halkın şiirinde ana dili konusu, ana dilinin korunmasına adanmış eserler esaretlerin yıkılması uğruna mücadele yoluna ışık tuttu. Kendi ana diline sahip çıkmayı başaran halkın imhası imkansızdır. Bundan dolayı Türk halklarının şairleri sanatları boyunca ana dilinin korunması için sanat ve gerekse yaşamları ile mücadeleler verdiler. Bu açıdan Sovyetler Birliği'nin esaretinde inleyen Azerbaycan ve Özbek halklarının 60'lı yıllar akımı ana dili, milli, tarihi haklarına dönüş, milli ruhun tarihi duygularına dönüş, milli haklarını şiirsel dille savunulması, uyanış ruhlu, azımkar içerikli olmasıyla milli şiiri bağımsızlık dönemine yetiştirebilir köprü, özey rolünü oynadı. 60'lardan güc alan çağdaş milli şiir bağımsızlık döneminde Azerbaycan ve Özbek halklarının edebiyatında, edebi ilişkilerinde daha farklı, fikri, hissi derinliğe ve estetik yüksekliğe, hürriyete yeni ufuklar açtı.

KAYNAKLAR

1. Binnetova.A. Özbek Şiirinde Samet Vurğun Konusu, 2015, http://www.dgtyb.az/index.php?option=com_content&view=article&id=3259:oezbaek-poeziyas-nda-saemaed-vurghun-moevzusu&catid=37&Itemid=481, 05.04.2017
2. Ertuğrul Yaman, *Özbek Türklerinin Şairi Abdulla Aripov*,1998, <http://tdk.dergipark.gov.tr/download/article-file/136208>, 611-638, 26.12.2016
3. Ertuğrul Yaman, "Çağdaş Özbek Şiiri", (Türk Şiiri Özel Sayısı V) *Türk Dili*, Sayı 531 (Mart 1996), s. 905-979
4. Halilov B. Bahtiyar Vahapzade'nin Dilbilim Görüşleri. "Bakı Çap Evi" Yayınevi. Bakü-2014

5. Koçoğlu Timur, Çağdaş Özbek Şiiri, s. 20-21, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tdded/article/viewFile/5000132877/5000121726>, 04.04.2017
6. Kengerli. K. Taşkentde Azerbaycan Aliminin “60`lı Yıllar Özbek Şiirinin Poetikası“ monografisi, http://azertag.az/xeber/Daskendde_Azerbaycan_aliminin_60_ci_iller_ozbek_s_eirinin_poetikasi_adli_monoqrafiyasi_chap_edilmisdir-54192, 11.04. 2017
7. Şabizade Mustafa Ali oğlu, B.Vahabzade Sanatında Ana Dilimizin Konumu (bazı teorik konular) <http://zim.az/sherqinsesi/550-bvahabzad-yaradclnda-ana-dilimizin-mvqeyi.html>, 05.04. 2017
8. Vahabzade B. Seçilmiş eserleri. B., Gençlik, 1967, 178s.
9. Vahabzade B. Seçilmiş eserleri. “Önder”Yayın Evi.İki Ciltde. Birinci cilt. Bakı-2004, 328s
10. Vahabzade B. Yücelikte Tenhalık. Ötüken Neşriyatı. İstanbul: 1998. 140s.
11. Vahidov Erkin. Seçme Şiirler. Ankara, Kültür Bakanlığı, 1992, 202s
12. https://en.wikipedia.org/wiki/Abdulla_Oripov
13. https://uz.wikipedia.org/wiki/Erkin_Vohidov
https://az.wikipedia.org/wiki/X%C9%99lil_Rza_Ulut%C3%BCrk

NAHÇIVAN'IN ESKE SANAT ALANLARININDAN*

THE AREA ANCIENT ART OF NAKHCHIVAN

ДРЕВНЕЕ РЕМЕСЛО НАХЧЫВАН

Togrul HALILOV**

ÖZET

Makalede Nahçivan'da kemikçiliğın, taş işlemenin ve seramikçiliğın durumu öğrenilmiştir. Onların Nahçivan'ın en eski sanat alanlarından olduğu belirlenmiştir. Seramik, taş ve kemik ürünleri boyutu, biçimi, üzerindeki desenleri, yapıldığı malzeme ve teknolojisine rağmen bir-birinden farklıdır. Nahçivan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar sofraya ve ya mutfak seramiği olmak üzere iki gruba ayrılıyor. Onların benzerleri Güney Kafkasya ve Ortadoğudaki aynı çağın yapılarında, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun arkeolojik materiallarında bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Nahçivan, kemikçilik, seramikçilik, taş işleme

ABSTRACT

The article studies the bone development, stone working and pottery in Nakhchivan. It was defined that bone development and pottery was one of the ancient craftsmanship areas in Nakhchivan. The bone, stones and pottery products differed from one another in their size, shape, ornaments on them, the material they were made of and the technology. The pottery products made by Nakhchivan potters were divided into two groups-welfare and kitchen ceramics. Their similar monuments in the South Caucasus and the Middle East in the same period, the archaeological materials found in the Urmia basin and Eastern Anatolia.

Key Words: Nakhchivan, Bone development, Pottery, Stone working,

АННОТАЦИЯ

В статье изучалось древнее ремесло Нахчыван. Гончарство, обработка кости, обработка камня. Их творчества древнего Нахчывана, в котором определены сферы. Керамика, каменные и костяные изделия, размер, форма, над узором, несмотря на то, что материалы и технологии отличаются друг от друга. Керамикаşi-лагийн глиняной посуды на кухне или выделяются две группы по керамике быта, который является Нахчыван. Их аналогов на археологические материалы Южном Кавказе, Ближнем Востоке, Бассейна Урмия и Восточной Анатолии.

Ключевые слова: Нахчыван, Обработка кости, Гончарство, Обработка камня

* Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı himayesindeki Bilimin Gelişmesi fonunun mali yardımı ile gerçekleştirilmiştir – Grant № EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5

** Doç. Dr., AMEA Nahçivan Bölümü. Email: x.toqrul @ gmail.com

GİRİŞ

Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin eski ve zengin tarihi vardır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan maddi kültür örnekleri bunu kanıtlıyor. Arkeolojik kazılar sırasında bulunan çeşitli biçimli arkeolojik bulgular (emek aletleri, silahlar, süs eşyaları vb.) bu topraklarda eskiden insanların çeşitli sanat alanları ile uğraşmış olduğunu kanıtlıyor. Seramikçilik ve kemikçilik bu tür eski sanat alanlarındandır.

1. Kemikçilik

Kemikçiliğin tarihi Palaeolitik çağından (Kaba Taş çağı) başlanır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında en eski kemik ürünler Orta Paleolitik çağına ait Kazma mağarasında bulunmuştur. Bu yerleşim yeri 1983 yılında M.M. Hüseyinov ve E.Q.Caferovun yönetimindeki paleolitik arkeolojik araştırması sırasında bulunmuştur. 1987-1990 yılları arasında yerleşim yerinde E.Q.Caferovun, 2008-2011 yıllarında ise A.E.Zeynalovun yönetimi altında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırma sırasında Kazma mağarasından işlenmiş iki kemik malzeme bulunmuştur. Onlardan birinin yüzü tam sonuna kadar, diğeri ise kısmen delinmiştir. Tam delinen kemik ceylanın aşık kemiği olmuştur .

Nahçıvan'daki Kalkolitik çağına ait I Kültepenin Kalkolitik çağı tabakasından kemikçilik sanat alanı ile ilgili arkeolojik malzemeler bulunmuştur (Abibullayev, 1982: 65). Onları biz ve iğneler, kaşovlar ve diğer arkeolojik malzemeler oluşturuyor. Bizleri hazırlamak için hayvanın namlu kemiği dikey parçalanmış ve ucu sivri el tutan bölümü pürüzsüz yapılmıştır.

Nahçıvan'daki Erken Tunç çağına ait yerleşimlerden işçi aletleri ile yanısıra kemikten yapılmış ok uçları da bulunmuştur. I Kültepe (Habibullayev, 1959: 53), II Kültepe (Seyidov, 2003: 102) yerleşimlerinden bulunmuş kemik ok uçlarının benzerleri Kobustan (Muradova, 1979: 73, 74), Babaderviş (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 175) , Karaz (Koşay, Turfan, 1959: 394) yerleşimlerinde tesbit olunmuştur. Erken, Orta ve Son Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da metalürjinin gelişimi ile ilgili olarak kemikten yapılmış iş aletleri ve silahlardan kullanılmaya azalmıştır. Bu döneme ait kemik malzemeler (ok uçları, iş aletleri) I Kültepe (Abibullayev, 1982: 153), II Kültepe, Kızılburun (Aliyev, 1977: 95, 96) yerleşimlerinde bulunmuştur. Kemik biz ve iynelerin, ip eyirmek için yapılmış aletin benzerleri Üzerliktepe (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 110), Göytepe (Brown, 1951 p. 13) ve diğer yerleşimlerde bulunmuştur. İp eğirmek için yapılmış alet büyükbaş hayvanın epifizinden yarımşer biçimde kesilmiş ve ortasında ikili delik açılmıştır.

2. Taş İşleme

Bu sanat alanının tarihi paleolitik çağından başlayıp, sonraki dönemlerde de olmuştur. Tüm tarihi çağlarda insanlar obsidyen, çakmaktaşı vb. gibi taşları kullanarak iş aletleri ve silahlar yapılmıştır. İlk basit iş aletleri balta, kaşağı ve biz olmuştur. Sonraki dönemlerde balta, kaşağı ve bizle yanısıra insanlar taştan habbe (tane) taşı, sürtgeçler (rende), kurulum orak dişleri vb. gibi yeni türlü iş aletleri, ok uçları, boncuklar vb. yapmışlardır. Habbe (tane) taşları iki gruba ayrılıyor. Birinci gruba dahil olan habbe (tane) taşları kayık biçimli yapılmıştır. Bunların kaidesi yarımkonsentrik, üst kısmı çukur yapılmış, her iki taraftan uçları yukarıya doğru eğilmiştir. İkinci gruba oval biçimli habbe (tane) taşları dahildir. Oval biçimli habbe (tane) taşlarının üst bölümü yassı, kaidesi kabarık yapılmıştır. Sürtgeçler

(rendeler) uzun biçimde yapılmıştır. Bu arkeolojik malzemelerin kullanılan yüzü yassı, kullanılmayan yüzü ise kabarıktır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki Kazma mağarasında bulunmuş M.Ö. 80-90 bin yıla ait (Djafarov, 1992: 270 - 274). musteriyen ve levallasıyen sivri uçluklardan, kaşağılardan, bıçaklardan oluşan arkeolojik bulgular teknik ve tipolojik özelliklerine göre Azılı ve Tağlar mağaralarında bulunan taş emek aletleri ile benzerlik teşkil etmektedir (Djafarov, 1989: 89 - 95).

3. Seramikçilik

Seramikçilik gilin özel formaya düşürülmesi ve özel pişirilmesi ile ilgili sanat alanıdır. Bu sanat alanı ile öncelikle (neolitik ve kalkolitik çağlarında) bayanlar uğraşmışlardır. Seramikçiler tarafından yapılmış kase, çömlek ve b. türlü kaplar tarım, sofraya ve ya mutfak seramiği olmak üzere iki ana gruba ayrılıyorlar. Kil kaplar boyutu, biçimi, üzerindeki desenleri, hazırlandığı malzeme ve teknolojisine göre birbirinden farklıdır. Bu sanat alanındaki teknolojik sürecin araştırılmasında bize yardımcı temel maddi kültür örnekleri seramik fırını ve kil kaplar oluşturuyor. Yapılan arkeolojik kazılar sırasında Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde olduğu gibi (Aslanov, Vaidov, İone1959: 44, 45; Orucov, 1989: 31) Nahçıvan'da da seramik fırının kalıntıları tespit edilmiştir. Bunların ancak az bir kısmı iyi kalmıştır. Tüm fırınların kap biriken kısmı tamamen dağılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında Nahçıvan'daki II Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağına ait VII, XI inşaat katından dikdörtken biçimli, bir kameralı seramik fırının kalıntıları bulunmuştur (Seyidov, 1993: 24, 123). Bu yerleşim yerinin VII inşaat katından bulunmuş benzersiz seramik fırının kalıntılarında şimdilik Güney Kafkasya arkeolojik yerleşimlerinde rastlanmamıştır.

3. 1. Kil kapların yapımı

Seramik sanatının önemli konularından birini çeşitli biçimli kil kapların nasıl yapıldığını öğrenmek oluşturuyor. Kapların yapılmasında ve süslenmesinde işçi aletleri önemli bir yer tutuyor. Seramikçi emek aletinin yardımıyla yaptığı kabın üzerini belli bir anlamda, çeşitli biçimli desenlerle süslemiştir. İhtimal ki, kapların süslenmesinde kullanılan işçi aletleri taştan, kemikten, ağaçtan ve metalden yapılmıştır. Ağaç aletlerin uzun süre toprağın altında kalabilmesi sonucunda şunlar günümüze kadar gelip ulaşmamıştır.

Nahçıvan seramikçileri tarafından kil kapların yapımında emek aletleri ile yanı sıra seramikçiler tarafından kilin yoğrulması (hazırlamak), kapların kurutulması alanındaki teknolojik gelişmeler de önemli yer tutmaktadır. Kapların yapımı teknolojisine dikkat edersek görürüz ki, öncelikle üretim için yararlı olan kaliteli kum bulunmuştur. Kumun yapısının sağlam ve kaliteli olmasına önem verilmiştir. Bu nedenle çeşitli kilden yapılmış kapların içeriği birbirinden farklı olmuştur. Kapların yapıldığı kilin kaliteli olmasını arttırmak için onun bünyesine saman, iri ve küçük kum taneleri katılmıştır. Yüksek kaliteli kilden yapılmış kaplar daha çok yararlı olmuştur. Kapları üretirken onların biçimlerine özel dikkat edilmiştir. Kabı belli biçimde yapıldıktan sonra onu fırında pişirirken çatlamaktan korumak için özel yöntemler kullanılmıştır. Önce kabı birkaç gün gölge yerde bırakıp hafif kurutmuşlardır. Sonra kabı çeşitli sıcaklığında pişirmişlerdir. Kaplar orta sıcaklıkta (çok yüksek olmayan sıcaklıkta) pişirilirken onun üzeri ve içerisi hisle kaplanmış. Yüksek sıcaklıkta pişirilmiş kapların çoğunluğunu çatlamaktan korumak için cilalama yöntemi kullanılmıştır. Pişirilme sırasında herhangi bir biçime alınmış kap oksitleyici kimyasal sürecin etkisinden çeşitli renkler vermektedir. Bu zaman kabın dış yüzeyi karalmış, iç yüzeyi ise karbon birleşmesinin etkilememesi sonucunda açık renkli kalmıştır. Kabın

pişirilmesi sırasında onun çeşitli renklerde olmasında gilin içerdiği demir tuzları da büyük önem taşımıştır. Pişirilme sürecinde tüm demir tuzları ve diğer birleşikler demir oksidine çevrilerek kabın boyanmasını (renklenmesini) etkilemiştir. Kapların boyanmasında boyak otları ve çeşitli minareller da kullanılmıştır. Markans oksidinden kestane, bakır oksidinden yeşil, demir oksidinden sarı, kobalt oksidinden mavi renkler alınmıştır.

Nahçıvan seramikçileri tarafından kil kapların yapımında uygulanan temel aşamalardan birini onların süslenmesi oluşturuyor. Kapların üzerindeki konsentrik daireler fırın çarkının, kazıma, basma, yapma, mühürleme vb. yöntemi ile vurulmuş desenler ise ustaların çeşitli emek aletleri kullandıklarını kanıtıyor. Kapların süslenmesinde kullanılan geometrik desenler basit ve karmaşık yapıları üzere iki ana gruba ayrılıyorlar. Basit geometrik desenlerden dalgalı, düz ve kırık çizgiler daha çok yaygındır. Birleşik geometrik desenler daire, romp, dörtgen ve üçgenlerin kombinasyonundan oluşuyor. Bu geometrik desenler Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin yaşam tarzı, dini-ideolojik görüşleri ve seramikçilerin bu alandaki alışkanlıkları ile ilgilidir. Kabın üzerinde bulunan desenlerin ince ve düzenli olmasında seramikçinin kullandığı desenleme araçlarının mükemmelliği önemli yer tutuyor.

3. 2. Neolit ve Kalkolitik çağında seramikçilik

Nahçıvan'ın Neolit ve Kalkolitik çağı kil kapları saman karışımı olan kilden yapılmıştır. Bunlar esasen açık pembe, kırmızı, bazen ise gri renkte yapılmıştır. Kapların süslenmesinde tümör yapma, memecikşekilli çıkıntılar, dairesel batıklar vb. kullanılmıştır. Bazı kapların üzeri darakbiçimli aletle süslenmiştir. Bu çağda aynı zamanda koyu renkli cilalı ve boyalı gil kaplar da yapılmıştır. Neolit çağına ait kil kaplar I Kültepe yerleşiminin 1”a” tabakasında bulunmuştur (Habibullayev, 1959: 58) I Kültepe (Abibullayev, 1982: 66, 68), Ovçulartepesi (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2010: 11-15), Halec (Seyidov, Bahşeliyev, Mahmudova, 2010: 68), Karatepe, Sürümcek (Bahşeliyev, Novruzov, 2010: 22, 23), Sederek (Seyidov, Bahşeliyev, 2011: 19, 32) vb. arkeolojik yerleşimlerinde Son Kalkolitik çağına ait boyalı kil kaplar bulunmuştur. Halec (Bahşeliyev, Seyidov, 2011: 77-86), Ovçulartepesi (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2008: 111-117) seramiğinin benzerleri Güney Kafkasya ve Ortadoğu'daki aynı çağa ait arkeolojik yerleşimlerde, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun arkeolojik bulgularında, özellikle Norşuntepe yerleşiminde bulunmuştur. Ovçulartepesi yerleşiminden bulunmuş bir grup kapların ağzının kenarında "Sioni tipli seramikler" gibi beşdişli tarakla itialik nakış yapılmıştır (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2010: 12-14). Son Kalkolitik çağında ağzının kenarı çertme teknik yöntemle süslenmiş kil kaplar da yaygındır. Nahçıvanın yanısıra Ağrı dağı çevresindeki aynı çağın yerleşimlerinden de bu tür kaplar bulunmuştur (Özfrat, Marro, 2003: 94).

3. 3. Erken Tunç çağında seramikçilik

Erken Tunç çağında kapların yapılması, süslenmesi Kalkolitik çağla kıyasda daha mükemmeldir, kendi özelliği ile farklılık göstermektedir. Erken Tunç çağında Nahçıvan'da mevcut olmuş “Kür-Aras kültürü”ne ait kil kaplar boz, siyah ve pembe renkli yapılmıştır, onların bir grubu cilalanmıştır. Bu çağa ait kapların kilinin içinde iri ve küçük kum taneleri bulunuyor. İri kum karışımı olan kilden tarımda kullanmak için kil kaplar yapılmıştır. Erken Tunç çağının yerleşimlerini (I Kültepe, II Kültepe, Ovçulartepesi, Mahta Kültepesi, Halec, Erebyengice, Şortepe) birleştiren genel özellik şunlardan siyah cilalı, pembe astarlı kaplar ve yarımşer biçimli simgelerin bulunmasıdır. Bir grup araştırmacılar yarımşer biçimli simgelerin Kalkolitik çağına ait kapların üzerindeki tümör yapmalarının devamı olduğunu, onların üzerinde ufku deliyin yapılması ile oluştuğunu söylemişlerdir (Aşurov, 2002: 21). Bu çağın seramik bulgularının bir kısmında pişmemiş tabakanın olması ve bazı

kapların üzerinde lekelerin kalması seramiğin yapılma teknolojisinde ve pişirme tekniğinde yüksek gelişimin olmadığını kanıtlıyor. İnce duvarlı, iyi cilalanmış kapların yapılması seramiğin yapılma teknolojisinin ve pişirme tekniğinin geliştiğini kanıtlıyor. Erken Tunç çağının özelliklerinden biri de kapların ağız kenarının dikdörtgen biçimde dışa çıkması, kapların iki taraftan iyice şekillenerek, dışarıdan anıpllanması ve elde yapılmış kapların oldukça simetrik, düzenli olmasıdır. Bu çağa ait kapların bazılarının ağız kenarlarının kaba (rels biçimde) yapılması Doğu Anadolu için karakteriktir. II Kültepe yerleşiminde bulunmuş bu tür kapların benzerleri Göytenin Erken Tunç çağı tabakasından da bulunduğu söylenilir (Bahşeliyev, 2007: 108).

Erken Tunç çağında kapların süslenmesinde oval ve ya yuvarlak batıklar, zig-zag işaretler, “S”, “L”, “M”, “Y”, spiral biçimli desenler, kazıma tekniğine ait ornamentler de kullanılmıştır. Üzeri oval ve ya yuvarlak batıklarla süslü kaplar I Kültepe, II Kültepe, I Mahta Kültepesi arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuştur (Bahşeliyev, 2004: 50). I Kültepe yerleşiminden bulunmuş üzeri kabartma yöntemiyle “M” biçimli desenli kil kap (Abibullayev, 1982: 133) Yanıktepe yerleşiminde bulunmuş bir grup kaplarla benzerlik oluşturmaktadır (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 89). I Mahta yerleşiminden üzeri kazıma nakışlı kaplar da bulunmuştur (Aliyev, Aşurov, 1992: 38-40). I Kültepe (Abibullayev, 1982: 127), II Kültepe (Seyidov, 1993: 99) yerleşimlerinde tespit edilmiş üzeri zig-zag desenli kil kaplar Güney Kafkasya (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 166), Ön Asyanın arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuş (Sevin, Özfırat, Kavaklı: 2000: 852) kil kapların bir grubu ile benzerlik oluşturuyor.

2. 4. Orta Tunç çağında seramikçilik

Orta Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da seramikçiliğin bağımsız ekonomik alanına dönüştürülmesi sonucunda seramik yapımı hayli gelişmiştir. II Kültepeden seramik mahallesi ve mükemmel yapıli seramik fırınlarının tespit edilmesi (Aliyev 1991: 38) kanıtlıyor ki, bu dönemde Kültepe yerleşim yeri önemli seramik merkezi olmuştur. Oradaki seramikçiler kendilerinin verimini ödemekle yanıısıfra, takas için de kil kaplar yapmışlardır.

Orta Tunç çağının kapları kilinin rengine, yapısına ve süsleme tekniğine göre birbirinden farklı iki büyük gruba ayrılıyorlar. Birinci gruba pembe renkte pişirilmiş boya bezemeli gil kaplar içerir. Bu türlü kil kapların yapımı “Boyalı kaplar kültürü” ne aittir. “Boyalı kaplar kültürü”nün yayılma alanını gözden geçirenken bu tür kil kapların yapımını Nahçıvanla yanı sıra, Urumiye, Doğu Anadolu yerleşimleri için de karakterik özellikler taşıdığını görmekteyiz. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde boyalı kapların az bulunmasına rağmen Nahçıvan'n Orta Tunc çağı yerleşimlerinden çok sayıda boyalı kab bulunması dikkat çekmektedir. II Kültepe yerleşiminde kültürel tabakanın boyutuna rağmen araştırmacıların bir grubu “Boyalı kaplar kültürü”nü dört aşamaya ayırmaktadırlar (Aliyev, 1977: 43-89). İlk aşama için monokrom renkli (tekrenkli) boyalı kaplar karakteriktir. Sonraki aşamada polikrom (çokrenkli) boyalı kaplar geniş yayılmağa başlıyor. Monokrom (tekrenkli) boyalı kaplar kırmızı üzerine siyah renkle çizilmiş düz ve dalgalı çizgilerle süslenmiştir. Bazılarında (II Kültepe yerleşiminde bulunmuş) kırmızı boya üzerine beyaz renkli desenler çizilmiştir. Polikrom (çokrenkli) boyalı kaplarda daha gelişmiş ve karmaşık kompozisyonlu desenlemeler yapılmıştır. Onlar zevkle süslenmesi ile farklılaşırlar. Desenler kapların gövdesinin yukarısını kapsayan turuncu-sarı ve beyaz üzerine, başlıca olarak siyah, kırmızı, bazen ise kahverengi, beyaz ve yeşil renkle çizilmiştir. Kapların üzeri kırık hatlar, üçkenlerin arasında çizilmiş küçük daireler, insan, kuş ve hayvan resimleriyle süslenmiştir. Yaygın desenleme motiflerinden biri de, çift siyah çizgilerin arasına alınarak,

birbirinin içerisinde yerleştirilmiş torlu üçgenlerdir. Bu döneme ait olan I Kültepe, II Kültepe, Şahtaktı, Nehecir, Yaycı, Çalhankale vb. yerleşiminde bulunmuş polikrom boyalı kaplar Göytepenin D ve C (Brown, 1951: 21-22), Haftavantepenin V, VI (Edwards, 1981: 187, 237), Dingatepenin IV tabakasından (Hamilin, 1977: p. 126) elde edilen bir grup seramiklerle benzerlik oluşturmaktadır. Nahçıvan'da ve Doğu Anadolu'da polikrom boya bezemeli kaplar geniş yayılsa da Azerbaycan'ın diğer ilçelerinde, Gürcistan'da bu grup kapların tek-tek örnekleri bulunmuştur.

Orta Tunç çağıının ikinci grup seramiği Erken Tunç çağına ait Kür-Aras kültürünün seramiğinin devamıdır. Erken Tunç çağında olduğu gibi gri ve siyah renkli, cilalı, kazıma ve basma ornamentli boyasız kaplar yapılmıştır. Nahçıvan'da basma nakışla süslenmiş ilginç kaplar Nehecir (Seyidov, Bahşeliyev, 2002: 68), II Kültepe (Aliyev, 1991: 53) v.b. yerleşimlerinde bulunmuştur. II Kültüpede bu tip kabın seramik fırınında tespit edilmesi onların yerel ustalar tarafından üretildiğini kanıtlıyor. Azerbaycan'da bu tür seramiğin daha yaygın olduğu bölgeler Mil-Karabağ, Talış-Muğan, Kobustan ve Kuzey-Doğu Azerbaycan'dır.

2. 5. Son Tunç-Erken Demir çağında seramikçilik

Nahçıvan'ın Son Tunç-Erken Demir çağı seramikleri Orta Tunç çağında olduğu gibi küçük ve büyük kumtaneli karışımı olan kilden yapılmış, gri ve pembe renkte iyi pişirilmiştir. Boz renkli kaplar genellikle basit, pembe renkliler ise boyalı yapılmıştır. Bu çağda seramik çarkının geniş kullanılması sonucunda emek verimliliği yükselmiş, ürün üretimi artmıştır.

Boz renkli kaplar dağlık bölgelerdeki arkeolojik yerleşimlerden (Kolani, Sarıdere, Hakkıxlık vb.) çok sayıda bulunmuştur. Onların yapımında Orta Tunç çağıının geleneklerine az raztlanmaktadır.

Boyalı kaplar Araz nehri ve Nahçıvançay nehrindeki I Kültepe, II Kültepe, Şahtaktı, Kalacık, Yurdu vb. yerleşim yerleri ve onlara ait olan nekropollerde çok sayıda bulunmuştur. Araz nehrindeki Son Tunç-Erken Demir çağına ait yerleşimlerden bulunan kil kapların yapımında Orta Tunç çağıının gelenekleri daha çok görülmektedir. Son Tunç çağında polikrom (çokrenkli) kaplar daha yaygındır. Onların süslenmesinde, boyanmasında kırmızı, siyah, sarı renkler kullanılmıştır. Erken Demir çağında ise boyalı kil kaplar genellikle monokrom (tekrenkli) yapılmıştır, daha çok kırmızıyı kullanılmıştır. Nahçıvan'daki Son Tunç-Erken Demir çağının boyalı kapları Güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Urmiye havzasının seramiği ile benzerlik oluşturmaya rağmen, bazı özelliklerine göre farklıdır. Bunun temel nedenlerinden biri Nahçıvan'da boyalı kapların bir grupunun yerli üretim fırınlarında, yerli seramikçiler tarafından yapılmasıdır. Bu çağın yerleşimlerinde beyaz boyalı kaplar çok az (I Kültepe, Qazcıkhan) görülmektedir. Beyaz boyalı kapların nadir bulunmasının temel nedenlerinden biri Nahçıvan'ın bu tip seramik üretiminin temel merkezi olmamasıdır. Orta Avrupa ve Küçük Asya'dan Çin'e kadar geniş bir alanda yayılmış beyaz boyalı seramiğin üretimi Azerbaycan'da Hocalı-Gedebe kültürü toplumuyla ait olmuştur.

Nahçıvan'ın Son Tunç ve Erken Demir çağı seramik ürünleri içerisinde kadeh, çanak, çömlek ile yanısıra çaydanlık türlü kaplar da önemli yer tutmaktadır. Çaydanlıklar bir kural olarak kabarcık gövdeli, dışı katlanmış ağız kenarlı, lüleli ve kulplu yapılmıştır. Onların bazılarının lüleyinin karşı tarafında kulp yerine delikli, kulakçıkşekilli çıkıntılar yapılmıştır. Şortepe, Qızılburun, I Kültepe, Şahtaktı, Nahçıvan ve b. nekropollerinde bulunan bu türlü

çaydanlıklar (Bahşeliyev, 2004: 138, 139) biçim ve özelliklerine göre Tepehisar, Göytepe, Tepesialk (Aliyev, 1977: 68, 69) vb. çaydanlıkları ile benzerlik oluşturuyor.

Nahçıvan'daki Son Tunç ve Erken Demir çağa ait yerleşimlerden bulunmuş çanak, kase, çömlek türlü kaplardan farklı olarak çaydanlıklarda "Hocalı-Gedebey kültürü"ne ait özelliklerin görülmesi Son Tunç-Erken Demir çağında bu bölgede Ortadoğu kültürü ile yerel kültürlerin (Nahçıvan ve Hocalı-Gedebey kültürü) birbirine etkisini gösteriyor. Fikrimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, çaydanlık türlü kil kapların temel üretim merkezi Nahçıvan ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile yanı sıra Urumiye havzası ve Doğu Anadoludur.

Nahçıvan seramikçileri tarafından Son Tunç-Erken Demir çağında kil kapların süslenmesinde basma, kazıma, zoomorf desenler, «Ş», «T», «M», «Y» biçimli süslemeler, tümör yapma ve dairesel batıklar, yuvarlak kabartmalar ve mantar biçimli çıkıntılar da kullanılmıştır. «Ş», «T», «M», «Y» biçimli desenler yerel seramikçiliğe mahsus süslemelerdir. Mantar biçimli çıkıntılı yapılanlar ve beyaz boyalı kil kaplar gibi "Hocalı-Gedebey kültürü"ne aittir. I Kültepe, Kükü, Yurdçu, Qızılburun ve diğer Son Tunç-Erken Demir çağı yerleşimlerinden bulunmuş bu türlü kil kapların benzerleri "Hocalı-Gedebey kültürü"ne ait yerleşimlerin bir çoğunda (Mingeçevir, Genceçay, Kaçbulaq ve b.) tesbit olunmuştur.

SONUÇ

Yapılan arkeolojik araştırma sonucuna dayanarak şunları söyleyebiliriz: Kemlikçilik, taş işleme ve seramikçilik Nahçıvan'ın en eski sanat alanlarından. Seramikçilikten farklı olarak kemlikçiliğin ve taş işlemenin tarihi daha eskidir. Bu sanat alanlarının tarihi Orta Paleolit çağından başlar. Tunc çağından itibaren metalürjinin gelişimi ile ilgili olarak kemik ve taş aletler az kullanılsa da var olmuştur.

Seramikçiliğin temeli Neolitik çağından başlamaktadır. Nahçıvan seramikçileri Neolitik çağından başlayarak çeşitli biçimde (nakışlı ve nakışsız olmak üzere) kil kaplar yapmışlardır. Bunlar biçim ve özellikleri üzere farklı gruplara ayrılırlar. Kapların çeşitli biçimlerle yapılmasında ait oldukları dönemin özellikleri önemli yer tutmaktadır. Onların süslenmesinde seramikçinin işçilik yeteneğinin yanı sıra dini ideolojik görüşümleri de önemli yer tutmaktadır. Nahçıvan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar yerel özelliklerinin yanı sıra Güney Kafkasya, Ortadoğu, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu kültürlerine has özellik taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ABİBULLAYEV O.A.(1982) Eneolit i bronza na territorii Naxçıvanskoy ASSR, Baku, Elm, 314 s.

ALİYEV V.H. (1977) Azcıkərbaycan'da Tunç çağının boyalı kaplar kültürü. Bakü, Bilim, 163 s.

ALİYEV V.H., AŞUROV S.H. (1992) Mahta Tunç çağı anıtları // Azcıkərbaycan'da arkeoloji ve etnoqrafiya ilimlerinin son sonuçlarına ilişkin bilimsel konferansın malzemeleri. Bakü, s. 38-40.

ALİYEV V.Q. (1991) Kultura epoxi sredney bronzi Azcıkərbaydjana, Baku, Elm, 256 s.

AŞUROV S.H. (2002) Nahçıvan'ın İlk Tunç çağ seramigi. Bakü, Bilim, 157 s.

ASLANOV Q.M., VAİDOV R.M., İONE Q.İ (1959) Drevniy Minçeaur. Baku, AN, Azcık. SSR, 191 s.

- BAHŞELİYEV V.B. (2004) Nahçıvan'ın qedim tayfalarının manevi medenyeti. Bakü, Bilim, 320 s.
- BAHŞELİYEV V.B. (2007) Azcikerbaycan arkeolojisi. Bakü, Bilim, 238 s.
- BAHŞELİYEV V., MARRO C., AŞUROV S. (2008) Ovçular tepesi yerleşim yerinde arkeolojik kazcıklar // AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, s. 111-117.
- BAHŞELİYEV V., MARRO C., AŞUROV S. (2010) Ovçular tepesi (2006-2008 yılı çalışmalarının ilk sonuçları) (Tirst Pre Liminary Report the 2006-2008 seasons). Bakü, Bilim, 156 s.
- BAHŞELİYEV V., NOVRUZOV Z. (2010) Sirabda arkeolojik araştırmalar. Bakü, Oskar, 160 s.
- BAHŞELİYEV V.B., SEYİDOV A.Q. (2011) Halec seramiğinin özellikleri // AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, s. 77-86
- Brown T.B. (1951) Excavations in Turkey, 1948. Jon Murray Albemarle Street, w.XIX, London, 279 s.
- DJAFAROV A.K. (1992) Novaya mnoqoslannaya Masterskaya Ctoyanka Kazcıkma v Azcikerbaydjane. Rossiyskaya arxeolojiya, №2, s. 270 - 274.
- EDWARDS M.R. (1981) The Pottery of Havtavan Tepe VI B (Urmia Ware), İran, w. KIK, s. 101-140.
- HAMİLİN C. (1977) The early Second Millennium karbon assemblage of Dinka Tepe. Iran, p. 125-153.
- HABİBULLAYEV O.A. (1959) Kültepede arkeolojik araştırmalar. Bakü, Azcık. SSR. EA, 134 s.
- KUŞNARYEVA K.X., ÇUBINAŞVILI T.H. (1970) Drevniye kulturi Yujnoqo Kavkazcika. Leninqrاد, 191 s.
- KOŞAY H., TURFAN K. (1959) Erzurum-Karazcık kazcıkisi raporu. Türk Tarih Kurumu, Belleten XXIII, № 91, Ankara, s. 349-413.
- MURADOVA F.M. (1979) Kobustan tunc döneminde. Bakü, Bilim, 117 s.
- ORUÇOV A.Ş. (1989) İlk Ortaçağ'da Azcikerbaycanda seramik (IV-VIII yüzyıllarda). Bakü, Bilim, 72 s.
- ÖZFRAT A., MARRO C. (2003) 2002 yılı Van, Ağrı ve İğdir illeri yüzey araştırması. Araştırma sonuçları toplantısı, 1 cilt, Ankara, s. 16-32.
- ÖZFRAT A. (2004) Ağrı dağı arkeolojik yüzey araştırması. Güneşin doğduğu yer: Doğubayazcikit sempoziomu. İstanbul, s. 89-102.
- SEYİDOV A.Q. (1993) Pamyatniki kura.arakskoy kulturi Naxçevani. Baku, 184 s.
- SEVİN V., ÖZFRAT A., KAVAKLI E. (2000) Van-Karagündüz Höyüğü kazcıkları (1997 Yılı Çalışmaları), Belleten LKIII/238, s. 847-882.
- SEYİDOV A., BAHŞELİYEV V. MAHMUDOVA V. (2010) Halec. Bakü, Bilim, 220 s.
- SEYİDOV A., BAHŞELİYEV V. (2011) Sederek. Bakü, Bilim, 184 s.
- SEYİDOV A.Q., BAHŞELİYEV V.B. (2002) Nehecirde arkeolojik araştırmalar. Bakü, 201 s.
- SEYİDOV A.Q. (2003) Nahçıvan m.ö. VII-II binyıllarda. Bakü, Bilim, 339 s.

**KADINLARIN YOKSULLUKLA MÜCADELE YOLLARINDAN BİRİ
OLARAK SOSYAL YARDIM BAŞVURULARI: ADANA BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ ÖRNEĞİ**

**SOCIAL ASSISTANCE APPLICATIONS FOR WOMEN AS ONE OF THE
WAYS TO COMBAT POVERTY: ADANA METROPOLITAN MUNICIPALITY
EXAMPLE**

**ОБРАЩЕНИЕ ЖЕНЩИН К ИНСТАНЦИЯМ С ЦЕЛЬЮ ПОЛУЧЕНИЯ
СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ, КАК ОДНА ИЗ ФОРМ БОРЬБЫ ПРОТИВ
БЕДНОСТИ: НА ПРИМЕРЕ МЕРИИ Г. АДАНА**

Bülent KARA* – Hacer ATEŞ**

ÖZ

Toplumdaki gelir dağılımı eşitsizliğini önlemek, toplumsal huzuru sağlamak, yoksulluğun etkilerini azaltmak ve fırsat eşitliği sağlayabilmek adına önemli bir yere sahip olan sosyal güvenlik programlarındaki açıkların ortaya koyduğu eşitsizlikleri kapatma bazında alternatif bir önlem olarak sosyal yardım hizmetleri yaygınlaşmıştır. Gelişim ve değişimler zamanla ve toplumlara göre yoksul kesimlerde farklı ihtiyaçların doğmasına neden olmuş böylece bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik çeşitli önlemler alınmış, birtakım kurumlar oluşturulmuş ve hukuki düzenlemeler getirilmiştir. Yoksul kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir uygulama olan sosyal yardımlar aynı ve nakdi yardımları içermektedir. Yoksullukla mücadele yollarında kadınların erkeklerden daha fazla aktif rol oynamalarında birçok faktörün etkili olmasının yanı sıra “toplumsal cinsiyet rolleri” nin yüklediği meşrulaştırmanın büyük etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hane içi incelemeye tabi tutularak yapılan yardımlarla kadının yoksulluğunun ayırt ediciliği görülmemekte ve kadın mağduriyetini ailedeki diğer fertlerin yoksunluklarını yok edememe gafletiyle ağırlaştırırken, daha fazla sorumluluk alan ve mücadeleye girişen taraf olarak “Yoksulluğun Kadınsılaşması” şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Yerel düzeydeki sosyal hizmet ve yardımların merkezi yardımlara göre daha etkili olması yerel yönetimlerin sosyal yardım konusunda aktif rol oynamalarında etkili olduğundan hareketle Adana Büyükşehir Belediyesi sosyal yardım biriminin faaliyetleri arasında kadınların yeri bu çalışmanın konusu olmuştur. Alt yapısının ne derece sağlam olduğu ve sonuçlarının ne derece takip edilip etkili olduğu tartışma konusu olan sosyal yardım faaliyetleri toplumsal huzura etki edebilecek gelir dağılımındaki adaletsizliklerin yol açtığı bozulmaların önlenmesi konusunda emniyet görevindedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sosyal yardım, sosyal hizmet, yoksulluğun kadınsılaşması, sosyal güvenlik, gelir dağılımı, toplumsal cinsiyet.

ABSTRACT

Social welfare services have become widespread as an alternative measure to close the inequalities set by the deficits in the social security programs, which have an important

* Doç. Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, FEF, bkara@ohu.edu.tr

place in order to prevent income inequality in society, to provide social peace, to reduce the effects of poverty and to provide equal opportunities. Development and changes have caused different needs over time and in the poorer societies according to societies, so various measures have been taken to meet these needs, some institutions have been established and legal regulations have been introduced. Social benefits, which are an application to meet the needs of the poor, include the same and cash benefits. In addition to being influenced by many factors in the active role of women in the fight against poverty with men, the great effect of the "gender roles" imposed by the "gender roles" is an undeniable reality. The discrimination of women's poverty is not seen with the assistance made by in house investigation and while the women victimization aggravates the deprivation of the other members of the family by the failure to destroy it, it takes the form of "Feminization of Poverty" as a side who takes more responsibility and struggles. The role of women in the activities of the Adana Metropolitan Municipality welfare office has been the subject of this study, as the local level of social services and benefits are more effective than the central benefits, as local governments have an active role in social assistance. Social assistance activities, which are debated as to how robust the infrastructure is and how its outcomes are monitored and effective, is a safety task in the prevention of corruption caused by injustice in income distribution that can affect social peace.

Key words: Poverty, Social assistance, social work, feminization of poverty, social security, income distribution, social gender.

АННОТАЦИЯ

С целью устранения неравного разделения народного дохода, создания общественного благополучия, уменьшения нищеты и создания равноправия доступа, применяются разные социальные программы, как альтернатива устранения разных недостатков социального страхования. Эволюция и изменения со временем являются причиной разных недостатков для бедных слоев общества. Во избежания этого, принимаются разные меры, создаются некоторые организации и устанавливаются соответствующие правовые нормы, в адрес бедных слоев направляется социальная и денежная помощь. Наряду с несколькими факторами против борьбы с бедностью ради большей активности женщин по сравнению с мужчинами, принимается ещё легитимация т.н. формула "гендерных ролей общества". При установлении уровня бедности семьи и выделении помощи, отдельно не устанавливаются причины бедностей женщин. Несправедливость и безрассудство против них усугубляется ещё с не решением проблем других членов семьи. После чего, борьба против бедности принимает форму как "Феминизация бедности". Местная социальная помощь является более эффективным, чем центральная. Исходя из этого, целью исследования нашей статьи стал вопрос о роли женщин в социальных мероприятиях мери г. Адана.

Ключевые слова: беднота, социальная помощь, социальное обслуживание, феминизация бедности, социальное страхование, разделение дохода, гендер.

1. GİRİŞ

Yardıma muhtaç yoksul vatandaşların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sosyal devlet politikaları kaps²amında yerel düzeyde ihtiyaç sahiplerine ulaşabilmek adına çeşitli

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. hates8601@gmail.com

kurumlar oluşturulmuş ve örgütlenmiştir. Bu kurumlar yerel düzeyde halka en yakın olan yardım noktalarıdır.

Adana Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal yardım faaliyetleri içinde yardıma muhtaç yoksul kadınlara yönelik yapmış olduğu yardım hizmetlerine değineceğimiz üzere Adana Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 10.03.2008 tarih ve 42 sayılı kararıyla uygulamaya konulan Sosyal Yardım Yönetmeliği'nin 4. maddesinin 3 bendinde "Muhtaçlık" kendisini, eşini ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarını, anne ve babasını, Adana Büyükşehir Belediye sınırları içinde hayat şartlarına göre asgari seviyede geçindirmeye yetecek geliri, malı veya kazancı bulunmama hali olarak tanımlanmıştır.

YOKSULLUK KAVRAMI

Yoksulluk, ülkenin sosyo-ekonomik şartlarından etkilenen, en temelde akla gelen yaşamını sürdürebilmek için ihtiyaç duyulan temel gereksinimlerden yoksun kalmak anlamında düşünülen çok sayıda ve farklı bakış açıları içeren yoksulluk tanımlamalarına rastladığımız bir kavramdır. Temelde gelir ve temel ihtiyaçlar üzerinden yola çıkılarak tespitinde bulunulan yoksulluk sadece mal hizmet ve gelire ulaşmadaki mahrumiyetle sınırlı kalmayıp somut ihtiyaçlardan ziyade soyut gereksinimlerde tanımlamalar yer almaktadır.

Yoksulluk, sadece gelir düzeyine indirgenmemesi gereken çok boyutlu bir sorun olup aynı zamanda, üretim araçları mülkiyeti ve bölüşüm ilişkileri gibi yapısal sorunları içeren toplumsal mekanizmanın bir göstergesidir. Bu nedenle yoksullukla mücadele programlarında yalnız yoksulluğun yüzeysel belirtileri değil, yoksulluğa sebep olan sorun ve süreçler de göz önünde bulundurulmalıdır (Önder ve Şenses, 2006 akt. Karakoyun, 2013: 23). Sürdürülebilir ekonomik politikalarla yoksulluğun sebepleri ve süreçleri incelenerek toplumsal ve ekonomik anlamda eşitsizlikler en aza indirilmeye çalışıldığında yoksullukla ilgili çözüm yollarına başvurulmuş olunacağını düşünmekteyim. Yoksullukla mücadelede kamusal sivil ve kurumsal örgütlenmeler oldukça önem arz etmektedir. Baktığımızda en gelişmiş dediğimiz ülkelerde bile yoksullukla mücadeleye dayalı çeşitli şekillerde politikalar uygulandığı bilinmekte. Öyleyse yoksulluk aynı zamanda devletin gelişmişlik düzeyine etki edebilecek pozisyona sahip bir etken düşüncesiyle önlem alınması gereken ve sürekli denetim ve gözetim gerektiren bir olgudur diyebiliriz. Yoksulluk kavramı ve yoksulluğu yaşama biçimleri hakkında çok sayıda kaynağa ulaşmak mümkündür.

YOKSULLUK TÜRLERİ

Yoksulluğun toplumlara ve toplumların geçirmiş olduğu zamansal evrelere göre farklılık ve süreklilik gösteren bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve çok farklı tanımlamalarının olduğundan bahsetmiştik. Bu kısımda yoksulluğu ölçülebilir ve ölçülemez temellere dayandırarak *objektif* ve *subjektif* yaklaşımla ele alacağız.

Objektif yoksulluk yaklaşımı gelir, tüketim harcamaları, kalori miktarı gibi somut ve ölçülebilir kıstaslar üzerinde yoğunlaşmakta ve bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için asgari gereksinim düzeyinin belirlenmesini ifade etmektedir (Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 342). Görüldüğü üzere yoksulluk bu yaklaşımla tespit edilebilir ve gözlenebilir bir olgu olarak ele alınmış ve temel ihtiyaçların önemini vurgulandığı bir perspektif çizilmiştir. Ummuhan Gökova, Aysun Danışman Işık ve Çisel Ekiz Gökmen'in 'Kadın Yoksulluğuna Objektif ve Subjektif Bakış: Muğla ve Mardin Örneği' isimli makalesinde objektif yoksulluk yaklaşımında *mutlak* ve *görelî* yoksulluk yöntemlerinden bahsetmektedir. Dar anlamda mutlak yoksulluk, bir bireyin minimum gıda harcaması için

gerekli olan minimum gelir ya da yaşamını devam ettirebilmesi için alması gereken minimum kalori ihtiyacını sağlayamaması durumu olarak tanımlanabilir [Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2001: 104 akt. Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 343]. Geniş anlamda mutlak yoksulluk yaklaşımına göre yoksulluk, bir birey ya da hane halkının yaşamını sürdürebilmek için beslenme yanında giyinme, barınma, ısınma gibi en temel gereksinmelerini de satın alabilmesi için gerekli gelir düzeyine sahip olamaması durumu olarak tanımlanmakta ve dar anlamda tanımlanan mutlak yoksulluk sınırına göre daha yüksek bir yoksulluk sınırına yol açmaktadır (Şenses, 2002: 64 akt. Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 343). Her iki tanımlamada ele alındığında dar anlamdaki tanımlamada sadece gelir üzerinde durulmuş geniş anlamdaki tanımda ise temel ihtiyaçların karşılanıp karşılanmaması hususuna göre yoksulluk belirli ve kesin sınırlarla kalıp bir anlamda ele alınmıştır.

Objektif yoksulluğun diğer bir kolu olan göreceli yoksulluk, Dünya Bankası'na "bir toplumda kabul edilebilir tüketim düzeyinin altında kalma" olarak tanımlanmıştır (World Bank, 2008: 1 akt. Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 343). Genelden yola çıkarak genelin sahip olduklarından en üst ve en alt düzeyin ortalamasının alınarak bir sınır oluşturup bunu baz alan, genelin sahip olduklarına ulaşamamış ya da bir kısmına farklı miktarlarda ulaşmış kişileri yoksul olarak tanımladığını anlamış olduğum bu yaklaşım sadece rol oynayan kişiler üzerinden yola çıkılması diğer faktörlerin göz ardı edilmiş bir şekilde çıkarımda bulunduğu izlenimi vermesi açısından tarafımda yetersiz bulunmaktadır. Bireylerin gelir düzeylerinden yola çıkılarak oluşturulan toplumun refah düzeyinin yine bireyler tarafından yakalanıp yakalanmadığına göre oluşturulan kısır kapalı ve döngüsel bir tanımlama gibi gelmektedir. "Göreceli yoksulluğa " karşılık "mutlak" kavramını ilk olarak McNamara, 1973 yılında Nairobi'de Yönetim Kurulu'na hitaben yaptığı yıllık konuşmasında kullandı:

Göreceli yoksulluk basitçe, birkaç ülkenin diğerlerinden daha az varlıklı olması ya da bir ülkedeki bazı vatandaşların komşularından daha az servete sahip olması demektir. Mutlak yoksulluk ise, hastalık, okuma yazma bilmeme, kötü beslenme yada bakımsızlık gibi onur kırıcı yaşam koşullarında yaşama, biçiminde nitelendirilir. Bu yoksulluğun mağdurları, en temel insani ihtiyaçlarını karşılayamaz durumdadırlar (Mies, 1988 çev .Temürtükran, 2008: 83).

Objektif yoksulluk nicel verilerden yola çıkılarak subjektif yoksulluk ise nitel verilerden yola çıkılarak birtakım sonuçlara ulaşmamızı sağlar. Subjektif yoksulluk ekonomik olduğu kadar sosyo – kültürel birçok faktörden de etkilenmektedir (Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 347). Subjektif yoksulluğun niteliksel özelliği sadece ekonomik değil sosyo-kültürel süreçlerden de etkilenmesinden kaynaklanmasındadır.

Goedhart ve arkadaşlarına (1977) göre yoksulluk, objektif olarak belirlenebilen doğal bir durum değildir. Subjektif yaklaşımda gelir ve bireyin algıları üzerinde durulmuştur. Yeterli gelirin ne olduğu bireyin değerlendirmesine bırakılmıştır. Kişiye göre yoksulluğun anlamı, kendisini yoksul hissedip hissetmediği ve kendisinin yoksulluk piramidinin neresinde gördüğü gibi sorular sorulmaktadır.

Yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda her zaman subjektif yoksulluk oranı objektif oranlarından daha yüksek çıkmaktadır. Benzer özelliklere sahip bireyler subjektif refah değerlendirmesi sorularına birbirlerinden çok farklı cevaplar verebilmektedir (Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 344). Bireylerin yoksulluğu yaşama biçimlerinin ve yoksulluğu hissetme durumlarının farklı olması onların sorulara farklı cevap vermelerinin temelinde yatan sebeptir ve bu durum objektif verilerden çok subjektif yorumlamalara ulaşılarak tespit

edilebilecek bir durum olarak düşünmekteyim. Tek başına subjektif verilerle yola çıkılarak yoksulluk tespiti yapılamayacağı aşikardır. Objektif verilerin de elimizde hazır bulunduğu bir çalışmayla yoksulluğun boyutlarını somut verilerden yola çıkarak soyuta da etki eden ve soyuttan da etkilenerek süregelen yoksulluk kavramının etraflıca ele alınacağı izlenimi oluşturmaktadır.

Genelde yoksulluk, özelde ise kadın yoksulluğunun anlaşılmasında iki ölçümünde kullanılmasında yarar vardır. İleride de değineceğimiz üzere kadınların evli yada evli olmaması (boşanmış, ayrı, eşi vefat etmiş yada imam nikahlı) durumlarında hanedeki gelire dayalı yoksulluk ve yardım kapsamında sadece gelirin olması ve kişi başına düşen miktarın yeterli görünmesi yetersiz kalıp kadının bu gelirden ne kadar faydalanabildiği, tek başına kadının yoksulluğunu ön plana çıkararak kadının geliri kullanabilmede ne derecede etkin rol oynadığı ve yoksulluğu hissetme algısı konusunda subjektif kriterler daha belirleyici olarak karşımıza çıkacaktır. Fakat bu geniş kapsamlı ve yüz yüze görüşme tekniğini kapsayan çok boyutlu çalışmalarla tespiti gerçekleştirilecek bir durumdur.

“KADIN YOKSULLUĞU” KAVRAMI VE AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ

Son zamanlarda kadınlar üzerine yapılan araştırmaların artması nedeniyle yoksulluk algısında da kadının durumuna önem verilmiş ve kadına atfedilen rollerin etkili olduğu bir anlayışa dayanan süreçte ‘Toplumsal Cinsiyet’ kavramının önemi üzerinde durmanın ve kadın yoksulluğunun ayırt edici özelliğine değinmekte fayda olduğunu düşünmekteyim.

Toplumsal cinsiyet, toplumca beklenen ve dayatılan erkek veya kadın olmakla ilintilendirilmiş sosyo-kültürel normları içeren bir kavramdır. Toplumun kadına ve erkeğe atfettiği rolleri temsil eden bu kavram toplumun süregelen birikimleriyle belirli anlamlar yükleneye yükleneye birtakım değerlere ulaşmış aynı zamanda toplumun diğer organlarını da etkilemektedir. Onaran’a göre Toplumsal cinsiyet, bireyler için beklenti örüntüleri oluşturan, günlük yaşamın toplumsal süreçlerini düzenleyen, ekonomi, ideoloji, aile, siyaset gibi toplumsal örgütlenmelerin içine yerleşerek onları biçimlendiren bir kurumdur (Onaran, Büker, Bir, 1998: 2-3 akt. Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 20). Biyolojik Cinsiyetin somut gerçekliğiyle zamanla toplumun yüklediği soyut anlamlar ve yorumlamalar kadın ve erkeğin giyim şekli, karar alma ve uygulama yöntemleri, çalışma şekilleri ve çalışmalarına verilen değer ve kazanca yüklenen anlamları, ev içi ve ev dışındaki ifade ettikleri yerleri vs. gibi birçok davranış ve tutumlarında yönlendirici etkiye sahip olmuştur. Tüm toplumlarda kadınları daha fazla yoksullaştıran, dışlayan ve boyun eğdiren durumları üreten ve yeniden üreten toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı pratikleri ve normları bulmak mümkündür (Vicente, 2005: 15 akt. Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 21). Yoksulluk sadece kadınları ilgilendiren bir sorun olmamakla beraber kadınlar ve erkekler yoksulluğu farklı şekillerde yaşamakta ve algılamaktadır.

Farklı etkileme politika notlarında da yansısını bulmuş ve 1995’te 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı’nda “yoksulluğun kadınlaşması” ifadesi yer almıştır (Şener, 2009: 2). Bu kavram ilk olarak ABD’de tek ebeveynli ailelerin yada yalnız yaşayan kadınların daha yoksul oldukları yönündeki çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur. Kadınların hane reisi olduğu hanelerin sayısının artması kadının hem ev geçindirmek hem de çocuk bakmak gibi yüklü görevlerin arasında sıkışıp kaldığı hanelerde kadınların yoksulluğu yaşama ve hissetme durumları daha ağır şekilde gerçekleşmektedir. Aile yapısının değişmesi, boşanmaların artması, evlilik dışı çocuk sahibi olma oranının artması ve çocukların kadınlar tarafından bakılması gibi nedenler yoksulluğun kadınlaşmasını açıklamak için kullanılmıştı (McLanahan ve Kelly, 1999 akt. Şener, 2009: 2). Kadının yoksullaşmasına neden olan

etkenler daha da arttırılabilmekle beraber ileride konuyu ayrıca daha detaylı bir şekilde ele alacağımız bir konudur.

Kadın yoksulluğunu anlamak amacıyla genel yoksulluk içindeki belirleyiciliğinin ve nedenlerinin ortaya konulması gerekir. Erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların çalışma ve işe alınma oranlarının düşük olması yada çalışan kadınlara erkeklere nazaran daha düşük ücretler verilmesi, çalışan kadının çocuğa bakmakla sorumlu görülen anlayışın verdiği zor durumda kalmaları (çalıştığı ücretin çocuğa bakım parasına gideceği, çocuğu annenin yetiştirmesi anlayışı vs.), eşinin vefat etmiş olması, eşinin sağlık sorunu nedeniyle çalışamaması ve kadının da eşine bakmak nedeniyle çalışamaması, eşinin yanında olmaması (cezaevinde bulunma, erkeğin evi terk etmesi, kadını evi terk etmeye neden olma vs.), kadının yalnız olması (hiç evlenmemiş, boşanarak, boşanma davası açılarak, tedbir kararı, ayrılık kararı verilerek; kirada, anne-baba evinde, akraba evinde vs. yaşamaya çalışması gibi), kırsal kesimde yaşayan kadınların iş imkanlarının az olması (kente iş amacıyla gelmenin maliyetinin yüksek olması, bilmedikleri bir ortamda çalışmanın ürkütücü gelmesi ve yaşadıkları kırsal sosyal çevrenin bakış açısı vs.), çocuk sayısının fazla olması (kadının daha çok çocuğa bakmak zorunda kalması, çocuğun ihtiyaçlarının kadın tarafından öncelikli görülmesi, hane içi gelirin kişi başına düşük olması vs.), hane içindeki gelirin eşit paylaşılmaması yada hiç paylaşılmaması, eğitimden yararlanma imkansızlığı (annenin kızlarını ev işlerinde yardımcı olarak görmesi, toplumsal meşhurlaşırma vs.) gibi daha birçok nedenler çoğaltılabilir.

SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL DEVLET

Bir politikanın sosyal politika olarak değerlendirilebilmesi için; refah düzeyini artırıcı politikalar olması; ekonomik amaçlarının yanı sıra ekonomi dışı amaçlar kapsamı ve toplumdaki tüm dezavantajlı gruplara gelirin yeniden dağılımını hedeflenmesi gerekir (Titmuss, 1974: 29; akt. Ersöz, 2005/b: 762 akt. Çelik, 2014: 5). Burada bahsi geçen dezavantajlı gruplar yoksullar, yaşlılar, hastalar, engelliler, çocuk ve kadınlar gibi kendi kendini idame ettiremeyen bakıma ve özel korumaya muhtaç kesimdir.

Bilindiği üzere 1961 Anayasası'nın 2.maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti, ..., sosyal bir hukuk devletidir" ibaresi ile sosyal devlet ilkesi ilk defa benimsenmiştir.1982 Anayasası'nda ise devletin sosyal ve hukuk devleti olduğu, toplumun genelinin refah ve huzurunun sağlanmasının önündeki engellerin kaldırılması, kişilerin maddi-manevi varlıklarının geliştirilmesi için gereken şartların hazırlanması devletin görevi olarak sayılmıştır. Sosyal devlet anlayışı, ilk olarak 1848 Fransız Anayasası'nda kabul edilmiş, daha sonra 1919' da Alman Weimar Anayasası'nda, devlet tarafından "ekonomik hayatın adalet esaslarına göre ve herkese insanlığa yaraşır bir şekilde" düzenleneceği ilkesini benimsemiştir. Fransa Anayasası'nda olduğu gibi Alman Weimar Anayasası'nda da eğitim, çalışma ve sağlık haklarını güvence altına alarak eşitlik ilkesine vurgu yapılmıştır (Ateş, 2009: 90 akt. Çelik, 2014: 5). Görüldüğü gibi devletler vatandaşlarının asgari düzeyde de olsa sosyal durumları ve refahlarını iyileştirme, gelir durumları ve yaşam kalitesindeki eşitsizlikleri en aza indirmeyi hedeflemekte böylelikle gruplar ve sınıflar arası çatışma ve anlaşmazlıkları gidererek varlığının selametini korumayı hedef almaktadır.

Sosyal hizmet ve yardım anlayışının çıkış noktası sosyal devlet ve sosyal devletin sosyal politikalarıyla ilişkilidir. Sosyal devletin sosyal adaleti sağlamak, sosyal sorunları çözmek ve insan onuruna yaraşır yaşam düzeyinde bir hizmet sunma noktasında uyguladıkları yerel sosyal politikalar zamana ve toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE YEREL YÖNETİMLERİN ÖNEMİ

Yerinden yönetim; kamu hizmetlerinin yönetiminin, merkezden ayrı özerk kamu hukuku tüzel kişilerine verilmesidir (Tortop, İspir, Aykaç, 1993: 97 akt. Bal, 2008: 245). Yerel yönetimler özgürlük, eşitlik, refah gibi demokratik değerlerin gelişmesine daha fazla katkı sağlayarak merkezin tam anlamıyla ulaşamadığı vatandaşlara hizmet noktasında daha yakın olan ‘insana dokunma’ eylemini kamu kurum ve kuruluşlarının hizmetleriyle daha etkili bir biçimde yerine getirebilmektedirler.

Yerel yönetim, topluluğun ihtiyaçlarının karşılanması için verimli, etkin ve yerel koşullara duyarlı yönetsel kararların alınmasını ve eylemlerin gerçekleştirilmesini sağlayarak refahı gerçekleştirmektedir (Yıldırım, 1993:35 akt. Bal, 2008: 247). Yerel anlamdaki sosyal politikaların genel anlamdaki politikalardan daha etkili olduğu hizmetlerin özelin çeşitliliğine ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesi gerektiğinin önemi dikkate alındığında daha iyi anlaşılacağı bir gerçektir. Belediyeler yerel yönetimlerin hizmetleri arasında vatandaşlara etki noktasında diğer yerel yönetim organlarına göre daha etkili rol oynarlar. Belediyelerin sosyal hizmet ve yardım uygulamaları her ne kadar merkezi yönetimin taşradaki teşkilatlarına göre bütçe vb. konularda sıkıntılar nedeniyle altyapısal sorunlar nedeniyle sistemli uygulanamasa da yardımlar noktasında küçümsenmeyecek öneme sahip olmaları nedeniyle değinmemizde fayda görmekteyim.

SOSYAL BELEDİYECİLİK

Belediyelerin dezavantajlı gruplar ile normalde sportif ve kültürel faaliyetler vs. gibi yapmış olduğu sosyal harcamalarında sosyal hizmet ve yardım alanlarında yoğunlaşması ‘sosyal belediycilik’ anlayışını ön plana çıkarmıştır. Belediyelerdeki hangi giderlerinin sosyal harcama kapsamına girdiği ayrıca tartışılması gereken konulardandır.

Merkezi yönetimin sosyal yardım alanındaki yetersizliği ve yerel yönetimleri bu konuda aktif politikalar geliştirmeye ve uygulamaya zorlamaktadır. Ayrıca son yıllarda yapılan yasal değişiklikler ve düzenlemeler sosyal yardım uygulamalarını belediyeler başta olmak üzere yerel yönetimlerin görevlerinden birisi haline getirmiştir. (Güloğlu ve Es, 2008: 257 akt. Zengin ve Öztaş, 2009: 27). Belediyeler sadece yardıma muhtaç yoksul vatandaşlara temel ihtiyaç maddelerini temin etme göreviyle anılmamalı aynı zamanda danışmanlık edip mahalli müşterek görev ve hizmetleri karşılamak amacıyla faaliyette bulunan ya da aracı olan kurumlardır. Belediyelerin hizmetleri yerine getirmede yeterli olabilmesi mali durumu ve hizmetlerin önceliğiyle yakından ilişkilidir.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 6360 sayılı kanun, büyükşehir belediyelerinin organlarına ilişkin düzenlemeler getirmiştir (Gül, Kiriş, Negiz, Gökdayı, 2014: 183). 2014 tarih ve 6522 sayılı Torba Yasa büyükşehir belediyelerine önemli görevler yüklemiştir. 2014 yılında büyükşehirlerde köyler mahalle olmuş İl Özel İdareleri kapatılmış böylelikle büyükşehir belediyelerinin görev, yetki ve sorumlulukları da çeşitlenmiş ve artmıştır. Ancak 5393 sayılı yeni kanunda belediye, “Belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisini,” ifade eder diye tanımlanmaktadır. Belediyelerin hizmet alanına giren görevleri giderek çeşitlenmekte ve sosyal içerikli yardımlara daha fazla yer verilmektedir. 5393 sayılı kanunun 14.maddesinin 1.fıkrasının a bendinde nüfusu 50 bini geçen belediyeler ve büyükşehir belediyelerinin görevleri arasında sosyal hizmet ve sosyal yardım hizmetleri sayılmıştır.

SOSYAL HİZMET

Konumuz belediyeler olduğu için belediyelerin sunduğu sosyal hizmetlerin çeşitliliği, içeriği, yoğunluğu, kalitesi ve ne derece etkili olduğu belediyelerin nicel ve nitel büyüklüğü, kaynağı, personelinin niteliği ve vasfı, hizmet verdiği toplumun gelişmişlik düzeyi gibi yapısal özellikleriyle ilgili olarak farklılıklar göstermektedir.

1980’li yıllarda Büyükşehir belediye modelinin yerel yönetim sistemi içine dahil edilmesinin ardından, 1990’lardan itibaren ülkemizde Büyükşehir belediyelerinin sosyal belediyecilik uygulamaları sıklıkla görülmeye başlamıştır. Bu uygulamalar ilk olarak sosyo-kültürel alanlarda yoğunlaşırken, daha sonraları özürliülerden başlayıp toplumdaki dezavantajlı çeşitli gruplara doğru yönelen bir seyir izlemiştir. 2000’li yıllarda da, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile de söz konusu belediyelere, sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında faaliyette bulunmaları için oldukça geniş yetkiler tanınarak, yelpaze daha da genişlemiştir (Güloğlu&Es, 2008: 262 akt. Negiz, 2011: 329). 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ardından 2005 yılında yayınlanması Belediye Kanunu sosyal hizmet ve yardım konularında belediyelere geniş yetki ve görevler yüklemiştir. Bu yasal dayanaklar ile belediyelerin sosyal belediyecilik yanları da güçlenmiştir. Yerel yönetimlerde sosyal hizmet uygulamaları genelde Kanunlar özelde ise belediyelerin faaliyet raporları, stratejik plan, performans planı, yönetmelik ve yönergeleri ile belirlenmektedir.

SOSYAL YARDIM

Sosyal belediyecilik faaliyetleri içinde ele aldığımızda sosyal yardım, farklı ihtiyaç sahiplerine ara sıra belirli esaslar doğrultusunda yapılan sistemli ve dönemsel karşılıksız ve bedelsiz olarak yapılan aynı ve nakdi yardımları kapsamaktadır. Sosyal yardımlarda tüm diğer sosyal hizmetlerde olduğu gibi belediyelerin mali durumları, personelinin donanımı, hizmet alanının büyüklüğü, hizmet ettiği toplumun sosyo-kültürel yapısı, yardımların içeriği, kalitesi ve etkililiği bakımından belediyelere göre değişiklik arz etmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 25. maddesinde ‘herkesin kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyiliği için gerekli bir hayat standardına, gıdaya, giyeceğe, konuta ve sağlık hizmetlerine, gerekli sosyal hizmetlere ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık yada kendi kontrolünde olmayan başka şartlar altında geçim imkanı bulamama haline karşı güvenceye hakkı’ olduğu temel bir insan hakkı olarak ifade edilmiş (Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin: 2014, 132) tir. Ülkemizde bu durum biraz daha farklıdır. Türkiye, her ne kadar sosyal devlet ilkesini benimsemiş bir ülke olsa da ülkede devletin vatandaşlarına refah sağlaması hak olarak kabul edilmemiş, bunun yerine kendi imkanı ölçüsünde vatandaşlarına olanak sağlayacağı benimsenmiştir (Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin: 2014, 134). Kendi imkanları ve oluşturduğu organları yoluyla mali imkanlar çerçevesinde yapılabildiği ölçüde kısmi ve geçici süreli olmak üzere birtakım yardımlar yapılmaktadır.

Türkiye’de başlıca kamu sosyal yardım programları aşağıda sıralanan kuruluşlar tarafından uygulanmaktadır:

- 1- T.C Emekli Sandığı (2022 sayılı kanun uyarınca yapılan ödemeler)
- 2- Sağlık Bakanlığı (Yeşil Kart Uygulaması)
- 3- Vakıflar Genel Müdürlüğü (İmaret ve muhtaç aylıkları)
- 4- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü
- 5- Belediyeler
- 6- İl Özel İdareleri (DPT, “Yoksullukla Mücadele ve Gelir Dağılımının İyileştirilmesi,” Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2007: 36 akt. Zengin ve Öztas, 2009: 25)

Yardım konusu oldukça hassas, sınırları kestirilemeyen çeşitlilik arz eden, yardımda bulunurken baz alınan kıstasların ne derece yeterli olduğu tartışma konusu olabilecek, sonucunun ne derece takip edildiği ve etkili olduğu noktasında sıkıntılı gördüğüm bir faaliyet alanıdır. Yardımların kapsadığı dezavantajlı gruplar arasında da kadın olanların erkeklere nazaran yardım almaya yönelmede daha aktif olduğunu görmekteyiz. Yapılan yardımlarında genelde kadınlara yönelik olmasında kadının *kadınlık* ve *annelik* rollerini taşıması nedeniyle almış olduğu yardım kaynağını evi ve çocukları için kullanmaya eğiliminin daha fazla olması önemli gerekçeler arasında görülmektedir. Böylelikle yardımın etkililiği noktasında da kadınlar daha güvenilir görülmektedir.

ADANA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNİN SOSYAL HİZMET VE SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI VE DAYANAKLARI

Adana Büyükşehir Belediyesi sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini çeşitli örgütsel birimleri aracılığıyla yapmakla beraber muhtaçlara yönelik sürdürdüğü aynı ve nakdi yardım hizmetlerini Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı'na bağlı Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Şube Müdürlüğü bünyesinde yürütmektedir. Dayanakları ise 5216 ve 5393 sayılı kanunlar, Faaliyet Raporu, Performans Programı ve Stratejik Plan, resmi gazetede yayımlanan 6495 sayılı 'Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' (Mecliste görüşülen son torba yasa) ile 2022 sayılı kanuna göre verilen 2022 maaşlarının muhtaçlık sınırı (asgari ücretin 3'te 1'i olacak şekilde), 10.03.2016 tarih ve 42 sayılı meclis kararına bağlı Sosyal Yardımlar Yönetmeliği ile 16.05.2008 tarih ve 83 sayılı komisyon raporu, son olarak yeni oluşturulan Adana Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı'nın 18.10.2016 tarih ve 787 sayılı Başkanlık Oluru ile oluşturulan Sosyal Market Yönergesi'dir.

Yarımda etkili olan kriterler ön görüşme formu, başvuru dilekçesi, Adana Büyükşehir Belediye Meclisinin 10.03.2008 tarih ve 42 sayılı kararı ile uygulamaya konulan Sosyal Yardım Yönetmeliği'nin 16.maddesinde belirtilen sosyal araştırma incele formundaki kurumların beyanları (vergi dairesi, tapu, ilçe sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı, ilçe belediyesi, sgk verileri), hanenin durumu (kişi sayısı, öğrenci sayısı, çalışan-çalışmayan-çalışabilir iş gücüne sahip bireyler, hastalık engellilik bakıma muhtaçlık durumlarını belgeleyen rapor veya belgeler (kendisi, eşi, çocuk ve ebeveyn), doğal afet ve yangın raporları ve resimleri, yerinde tespit kurulunun (alt komisyon) raporu, üst kurulun değerlendirmeleridir. Değerlendirme sonucunda başvurusu kabul olmuş yardıma muhtaç yoksul vatandaşlara tek seferlik nakdi yardım veya yeni oluşturulan sosyal market aracılığıyla belirli süreli kapsayan gıda yardımı verilmektedir. Yardımların geçici olmasında başvuran kişilerin durumları ve belediyenin bütçe durumu önemlidir. Sosyal Yardım Yönetmeliği'nin 4.maddesinin ç bendinde "Geçici yardım" sosyal ve ekonomik bir sorunun çözümünde yardımcı olabilmek amacı ile bir, en çok iki defaya mahsus olmak üzere yapılacak yardımları, yine aynı yönetmeliğinin aynı maddesinin j bendinde "Sürekli Yardım" muhtaç kişilere karşılaştıkları hayat güçlüklerinin gidermek amacıyla Belediyenin bütçe imkanları ölçüsünde yapılacak yardımları, ifade eder ibaresi yer almaktadır. Kişinin süreli yardımlara tekrar başvurma esasları ise Sosyal Yardım Yönetmeliği'nde belirtilen esaslara göre yapılmaktadır.

ADANA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNE YARDIM BAŞVURUSUNDA BULUNAN KADINLARIN GENEL DURUMLARINA KISA BİR BAKIŞ

Adana Büyükşehir Belediyesi Sosyal Yardım Yönetmeliği'nin 7.maddesinde aynı ve nakdi yardım hizmetlerinden yararlanacak kişiler arasında kadınların durumu özel olarak belirtilmemiş olup, kadınların yardımlar

Belediyeye başvuruda bulunan erkelerin bir kısmı belediyeye iş başvurusu amacıyla gelip halkla ilişkiler departmanından maddi durumunun olmaması nedeniyle sosyal yardım başvurusuna da yönlendirilen, çevresi aracılığıyla haberdar olanlardan oluşmaktadır. Kadınlar da yardım arayışının fazla olması nedeniyle çevrelerinden duyma oranları da erkeklere nazaran daha fazla olmaktadır. Yardım amacıyla gelen kadınların çoğu komşunun yardım aldığını onlardan duyduklarını beyan etmektedirler.

Detaylı ve daha geniş zamanlı bir çalışma ile yardım başvurusuna neden olan etkenler kadınların hangi yaş aralığındaki ve hangi durumda olanların daha fazla yardıma başvurdukları vs. gibi birçok verilerle kadınların yoksulluğunun hangi durumlarda ortaya çıktığı daha etraflıca ortaya konulabilir. Sosyal belediyeçilikte hedef dar gelirli kimselere yapılan yardımlar ile dezavantajlı tüm kesimlerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir belediyeçilik anlayışı ise de Türkiye'deki sosyal belediyeçilik anlayışının temeli, hane halkına yapılan sosyal yardımlara dayanmaktadır. (Koç ve Ökmen, 2015: 77 akt. İpek ve Çıplak, 2016: 209). Yapılan yardımlar hane içi gelirin baz alınması nedeniyle kadınların hane reisi olduğu yada tek yaşadığı durumların haricinde kadının yoksulluk karşısındaki konumu derecelendirilmesi erkeğin hanedeki konumuna göre şekillenmektedir. Konuyu daha da genişletirsek hanedeki erkeğin yaşı, çalışabilir işgücüne sahip olması (engelli yada hasta olmaması gibi) fakat çalışmaması kadının yardımdan faydalanmasına engel olmaktadır. Kadının hane reisi olduğu hanelerde ise kadının bakmakla yükümlü olduğu küçük çocuğunun bulunması durumu haricinde kadının yaşı ve çalışabilir durumda olup olmaması yardım kriterleri arasındadır. Baktığımız zaman erkeğin çalışabilir durumda olup çalışmaması kadının mağduriyetini arttıran bir sebep olmakla birlikte kadının yardım arayışının da önündeki bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda Adana Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Bakanlığı bünyesinde bulunan Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Şube Müdürlüğü'nün kayıtlı verilerinden yola çıkarak yardım başvuruları içinde kadın başvuru sayısının miktarları verilmektedir.

Tablo 1: Adana Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Birimi Yardım Başvurusu

Toplam Aile Başvuru Sayısı	1121
Kadın Başvuru Sayısı	681
Erkek Başvuru Sayısı	440

Kaynak: Adana Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Şube Müdürlüğü'nün 01.01.2016-03.11.2016 tarihleri arasındaki evrak kayıt verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Görüldüğü üzere kadınların yardım başvurusu 1 yılı bile kapsamayan bir zaman aralığında bile oldukça fazladır. Yılsonuna doğru kış gelmesi yakacak, gıda vb. ihtiyaçların artacağı düşüncesiyle başvuru sayısı artmakta ve başvuruların çoğunluğunu yine kadınlar oluşturmaktadır. Yardım başvurularının aylara göre dağılımına baktığımızda okul dönemlerinde başvuru sayısının arttığını gözlemlemekteyim.

Yoksul ailelerde çocuk bakımı, beslenmesi, çocukların giydirilmesi, yaşlı bakımı, elde edilen az gelirle temel ihtiyaçların karşılanması ve aileyi rahatlatacak sosyal yardımlara erişim çabaları çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Sosyal yardımlara kadınlar erkeklerden daha fazla başvurmaktadır (Bora, 2002 akt. Şener, 2009: 7). Kadın kendisini bakmakla zorunlu gördüğü çocuğu, hasta eşi, anne-baba ve yakınının mağduriyetini ve ihtiyacını karşılayarak kendisinin de refaha erip üstündeki ağır yükün

kalkacağı düşüncesiyle yardım yollarına başvurmaktadır. Kadın imkanı elverdikçe yada çalışmasına engel teşkil edecek bakıma muhtaç küçük çocuğu ve hastası yoksa eşinin rızasını da alarak ev işlerine temizliğe gitmektedir. Aşağıda Adana Büyükşehir Belediyesi'ne sosyal yardım başvurusunda bulunup da alanların cinsiyete göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 2: Adana Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Birimi Yardım Alan Kişiler

Toplam Yardım Alan Aile Sayısı	544
Yardım Alan Kadın Sayısı	317
Yardım Alan Erkek Sayısı	227

Kaynak: Adana Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Şube Müdürlüğü'nün 01.01.2016-03.11.2016 tarihleri arasındaki Yardım yapılanlar kayıt dökümanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Görüldüğü üzere kadınlara yapılan yardımlar daha fazladır. Başvuru yapma konusunda kadınların erkeklere nazaran daha aktif olmaları yardım başvurusunda adın sayısının fazla olmasının nedenleri arasındadır. Başvuran kadın sayısının erkek sayısından fazla olması yardım alan kadın sayısının da erkek sayısından fazla olması sonucunu doğurmaktadır. Sonuçta yapılan yardımlar sadece kadına ya da erkeğe yapılmadığı gibi değerlendirilirken de ailenin genel durumu göz önünde bulundurulduğundan başvuruların kabul ya da ret olması bu durumlara bağlı olarak değişmektedir.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı yetkilileri yardımların geçici olması, insanları tembelleğe alıştırmaması, balık tutmanın öğretilmesi vb. argümanlarla yardımlara yükledikleri anlamları açığa vurmaktadırlar (Şener, 2009: 8).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yoksulluk sadece kadına has bir olgu olmamakla beraber kadının yoksulluğu hissetmesinin daha fazla olmasının altında toplumun da meşrulaştırdığı biyolojik ve somut olan farklı yapısal özelliklere atfedilmiş toplumsal ve soyut rollerin etkisi oldukça belirgindir. Hem hane içi hem de toplumsal bazda etkisi görülen kadın-erkek eşitsizlikleri kadının yoksulluğunu derinleştiren ve kadını yoksullukla mücadeleye iten faktörlerin en etkililerindendir.

Yerel yönetimlerin yoksulluk sonuçlarını hafifletme yollarından biri olarak karşımıza çıkan sosyal yardım hizmetlerinin sosyal politika ve sosyal devlet algısı içindeki amacı, yeri, neye hizmet ettiği, sonuçlarının ne derece etkili olduğu ve disipline edildiği konularında karmaşıklıklar mevcuttur. Yardımların muhtaç durumdaki kişileri bağımlılığa itmemek gibi bir yaklaşımla uyguladıkları sürekli olmayan, koşullarının ve ne yardımı yapılacağı tam olarak belli olmadığı yardımlar yerine daha düzenli, alt yapısı oluşturulup sağlanmıştır, verilerin düzenli ve takip edilebilir olduğu yardım politikaları uygulanmalıdır. Yardıma gelen kadınların durumlarının hanedeki genel gelir toplamına göre değerlendirilmesi nedeniyle kadınların mağduriyetinin çıplaklığının görülmesi zorlaşmıştır. Kadının yoksulluğuyla mücadelede kadının hane içindeki konumunu güçlendirmeye bağlı olarak yapabilirliğinin etkenleştirilmesi önemli bir yer tutmaktadır.

KAYNAKÇA

BAL, Hüseyin(2008). *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, İstanbul, s.245-247.

BARUT, Kaşif, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Knaunu-5393 Sayılı Belediye Kanunu-5747 Sayılı Kanun-6360 Sayılı Kanun-Belediye Meclisi Çalışma Yönetmeliği, (Adana Büyükşehir Belediyesi-Yazı İşleri ve Kararlar Dairesi Başkanlığı-31.07.2015 sayı ve 546 sayı ile kayıtlı kitapçığı)

ÇELİK, Abdullah(2014). Sosyal Belediyecilik Anlayışı: Şanlıurfa Büyükşehir Bedliyesi Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* ,s.5.

GÜL, Hüseyin, KİRİŞ, Hakan Mehmet, NEGİZ, Nilüfer ve GÖKDAYI(2014). İsmail , *Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yerel Siyaset*, Detay Yayıncılık, Ankara, s.183.

TOPÇUOĞLU, Abdullah, AKSAN, Gamze ve ALPTEKİN, Duygu(2014). *Yoksulluk ve Kadın* (s. 342), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, s. 20-21-132-134-342-343-344-347.

İPEK, Selçuk, ÇIPLAK, Benan(2016). Türkiye'de Sosyal Belediyecilik ve Sosyal Bütçe Uygulamaları: Çanakkale Belediyesi Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, s. 209.

KARAKOYUN, İlhan(2013). Yardımlar ve Yoksulluk, *Karacadağ Bölgesel Kalkınma Dergisi*, Diyarbakır, s.23.

MIES, Maria(2008). *Son Sömürge: Kadınlar (1988)*, Çev. TEMURTÜRKAN, Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, s.83.

NEGİZ, Nilüfer (2011). Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri Açısından Isparta Belediyesi: Farkındalık, Yararlanma ve Değerlendirme Açısından Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Isparta, s.329.

ŞENER, Ülker (Eylül 2009). Kadın Yoksulluğu. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV Değerlendirme Notu)*, s.2-7-8.

Zengin, Eyüp, Öztaş, Cemal(Ocak-Şubat-Mart 2009). Yerel Yönetimler ve Sosyal Yardımlar: Üsküdar Belediyesi Örneği. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi* 4. Cilt, s.27.

Ayrıca Bakınız:

Adana Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nin 10.03.2008 tarih ve 42 sayılı kararı.

Adana Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nin 12.05.2016 tarihinde toplanan Komisyon Kararı.

Adana Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nin 16.05.2008 tarih ve 83 sayılı kararı.

**XVI. YÜZYIL SONLARINDA SAMTSKHE-CAVAKHETİ KÖYLERİNİN
SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI: SAKUNETİ KÖYÜ ÖRNEĞİ**

**THE SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF SAMTSHKE-JAVAKHETİ
VILLAGES AT THE END OF XVI CENTURY: THE SAMPLE OF SAKUNETİ
VILLAGE**

**СОЦИАЛЬНАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СЕЛ
САМЦХЕ-ДЖАВАХЕТИ В КОНЦЕ 16-ГО ВЕКА: НА ПРИМЕРЕ
СЕЛЯ САКУНЕТИ**

Iasha BEKADZE*

ÖZ

Sakuneti köyü 312 yıl (1266-1578) ve Samtskhe-Saatabago ise 250 yıl boyunca (1579-1829) Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyâleti Ahıska Sancağı Azğur Nahiyesi'ne bağlı bulunmaktaydı. Günümüzde bu köy Gürcistân Cumhuriyeti Samtskhe-Cavakheti Bölgesi Akhaltsikh Belediyesi sınırları içerisinde. Bu çalışmada, Sakuneti'nin etimolojisi, kısa tarihi, coğrafi konumu, nüfusu ve halkın dini mensubiyeti hakkında bilgiler verildikten sonra Hicrî 1003 (1595) tarihli TTD ve "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân" tahrir defteri ışığında köyün ziraî yapısı ve köylülerin geçim durumları araştırılarak bazı tespitler yapılmıştır. Bu tarihte 17 haneli Sakuneti köyünün yaklaşık nüfusu 136'dır. Nüfusun çoğu gayrimüslimlerden ibarettir. Defter kayıtlarından yararlanarak, köy halkının bu dönemde geçiminin tarım ve hayvancılıkla sağladığını söylemek mümkündür. Tarımsal ürünler olarak buğday ve arpa ön sıraya çıkarken, bağcılık ve bahçecilik de yaygın olmuştur. Köyde küçükbaş hayvan ve arıcılık yetiştiriliciliği tahrir defterinde görülmektedir. Ayrıca köyde teknik işletmelerden olan değirmenler de faaliyet göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Samtskhe-Cavakheti, Akhaltsikh Belediyesi, Çıldır Eyâleti, Ahıska Sancağı, Azğur Nahiyesi, Sakuneti.

ABSTRACT

The village of Sakuneti was connected to the Samtskhe Saatabago for 312 years (1266-1578) and 250 years (1579-1829) to the Childir Province of Atskhuri region of Ottoman state. Today this village is within the borders of Akhaltsikhe Municipality, the Republic of Georgia. In this research, we made some determinations about the agrarian structure of the village based on Ottoman State recordings called "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân" dated by 1595 TTD and 1003 year by Hijri Calendar. The etymology, brief history, geographic position, and religious affiliations of Sakuneti village are also mentioned. At this date, the population of Sakuneti Village consisting of 17 families was 136 people. Most of them were not Muslims. According the recordings, it is possible to say that the means of existance of the villagers depended on farming and agriculture. Wheat and barley were the most common means of income, and viniculture and horticulture was common. According

* Bağımsız Araştırmacı, dryasar5@hotmail.com

to the recordings, there was apiculture and ovine breeding. In addition, mills were operating in the village, too.

Key Words: Samtskhe-Javakheti, Akhaltsikhe Municipality, Childir Province, Ahiska Sanjak, Atskhuri Region, Sakuneti

АННОТАЦИЯ

Сакунети в течение 312 лет (1266-1578) входило в состав Самцхе-Саатабаго и 250 лет (1579-1829) в район Ацкури Ахалцихской ливы Османского государства. В настоящее время оно находится на территории Ахалцихского муниципалитета региона Самцхе-Джавахети Республики Грузия. В этом исследовании даны сведения об этимологии села Сакунети, краткой его истории, географическом положении, населении и его религиозной принадлежности. Согласно «Пространному реестру Гюрджистанского вилаета» и ТТД (подробному земельному кадастре), датированных хиджры 1003 (1595) была выявлена сельскохозяйственная структура села и определены некоторые моменты условий жизни крестьян. В 1595 году в Сакунети было 17 дворов, где численность населения составляла приблизительно 136 человек. Большинство населения были христиане. Согласно реестру, можно сделать вывод, что в этот период, средством существования населения села были занятия сельским хозяйством и животноводством. На первом месте из сельскохозяйственных культур были пшеница и ячмень. Также были распространены виноградарство и садоводство. Согласно данным реестра в селе занимались разведением мелкого рогатого скота и пчеловодством. Кроме того, можно отметить, что в селе работали технические предприятия - мельницы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Самцхе-Джавахети, Ахалцихский муниципалитет, Чилдирский эялет, Ахалцихский санджак, Ацкурский район, Сакунети

Giriş

Samtskhe-Cavakheti, Gürcistan'ın güneyinde olup üç tarihi bölgeden; Samtskhe, Cavakheti ve Tori'den teşkil olunmuştur. Samtskhe, Akhaltsikhe, Adigeni ve Aspinza'nın Khertvis'e kadar olan kısmını, Cavakheti, Akhalkalaki, Ninosminda ve Aspinza'nın Khertvis sonrası olan kısmını, Tori ise Borcomi Belediyesi'ni içermektedir. Bölgenin toplam alanı 6.421 km² olup idari merkezi Akhaltsikhe şehridir. Samtskhe-Cavakheti güneyde Türkiye ve Ermenistan'la komşu olup kuzeyinde Guriya, İmereti ve Şida Kartli, doğusunda Kvemo Kartli, batısında Acara bulunmaktadır. Bölgenin içerisinden Güney Kafkasya'nın en büyük nehri olan Kür, Türkiye ile Hazar Denizi'ni birleştirmektedir. Samtskhe-Cavakheti, Akhaltsikhe, Adigeni, Aspinza, Akhalkalaki, Borcomi ve Ninosminda belediyelerinden oluşmaktadır. Bölgede 270 iskân yeri vardır. Bunlardan beşi şehir: Akhalkalaki, Akhaltsikhe, Borcomi, Vale, Ninosminda; yedisi kasaba: Bakuriani, Bakurianis Andazeti, Tsağveri, Akhaldaba, Adigeni, Abastumani, Aspinza olup bölgedeki köy sayısı 258'dir (Balasaniani, 2016: 42). Akhaltsikh şehri 312 yıl (1266-1578) Samtskhe-Saatabago'nun, 300 yıl (1579-1829) Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nin, daha sonralar Rus yönetiminde Akhaltsikh Kazası'nın, Sovyet yönetiminde ise Akhaltsikh Rayonu'nun ve bağımsızlık kazandıktan sonra da hem Akhaltsikh Belediyesi'nin hem de Samtskhe-Cavakheti'nin merkezi olmuştur. Akhaltsikh çok önemli stratejik bir konumda olup Anadolu'yu Kafkaslara birleştiren Büyük İpek Yolu güzergahında idi. Büyük İpek

Yolu'nun bu güzergâhı, Rustavi-Orpola-Kopadze-Minedze-Çeçerek-Akhalsikh olmuştur. Bizans istikametine ise kervanların geçtiği güzergâhı şöyle özetliye biliriz:

1. Tsunda-Tmogvi (TümeK), Niala, Havat, Gumbati, Samtsubi, Akhalkatsi, Çorço, Tbeti, Şabanibeli;

2. Tsunda-Tmogvi (TümeK), Zeda Tmogvi (Yukarı TümeK), Grdzeli Çala (Uzun Çala), Shalnara, Çura, Mepis Skaro (Kral Pınarı), Dadeş Yolları, Çobaret, Puğa, Tskorza, Ortakaravi, Şabanibeli;

3. Hospia, Oldan, Göle, Ardahan, Şavşat, Klarcet-Kara Deniz Kıyısıyla (Datukışvili, 2009: 41-42).

Çalışmamızın ana kaynağını Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi Dairesi Başkanlığı Tapu Tahrir Defterleri içinde yer alan 130 nolu 1003 Hicri (1595 Miladi) tarihli tahrir defteri ve bu defterin Tbilisi'de 1947 yılında Cikia tarafından Osmanlıca baskısı olan "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân" kitabı oluşturmaktadır. Bu kaynak, XVI. yüzyıl sonlarında Sakuneti Köyü'nün sosyal ve ekonomik yapısının sergilenmesi bakımından çok önem teşkil etmektedir

1595 tarihli tahrir defteri kayıtlarına göre Sakuneti Köyü'nde 17 hane bulunmaktadır. Bunlardan 14 hane vergilendirilmiştir. Mehmet Abdullah oğlu ise kiraladığı Giorgi Keşiş ve kardeşi Mehrebil'e ait bir hisse bağ için yılda maktu olarak 20 akçe ödemektedir. Vergi vermeyen ise Giorgi keşiş ve kardeşi Mehrebil idi.

Sürgün sonrası Sakuneti köyünü ziyaret eden Cemşit Halit hatıralarında köyün her tarafının bahçeler ve ekili tarlalarla süslenmiş olduğunu yazmaktadır (URL-1). Köyle ilgili Osmanlı kaynaklarında rastladığımız ilk bilgi 1595 tarihli tahrir defterindedir. Sakuneti Köyü o dönemde Çıldır Eyâleti Ahıska Sancağı Azğur Nahiyesi'ne bağlı bulunmaktaydı.

Sakuneti Köyü'nün Tarihçesi

Sakuneti Gürcüce კუნელი (kuneli) kelimesinden oluşmuş ve Rusça "боярышник" (Latince: Crategus) anlamını ifade etmektedir (Kankava, 2001: 164). Bunun da anlamı ise "akdiken"dir. Zisserman ve Veydenbaum'da da "Sakuneti"- место боярышника akdikenlik yer anlamındadır (Zisserman, 1870: 3; Veydenbaum, 1878: 178). Sakuneti Köyü'nün eski adı "Sağvineti" olarak da bilinmektedir (Nikolaişvili, Sartania ve Ucmacuridze, 2016: 55). Bu isimden köyün bağıcılıkla yakından ilgisi olduğu görülmektedir.

Milad öncesi 713 yılında Gürcistan sınırları içerisinde Sakinet adlı şehrin inşa edildiği bilinmektedir (Ahıska və Ahıskalılar, Bizim Asır. Müsteqil ictimai-siyasi qezeti, sayı 28). Sarkine olarak da bilinen bu güçlü kalenin (Kartlis Tskhovreba, 2008: 19-20; Mroveli, 1979: 28; URL-25) Sakuneti köyü ile ilgili olduğu fikrini doğru bulmuyoruz. Zira Allen'e göre Sarkine / Sarkinet şehri başkent Mtskheta'nın doğu-kuzeyinde ve Kakhet'te Küçük Alazan çayı üzerinde yerleşmiş bulunmaktadır (Kırzioğlu, 1992: 19). Başka bir kaynak da Sarkineti'nin Mtskheta'nın batı tarafında olduğunu bildirmektedir (Ketskhoveli, 1971; 7; Apakidze, 1963: 206). Günümüzde Sarkineti isminini taşıyan köy, Gürcistan Cumhuriyeti'nin Dmanisi Belediyesi'ne bağlı olup belediye merkezinden 28 km uzaklıkta yerleşmektedir (URL-26). Sarkineti, Sarkineti, Ganakhleba ve Velispiri'den oluşan nahiyenin merkezidir. Köyde 2014 nüfus sayımına göre 48'i bay, 48'i bayan olmakla toplam 96 kişi oturmaktadır (URL-27).

9 Ağustos 1578 tarihinde Zurnza ve Tsintsal köyleri arasında yerleşen Çıldır Düzü'nde (Lomsadze, 1999: 20; Kırzioğlu, 1998: 289) Osmanlı-Safevi Savaşı Osmanlıların zaferi ile

sonuçlandı. 10 Ağustos tarihinde Ahıska, Ahılkelek, Tümeç ve Hertvis kaleleri Osmanlılarca teslim alındı (Gümüş, 2000: 165) ve 1 Temmuz 1579 yılında Çıldır Beylerbeyliği (Eyâleti) kuruldu (Gümüş, 2000: 192; Kılıç, 2008: 114; İnbaşı, 206: 78). Sakuneti köyü de o tarihten itibaren Osmanlı sınırları içerisine katılarak Ahıska Sancağı Azğur Nahiyesi'nin köyü haline geldi. XV-XVI yüzyıllardan kalma Kutsal Giorgi kilisesi, yaklaşık 1927'de yapılmış camii ve okul vardır. Sakuneti Köyü'nde ortaokul ve kütüphane faaliyet göstermektedir. Günümüzde Sakuneti'de 2 yerleşkeli okul bulunmaktadır. Okulun toplam alanı 562 km.karedir. 16 öğretmeni ve 96 öğrencisi olan bu okulda 5 bilgisayar öğrencilerin hizmetine sunulmuştur (URL-4). 1870 tarihinde köyde okulun bulunduğu kayıtlardan belli olmaktadır (Zisserman, 1870: 3).

Sakuneti Köyü'nde Tarihi Anıtlar

Sakuneti köyünde iki önemli tarihi anıt; cami ve kilise bulunmakta olup onların arasındaki mesafe 40-50 m.dir (Resim 1).

Resim 1. Kilise ve Cami Sakuneti Köyü'nün Ortasında

Sovyetler zamanında cami kültür evi, sinema kulübü, depo olarak kullanılmıştır.

Sakuneti Kutsal Giorgi Kilisesi

Sakuneti köyündeki Kutsal Giorgi kilisesinin küçük kubbesi olup girişi güney taraftadır. Kilisenin bazı kaynaklarda XII. yüzyıl, bazı kaynaklarda da XV-XVI. yüzyıllara ait olduğu bilinmektedir. Kilise çok iyi korunmuş şekildedir. Onun yalnız duvarları değil çatısı da sağlam bir haldedir. Sakuneti Kilisesinin böyle iyi korunmasının en büyük nedeni yerli Müslüman halkın bu kiliseye kendi tarihi anıtı gibi değer vermesinden ileri gelmektedir. Zira Sakuneti köyü sakinleri islam dinine girdikleri ilk zamanlarda kilisede eski geleneklerini sürdürmekte idiler. Geceler kilisede mumların yakıldığı ve kilisenin sabaha kadar aydınlatıldığı bilinmektedir (Caparidze, 2008: 37). Samtskhe-Cavakheti'de böyle iyi korunmuş kilise sayısı çok azdır. Galustagil sülalesinden olan Bakhşi hatıralarında yazıyordu ki, kilisenin iki çanı vardı ve bunları dedesi Ömer Potskhveradze'nin dedesi tarafından indirilip evinde saklanılmıştır. Bu çanlardan biri büyük, diğeri küçük idi. Küçük çanı 1938 yılında açılan okula verilerek okul zili olarak kullanılmıştır (URL-7. Galustov'nun 23.03.89 tarihli mektubu). Her yıl 23 Nisan'da Giorgioba bayramı gününde komşu ortadoks köylerden gelip burada kendi törenlerini düzenlemekteydiler. Yerli

Müslüman halk ise onların törenlerine saygı duymaktaydılar. Sakuneti Kutsal Giorgi Kilisesi resim 2’de gösterilmiştir (URL-9).

Resim 2: Kutsal Giorgi Kilisesi

Kaynak: URL-9

Sakuneti Köyü ihtiyarlarının verdiği bilgilerden hareket ederek şunu söyleye biliriz ki, yaşlılar kilisenin güney tarafında oturup konuşurlarmış. 1913 yılında bir yabancı seyyah Sakuneti köyünü ziyaret edip kilisenin de resmini çekip yayınlamış. Kilsenin yanında Petrekgil’den Müslümanın da bulunduğu görülmektedir (Resim 3).

Resim 3: Sakunet Köyü’ndeki Kilise ve Onun Yanında Petrekgil Sülalesinden Bir Şahıs. Yıl 1913.

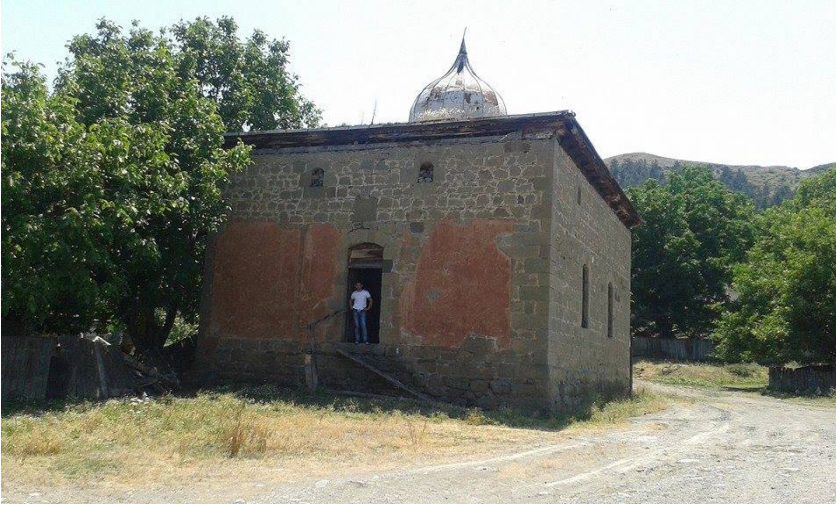

Kaynak: URL-10

Natia Gogolaşvili yazısında civarda dolaşan şöyle bir tarihi olayı dile getirmektedir: “Azğur Köyü’nden biri Giorgoba bayramı gününde kilise yanında bir koyunu kurban kesiyor. O, gece rüyasında bir ses duyuyor: “Ben ne yaptım? Benim günahım ne?”. Ertesi gün aynı kişi köye geliyor ve bir koyunu da cami etrafında dolandırdıktan sonra kurban

kesiyor”. Sakuneti’de böyle tarihi olayların çok olduğunu Gogolaşvili yazmaktadır. Kilise günümüzde faaliyette olup cami ise çalışmamaktadır. Cami üzerindeki yazıya göre onun inşa tarihi 1927’dir (URL-13). Gürcistan Kültür Bakanlığı N3/86 NO ve 24 Mart 2012 tarihli kararıyla Samtskhe-Cavakheti’deki camilere Kültürel Miras Anıtları Statüsü verildi ve Osmanlı tipli klâsik üsluplu (Bekadze ve Yiğit, 2016: 253) camilerden olan Sakuneti Köyü camisi (Resim 4) de bu statüsü alanlardandır (URL-12).

Resim 4. Sakuneti Camisi.

Kaynak: URL-11 (Resim Cemşit Halit Kapitsgil’e Aittir)

Cami, Sakunetli köy sakinlerinden, Yordanidze ve Potsxveraşvililer tarafından yaptırılmıştır (URL-8). Başka bir kaynak ise caminin Mekke’ye gidip hac görevini yapan Khurtsidze¹ ve Yordanidze’ler tarafından inşa edildiği bilinmektedir (URL-14). Sakuneti Camisi zırlı başlıklı küçük miğferli klâsik üsluplu inşa edilmiş camilerdendir.

14 Kasım 1944 sürgününden sonra Sakuneti köyüne yerleştirilen Hıristiyan halk bir ibadet yeri olarak camiye de saygı göstermekteydiler. Bu yüzden Sovetler zamanında caminin depo olarak kullanılmasına itiraz etmişlerdir. Fakat onları yerli yönetim dinlememiş ve camiye amacı dışında kullanmışlardı. Hatta değilene göre bu emri verenin sülalesi zaman zaman hastalıklar geçirmiş ve o sülaleden kimse kalmamıştır (Kişisel Görüşme: Bekadze. 18.03.2017). Ayrıca Sakuneti’ye getirilen halk hem Müslimlerin hem de gayrimüslümlerin inancının tek bir varlıktan ibaret olduğunu çok iyi biliyorlardı. Sakuneti’de yaşayan gayrimüslüm yaşlı bir kadının “რა მნიშვნელობა აქვს - მე ღმერთს ვაძბობ, ის აღაჰს” [ra mnişvneloba akvs-me ğmerts vambob, is Allakhs]. Yani diyor ki, “ne önemi var ben “Ġmert” diyorum, o Allah diyor” (URL-23).

Kapitsgil’den olan Cemşit Halit hatıralarında şunları yazmaktadır: “Caminin yanında yaşlı bir teyzenin evi var, teyze bize su verdi, ben mezarlığın nerde olduğunu sordum. O bana dağın dibinde olduğunu söyledi. Malesef yol bozuk olduğu için ve acele ettiğimiz için gidemedik. Önce camiye gezdik. Cami sapasağlam ayakta, ama içi biraz restorasyon ister, ön duvar çatlamış. Gürcistan devleti 2016 - 17 yıllarında Sakunet ve

¹ Cami Khurtsidze değil Potskhveradze ve Yordanidze tarafından yaptırılmıştır.

Harcam camilerin restorasyonunu yapacakmış. Caminin içinde çok güzel duvar ve ağaç süslemeleri var. Sonra kilisenin yanına gittim. Kilise 12 yüzyılda yapılmış sonra 15 yüzyılda restore edilmiş. İçine giremedik çünkü kapısı kapalıydı. Sürgünden önce buraya başka bölgelerden gelen hristyan Gürcüler kendi bayramlarını kutluyordular ve müslümanlarda bunlarla beraber kutlamalara katılıyordular” (URL-1). Kür Nehri ve köydeki cami ve kilise köye ayrı anlam kattığından burası köy timsalında küçük bir Kudus’u hatırlatmaktadır.

Şu hususu da bildirmek istiyorum ki, Sakuneti camisinin yapım tarihi 1927 yıl olduğucami üzerindeki kayıttan belli görülmektedir. Fakat 1870 tarihli belgede köyde mescidin olduğu bilinmektedir (Zisserman, 1870: 3). 1870 tarihli kayıtlı mescidin tahta bir yapı olduğu şüphesizdir. Daha sonralar onun yerine taştan yapılmış cami inşa edildiği kesinlik kazanmaktadır.

Köyün Coğrafi Konumu

41°41’12” Kuzey 43°07’46” Doğu meridiyenleri arasında yer alan Sakuneti, Samtskhe-Cavakheti Bölgesi Akhaltsikh Belediyesi’nin en güzel köylerinden biridir. Resim 5.

Resim 5. Sakuneti Köyü’nün Görüntüsü

Kaynak: URL-2

Sakunet Köyü, Gürcistan Cumhuriyeti Samtskhe-Cavakheti Vilâyeti’nin Akhaltsikh Belediyesi Agara nahiyesinin terkinde olup Kür Nehri’nin sağ tarafındaki Tupi Tepesi’nin eteğinde yerleşmektedir. Rakımı 900 m. olup Akhaltsikh’den 22 km uzaklıktadır. Komşuları, batısında Kür Nehri’nin sol kıyısında Agara, Kuzeyinde Tkemlana, güneyinde Kopadze Köyü, doğusunda Tisel köyü bulunmaktadır. Sakuneti köyünü, nahiyeye merkezi Agara ile Kür nehri üzerindeki köprü birleştirmektedir (Resim 6).

Resim 6: Agara ile Sakuneti Köylerini Birleştiren Köprü

Daha önceler bu iki köyün arasındaki geçit navla² sağlanmaktaydı. Sakuneti ile Kvaltakhevi (Koltakhev) köyleri arasında da “Şakir dedenin hayır köprüsü” adlanan bir köprü de bulunmaktaydı (Kişisel Görüşme: Hayrettin Keskin, 1944 Sakuneti Doğumlu).

Sakuneti Köyünün İklimi

Samtskhe-Cavakheti iklimi birbiri ile farklılık göstermektedir. Samtskhe kuru, subtropik dağ havası ikliminde olup kışı kısa karlı ve ılımlıdır. Yazı uzun sürelidir. Fakat Cavakheti bölgesi kuru hava ve kışı soğuk ve uzun sürelidir. Yazı serindir (Gaprindaşvili, 2016: 16). Sakuneti Köyü, Samtskhe Bölgesi’nde olduğundan onun iklimi de soğuk ve ılımlıdır. En kurak aylarda bile yağış oldukça fazladır. Yaz mevsiminde sıcaklık fazladır. Yıllık ortalama sıcaklık 8,2’dir. Yağmur ilkbaharda daha fazladır. Ortalama yağış miktarı 687 mm’dir. Sakuneti Köyü’nde olan şiddetli soğuk insana pek fazla etki göstermezdi.

Flora ve Fauna

Akhaltikh Bölgesi, zengin bitki örtüsü ve orman alanları ile kaplıdır. Yaylalardaki çiçekler çevreye hoş bir koku veriyor. Arılar bu çiçeklerden bal yaparlar. Bölge faunasının da zengin olduğu bilinmektedir. Bölgede geyik, ceylan, dağ keçisi, yabani domuz, su samuru, vaşak, yabani kedi, ayı, yılan, tilki, porsuk, gelincik, tavşan, sincap, su faresi, orman faresi, kuşlardan, güvercin, yabani güvercin, kumru, karga, saksığan, sığırcık kuşu, bildircin, yaban tavuğu, kara kurbağası, kertenkele, çimen yılanı, yeşil kurbağa, göl kurbağası, nehirde alabalık vs bulunmaktadır. Ahıskalılar Saksığan’a kaçkaçi derlerdi. Ve sabah sabah birinin evine kaçkaçi gelip ötseydi o eve iyi bir haber veya misafir geleceğini bildirdiği düşünülmekteydi (Valida Ak, Kişisel Görüşme, 05.03.2017). Sakuneti Köyü bu zenginliklerden faydasını almaktadır.

Sakuneti Köyü’ndeki Akarsular, Dağ, Tepe ve Tarlalar

Kafkasya’nın en büyük ve en önemli nehri Kür, Sakuneti köyüne süs ve canlılık vermektedir. Sakuneti köyü nehrin sağ kıyısında yerleşmektedir. İslam kaynaklarında el-Melik, el-Kurr, Grek ve Lâtin kaynaklarında Lyros, Cyrus, Batı dillerinde Kur/Kura

² Nav- Sal demektir.

(Konukçu, 1999: 15), Azeri ve Türk dillerinde Kür, Gürcü dilinde მტკვარი (Mtkvari) olarak söylenen bu hidronim Türkçe ve Moğolca'da yiğit, kabadayı anlamına gelir (Gülensoy, 1984: 93). Başlangıcını Türkiye'de Kuzey-Doğu Anadolu'nun Allahüekber ve Yalnızçam dağlarından 2742 m yükseklikten almaktadır. Uzunluğu 1515 km'dir. Havzasının genişliği 188 000 km². Vardzia (URL-5) taraftan Gürcistan topraklarına girip Hertvis, Aspinza, Minedze, Sinis, Sakuneti, Agara, Taşiskari köylerinden ve Borjomi, Gori, Mtskheta, Tiflis, Rustavi, Azerbaycan'ın Mingeçevir, Yevlakh, Sabirabad (burada Aras Nehri ile birleşmektedir), Şirvan, Salyan şehirlerinden geçerek Neftçala ilçesinde Hazar Denizi'ne dökülüyor. Kür Nehri'nin Akhalsikh Belediyesi sınırları içerisindeki uzunluğu 40 km.dir. Nehrin suyu yazın artmakta güzün azalmaktadır. En az su miktarı kış aylarındadır (URL-6). Sakuneti'te bu nehrin üzerinde 2012 de tamamlanması planlaştırılan büyük Su Elektrik Santrali inşa edilmektedir. Bunun için gerekli baraj Aspinza ilçesinde olup 7,6 kmlik tunellee Sakunete birleştirilmiştir. Yeni teknolojiye uygun olarak 1000 megavat gücünde elektrik santrali 43 hektar alanda kurulmaktadır. Bu yalnız Gürcistan'da değil tüm Kafkasya'da fevkaledde bir proje olarak değerlendirilmiş ve elde edilen enerji hem komşu Türkiye'ye hem de Avrupa ülkelerine elektrik enerjisinin sağlanması öngörülmüştü. İnşaatı 2010'da başlanması ve 2013'de tamamlanması kararlaştırılmıştı (URL-3). Gürcistan Maliye Bakanlığı'nın 2016 yılı 6 aylık bütçetin yerine getirilmesi konusundaki bilgilerinden de anlaşıldığına göre Sakuneti Su-elektrik Santrali'nin gücü 10.4 megavat olduğu bildirilmiştir (Sakartvelos Pinansta Saministro, 2016: 104).

Sakuneti'den bakıldığında Kür Nehri'nde iki ada bulunmaktaydı. Bunların biri "Yukarki Ada", diğer "Aşağı Ada" olarak adlandırılmaktaydı (Kişisel Görüşme: Hayrettin Keskin, 1944 Sakuneti Doğumlu).

Elasura Deresi Sakuneti köyü topraklarının sulanmasında çok önem arz etmekteydi. Elasura Deresi, Orpola, Blorza ve Kopadze taraftan gelip Sakuneti tarlalarından geçerek Kür Nehri'ne dökülmekteydi. Elasura Deresi yağmurdan kaynaklandığından bazen de suyu olmazmış. Bu yüzden Kopadze taraftaki şlyuzlar³ kapatılıp su birikimi sağlanıyordu. Ayrıca Sakuneti ile Kvaltakhevi (Koltakhev) köylerini ayıran Sakrolan ve Solatkhevi dereleri de ekinlerin sulanmasında önem arz etmekteydi (Kişisel Görüşme: Hayrettin Keskin, 1944 Sakuneti Doğumlu).

Köyün değişik yerlerinde yer alan Satave, Motkhe, Agara Köyü taraflarındaki Çalikana, Sehravi, Cincola, Kldezeri tarlaları ve Kür Nehri'nin kenarındaki Çala tarlası köyün verimli toprakları içerisinde yer almaktadır (Kişisel Görüşme: Hayrettin Keskin, 1944 Sakuneti Doğumlu).

Sakuneti köyü karşısında Tupi Tepesi yerleşmiş bulunmaktadır. Sakuneti eski öğretmenlerden Galustagil'den olan Bakhşi Galustov ise bu tepenin Ruget Dağı bildirmektedir (URL-7. Galustov'nun 23.03.89 tarihli mektubu). Çakhalov Nüsrettin köyün sağ tarafındaki tepenin de Kldezeri Tepesi olduğunu yazmış bulunmaktadır.

Sakuneti Köyü'nde Doğal Afetler

Sakuneti Köyü'nde Toprak Kayması (Heyelan)

Heyelanlar, doğal afetlerden olup kütle hareketleri, jeolojik-jeomorfolojik-klimatolojik-meteorolojik etken sayesinde yamaç dengesinin (stabilitesinin) bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır". Heyelanlar aynı zamanda yer kayması olarak da bilinmektedir. Yer kayması, toprağın hareketi sonucunda şekil ve yer değiştirmesidir. Bu, genelde yağmurlar

³ Şlyuz- alavera havuzu.

sayesinde oluşmaktadır. Yer kayması Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin Akhaltsikh Belediyesi'nin Azğur, Tisel, Tkemlana, Gurkel, Ani, Abi, Naokhreb, Adigeni Belediyesi'nin Ude, Varkhan, Abastuman, Ttsakhnitskaro, Aspinza Belediyesi'nin Aspinza Kasabası, Nekelekevi, Atskvita, Kuntsa ve Rustavi'de olduğu gibi Sakuneti köyünde de tesadüf edilmektedir (Gaprindaşvili, 2016: 88-105). Köyün üst kısmında Tupi Tepesi yakınlarında "1956 yılındaki kayma bunun bir örneği olarak görülmektedir" (Gaprindaşvili, 2016: 93; Samkharadze, 2013: 54). (Resim 7).

Resim 7: Sakuneti Köyü'nde Toprak Kayması

Kaynak: Gaprindaşvili, 2016: 93.

Kür nehri kıyılarında toprak kayma olaylarına sık sık rastlanılmaktadır (Resim 8).

Resim 8: Kür Nehri'nde Toprak Kayması ve Aşınmalar

Kaynak: Cemşit Halit'in Hazırlamış Olduğu Video Gösterisi

Sakuneti Köyü'nde Toprak Aşınması (Erozyon)

Erozyon (toprak aşınımı), toprağın su ve rüzgârın etkisiyle aşınması ve taşınmasıdır. Onun başlıca nedeni toprağın üzerindeki bitki örtüsünün bulunmamasıdır. Akhaltsikh şehrinde Posof çayının sol, Akhaltsik-Muskhi-Uraveli yolu üzerinde Uraveli çayının sol,

Naokhrebi köyünde Posof çayının sağ, Varkhan köyünde Otskhe deresinin sağ, Otaskhevi çayında, Nekelekevi, Atskvita, Kuntsa ve Rustavi köylerinde Kür nehrinin sol sahilinde toprak aşınma olaylarına rastlanmaktadır (Gaprindaşvili, 2016: 91-1059. Sakuneti-Tkemplana (Temlala) arasında, nehrin gerek sağ gerekse de sol tarafta büyük aşınmalar bulunmaktadır (Gaprindaşvili, 2016: 91; Gaprindashvili, Gerkeuli, Tsereteli ve Gaprindashvili Merab, 2016: 320) (Resim 9 ve 10).

Resim 9: Tkemplana ve Sakuneti Arasında Kür Nehri'nin Sağ Sahilinin Yıkılıp Aşınması

Kaynak: Gaprindashvili, 2016: 91

Resim 10: Tkemplana ve Sakuneti Arasında Kür Nehri'nin Sağ Sahilinin Yıkılıp Aşınması

Kaynak: Gaprindashvili, 2016: 91

Depremler

Samtskhe-Cavakheti tarihinde büyük depremler yaşamıştır. 14 Nisan 1275'de 8-9 bal gücünde Azğur, 31 Aralık 1899'da 9 bal gücünde Akhalkalaki, 12 Ekim 1912'de 6 bal gücünde Aspinza, 7 Mayıs 1940'da 8 bal gücünde Tabatskuri depremlerinin örnek

verebiliriz (Gaprındaşvili, 2016: 51). Azğur depreminden Sakuneti köyünün de etkilendiği muhtemeldir.

Sakuneti Köyü'nün Sosyal Durumu

Çıldır Eyâleti'nde tarım ve hayvancılıkla uğraşan halkın büyük çoğunluğu çiftçi ailelerden oluşmaktadır. Köy, kasaba ve nahiye gibi kırsal yerleşimler bir idarî birimlerdi. Köylerde Müslüm ve Gayrimüslümler bazen komşu olarak bazen de değişik mahallelerde yaşamaktaydı. Bu iki topluluk Osmanlı Devleti'nde din farkı gözetmeksizin “reaya” adlandırılmaktaydı. Sakuneti köyü bu dönemde çoğunlukla Gayrimüslümlerden oluşmaktaydı.

Nüfusu

XVI. yüzyılda Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nde sosyal-ekonomik hayatın ağırlık merkezini köyler teşkil etmekteydi. Yerleşik hayata geçmesinden ve halkın geçiminin genellikle tarım vasıtasıyla temin etmesinden dolayı köy ekonomik hayatı genel ekonominin tek vericisi idi (Akdağ, 1995: 25). Tahrir defterlerindeki kayıtlar sayesinde her hangi bir yerleşim yerinin nüfus yapısını öğrenmek mümkündür. Bu defterlerdeki nüfus, vergiye esas olan nüfus olduğundan her hangi bir yerleşim yerindeki her hanenin kaç kişiden oluştuğu belli değildir. Bu yüzden, 1595 tarihli tahrir defterindeki isimler, o tarihteki gerçek nüfusu tam yansıtmamaktadır.

1595 tarihli tahrir defterine göre Ahıska Sancağı Azğur nahiyesine bağlı olan Sakuneti köyü 17 haneden oluşmaktadır. Osmanlı zamanında hane vergi için düzenlendiğinden her hanenin kaç kişilik aile olduğu tartışma konusu olmuş ve nüfus hesaplamalarında genel olarak Ömer Lütfü Barkan'ın kabul ettiği “5 kat sayısı” ile çarparak toplam nüfus bulunmaktalar (Göyünç, 1997: 552; Dalgacı, 2008: 27). Bazı araştırmacılar bu sayıyı az bulup onu “6” (Gül, 2009: 1036) ve “7” (Göyünç, 1979: 332), Andre Raymond ise XVI-XVII. yüzyıl Halep nüfusu ile ilgili yazısında “8” (Gül, 2009: 1036) olarak kabul etmektedirler. Bulgar tarihçi Maria N. Todorova Balkan Bölgesi için katsayısını 7 olarak belirtmiştir (Çaçan, 2015: 15). Halil İnalçık hatta bu katsayısı XV. yüzyıl Bursa'sı için 9 olarak ortaya koymaktadır (Göyünç, 1997: 552-553). Genç araştırmacı Shota Bekadze Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti nahiyeleri ile ilgili çalışmalarında; XVII. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu “Osmanlı Arşivleri-Bir Kültür İmparatorluğu” bildirisinde, “XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın Politik ve Sosyo-Ekonomik Durumu” konulu Yüksek Lisans Tezi'nde ve makalelerinde hanede “8” katsayısını uygun bulmaktadır (Shota Bekadze, 2012: 8; Shota Bekadze, 2014a: 10; Shota Bekadze, 2014: 66). Biz de Shota Bekadze'nin hanede 8 katsayısının Sakuneti köyü için de nüfus hesaplamaları için uygun görmekteyiz. Zira Ahıska Eyâleti sakinlerinin aile büyüklüğü 5-8 çocuk arasındadır. Bu durumda nüfus = hane x 8 şeklinde olur. Her hanede 8 kişinin yaşadığını kabul edersek Sakuneti köyünde 136 kişinin ikamet ettiğini görebiliriz. Köyün Azğur nahiyesinde nüfusu en fazla olan köylerden ilk beşe girdiğini kayıtlardan görmek mümkündür. Köydeki hane reislerinden 16'sı gayrimüslim ve biri ise Müslümandır. 1595 yılında nüfusu 136 kişi olan Sakuneti köyündeki, nüfus daha sonralar şöyle değişmektedir: 1870'te 47 ailede 320 kişi olmakla 172'si bay, 148'i bayan (Zisserman, 1870: 3), 1886'da 67 ailede 499 kişi (286 bay, 213 bayan) (SSDZK, 1893: 66-68), 1917'de 115 ailede 759 kişi (393 bay, 366 bayan) (Selskokhozyaystvenny perepis, 1917), 2002'de nüfusu 593 olan (301 bay, 292 bayan) (2002 Nüfus Sayımı, s. 180), 2014'te ise nüfus 472 kişi (242 bay, 230 bayan) (URL-27-2014 Nüfus Sayımı) olarak bulunmaktadır. 1944'te Sakuneti köyünde 204 hane 855 kişi bulunmaktadır (Chakhalov Nüsrettin). Bu iyi gelişmiş köy Azğur'un yakınlığında olup onun 5-6 km uzaklığındadır (Proneli, 1991: 45-46). Aleksandr Proneli'nin bildirdiğine göre

Sakuneti XX. yüzyıl başlarında büyük köy olup köy halkı büyüklü-küçüklü hepsi Gürcü dilini biliyorlardı. Soyadları ise aynı Kartli ve İmereti’de olduğu gibi korunmuştu (Beridze, 2006: 19).

Sakuneti köyü Müslüman halkı 14 Kasım 1944 yılında Özbekistan ve Kazakistan’a sürgün edildi. Özbekistan’a sürgün edilenler çoğunlukla Andican ilinin Kurgan Tepe ilçesinin Savay kasabasına yerleştirildiler. Sürgün olunan halkın yerine Borcomi, Zestaponi, Saçxere ve Raça’dan gelen halk yerleştirdiler (URL-8). Sakunetlilerin bir kısmı 1958 yılında ilk önce Azerbaycanın Akstafa ilçesinin Büyük Kesik yerleşim yerine göç ettiler. Oradan da aynı yıl yine Azerbaycan’ın Sabirabat ilçesine geldiler ve burada Ahıska isminde köy kurdular. Bu köyde Gulogil, Kahigil, Kindelegil, Adalogil, Gogonadzeler, Yordanagil, Petrekgil, Kapitsgil, Culfagil, Arkigil, Rasogil, Karsligil, Potshoragil sülalelerinden olanlar yaşarlardı.

Aile Adları ve Sülaleler

1595 tarihli tahrir defterinde hane reislerinin adları, bazen sülale isimleri, bazen lakapları, bazen millî aidiyeti ve çoğunlukla babalarının isimleri ile birlikte, bazen de bunların hiç biri olmadan şahsın adı ve lakabı ile kayıt altına alınmıştır. Sakuneti köyünde bazen baba adları, bazen kendisinden öncekine işaretle “veled-i o” (onun oğlu), bazen “bin” (“oğlu”), “birâder-i o”, bazen de lakap kullanılmıştır. Örnek; Leşkere Veled-i Zakire, Simon Veled-i Marinda, Varzel veled-o, Ağdgomel veled-i Novruza, Madagül birâder-i o, Mehmed bin Abdullah, Giorgi keşiş gibi.

1595 tarihli tahrir defterinde Sakuneti köyü, Azğur Nahiyesi’nin 9. Sırasında “Karye-i Sakunet tâbi’-i m.[ezbur] şeklinde yer almaktadır. Kayıtlarda aile reisinin adı ve baba adı zikrolunmuştur. Burada aile reisinin erkek olduğu görülmektedir. 1595 tarihli tahrir defterinde hane reislerinin ismi Tablo 1’de günümüz Türkçesinde transkripti verilmiştir.

Tablo 1. 1595 Yılında Sakuneti Köyü’ndeki Hâne Reisleri

Leşkere veled-i Zakira	Madagül birâder-i o	Mihran veled-i Ğvinia	Sabiya birâder-i o
Simon veled-i Marinda	Vikri veled-i Mehrebil	İvane veled-i Varzel	İlyazveled-i o
Varzel veled-i o	Elisa veled-i Abesalom	Gogiça veled-i Yusib	
Ağdgomel veled-i Novruza	Revaza veled-i o	Abitar veled-i Yordan	

Kaynak: TTD, 1003 / 1595: 52; Cikia, 1947: 91-92.

1944 sürgünü öncesi Sakuneti köyünde yaşayan sülaleler ve Çahalov Nüsrettin tarafından detaylı olarak düzenlenen bazı nüfus bilgileri Tablo 1’de verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: 1941-1944 Yılları Sakunet Köyü’nün Nüfus Bilgileri

No	Sülale	1941		1941-50	1939-1944	1941-45 savaşına gidenler			
		hane	nüfus	Telef olan haneler	Askere Alınanlar	Şehit olan	yaralanan	Hasta dönenler	Sağ dönenler
1	Yordanagil	33	153	3	29	11	9	1	8
2	Potsveragil	14	59	1	12	6	7	-	4

3	Kapitsgil	13	48	7	14	9	3	1	1
4	Kakhigil	13	61	3	12	3	5	-	4
5	Adalogil	10	38	1	7	3	1	-	3
6	Petrekil	10	43	2	7	6	1	-	-
7	Kindelegil	9	39	4	6	3	2		1
8	Karsligil	9	42	5	8	6	-	1	1
9	Culfagil	8	28	9	6	2	2	1	1
10	Mamigil	7	25	3	5	3	2	-	-
11	Puturagil	7	20	3	7	5	1	-	1
12	Bozavragil	6	29	3	7	5	2	-	-
13	Ğoğonagil	6	26	2	6	3	3	-	-
14	Çedlogil	6	21	3	4	2	-	-	2
15	Kaşogil	6	25	1	4	2	-	1	-
16	Bozadzegil	5	17	2	2	2	-	-	-
17	Gulogil	5	20	2	2	1	-	-	1
18	Çonkagil	5	20	1	2	-	2	-	-
19	Cavakhgil	5	18	3	3	3	-	-	-
20	Bayrakhdargil	5	19	1	2	2	-	-	-
21	Kolkisgil	4	17	1	1	-	1	-	-
22	Saradzegil	4	18	1	3	3	-	-	-
23	Rasogil	4	18	1	4	1	1	1	1
24	Perkhangil	3	14	-	1	-	1	-	-
25	Arkigil	3	18	-	3	-	1	-	2
26	Galustagil	3	15	-	3	1	-	-	2
	Şiddat ⁴	1	2	1					
	Toplam	204	853 ⁵	63 ⁶	93 ⁷	82	44 ⁸	6	32

Kaynak: Çakhalov Nüsrettin, 1968.

Galustagilden 70 yaşlı Bakhshi Galustov 1984 yılında doğduğu köyü Sakuneti ziyareti sırasında Agara köyünü geçtikten sonra karşıda görünün dağın ismini Ruget Dağı olduğunu

⁴ Şiddat'ın Ne Olduğunu Bulamadım

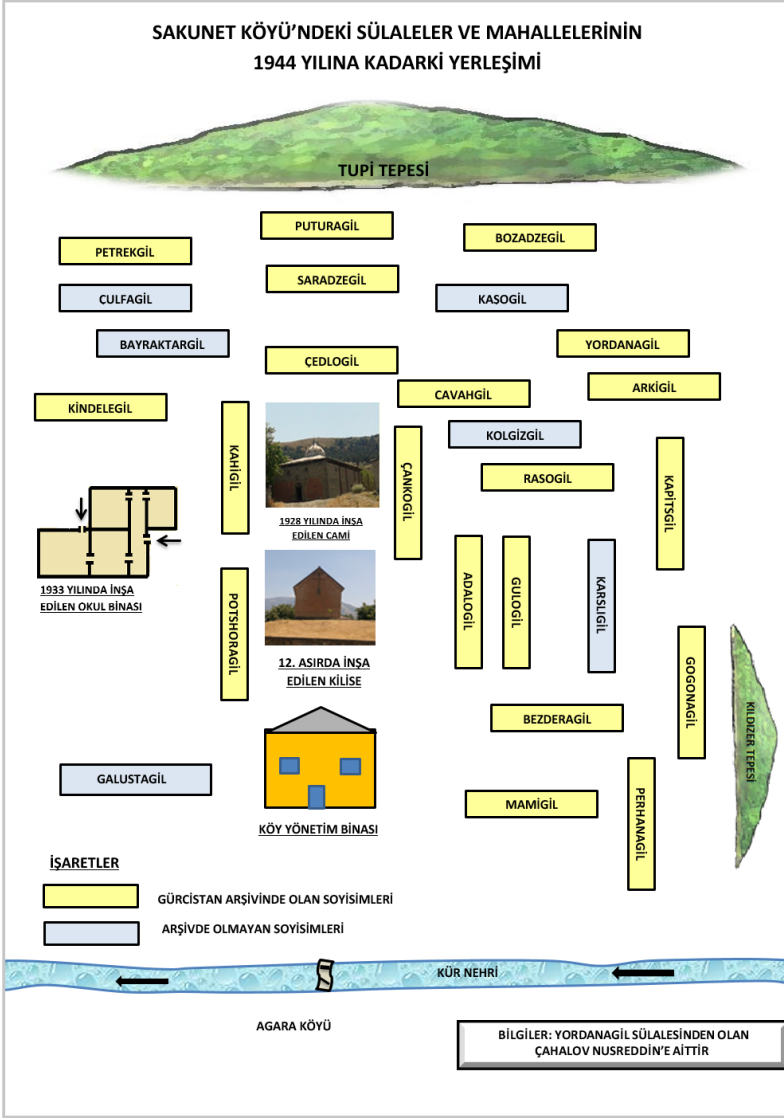
⁵ Hesaplama 855 olarak yazılmıştır

⁶ Hesaplama 58 gitmiştir

⁷ Hesaplama 160 gitmiştir

⁸ Hesaplama 40 gitmiştir

bildirmişti (URL-7. Galustov'nun 23.03.89 tarihli mektubu). Sakunet köyünün 14 Kasım 1944 yılına kadarki yerleşimi tablo 11'de verilmiştir.

Resim 11: Sakuneti Köyü'ndeki Sülale ve Mahallelerinin 1944 Yılına Kadarki Yerleşimi

Yordanagil⁹ Sakuneti köyünün en büyük ve en eski sülalelerinden olup bu sülale hakkında 1595 tarihli tahrir defterinde de rastlamaktayız. Yordan eskiden kullanılan ve sonralar unutulmuş erkek isimlerindedir. Yordanagil sülalesi Sakuneti'den başka Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Ey'aleti'nin 36 köyünde de ikamet etmekteydiler (Tablo 3).

⁹ Gil burada ve genelde Ahıska'lılarda soyadını bildiren bir ektir. Aynı zamanda sülaleyi bildirir

Tablo 3: 1595 Yılında Yordanagil Sülalesinin Çıldır Eyâleti'ndeki Dağılımı

Sülale	Sancak	Nahiye	Köy	1595 Tarihli Defter Sayfa No	
				1947	TTD
Yordanagil	Ahıska	Güney	Tskrut	22	16
		Kuzay	Shvlis-i Ülya	37	24
			Corahet	47	29
		Ude	Çobaşen	70	40
			Kortohet	75	43
		Kvablian	Apiyet-i Büzürg	83	48
			Çala	85	48
		Azğur	Sakuneti	91	52
			Moksev	94	53
			Slesa	105	59
		Altunkale	Smada-i Küçük	110	62
		Otskhe	Rabat Kale-i Otskhe	118	67
		Çeçerek	Puğa	156	87
		Çıldır	Kenarbel	Vardisuban	293
	Posof	Güney	Papala	310	164
			Çvanel	311	165
			Sakala	314	166
			Saikhve-i Ülya	315	166
		Kuzay	Cağisman	320	169
			Husman	326	172
	Penek	Panaskert	Gesmalı	383	246
	Büyük Ardahan	Güney	Siskvilishevi	415	185
			Mağarkara	416	185
			Pahrel	420	187
			Rabat-i Kinzodamal	420	188
			Dedegül	436	194
			Torishev-i Veset	438	195
		Kuzay	Burdosan-i Küçük	468	207
Meşe		Duduna	473	209	

			Veli	475	210
			Ur	478	211
			Ahalşen	480	212
			İskareb	488	215
			Harosman	501	221
			Orezak	503	222
			Karkatval	503	222
			Burdosan-i Büzürg	511	225
Cavahgil	Panak	Penek	Karkul	363	238
	Büyük Ardahan	Güney	Kanardid	434	193
			Sarزاب	446	198
		Meşe	Burdosan-i Büzürg	511	225
Poshveradzegil	Ahıska	Ude	Lelovan	60	35

Kaynak: TTD, 1003 / 1595: 16-225; Cikia, 1947: 22-511.

Sakuneti Köyü en eski sülalerinden Cavahgil ve Potskhveragil'e de tahrir kayıtlarında görülmektedir (Tablo 2).

Cavahgiller kendilerinin Javakheti'den, Kindelehiller ise Kilda Köyü'nden Sakuneti'ye göç ettiklerini bildirmektedirler (URL-24). Karslıgil Kars'tan, Arkigilin de Arkissikhe'den gelip Sakuneti köyüne yerleştikleri söylenmektedirler. Gulogil sülalesinden iki aile Ardanuç ilçesinin eski adı Göreşet olan Kutlu Köyü'ne köyüne yerleşmişlerdir. Onlar şu Bilgin soyadını taşımakta olup, Ardanuç, Rize ve Bursa'da ikamet etmektedirler.

Günümüzde, Sakuneti'de Betiaşvili (URL-15), Buhrikidze (URL-16), Tabunidze (URL-17), Tikanaşvili (URL-18), Kojordze (URL-19), Kukçişvili (URL-20), Gelaşvili ve başkaları yaşamaktadır.

Sakuneti Köyü'nde Köprü Vakfı “Hayır Köprüsü”

Samtskhe-Saatabago Bölgesi'nde 1579 yılından sonra Çıldır Eyâleti kurulduktan sonra vakıf çalışmalarına önem verilmişti. Ve bu da devlet tarafından desteklenirdi. 1595 tarihli tahrir defterinde Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi Ahıska Kasabası “Cam-i Şerif Vakfı” (TTD, 1003 [1595] 130: 22, 32), Kuzay Nahiyesi “Köprü Vakfı” (TTD, 1003 [1595] 130: 27), Ude Nahiyesi Ude Rabat Kalesi Mescid-i Şerif “Kur'an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”, Ahıska Sancağı Altunkal'a Nahiyesi Çule Kilisesi vakfı (TTD, 1003 [1595] -130: 63), Hertvis Sancağı Hertvis Nahiyesi Bnela Köyü'ndeki “Vakf-ı Hacı” olarak bilinen Hacı Vakfı (TTD, 1003 [1595] : 130: 100) ve bir çokları hakkında bilgi verilmektedir. Çıldır Beylerbeyi Hızır Paşa'ya ait Köprü Vakfı Ahıska Sancağı'nın Kuzay Nahiyesi'nin Küçük Merek Köyü'nde yerleşmekteydi. Köprü vakfı Müslüm ve gayrimüslümlerin ortaklaşa desteklendiğini defter kayıtlarından görmekteyiz. Şöyleki vakfın gelir kaynağını Ali Paşa'nın iki hisse, Mlaşhev Köyü'ndeki bir hisse bağları ve Mlaşhev Köyü'ndeki 10 kilelik zemin tarlası, İvane'nin iki kıt'a tarlası ve ve Mazğver keşişin bağları teşkil etmektedir. Vakıf tutanaklarında 100 akçelik kira bedeli ödendikten sonra geri kalan kısmı köprü masraflarına sarf olunmaktadı (TTD, 1003 [1595] 130: 27). Köprüler büyük önem arz

etmekteydi. Çıldır Sancağı'nın Kınarın Nahiyesi Oloda köyünün batısında Kür nehri üzerindeki köprü Gürcistan, Zernişad ve Kars'ı birleştirmektedir. Bu köprü'nün ticari önemi büyük olduğundan onun korunması ve onarımı Ooloda köyü halkı tarafından sağlanırdı. Bu yüzden köy halkı da tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuştu. Bu durum da gelecekte yeni Defter-i Hakani'de kaydı şerh olunmuştu (TTD, 1003 [1595] 130: 152). Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi'nin Kutar Melik karyesinde köprü yapım ve onarımlarından bahsedilmektedir. Erzurum, Ardahan ve Ahıska yolları üzerinde olan Ardahan Kal'ası yakınlığındaki köprülerin yapım ve onarım hizmetleri Kutar Melik köy ahalisine verilmiş ve köy halkı da bunun karşılığında tekalif vergilerinden muaf tutulmuştu (TTD, 1003 [1595] 130: 201).

Köprü Vakfı Eyâlette bir gelenek haline geldiği daha sonralarda da görülmektedir. Her ne kadar vakıfları devlet desteklese de şahıslar tarafından da bu hayır kurumunun faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Sakuneti köyündeki Şakir dedenin "Hayır Köprüsü" (Hayır Vakfı) bunun bir örneğidir. Bu köprü Sakuneti ile Kvaltakhevi (Koltahev) köyleri arasındabulunan dere üzerinde kurulmuş ve halkın hizmetine sunulmuştu (Kişisel Görüşme: Hayrettin Keskin, 1945 Sakuneti doğumlu).

XVI. Yüzyıl Sonlarında Sakuneti Köyündeki Ekonomik Faaliyetler

Sakuneti Köyü, Akhaltsikh-Tbilisi ana yolunun 500 m. sağ tarafında yer almaktadır. Bu husus onun ticari hayatta önemini artırmaktadır. 1595 tarihli tahrir defteri ışığında köyün ekonomik yapısını incelediğimizde XVI. yüzyıl sonlarında köyde tarım, hayvancılık ve bağcılığın yapıldığı görülmektedir. Ziraatın temelinde hane reisi erkeğin simgelendiği köylü ailesi olduğu bilinmektedir (İnalçık, 1993: 2).

1595 tarihli tahrir defterinin başına eklenen kısa kanunnâme, vergilendirmenin ana yönlerini içermektedir. Sakuneti Köyü'nün vergi kalemleri 1595 TTD'nin 52. ve Cikia'nın 1947 yılında Osmanlıca yayınladığı kitabın 91-92. sayfalarında yer almaktadır. Köyün ekonomik yapısını incelemek için bu bilgiler büyük önem arz etmekte olup onların günümüz Türkçesindeki karşılığını tablo halinde çalışmamıza eklenmiştir (EK: 1).

Sakuneti Köyü'ndeki Vergi Kalemleri ve Miktarları

1003 / 1595 tarihli TTD'nin 52. ve Cikia'nın 1947 yılında Osmanlıca yayınladığı kitabının 91-92. sayfalarında Sakuneti Köyü'nün "karye-i Sakunet tâbi-i m." adı altında tahrir dökümü verilmiştir. İlk önce köydeki hane reisleri hakkında bilgi verilmiş daha sonra toplam 12.400 akçe olan köyün hasılatı belirtilmiştir. Bundan sonra vergi kalemleri hakkında bilgi verilmiştir. Vergi kalemlerinden sonra şer'i mahkeme kararının bir hisse bağın kiralınması hakkında hükmü kaydedilmiştir. Aşağıda bu bilgilerin TTD ve Cikia kitabındaki bilgiler ve onların tarafımızdan yapılmış transkripti günümüz Türkçesinde çalışmamıza eklenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Sakuneti Köyü Vergi Kalemleri ve Miktarları

[Vergi Kalemleri]	Kile	Kıymet [akçe]	[Vergi Kalemleri]	Kıymet [akçe]
İспенç, 14 nefer		350	Resm-i âdet-i ağnâm	300
Hınta	300	3600	Şıra, 150 men	1200

Şa'ir	400	4000	Resm-i hınzır	200
Çavdar	30	300	Resm-i kevvâre	200
Erzen	20	200	Resm-i bostân	250
Nohut	4 ¹⁰	120	Resm-i tapû ve deştâni	200
Mercimek	5	100	Resm-i murahhasiye be her hâne-i fi 2	28
Bakla	4	60	Resm-i yaylak	250
Zeğrek	10	100	Resm-i yatak	120
Resm-i meyve		200	Bâd-i havâ ve resm-i arûs	132
Resm-i yonca ve giyâh		350	Asiyâb, 2 bâb, sene-i kamila ¹¹	120

Bağ-i Giorgi Keşiş ve karındaşı Mehrebil 1 kıt'a hala der tasarruf-ı Mehmed bin Abdullah ber müceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktu'a fi sene 20.

Kaynak: TTD, 1003 / 1595: 52; Cikia, 1947: 91: 92.

Üretimi Yapılan Tarım Ürünleri ve Bunlardan Alınan Vergiler

Sakuneti Köyü'nde Ziraî Üretim

XVI-XVII. yüzyıllarda, nüfusun çoğunluğu köylerde yaşamakta olup geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktaydı (Ünal, 1989: 64). Ziraatın temel emek birimi, hane reisi erkeğin simgelediği köylü ailesidir (İnalçık, 1993: 1-14). Ayrıca kazanç ve vergi sağlayan hane reisi nüfus tespitlerinde de önem arz etmekteydi. Bekârlar da vergilendirildiğinden tahrir defterlerinde "mücerred" olarak kayıt altına alınmışlardır (Sahillioğlu, 1991: 108-109).

Kür boyu köyleri Samtskhe-Cavakheti'nin en önemli ziraat sahalarını teşkil etmektedir. Bu durum, Kür boyu köylerinin her zaman ziraî hayatın vazgeçilmez alanlarını oluşturmaktadır. Kür Nehri'nin sağ tarafında yerleşen Sakuneti Köyü'nün iklimi ve coğrafi özelliği ziraî üretiminde büyük önem taşımaktadır. Köyün iklimi burada birçok ürünün yetiştirilmesine imkân sağlamaktadır. Kür Nehri ve ondan ayrılan arklar, Orpola ve Blorza köylerinden gelen Elasur suyu, Koltakhevi köyü yakınlarındaki Sakrolan ve Solatkhevi dereleri sayesinde köy ekinleri sulanmaktaydı. Tepelik alanlar yağmurla sulanmaktaydı.

Sakuneti Köyü'nde tarla, bağ ve bahçelerde üretilip vergiye tabi tutulan ürünler buğday, arpa, çavdar, erzen, mercimek, nohut, bakla, şıradır. Tahrir defterlerinde vergiye tabi olan ürünlerin birim fiyatları da belirtilmektedir. Bu durumda akçe olarak belirtilen vergi bedelinin, ağırlık veya haim olarak belirtilen vergi miktarına bölünmesi ile ürünün birim fiyatları belirlenmektedir. Buna göre, 1595 tarihli tahrir defterine göre ürünlerin birim fiyatı tablo 5'de olduğu gibidir. Kayıtlarda meyvenin birim fiyatı verilmemiştir. Sadece kanunname gereğince diğer ürünlerde olduğu gibi % 5 oranındaki öşür bedeli belirtilmiştir. Bu yüzdendir ki, bu ürünün toplam üretim değeri hesaplanabilmekte, fakat üretim miktarının belirlenmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca halk kendi ihtiyaçları için patates,

¹⁰ Orjinalda 4, Cikia'da 3 matbaa hatası olarak yazılmıştır. Zira metnin gürcüce tercümesinde orjinalda olduğu gibi 4 yazılmıştır (Cikia, 1941: 94).

¹¹ Kamila-Tam Yıl

lahana gibi ürünlerin de yetiştirdiği muhtemeldir. Meyve çeşitlerinden elma, armut, kiraz, şeftali, meshlere ait üzüm gibi çeşitli meyveler de yetiştirilmekteydi.

Hububat ve Bakliyat

Sakuneti'nin ait olduğu Azğur nahiyesinde ziraî üretimin temelini hububat ürünleri teşkil etmektedir. Diğer vergilere oranı en yüksek olan vergi biriminin de hububattan alınan vergiler meydana getirmektedir. Sakuneti köyünde yetiştirilen hububat ürünleri şunlardır: "hınta", "şa'ir", "çavdar" ve "erzen". Bunların her birinden hububat öşrü alınmaktaydı. Osmanlı'nın ilk zamanlarında şer'i hüküm gereğince onda bir vergi alındığına göre öşür kelimesi kullanılmıştır (Pakalın, 1952: 746). Fakat Gürcistân Vilâyeti'nde bu 1/5 miktarında olmuştur (Akgündüz, 1994a : 579).

Sakuneti köyü'nün en önemli ürünü hiç şüphesiz hububattır. Hububat içerisinde hınta (buğday) ve şa'ir (arpa) ilk sıradadır. Onları çavdar ve erzen takip etmektedir. Hububatın yanı sıra, köyde sanayi bitkisi olan zeğrek de yetiştirilmekteydi. Ayrıca köyde nohut, mercimek ve bakla gibi bakliyat türlerinin üretimi yapılmaktadır.

1595 tarihli tahrir defterinde köyde yetiştirilen ürünler "Hasıl" başlığı altında kaydedilmiştir. Hasılın altında yetiştirilen ürün hınta (buğday), şa'ir (arpa), çavdar, erzen, nohut, mercimek, bakla, zeğrek çeşitleri, kile olarak ağırlığı ve akçe olarak vergisi hem aynı, hem de nakit olarak kaydedilmiştir. Ürünün miktarı ve değerinin birlikte zikir olunması, ürünün tahrir kıymeti hakkında bilgi edinmesine yardım etmektedir (Güçer, 1964: 58-59). Tahrir defterlerindeki ürünlerin fiyatı tahrir komisyonları tarafından belirleniyordu (Güçer, 1964: 58). Bu yüzden defter kayıtlarındaki tahrir kıymetleri resmi karakterde idi.

Buna göre Sakuneti köyünde üretimi yapılan hububat ve bakliyat çeşitlerinin kile olarak alınan kıymetleri buğday 12 akçe, arpa, çavdar ve zeğrek 10 akçe, nohut 30 akçe, mercimek 20 akçe, bakla 15 akçeydi (Tablo 5).

1595 tarihli tahrir defterini incelediğimiz zaman hububatın, özellikle buğday ve arpanın çok önem arzettiğini görebiliriz. Çavdar ve erzen bunları izlemektedir. Bakliyat türlerinden, nohut, mercimek ve bakla üretimi az da olsa Sakuneti köyünde yapılmaktaydı.

Bakla kazık köklü, yıllık bir bitkidir. Fasulyaya /Lobiyoya/benzer. Kökleri 110 sm derinliğe kadar iner. Yan kökleri kuvvetli bir şekilde etrafa yayılır ve üzerlerinde yumrular meydana gelir. Tüysüz olan sapı bir metre kadar yükselebilir. Sap üzerinde sarmal durumda yaprakları vardır. Çiçekleri yaprak koltuklarından çıkar. Çiçeklerin kendine has ve hoş bir kokusu vardır. Meyvesi, tohum araları bölmeli ve dolgun bir kapçıktır. Kapçık taze iken yeşil, olgunlaşınca esmerleşir ve sertleşir. Bakla, baklagillerdeki tüm sebzeler gibi bedeninin kansere yakalanma riskini azaltır.

Hububat üretimi ve ondan alınan vergi Sakuneti köyünün en yüksek gelir kaynağını teşkil etmektedir. Gürcistân kanunnâmesi gereğince eyâlette üretimi yapılan ürünlerden alınan öşür miktarı humus, yani 1/5 nispetinde alınmaktadır (Akgündüz, 1994a : 578). Sakuneti köyünde yetiştirilen ürünün tam miktarını bulmak için ürünün öşür miktarını 5 ile çarpmak yeterlidir. Örnek, Sakuneti köyünden yıllık 300 kile buğday öşrü alınmaktadır. Bu durumda köyün gerçek buğday üretiminin $300 \times 5 = 1.500$ kile olduğunu söylemek mümkündür. Gürcistân kanunnâmesinde kilenin kilogram karşılığı hakkında her hangi bir bilgi bulunmadığından o zaman başkent olan İstanbul kilesini baz almayı uygun bulmaktayız. Bir İstanbul kilesi 25.659 kg. denk gelmektedir (İnalıcık, 2000: 444). Hınz'a

göre ticaret işlerinde buğdayla arpa farklılık göstermekteydi. Yapılan ticaret tartılarında buğday 25,656 kg, arpa ise 22.25 kg olarak işlem görmekteydi (Hinz, 1990: 51).

Hububat ve Bakliyat Öşür Bedeli

Sakuneti Köyü'nde hububat ve bakliyat içerisinde en fazla öşür bedeli arpadan sağlanmaktadır. Arpa öşür bedelini, üretimde ikinci sırada yer alan 3.600 akçesiyle buğday takip etmektedir. Bir kilenin yaklaşık 25,6 kg olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda köyden elde edilen öşür miktarı 7.680 kg veya 7 ton 680 kg'dır. Verginin 1/5 nispetinde olduğundan köyde buğday üretimi 1.500 kile veya 38.400 kg. Bu da 38 ton 400 kg'dır. Daha sonra çavdar (30 kile veya 300 akçe), erzen (20 kile veya 200 akçe), mercimek (5 kile veya 100 akçe), nohut (4 kile veya 120 akçe), bakla (4 kile veya 60 akçe) sırasıyla gelmektedir. Sanayi bitkisi zeğrek (10 kile veya 100 akçe) hasıl olunan vergiler içerisinde yer almaktadır. Zeğrek hem gıda, tedavi hem de aydınlatma ve ısınma amaçlı kullanılmaktadır. Tohumları % 40-45 yağ içeren zeyrektenbezir yağı elde edilmektedir. Bu yağ yemk yapımında kullanıldığı gibi boyacılıkta da kullanılmaktadır (Güneş, 1994: 160).

Köy nüfusu ile üretimi birbiri ile karşılaştırmakla yetiştirilen ürünlerin halkın geçinin için yeterli olup olmadığını tespit etmek mümkündür. Araştırmacı S. Faroqi'ye göre XVI. yüzyılda bir köylünün besin ihtiyacı 300 kg tahıl gerekmektedir. Üretilen mahsülün ¼ veya 1/3'ünün tohumluk için ayırması gerekmekteydi (Faroqi, 1993: 266-267). Köyde yetiştirilen ürünün ¼ ekin için ayırdıktan sonra geri kalanı vergi mükellefi olan hane sayısına böldüğümüzde kişi başına düşen miktarı hem kile, hem de kg olarak tespit edebiliriz. Şöyle ki, Sakuneti köyünde üretimi toplam 1.500 kile olan buğdayın ¼'ni, yani 107 kileyi ekin için ayırdıktan ve öşür olarak ödenen 300 kileyi toplam üretimden çıkıttıktan sonra (1.500-407) 1093 kile köy halkının yıllık ekmek ihtiyacı için kullanılmaktadır. Bu miktarı köydeki haneye bölündükten sonra (1093: 14) her hane için 78,07 kile buğday teşkil etmektedir. Sakuneti köyünde her hanede 8 kişi olduğunu kabul edersek kişi başına bu 9.76 kiledir. Bunu da kg olarak belirlediğimizde (9.76 x 25.656) yaklaşık 250'yi bulmaktadır. Bu rakamdan görüldüğü gibi kişi başına olan 250 kg buğday halkın ekmek ihtiyacını tam karşılamamaktadır. Aradaki 50 kg eksikliği ekmek için kullanılan arpa ve erzenden (mısırdan) hazırlanan çadı (ᄁᄁᄁᄁ), yani mısır ekmeği doldurmaktadır.

Arpa daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Arpanın buğdayla karıştırılmasıyla un da yapılmaktadır. Arpa tahrir defterinde "şa'ir" olarak geçmektedir.

Buğday ve arpadan sonra üretim olarak 3. sırayı çavdar almaktadır. Çavdarın besin değeri pek fazla olmayıp elverişsiz topraklarda da yetiştirilmekteydi. Sakuneti Köyü'nde çavdar üretimi 150 kile kadardır (30 x 5 = 150).

Üretim olarak çavdarı erzen takip etmektedir. Erzen, darı, mısır anlamında kullanılmakta (Kurt, 2005 904) ve kilesi 10 akçeden işlem görmektedir. Sakuneti köyünde erzen mısır (lazut) olarak tanımlanmaktadır. Lâzut adlı ürüne, Trabzon sancağında 1486 tarihli kayıtlarda rastlanmış olup Akçâbad, Maçka ve Yomra nahiyelerinde ekildiği bilinmektedir (Bostan, 2002: 490). Erzen besin olarak buğdaydan geri kalan ekmek ihtiyacını tamamlamakta çok önemli yeri teşkil etmektedir. Zira lazuttan (mısırdan) hazırlanan ᄁᄁᄁᄁ (çadı, yani mısır ekmeği) bölge halkının en sevilen besin gıdası idi. Sakuneti Köyü'nde 1595 yılında üretilen erzenin (mısır olarak tanımlanan lazutun) üretim miktarı 100 kiledir (20 x 5 = 100).

Yağlı Bitki Tarımı-Zeğrek

İp, halat, urgan vs. yapımında kullanılan keten ve kendir, Akdeniz (Yörük, 2010: 8), Karadeniz kıyılarında Samsun ve Ordu'da, Ege'de, Güneydoğu'da ve Doğu'da Artvin (Bekadze, 2015: 126) coğrafyalarına has bir ürün olsa da Azğur Nahiyesi'nde de yetiştirilmekteydi. Zeğrek (keten) doğal, yani tabii bir elyaftır. Keten bitkinin saplarından toplanırdı. Arapça "kutan" derlerdi. İlk çağda pamuktan /pambıktan/ sonra kullanılan ham maddedir. Onun tohumları % 40-45 yağ içermektedir. Bu yağ "Bezir yağı" olarak bilinmektedir. Ketenden yemeklik yağ alındığı gibi boyacılıkta kullanılan keten tohumu yağı da alınmakta idi (Güneş, 1994: 160). Yağı alındıktan sonra tohumların geri kalan atığı hayvan yemi olarak kullanılmakta idi. Tahrir defterinde bu verginin adı "zeğrek" olarak geçmektedir. Kanunnâmede ketende 1/10 oranında öşür alınmak öngörülmüştü (Akgündüz, 1994a: 579). Sakuneti köyünde üretilen zeğrekten 10 kile, yani 256 kg vergi alınıyordu ki, bunun da o zamanki tahrir değeri 100 akçe idi (TTD, 1003 / 1595: 52; Cikia, 1947: 91-92). Zeğrekle ilgili tahrir dökümüne baktığımızda bir kile zeğreğin fiyatı Ahıska Sancağı'nda 10 akçe, Hertvis, Ahalkalak, Çıldır ve Posof sancaklarında ise 8 akçe idi. Ahıska Sancağı Azğur Nahiyesi'ne bağlı Sakuneti köyü kayıtlarında bir kile zeğreğin narh fiyatının 10 akçe olduğu tahrir kayıtlarında görülmektedir (TTD, 1003 / 1595: 52; Cikia, 1947: 91-92).

Bağ, Bahçe ve Bostân Zirati

Samskhe Bölgesi bağ, bahçe ve bostan ziraatının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Zira buranın iklim şartları her türlü meyve ve sebzenin yetiştirilmesini sağlamaktadır. Tahrir kayıtlarından görüldüğü gibi Sakuneti köyünde "şıra" vergisi adı altında bağcılığın, "resm-i meyve" adı altında bahçeciliğin, "resm-i bostân" adı altında da bostân ürünlerinin yetiştirildiği görülmektedir. Üzüm bağları Sakuneti Köyü'ne süs katmaktaydı. Bu köyde üzümünden hasıl edilen şıra miktarı öşür olarak 150 men idi. Bunun da tahrir değeri 1200 akçe idi. Gürcistân kanunnâmesi gereğince 1/5 vergi alındığına göre köyde şıra üretimi 750 men (150 x 5) idi.

XVI. yüzyıl sonlarında Sakuneti köyünde en çok üretimi yapılan hububatın dışında meyve ve bostan ürünleri yetiştirilmekteydi. Devlet, bağ, bahçe ve bostan ürünlerinin üretiminden bu ürünlerin satılık için Pazara götürüldüğü zaman vergi almaktaydı. Köylünün kendi ihtiyacı için evinin yakınındaki bahçesinde ve tarlasında üretilen ürünlerden vergi alınmazdı. Osmanlı kanunnamelerinde bu şöyle zikrolunmaktadır: "...sebzedden ve meyveden kendi maişetleri için olmayub, bazara getirüb satılırsa, sahib-i arza defterde öşr-i bostan ve meyve hasıl kaydolunan öşr-i sebze ve meyve alınur...(Solak, 2008: 220). Defterr kayıtlarından görüldüğü gibi, Sakuneti köyünden "resm-i meyve" olarak 200 akçe vergi alınmaktadır. Kayıtlardan hangi meyve çeşitleri olduğu kesin bilinmemektedir. Köy bağlı bahçeli yer olduğundan köyde çançur, elma, armut, kayısı, böğürtlen, erik, dut, incir ceviz, şeftalı, vişne ve s. yetiştirildiğini söylemek mümkündür.

Meyve Üretimi

Meyve fars dilinde, mive kelimesinden türemiş olup yemiş, ürün, meyva anlamlarını ifade etmektedir (Parlatır, 2011: 1084). Gerek Osmanlı Devrinde, gerekse de günümüzde meyve elma, armut, kayısı ve diğer ürünlerin ortak adı olarak kullanılmaktadır. Meyve vergisiyle ilgili Gürcistan'la ilgili kanunnâmelerde her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat Fatih Devri kanunnâmelerinde "yemiştan ve meyveçeden onda bir alma" şerhine rastlanmaktadır (Akgündüz, 2006: 353). Sakuneti köyünden meyveden yıllık elde edilen gelir 200 akçe olmuştur (TTD, 1003 (1595): 52; Cikia, 1947: 91).

Sakuneti köyünde yetiştirilen meyve çeşitlerinden halkın pekmez, pestil ve diğer tatlı ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Süt elması, Şah elma, Söbe elması, Çançur, Panta bölgenin en yaygın meyve çeşitlerindedir. Şah elma yalnız bu bölgeye ait meyve olup ortalama yılda 300 kg'dan fazla ürün vermekteydi (URL-22). Süt elması da Akhaltsikh bölgesine ait olup başka yerlerde yetişmemektedir. Süt elmasının yıllık ürünü 250 km idi. Köyün en ünlü elma çeşidi Söbe elmasıydı. Bunun yıllık ürünü 100-150 kg kadardı.

Armutlara gelince en çok sevilen “Nene armudu”ydı. Bunun da yıllık miktarı ortalama 250 kg kadardı. 600 kg toplanan ağaçlar da vardı.

Ceviz

Ceviz Arapça bir kelime olup kalın gövdeli, uzun ömürlü ve ahşabı değerli olan bir bitki ve onun “koz” denilen meyvesidir (Parlatır, 2011: 250). Bölge her zaman cevizi ile ünlü olmuştur. Sakuneti köyünde cevizden ya meyve adı altında vergi alınmış, ya da yeterince üretim olmadığından vergi alınmazdı. Ceviz ancak yerli halkın ihtiyaçlarını karşılamaktaydı.

Resm-i bostân

Sakuneti köyünde “resm-i bostân” adı altında 250 akçe vergi alınmaktadır. Kayıtlardan bostân ürünlerinin çeşitleri hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat köy halkının ihtiyaçları gereğince lahana, havuç, patlıcan, pancar, kabak, karpuz, salatalık, turp, soğan, fasulye ve s. olduğu hakkında fikir söylememiz mümkündür. Gürcistân kanunnamesinde bostan vergisi ile ilgili madde bulunmamaktadır.

Bağcılık

Sakuneti köyünde bağcılık, hububat ziraatinden sonra en önemli faaliyet alanlarındandır. Zira köyün toprak yapısı bağcılığın yapılmasını sağlamaktadır. Üzüm nehir kenarlarında yetiştirildiği gibi dağlık alanlarda teraslarda da yetiştirilmekteydi. Bu bölge yalnız Gürcistân'da değil tüm dünyada dağlık alanda üzüm yetiştirilmekte ilk sıradadır. Sakuneti köyünün bağlı bulunduğu Azğur Nahiyesi'nde üzümün kalite farklılığı bölgenin rakımına bağlı olmuştur. Azğur, Orpola, Blorza, Hideti, Tkemlovana, Sakuneti, Sinuban, Giorgisminda, Zurzana ve Agara. Bu köylerin rakımlığına bakıldığında yetiştirilen üzüm bağları 900-1700 m . yükseklik yerlerdedir. Azğur Nahiyesi'nde yetiştirilen üzümün kalite farkı şu şekildedir:

1. Rakımı 900-1000 m.olan Azğur, Mugaret, Sakunet, Tkemlovana, Sinuban köylerinde yetiştirilen üzüm.

2. Rakımı 1000-1200 m.olan Persa köyünde yetiştirilen üzüm

Bağcılık Samtskhe'nin bazı köyleri hariç tüm bölgede yetiştirilmektedir.

Gerek Sakunet köyünde gerekse de tüm bölgede üzümden şıra (şarap) yapılmaktadır. Ayrıca bundan pekmez de yapılmaktadır. Köyden verginin üzümde değil üzümde elde edilen şıradan alındığı görülmektedir (Solak, 2008: 226). Gürcistân'la ilgili kanunnamelerde şarapla ilgili her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Kanunâmede yalnız bağdan behre alındığı görülmektedir (Akgündüz, 1994a: 579). Fakat “İnoz Kazası Kanunnâmesi'nin 5. ve 7. maddelerinde, Trabzon Sancağı'nın 9. maddesinde, Selânik Kazası Kanunnâmesi'nin 8. maddesinde şarap alım-satımı ile ilgili hükümler bulunmaktadır (Iasha Bekadze, 2015: 125). Amid Sancağı Kanunnâmesi'nde ise şarap getirmenin yasaklandığına ve getiren kişinin de cezalandırıldığına dair kayıt bulunmaktadır (Barkan, 2001: 138). Tahrir kayıtlarından da görüldüğü gibi şıradan alınan ağırlık vergisi Çıldır Eyâleti'nde men ağırlık ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. Sakuneti köyünde şıradan elde

edilen hasılât 150 men olup bunun da parasal değeri 1200 akçedir. Bu bilgiden hareket ederek bir men şıranın 8 akçe olduğunu söyleye biliriz. Macaristan’da ise şarap, daha doğrusu şıra öşrü ölçüsü olarak, Macarca cseber (çeber=bir çeşit kap) kullanılmakta olup yaklaşık 42,42 litreye denk gelmekteydi (Geza Dâvid, 1999: 124). Gayrimüslimlerin üzümünden şıra (şarap) hazırlanması pekiyi karşılanmadığı üzümün kurutulması ve ondan pekmez turşu yapılması istenilmiştir (Solak, 2008: 227).

Tahrir Göre Sakuneti Köyündeki Bazı Ürünlerin Narh Fiyatları

Narh, âzami fiyât mânasında kullanılan bir terim olup (Palalın, 1952: 654) mufassal tahrir defterlerinde buğday, arpa, çavdar, erzen, nohut, mercimek, bakla, zeyrek, şıra ve s. gibi ürünlerin padişah huzurunda belirlenen değeridir (Yörük, 2002: 137). 1595 tarihli tahrir defterinde, Sakuneti köyünde nakdî olarak vergiler akçe olarak da kaydedilmiştir. Yani buğday, arpa, erzen, zeğrek, şıra, nohut, mercimek, bakla vs. gibi ürünlerin belli bir narh üzerinden akçe olarak değeri verildiğine göre Sakuneti köyündeki bazı ürünlerin fiyatlarını tespit edebilmekteyiz. Bu fiyatlar tahrir yapıldığı zaman belirleniyor ve padişahın onayından sonra kesinlik kazanıyordu. Tahrir emnleri fiyatı belirlerken ürünün önceki üç yıllık ortalamasını akçe olarak belirlemekte ve bölge kadısından aldıkları mahallî narhı gösteren hüccetleri de ekleyip, merkeze padişahın onayına göndermekteydiler. Belirlenen fiyatlar padişah onayladıktan sonra kesinleşir (Barkan, 1941: 40) ve tahrir defterlerine kaydolunurdu.

1595 tarihinde Sakuneti Köyü’ndeki bazı ürünlerin fiyatları tahrir defteri verilerine göre tespit edilerek tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Sakuneti Köyü’ndeki Bazı Ürünlerin 1 Kilesinin ve 1 Men’in Tahrir Kıymetleri

Ürünün çeşitleri	Kile	Kıymeti, akçe	kg	Kıymeti, akçe
Hınta /Buğday/	1	12	1	0,47
Şair/Arpa/	1	10	1	0,39
Çavdar	1	10	1	0,39
Erzen /Darı/	1	10	1	0,39
Nohut	1	30	1	1,17
Mercimek	1	20	1	0,78
Bakla	1	15	1	0,58
Zeğrek	1	10	1	0,39
Şıra	1 (men)	8		

Kaynak: Cikia, 1947: 243-248; Cikia, 1941: 239-244.

Tahrir Kayıtlarına Göre Sakuneti Köyü’nde Kullanılan Ağırlık Ölçüleri

Sakuneti Köyü’nde hububat ve bakliyat türlerinin ölçü birimi olarak kile kullanılmaktadır. Kile 1519 tarihinden itibaren devamlı kullanılmıştır (Taştemir, 1999: 160). Arapça bir kelime olan kilenin İstanbul Kilesi, İbrail ve s. gibi çeşitleri vardır (Palalın, 1952: 281). İnceleme kaynağımız devrinde başkent İstanbul olduğundan biz ölçü birimi

olarak Sakuneti için İstanbul kilesini ölçü birimi olarak baz almayı uygun bulmaktayız. Bir İstanbul kilesi 25.656 kg denk gelmekte idi (İnalçık, 2000: 444).

Sakuneti Köyü'nde kullanılan ikinci ağırlık ölçüsü “men” şıra ölçümlerinde kullanılmaktadır. Halil İnalçık “men”i ağır ve hafif olmak üzere ikiye ayırmaktadır. “Ağır menn” 12 okka, yani 15,388 kg, “hafif menn” ise 6 okka veya da 7,694 kg’dır (İnalçık, 2000: 444).

Hayvancılık ve Arıcılık

Küçükbaş Hayvan Yetiştirme

Hayvancılık, Sakuneti Köyü'nün önemli geçim kaynaklarından. Zira köyün iklimi hayvan yetiştirilmesinde elverişli idi. Bu yüzden yetiştirilen küçükbaş hayvanlardan olan koyun ve domuz vergiye tabi tutulmuştu. 1595 tarihli tahrir kayıtlarından vergi kalemi olarak koyunculuk ve domuzculuk kayıt olunmuştur.

1595 tarihli tahrir defterinde Sakuneti Köyü ile ilgili halkın vergi dışı gelirleri kaydedilmemiştir. Örnek olarak hayvanları göstere biliriz. Binek hayvan olan merkep, katır, ziraat işlerinde çok gerekli olan öküz, sığır mal gibiler kayıtlarda gözükmemektedir. Büyükbaş hayvanlardan olan inek, manda halkın et, süt, yağ, peynir ihtiyaçlarını giderdiğinden ve bunlardan gelir amaçlı pazara satılık için götürülmediğinden defter kayıtlarında gözükmemektedir.

XVI. yüzyıl sonlarında Sakuneti köyündeki hayvan yetiştiriciliği hakkında tahrir defterinden bilgi edinmekteyiz. 1595 yılında bu köyde yerleşik yaşam olduğu gibi yayla ve yataklarında, Tupi Tepesi'nin yamaçlarında göçebe halk da yaşamaktaydı. Köy halkı koyunlarını köy yakınındaki ormanda ve dağın eteklerinde otlatmaktaydılar. Öküz ziraat hayata çok önemli olmuştur. Arazinin ziraat ürünlerinin ekimi için hazırlanma, hasıl edilen ürünün taşınması köylünün vazgeçilmezidir. İhtiyaçtan dolayı bulundurulana ve ticaret gayesi güdülmeyen atlardan, katırlardan ve eşeklerden, kümes hayvanlarından vergi alınmazdı (Saydam, 1999: 361).

Osmanlı vergi sistemine göre koyunlardan alınan vergi resm-i ganem, adet-i ağnam olarak bilinmektedir (Çağatay, 1947: 485-486). Sakuneti köyünde bu vergi “adet-i ağnam” şeklinde zikrolunmuştur. Ayrıca 1595 yılında nüfusu gayrimüslim olan Sakuneti’de domuz da yetiştirilmekteydi. Domuzdan alınan vergi “resm-i hınzır” olarak adlandırılmaktadır.

Resm-i âdet-i ağnâm

Âdet-ı ağnam vergisi, devlet dahilinde Müslüman Gayrimüslim farkı gözetilmeksizin bütün reayâdan eşit bir şekilde iki veya üç koyun başına bir akçe olarak alınır (Çağatay, 1947: 485). Sakuneti köyü ile ilgili kayıtlarda bu “resm-i âdet-i ağnâm” şeklinde zikrolunmuş ve köyün önemli gelir kaynaklarından. Köy halkı koyunlarını Sakuneti köyünün coğrafi şartları ve otlatma imkânları köyde koyun besiciliğinin yapılmasına imkan sağlamaktadır. Köyün karşı tarafında olan Tupi dağı bu bakımdan büyük önem arz etmektedir. Koyunculuktan hâsil edilen vergi 300 akçedir. Gürcistân kanunnamesine göre iki koyundan bir akçe “resm-i âdet-i ağnam” alınmaktaydı. Defterde “resm-i âdet-i ağnam” olarak kayd olunan ve koyun resmi anlamına gelse de keçilerden de alındığı bilinmektedir. İki koyuna bir akçe alındıktan sonra on koyuna bir akçe çubuk akçesi ve her sürüden bir koyun şişlik diye her hangi bir şey alınmamaktadır. Bu verginin alınma zamanı Nisan (Abril) ayı idi (Akgünüz, 1994a: 580). Sakuneti köyünde iki koyuna bir akçe alındığına ve vergisi de 300 akçe olduğuna göre köyde 600 adet koyun olduğunu tespit etmiş oluruz.

Sakuneti köyünden yatak, yaylak, yonca ve giyah resimleri alındığına göre köy yakınlığında konar-göçer hayat tarzını aşiretleri bulunmaktadır. Onlar besledikleri hayvanlarla hem kendi geçimlerini sağlıyor, hem de Azğur ve Ahıska gibi yakın şehirlerin deri, süt, peynir ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Kayıtlardan da görüldüğü gibi Sakuneti köyünden 120 akçe yatak, 250 akçe yaylak, 350 akçe de yonca ve giyah vergisi tahsil edilmekteydi. Bu vergiler Sakuneti yaylalarında hayvanlarını otlatan kişilerden alınmaktaydı.

Resm-i hınzır

Tahririn yapıldığı 1595 tarihinde Sakuneti köyünde yaşayanlar gayrimüslim idiler. Bunlar kendi et ihtiyaçlarını karşılamak için domuz besliyorlardı. Domuzlardan alınan vergi defter kayıtlarında “resm-i hınzır” olarak görülmektedir. Sakuneti köyünden hâsil edilen yıllık hınzır vergisi 200 akçedir. Gürcistân Kanunnâmesi’nde hınzır vergisi ile ilgili her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat sancak kanunnâmesinde bununla ilgili şu hüküm bulunmaktadır: “Resm-i hanâzır ve bojik, iki canavara bir akçedir, harman sonunda alınur. Ve resm-i bojik dahi kâfirler bojikde (yılbaşında) tepeledikleri hınzırın her birinden ikişer akçe alınur” (Akgündüz, 2006: 188). Bosna Eyâlet kanunnâmelerinden olan Pojega Sancağı Kanunnâmesi’nde domuz vergisi ile ilgili şu hüküm bulunmaktadır: “Ve Dafter-i Atıkde iki hınzırdan bir akçe alınmak mukayyed iken 987 senesinde hükmi hümâyûn vârid olub bir hınzırdan bir akçe bid’at alınmak fermân olunmağın emr-i âlf-kadr muktezasınca kayd olundu” (Akgündüz, 1994b: 265). Fakat Simontornya sancağında bir yaşından büyük olan domuzlardan ikişer akçe vergi alınmıştır (Geza Davıd, 1999: 141). Kopan ve Şimontorna Kanunnâme’sinde bu şöyle zikrolunmaktadır: “Ve resm-i hanâzır için yıl geçmişinden iki akçe alına ve yıl geçmeyen nesne alınmaya” (Akgündüz, 1994a: 453). Pojega Sancağı Kanunnâmesi’ne göre her domuza bir akçe alındığına göre Sakuneti köyünde beslenen domuz sayısı 200 adet olduğu görülmektedir.

Yaylak, Yatak, Resm-i Yonca ve Giyah

Yaylak ve kışlak vergileri, hariçten gelip konaklayan koyun sürülerinden alınmakta olup, yerli halkın koyunlarından alınmamaktadır (Ünal, 1989: 137)._Yaylak-Kışlak Resmî, sürülerini başkasının yerinde veya Miri topraklarda otlatan sürü sahiplerinden veya göçebelere yılda bir defa olmak üzere alınırdı. Sakuneti köyünden yatak ve yaylak vergisi alındığına göre köy yakınlığında konar-göçer hayat tarzını yaşayan aşiretlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Sakuneti’de konar-göçerlerin Tupi dağı eteklerinde olduğunu tahmin etmekteyiz. Onlar besledikleri hayvanlarla hem kendi geçimlerini sağlıyor, hem de Azğur ve Ahıska gibi şehirlerin deri, süt, peynir ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Fakat konar-göçerlerin yetiştirmekte oldukları hayvanlar ziraat için büyük tehlike arz etmekteydi (Güçer, 1964: 14). Yatak vergisine Ağıl vergisi de denir. Yatak vergisinin konusu, kışlatma ve kuzulatmak için sipahinin arazisinde sürüye ağıl yapılması idi. Sakuneti köyünden 250 akçe yaylak, 120 akçe yatak, 350 akçe yonca ve giyah vergisi tahsil edilmekteydi. Bu vergiler Sakuneti yaylalarında hayvanlarını otlatan kişilerden alınmaktaydı.

Köylerde yaşayanlar süt, peynir ve yağ ürünlerini karşılamak için sığır, binek olarak at ve merkep, tarla çalışmalarında kullanmak için öküz beslemekteydiler (Pamuk, 2007: 215). Aynı durumun Sakuneti köyünde de olduğu muhtemeldir. At ve merkep taşımacılık işlerinde, pazara ve bir köyden diğer köye gitmekte önemli yer tutmaktadır. “Resm-i âdet-i ağnâm” adı altında koyun ve keçilerin yetiştirildiği bilirse de reyanın ihtiyaçları için at, öküz, sığır, manda, kaz, tavuk ve s. olması muhakkaktı. Karşılaştırmak

için nahiyenin bazı köylerinin 1917 yıl tarımsal sayımını burada vermeyi uygun görmekteyiz (Tablo 6).

Tablo 6: 1917 Yıl Tarımsal Sayım-Tiflis Vilâyeti Akhaltsikh (Ahıska) Kazası Sakuneti Köyü.

Hane	115	%
Hayvanı Olmayan	5 hane	4,85
Çalışan Hayvanı Olmayan	11 hane	9,57
Sığırı Olmayan	37 hane	32,17
Hayvanı Olanlar	110	95,65
Köydeki Beygir Sayısı	196 (çalıştırılan), 14 (çalıştırılmayan)	
İnek Sayısı	103	
Dana Sayısı	99	
Manda	4 (çalıştırılan)	
Dişi Manda	1 adet çalıştırılan, 6 adet çalıştırılmayan	
Manda Yavrusu	1 adet	
Merkep Sayısı	71 adet çalıştırılan, 2 adet çalıştırılmayan	
Katır Sayısı	8	
Köydeki Çalıştırılan Hayvan Sayısı	280	
Hane başına	2,43 adet	
Koyun	584 adet	
Keçi	81	
Köydeki Koyun ve Keçi Toplamı	665	
Köydeki Toplam Hayvan Sayısı	1.170	
Hane Başına Düşen Hayvan	10.17	

Kaynak: Selskokhozyaystvennyy perezpis 1917, 1917: 84.

Tablodan da görüldüğü gibi köyde reaya beygir, inek, manda, eşek, katır, koyun ve keçi bulundurmaktaydı. İncelediğimiz dönem öncesi ve sonrası hayvancılık köy ekonomisine bir çok alanda katkılar sağlamaktaydı. Bu katkıyı şu şekilde özetliye biliriz:

Tarım alanında: Toprakları ekmekte öküz ve mandadan istifade olunurdu.

Gıda alanında: Hayvanların etinden, yağından, peynirinden, sütünden yararlanıyor.

Ulaşım alanında: At, katır, eşek gibi hayvanlardan taşıma ve ulaştırma işlerinde kullanılıyordu.

Sanayi alanında: Hayvanların yünü ve derisi giyim, ayakkabı ve dokumacılıkta hammadde idi.

Maliye alanında: Hayvancılık ve onlarla ilgili ürünlerden alınan vergiler devletin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı.

Arıcılık

Samtskhe-Cavakheti ormanları ve ekoloji temizlik ortamı bölgede arıcılık için imkân sağlamaktadır (URL-21). Her ne kadar arıcılığın ekonomik etkisi olmasa da bu imkân Sakuneti köyünde de görülmektedir. Tahrir defterlerinde baldan alınan vergi, resm-i asel, resm-i zenburiye, öşr-i kovan, resm-i kevvâre ve öşr-i petek şeklinde kullanılmaktadır. Sakuneti köyünde bu vergi “resm-i kevvâre” olarak kaydedilmiştir. Arıcılar arılarını kendi tımar arazileri dışındabesledikleri zaman verginin yarısını kayıtlı olduğu sipayiye, diğer yarısını da arıların otlandığı tımar sipahisi alırdı. Sakuneti köyünde mevcut coğrafi şartlar re’ayanın kendi arazisinde arılarını beslediği şüphesizdir.

Tahrir defteri kayıtlarında “resm-i kevvâre” adı altında bir vergi alınmaktadır. Kevvare, arıların bal yaptıkları yuvaya denmektedir (Arslan, 2005: 58). Sakuneti köyünün bağlı bulunduğu Azğur nahiyesinde bal üretimi geniş ölçüde yapıldığı anlaşılmaktadır. Arı besleyen ve bal üretimi nahiyenin birkaç köyü hariç tümünde yapıldığı tahrir kayıtlarından görülmektedir. İncelenen tarihte, yani 1595 yılında Sakuneti köyünde bal üretimi yapıyordu. “Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi’nin 25. Maddesi gereğince “ resm-i kevvâre öşr-i ‘aselden bedel her kovandan ikişer akçe alınur” olup bal öşrünün kovan başına iki akçe olarak tahsil edildiği görülmektedir (Iasha Bekadze, 2015: 127). Arıcılıktan 200 akçe bal vergisi alındığına göre köyde 100 adet kovan bulunmaktadır.

Balıkçılık

Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’nde balıkçılık hem tatlı hem de tuzlu sularda yapılmaktaydı. 1595 tarihli tahrir defterinde balıkçılıkla ilgili verginin hem tatlı suyu olan Kür Nehri’nin Niala-Toba köyleri, Cak suyu ile Badele suyu arasındaki kısımlardan, Marih Nehri’nden, hem de Tabitskur, Sağamo, İskunduriya, Hançeri, Büyük Horeniya, Çıldır göllerinden balık öşrünün alındığı defter kayıtlarından görülmektedir (Iasha Bekadze, 2015: 127). Fakat bu vergi Kür Nehri’nin sağ tarafında yerleşen Sakuneti köyü vergileri içerisinde görülmemektedir. Halkın burada kendi ihtiyaçları için balık tuttıkları muhtemeldir. Pazarda satılık için balık tutulmadığından vergiye tabi olmamıştır.

Reyadan Alınan Vergiler

İспенç resmi

Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimler 16. yüzyılın ortalarına kadar çift resmini ödemekteydiler. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise bu statü değiştirilerek ispenç vergisini ödemekteydiler (Acun, 2006: 75). İспенç resminin menşei Osmanlı öncesine uzanmaktadır (Ünal, 1999: 120). Osmanlı Devleti’nde ergenlik çağına gelmiş ve akıl sağlığı yerinde olanlar bu vergiyi öderlerdi. Hasta, sakat, işsiz ve din adamı olmayan 14-75 yaş arasındaki faal bütün gayrimüslim erkekler öderlerdi (Yörük, 2007: 626). Sadaka ile geçinen rahipler, çalışmayacak kadar hasta olan fakirler, 14-75 yaşlarından küçük ve büyük olanlar ve kadınlar bu vergiden muafidiler.

Macaristan’da bu vergi “kapu resmi” adı altında yılda iki kez 25 akçelik taksitlerle alınmaktaydı (Taşkın, 2007: 638). Bu veginin miktarı Mardin ve Harput’ta da 25 akçe olmuştur. Fakat Kerkük’te Uzun Hasan kanunlarına eklenen maddede bu vergi Hristian ve İbraniler için yirmişer akçe belirlenmişti. İспенç vergisi XVII. yüzyılda 100 akçeye çıkarılmıştı. 1716’da Mora Venediklerden geri alındığı zaman ispenç Hrstianlar için 25,

İbraniler için 125 akçe, 1727’de Gence’de ise ispenç 120 akçe olmuş, Karaman, Rum ve Arap eyaletlerinde ispenç alınmamıştır (İnalçık, 1959: 60-61).

1595 yılında Sakuneti köyünde yaşayanlar gayrimüslim olduğundan onlardan ispenç vergisi alınmaktaydı. Gürcistân Kanunnâmesi’nin ilk maddesinde bu verginin miktarı şöyle ifade edilmektedir: “... Vilâyet-i Gürcistân sengistân olub toprakları az olmakla defter-i ‘atık mucibince her nefer başına duta geldikleri yerleriyle yirmibeşer akçe ispençe kayd olundu” (Akgündüz, 1994a: 578). Sakuneti köyünde vergi yükümlüğü olan 14 kişiden 25’er akçe olmak üzere toplam 350 akçe ispenç hâsil edilmektedir.

Resm-i Murahhasiye be her hâne-i fi 2

1595 tarihli defterde “resm-i murahhasiye” ve “resm-i murahhasiye be her hâne-i fi 2” şeklinde kaydolunan bu vergi kilise vakıfları ve piskoposlara ait arazilerde, piskoposun yararına ödenmekteydi (Bekadze, 2016: 170). Gürcistân Kanunnâmesi’nde bu, “ve vilâyet-i Gürcistân’da murahhasiye deyü nefer başına ikişer akçe alınmış; re’âyâya tahfif için defter-i cedid-i hâkânide kayd olunduğı üzere beher hâne ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya” şeklinde zikrolunmaktadır (Akgündüz, 1994a: 581). Sakuneti köyünde vergi hükümlülüğü 14 hane reisi olduğundan bu köyde elde edilen murahhasiye vergisi 28 akçedir (TTD, 1003 (1595): 52; Cikia, 1947: 92)..

Köyde olan üç aile reisi; Giorgi keşiş ve onun kardeşi Mehrebil dini görevli, Mehmed bin Abdullah da Müslüman olduğundan murahhasiye vergisi ödememekteydi.

Bâd-ı Havâ Resimleri

Bâd-i-Hava vergileri “şer’î hükümler ve divânî zaruret ve ihtiyaçlar olmadan ülü’l-emrin arzu ve iradesiyle konulan vergilerdir” (Saydam, 1999: 369). Sakuneti köyünde bâd-î-hava vergileri şunlardır: Resm-i arûs, resm-i tapu, resm-i deştbâni. Bunlar, Sakuneti köyünde cereyan eden olaylarla ilgili vergi çeşitleridir.

Resm-i arûs

Resm-i arûs vergisi evlenen kadınlardan alınmakta olup eyalet kanunnamelerinde tayin edildiği miktarda kocası tarafından ödenmekteydi. Ayrıca bu miktar gelinin kız, dul, Müslüman ve Hıristiyan olmasına göre değişmekte olup kızlar için 60, dullar için 30 akçe idi. Hıristiyan kızları için 40, dulları için ise 15 akçe olarak belirlenmişti (Sertoğlu, 1992: 9-10). Kızlar ve kadınlar evlendikleri zaman yapılması gereken ödemelerle ilgili hükümler Gürcistân Kanunnâmesi’nin 28. Maddesinde şöyle zikrolunmuştur: “Ve resm-i ‘arusiyye mîrlivâ ve zu’amâ ve saîr serbest olan tûmarlardan bâkire kızlardan altmışar akçe ve seyyibe ‘avretlerden otuzar akçe alınur. Ve saîr erbâb-ı tîmârın ‘arusiyye resmi nısfı kayd olunan yerlerden sipahiler ve nısf-ı âhara mîrlivâyâ kayd olunan yerleri ancak zâbitler alalar. Ve bâkire kızın ‘arûsiyesi her ne yerdengöçürürse ve atası kimin ra’iyyeti ise ana verir. Ve seyyibe ‘avret her kimin toprağında vâki’ olursa resm-i arûsiyesin sâhib-i tîmâra verir” (Akgündüz, 1994a: 580). Kopan ve Şimontorna Kanunnâmesi’nde ise resm-i arûs Müslümanların bâkiresinden altmış akçe ve bîvesinden otuz akçe ve zimmîlerin bâkiresinden otuz akçe ve bîvesinden on beş akçe” alınması yasalanmıştı (Akgündüz, 1994a: 454). 1595 tarihli tahrir defterinde Sakuneti ile ilgili kayıtlarda bâd-i havâ ve resm-i arûs adı altında 132 akçe vergi alınmaktaydı.

Resm-i Tapû

Tapu Hukuku: “Dışarıdan gelen halkın tasarrufunda bulunan tapulu yerlerini elinden alıp, başka bir yere vermek yasaklanmıştır”. Toprağı işleme hakkı verilen köylüden toprak sahibi tarafından alınan vergiye tapu denmektedir ve miktarı, Diriliğin bulunduğu bölgeye

göre değişmektedir (Sertoğlu, 1992: 11). Çoğunlukla arazinin bir yıllık ürününün bedeli kadardır. Bu ödemeyi yapanlar ömrünün sonuna kadar arazi üzerindeki tasarruf hakkını sürdürür ve arazinin tasarruf hakkını çocuklarına miras bırakabilirdi. Gürcistân Kanunnâmesi'nde Tapu ile ilgili hükümler 5, 6, 10, 11, 12, 13. maddelerde açıklığa kavuşturulmuştur. Tapu vergisinin miktarı değişik şartlara bağlıydı. Kanunnâmenin 10. Maddesi gereğince ala yerden iki dönüme bir akçe ve edna yerden üç dönüme bir akçe alınmaktadır (Iasha Bekadze, 2015: 119).

Resm-i Deştbâni

Bu resim, 1595 tarihli defterde “cerâim-i hayvanât” adı altında zikredilmekte olup herhangi bir şahsın hayvanının başkasının ekinine girdiğinde ödediği cerime, yani para cezasıdır. Zarar gören ekin sahibinin zararları ödenerek hayvan sahibine “beş değnek” vurulması ve değnek başına beş akçe tımar sahibine ödenmesi emredilmiştir. Ayrıca bu konuda “resm-i deştbâni” diye her haneden maktu bir vergi alınmaması kaydedilmiştir. Gürcistân Kanunnâmesi'nde bu husus şöyle zikrolunmaktadır: “Cerâyim- hayvânât dahi re‘âyanın atı ve sığırı ve bil-cümle çâr-pâ cinsi birbirilerinin ekinlerine ziyân etse, zararları tazmin ettirildikten sonra davar sâhibine beş değnek urulub davar başına beş akçe sâhib-i tımâr cerîmein ala. Koruyub dutulan davarlardan zikr olunduğı üzere alınub resm-i deştbâni deyü her hânden maktû‘ edüb nesne alınmaya (Akgündüz, 1994a: 581).

Azğur Nahiyesi'nin tam tahrir dökümü verilmiş 38 köyünün Okire ve Beyt köyleri hariç tümünden tapu ve deştbani vergisi alınmaktadır. Bu vergi bazen “resm-i tapu” ve “resm-i deştbâni” olarak ayrı ayrılıkta, bazen de “resm-i tapu ve deştbâni” şeklinde vergilendirilmiştir. Nahiyenin Moksev, Tsinis, Zikilia ve Çohta köylerinde ayrı ayrılıkta “resm-i tapu” ve “resm-i deştbâni” (TTD, 1003 / 1595: 53-56; Cikia, 1947: 94-95, 98, 100), diğer köylerde ise “resm-i tapu ve deştbâni” şeklinde vergilendirilmiştir. Sakunet köyü de “resm-i tapu ve deştbâni” şeklinde vergilendirilen köyler arasında yer almaktadır. Bu köyden yıllık elde edilen hasılat 200 akçedir (TTD, 1003 / 1595: 52; Cikia, 1947: 91-92).

Sakuneti Köyü'nde Küçük Sanayi İşletmeleri

Değirmenler, hububatın öğütülmesinde kullanılmakta olup kır yerleşim alanlarının en küçük işletmeleridir. Değirmencilik, tarımsal sanayinin en önemli ve en eski kolu olup su ve yel değirmenlerinden meydana gelmiştir. (Bekadze, 2016: 173). Tahrir defterinde Azğur Nahiyesi'ndeki değirmenler “âsiyâb”, yani su değirmeni olarak kayd edilmiştir. Âsiyâb pehlevi kökenli kelime olup “âsiyâ” değirmen ve “ab” su anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2011: 36). Tahrir defterinde her değirmen “bab”, yani çalışan değirmen taşı olarak belirtilmiş ve vergi de “bab” üzerinden alınmıştır. Kanunâme'de değirmen vergisi “resm-i âsiyâb dahi defterde kayd olunduğı üzere alınub tamam yıl yürüyenden altmış akçe alına ve altı ay yürüyenden otuz akçe resm-i âsiyâb alına; ziyâde alınmaya. Ve Vilâyet tahririnden sonra eski ocakdan âsiyâb binâ olunsa civârında olan âsiyâblardan ne alınursa sâhib-i tımâr anlara göre resm alub ziyâde alınmaya. Ammâ eski ocak olmayub tahrirden sonra binâ olunsa, mevkûfcındur; sâhib-i arz dahl eylemeye” (Akgündüz, 1994a: 580) şeklinde zikrolunmuştur. Sakuneti köyünde yıl boyu çalışan iki değirmen olduğu kayıtlardan bilinmektedir. Bu değirmenlerin suyun yeterli olmasından dolayı yıl boyu çalışması defterde “Âsiyâb 2 bâb sene-i kamila” şeklinde zikredilmiştir. Bu değirmenlerin Kür Nehri suyundan yararlandığı kesinlik kazanmaktadır. Zira Kür Nehri'nin suyu yılın tüm aylarında kesiilmemektedir. Köyde değirmen vergisi olarak iki bâbdan toplam 120 akçe alınmaktadır.

Sakuneti Köyü'nden Alınan Bazı Vergilerin Tahsil Zamanı

Osmanlı kanunlarında bazı vergilerin tahsil zamanı belirtilmiştir. Sakuneti köyü ile ilgili olan birkaç vergi türü ve alınma zamanı gösterilmiştir.

İспенç resmi, bazı yerlerde bir defa Mart ayının evvelinde, bazı yerlerde “yarısı ruz-u hızırda, yarısı ruz-u kasımda” (Çağatay, 1947: 508);

Adet-i ağnâm resmi, Abril (Nisan) ayında (Akgündüz, 1994a: 580);

Bağ resmi, genellikle bağ bozumundadır, yani Eylül sonlarında (Çağatay, 1947: 489);

Bahçe ve bostan, her ürünün yetiştiği ve toplandığı mevsimde (Çağatay, 1947: 490);

Yaylak resmi, İlkbaharda, Nevruz’da (Çağatay, 1947: 510);

Resm-i Küvvar, Erzurum’da baharda, Temmuz’un ondokuzuncu günü, Estergen, Budin, Hatvan, Novigrad’da harman vaktinde, Mora’da ise güz aylarında (Çağatay, 1947: 509);

Değirmen resmi, bazı eyâletlerde harman vaktinde, bazılarında ise baharda, yani Temmuz’un dokuzuncu gününde (Çağatay, 1947: 504) alınmaktaydı.

Sakuneti Köyü’nde Mülkiyet Düzeni

XVI. yüzyılda bazı Balkan ülkelerinde olduğu gibi Çıldır Nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’nde de eski mülklerin bir kısmı Osmanlılar tarafından Hıristiyanların elinde bırakılmıştır. Bunun bir örneği Sakuneti köyünde görülmektedir. Şöyleki Giorgi keşiş ve kardeşi Mehrebil’in Samtskhe-Saatabago zamanındaki bağı Osmanlı zamanında da onların mülkiyetinde kalmıştır. Ve bu bağın bir hissesi ise Müslüman Mehmed Abdullah oğlu tarafından kiralanmış bulunmaktadır (TTD, 1003 / 1595: 52). Keşişlerin arazi sahipliğine 1574 tarihli ilk Gürcistân tahrir defterinde de rastlanmaktadır. Söz konusu araziler onlara belirli bir şartlara göre verilmiş idi (Shengelia, 2005: 1502).

Mukataa

Arazinin belirli bir bedel karşılığında kiraya verilmesine mukataa denir (Şahin, 2013: 1022). Defter kayıtlarından belli olduğuna göre Sakuneti köyünde bağı kiraya verenlerden Giorgi keşişin ve onun kardeşi Mehrebilin adı geçmektedir. Bağı kiraya eden ise Mehmed Abdullah oğlu idi. Şer’i mahkeme kararı gereğince Mehmed Abdullah oğlu kiraladığı bağı için yıllık maktu olarak ödediği tutar 20 akçe idi (TTD, 1003 (1595): 52). Sakuneti köyünde Giorgi isminde keşişin olması köyde ortadoks din görevlisinin dini görevleri icra ettiğini göstermektedir.

Sakuneti Köyü’nde Vergi Muafiyetleri

Osmanlı İmparatorluğu’nda hizmetliler vergiden muaf tutulmuşlardı. Bunlar konar-göçer yörük ve tatarlar, çiftçilerden yaya ve müsellemler doğancı ve yuvacıları. Ayrıca ümera ve ilmiye sınıfından da bazı görevliler vergiden muaf idiler (Arslan, 2005: 127). 1595 tarihli tahrir defteri kayıtlarından görüldüğü gibi Sakuneti köyünde yaylak ve yatak vergisi elde edilen ve defterde ismi geçmeyen konar göçerlerden herhangi bir vergi alınmamaktadır. Ayrıca el-muaf kategorisi dini görevliler, onların çocukları ve zaviye görevlilerini de kapsamaktadır (Acun, 2006: 80). Defterde ismi geçen Giorgi keşiş ve kardeşi Mehrebil “el-muaf” kategorisinden olduklarından vergiden muaf tutulmuşlardır. Onlardan ispenç ve murahhasiye vergisi alınmamaktadır. Ayrıca keşiş Giorgi ve onun kardeşi Mehrebil’in bir hisse bağı kiraya Mehmed bin Abdullah’ın da vergiden muaf tutulduğu görülmektedir. Onun maktu olarak ödediği yıllık 20 akçe ise kiraladığı bağı için idi.

Devletin, 17 hanelik 14 mükellefli Sakuneti köyünden 1595 yılında aldığı verginin toplamı 12. 400 akçedir. Bu verginin en yüksek miktarda olanlar 3600 akçesiyle buğdaya, 4000 akçesiyle arpaya, 1200 akçesiyle şıraya ait olmaktadır. En düşük vergi miktarı ise 60 akçesiyle baklaya aittir. Köyün mükellef başına vergi miktarı 885,71 akçe civarındadır. Köyün ekonomik yapısının zayıf olduğu görülmektedir. Ziraî üretim tüketim ihtiyaçlarını tam karşılamadığını söylemek mümkündür.

Ahıska-Agara-Sakuneti Yollarının İyileştirilmesi

Ahıska stratejik öneme sahip olmakla birlikte, aynı zamanda ticari bir yolun üzerinde bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Anadolu ile Kafkasya yolunun köprüsü ve geçiş noktasıydı. Bu yüzden klasik dönemde düzenlenen seferlerde Osmanlı orduları Anadolu ile Kafkasya toprakları üzerindeki yollardan yararlanmaktaydı. Bunun içindir ki, ana ve ona bağlı tali yolların iyileştirilmesi ve tamirine büyük önem verilmekteydi. Osmanlı Devleti için Anadolu'yu Kafkasya'ya bağlayan Ahıska- Azğur anayolunun düzgün ve bakımlı olması, çok önemliydi. Genelde Osmanlı Devleti zamanında belli bir görev karşılığında halkın vergiden muaf tutulduğu bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse Fatih Sultan Mehmet, Sinop Kalesi'nin korunması için Sinop halkını tüm avarız vergilerinden muaf tutmuş ve bu durum 16. yüzyıl boyunca diğer padişahlar tarafından da onaylanmıştır (Faroqhi, 1993: 133). Aynı şekilde Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi reayasız köylerinden ve yıllık 10.200 akçe vergisi olan Tsinis Köyü tekâlif vergisinden muaf tutulmuş ve o köye, 22 km uzunlukta olan Ahıska-Azğur yolunun iyileştirilmesi ve tamiri işleri verilmiştir (Shota Bekadze, 2014: 130).

Sonuç

Hicri 1003 (1595) tarihli Tapu Tahrir Defteri alınan vergi oranlarından hareketle Sakuneti köyünün XVI. yüzyıl sonlarında tarım, hayvancılık ve sanayiden oluşan ekonomik yapısını yansıtan en önemli arşiv belgesidir. Zira bu belge XVI. yüzyıl sonundaki köyün ekonomik durumunu geniş ölçüde yüze çıkaracak düzeydedir. O devrin genelinde olduğu gibi Sakuneti köyünde de ekonomik yapının temelini tarım ve hayvancılıktan alınan vergiler teşkil etmektedir. Toplam gelir vergisinin % 93 ünü tarım ve hayvancılıktan alınan vergilerden ibarettir.

Sakuneti köyü, XVI. yüzyıl sonlarında Azğur Nahiyesi'ne bağlı bir köy durumundadır. Sakuneti köyü hakkında ilk resmi belgenin 1595 tarihine ait olsa da köyün daha önceler Samtkhe-Saatabago Devri'nde mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Sakuneti köyünde 1595 tarihli tahrir defteri kayıtlarına göre 17 hane olan köyün, vergi mükellef sayısı 14'dür. Bu yıllarda hane sayısı ve erkek nüfusu bilgilerinden yararlanarak, tahmini nüfusun 136 kiş olduğu görülmektedir. Daha sonralar, 1870 de 320 kişi, 1886'da 499 kişi, 1917 de 759 kişi, 1944 de ise 855 kişi olarak görülmektedir. 14 Kasım 1944'de boşalan köye getirilen nüfus sayısı ise elde ettiğimiz bilgilere göre şöyle değişmiştir: 2002'de 593 kişi, 2014'de 472 kişiye kadar azalmıştır.

Bu köyün sosyal ve ekonomik yapısını incelediğimizde geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılıktan ibaret olduğu görülmektedir. Tarımsal faaliyetlerde yetiştirilen en önemli ürünler buğday ve arpadır. Az miktarda da olsa çavdar ve erzen de yetiştirilmektedir. Köyde üzüm de yetiştirilmektedir.

Sanayi öncesi toplumların geçim kaynağını oluşturan hayvancılık da köy ekonomisine önemli derecede katkılar sağlamıştır. Hayvancılıktan alınan vergiler bunu kanıtlamaktadır. Köyden hâsıl olunan vergi miktarı 12.400 akçedir.

1595 tarihli tapu tahrir defteri, köyün sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymaktadır. Köyün geliri, üretimi ve vergi kalemleri hakkında bir görüntü oluşmaktadır. Bu görüntü, tarımsal ve hayvancılık faaliyet kaynaklı bir ekonomik yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Hatta tarımsal ve hayvansal üretim durumunun köyün ihtiyaçlarını tam karşılamaya yeterli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sakuneti köyünde, değirmen haricinde başka sanayi işletmesi bulunmamaktadır.

XVI. yüzyıl sonlarında Samtskhe-Javakheti köylerinin sosyal ve ekonomik yapısı tahrir defterleri ışığında pek incelenmemiştir. Sakuneti köyü örneğindeki bu çalışmamız önemli adımlardan olup Samtskhe-Javakheti'nin diğer köylerinin XVI. yüzyıl sonlarındaki sosyal ve ekonomik yapısı hakkında fikir sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi'nde: Yeni Sıra No: 10, Fon Kodu: TKG. KK.TTd. 10 ve Defter Eski No: 58/130

II. Basılı Eserler

ACUN, Fatma (2006). **Karahisar-ı Şarki ve Köylühisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)**. Ankara. Türk Tarih Kurumu.

Ahıska və Ahıskalılar, **Bizim Asır**. Müsteqil ictimai-siyasi qezetı, sayı 28 (448).

AKDAĞ, Mustafa (1995). **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**. Cilt I. 1243-1453. İstanbul. Cem Yayınevi.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1994a). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 7/II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnâmeleri. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1994b). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 8/I. Kitap. III. Murad Devri Kanunnâmeleri. 8/ II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2006). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 1. Kitap. Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri. 2. Baskı. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

APAKİDZE, Andria (1963). **Kalakebi da Sakalako Tskhovreba Dzvel Sakartveloşi**. (Eski Gürcistan'da Şehirler ve Şehir Hayatı). Tbilisi. SSR Metsnierebata Akademia.

ARSLAN, Lütfi (2005). **H.963/M.1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

BALASANIYANI, Mariam (2016). **Samtskhe-Cavakhetis Toponomia "Somkhetisa da Misi Mimdebare Teritoriis Toponimebis" khuttomeulis mikhedvit**. Sadisertasio naşromi şesrebulia pilologiis doktoris akademiuri kharikhis mosapoveblad. Tbilisi.

BARCAN, Ömer Lütfi (1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri," **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, II / I.

BARKAN, Ömer Lûtfi (2001). **XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları**. Birinci Cilt. Kanunlar (Tıpkıbasım). Hazırlayan Hüseyin Özdeğer. İstanbul. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.

BEKADZE, Iasha(2015), “Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmeleri’nin Değerlendirilmesi”, **Karadeniz-Black-Sea-Черное море, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, ss, 115-134, Ardahan Üniversitesi İnsan, Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye

BEKADZE, Iasha: (2016), “XVI. Yüzyıl Sonlarında Hertvisi Nahiyesi”, **Karadeniz-Black-Sea-Черное море, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, ss, 153-179, Ardahan Üniversitesi İnsan, Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye

BEKADZE, Iasha, YİĞİT, Bekir Tarık(2016). “XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti Vakıflarına Genel Bir Bakış”, **Karadeniz-Black-Sea-Черное море , Üç Ayda Bir Yayınlanan Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**. Sonbahar 2016, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Dergisi. Yıl 8, Sayı 31, ss. 247-264. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye.

BEKADZE, Shota (2012). "1595 Tarihli “ Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan” Tahrir Defteri’ne Göre Azğur Nahiyesi" , **I. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi**, 225-244. 29 Haziran-01 Temmuz 2012, Konya.

BEKADZE, Shota (2014a). “Osmanlı Arşivleri-Bir Kültür İmparatorluğu” (Yayınlanmamış), ss. 1-39. **XVII. Türk Tarih Kongresi / XVIIth Turkish Congress of History**, 15-19 Eylül 2014. Ankara

BEKADZE, Shota (2014b). “XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı’nın **Politik ve Sosyo-Ekonomik Durumu**”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

BERİDZE, Merab (2006). **Kartvelta Mamuslibeba da Gvaris Şetsvla Meskheti (Conversion of Georgians to Moslemism and Changing of Family Names in Meskheti)**. Redaktori: P. Tskhadaya. Tbilisi.

BOSTAN, M. Hanefi (2002). **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

CAPARİDZE, Mitropolit Ananiya (2008). **Meskheti Musulmanizasiya Gruzin**. Tbilisi. İzdatelstvo “Universal”.

CİKİA, Sergi (1941). **Gurcistanis vilayetis didi davtari (Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan)**, Kitap II, Tbilisi, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademiis Gamomsemloba.

CİKİA, Sergi, (1947). **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân**. Türkçe Metni Tercüme, Tetkik ve Tahşiye Eden S. Cikia. Birinci Kitap. Metin. Tbilisi. Gürcistân S. S. Cumhuriyeti Ulum Akademisi Neşriyat Evi.

ÇAÇAN, Berna (2015). “Osmanlı Devleti’nde Vergi Sistemi Ve Bir Çeşit Vergi Toplama Usulü Sistemi: Temettuat Defterleri”, ss. 9-18. **Electronic Journal of Vocational Colleges-May/Mayıs 2015**

ÇAĞATAY, Neş'et "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", **A. Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, V/5, Ankara (1947), s. 483-511.

DALGALI, Fatih (2008). **45 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'ne Göre Simav Nahiyesi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.

DATUKİŞVİLİ, Malkhaz (2009). İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakulteti, **Arkelogia**, Arkeologiis doktoris Akademiuri Khariskhis Mosapoveblad Tsarmodgenili dissertasia. Tbilisi, 2009. <http://old.press.tsu.ge/GEO/internet/disertaciebi/DISERTACIA%20-%20M.DATUKISHVILI.pdf>

DZHAPARİDZE A. (2008). **Mesheti**. Tbilisi. İzdatelstvo "Universal".

FAROQHI, Suraya (1993). **Osmanlılarda Kentler ve Kentliler**. Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları

GAPRİNDASHVİLİ, Giorgi (2016). **Sakartvelos Samkhret mtianetis geodinamikuri prosesebi da mosalodneli geoekologiuri gartulebebi**. Sadoktoro dissertasia. İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universiteti. Tbilisi. 2016. **Geodynamic processes and expected geo-ecological complications in Southern Highlands of Georgia**, Dissertation, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Faculty of Exact and Natural Sciences Department of Geography, Tbilisi.

GAPRİNDASHVİLİ, George, GERKEULİ, Tamaz, TSERETELİ Emil, GAPRİNDASHVİLİ, Merab (2016). Geological Hazards in Samtskhe-Javakheti Region (Georgia). **International Journal of Geosciences**, 2016, 7, 311-324, Published Online March 2016 in SciRes. http://file.scirp.org/pdf/IJG_2016032214415040.pdf. Erişim Tarihi: 30.03.2017.

GEZA Dâvid (1999). **Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim. 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı**. Çev. Hilmi Ortaç. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları 81.

GÖYÜNÇ, Nejat (1979), "Hane Deyimi Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 32, ss.331-348.

GÖYÜNÇ, Nejat (1997). "Hane", **TDVİA 15**, Ankara, ss. 552-553.

GÜÇER, Lütfi (1964). **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**. İstanbul. Sermet Matbaası Şemsi Arkadaş.

GÜL, Abdülkadir (2009). "XVI. Yüzyılda Antakya Kazası'nın Demografik Yapısı / The Demographic Structure of Antioch Town in XVI. Century", **TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, (Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağanı), Volume 4/3 Spring 2009, www.turkishstudies.net, p. 1024-1066

GÜLENSOY, Tuncer (1984). "Dîvânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine". **Türk Kültürü Araştırmaları**, Necati Akder Armağanı, XXII / 1-2, 90-103, Ankara.

GÜMÜŞ, Nebi (2000). **XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri** (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı. İstanbul.

GÜNEŞ, Ahmed (1994). “**XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

HINZ, Walter (1990). **İslâm’da Ölçü Sistemleri**. Çeviren: Acar Sevim. İstanbul. Marmara Üniversitesi Yayınları. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İNALCIK, Halil (1959). “Osmanlılarda Raiyyet Rüşümü”. **Bellekten**. Cilt. XXIII, Sayı 92. Ss. 31-65.

İNALCIK, Halil (1993). “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, ss. 1-14. İstanbul. Eren Yayıncılık.

İNALCIK, Halil (2000). **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**. Cilt 1: 1300-1600. 1. Baskı. Türkçeye Çeviren: Halil Berktaş. İstanbul. Eren Yayıncılık.

İNBAŞI, Mehmet (2006). “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7 - Sayı: 1, ss. 77-94.

KANKAVA, M. B. (2001). **Kartul-Rusuli Leksikoni (Gürcüce-Rusça Sözlük)**. Mesame Gamotsema (Üçüncü Baskı). Tbilisi. Sakartvelos matsne.

Kartlis Tskhovreba (2008). İstoriya Gruzii. Baş Editör: Roin Metreveli. Tbilisi. İzdetelestvo Artanudzhi.

KETSKHOVELİ, Niko (1971). **Morbis aragvi, aragviani**. Tbilisi. Nakaduli.

KILIÇ, Ümit(2008). “Oltu’da Arslan Paşa Külliyesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.113-131.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin(1992). **Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar. İlk-Kıpçaklar (M.Ö VIII.- M.S. VI. Yy.). Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578). Ahıska / Çıldır Eyâleti Tarihi’nden**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1998). **Osmanlılar’ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)**, 2. Baskı, Ankara. TTK Basımevi.

KONUĞU, Enver (1999). **Ardahan Tarihi**, T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No: 2, Ankara. Ajans-Türk Basım A.Ş.

KURT, Yılmaz (2005). Kars-ı Maraş (Kadirli) Sancağında Ekonomi. **XIV. Türk Tarih Kongresi**. Ankara: 9-13 Eylül 2002. Kongreye Sunulan Bildiriler. II. Cilt II. Kısım. ss. 1901-910. Ankara. Türk Tarih Kurumu

LOMSADZE, Şota (1999). **Meskheti i mesxi. Tbilisi.**“Merani-3”.

MOSAKHLEOBİS SAKOVELTAO AĞTSERA 2014. Sakartvelos statistikis eroვნული სამსახური (noemberi 2014). Tsakitxvis tarigi: 7 noemberi, 2016.

MROVELİ, Leonti (1979). **Jizn kartliyskikh tsarey**. İzvlęčenje svedeniy ob abkhazakh, narodakh Severnogo Kavkaza i Dagestana. Pervod s drevnegruzinskogo, predislovie i komentarii G. V. Tsulaya. Otvetstvennyy redaktör G. S. Mamulia. Moskva. İzdatelstvo “Nauka”.

NİKOLAIŞVİLİ Dali, SARTANİA, Davit, UCMACURİDZE, Avtandil (2016). **Vazis Kultura Samtskhe-Cavakhetshi**. ss. 43-60. İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universiteti. İromata Krebuli. Sametsniero Konferensiis Masalebi. “Regionuli ganvitarebis perspektivebi: Samtskhe-Cavakheti. Tbilisi.

PAKALIN, Mehmet Emin (1952). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II. XIII. Fasikül. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi

PAMUK, Şevket (2007), **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul. İletişim Yayınları.

PARLATIR, İsmail (2011). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**. 4. Baskı. Ankara.Yargı Yayınları.

PRONELİ, A. (1991). **Didebuli Mesheti**, Marihi. Tbilisi. Redaktör: Sarcveladze Z.

SAHİLLİOĞLU, Halil (1991), “Avarız”, **DİA**, C.IV., İstanbul.

SAKARTVELOS MOSAKHLEOBİS 2002 TSLİS PİRVELİ EROVNULİ SAKOVELTAO AĞTSERİS ZİRİTADİ ŞEDEGEBİ(2003). (Sakartvelos sopebis mosakhleoba). Tomi II. Tbilisi.

SAKARTVELOS PİNANSTA SAMİNİSTRO(2016), Sakartvelos 2016 Tslis Biucetis Şesrulebis 6 tvıs mimohilva, Tbilisi.

SAMKHARADZE, Tornike (2013). **Samtskhe-Javakheis regionis reliepi da geodinamikuri protsesebi (Geodynamics process and relief region of Samtskhe-javakheti)**. Samagistro şroma. İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universiteti Zust da Sabunebismetkvelo Metsnierebata pakultetis geografiis mimartulebis geomorpologia-geoekologia, kartografiya-geoinpormatikis specialobis magistri. Tbilisi.

SAYDAM, Abdullah (1999). **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**. Trabzon. Derya Kitabevi.

SELSKO-KHOZYAYSTVENNIY PEREPİS 1917 g.; Tiflisskaya guberniya: Akhaltsikhskiy uezd, Tiflis, s. 44-93.

SERTOĞLU, Midhat (1992), **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, İstanbul. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

SOLAK, İbrahim (2008). **Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**(24), 217-251

SSDZK (1893). **Svod Statistiçeskih Dannih, İzvleçennikh İz Posemeynikh Spiskov 1886 g. o Naselenii Zakavkazskogo Kraya** (Tiflisskaya, Bakinskaya, Erivanskaya i Yelizavetpolskaya Gubernii) (1893). s. 66-68. İzdan Zakavkazskim statistiçeskim komitetom, Tipografii İ. Martirosyantsa. Tiflis.

ŞAHİN, Harun(2013). “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukâtaa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme”, **International Journal of Social Science**. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1534>. Volume 6 Issue 6, p. 1019-1037.

ŞEMSEDDİN Sami: (2011). **Kamus-i Türki (Latin Harfleriyle)**. I. Baskı, İstanbul. İdeal Kültür Yayınları.

ŞENGELİA, Nodar (2005). “1574 Tarihli “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân”. **XIV. Türk Tarih Kongresi**. Ankara: 9-13 Eylül 2002. Kongreye Sunulan Bildiriler. II. Cilt II. Kısım. ss. 1499-1506. Ankara. Türk Tarih Kurumu.

TAŞKIN, Ünal (2007). 1540 (H. 947) “Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili”. **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2/2 Spring 2007, s. 632-653.

TAŞTEMİR, Mehmet (1999). **XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÜNAL, Mehmet Ali (1989). **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÜNAL, Mehmet Ali (1999). **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

VEYDENBAUM, E. (1878). **Svyaşennıye roşi i derevnya u Kavkazskix narodov**. İzv. KİRGO, V, № 3.

YÖRÜK, Doğan (2007). XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı, 17. 625-652.

YÖRÜK, Doğan (2010). "15 ve 16. Yüzyıllarda Ereğli'de Yapılan Ziraî Faaliyetler", **II. Ulusal Konya Ereğli Kemal Akman Meslek Yüksekokulu Tebliğ Günleri**, Sayı 2, 2010, No:1-622 /ss. 1-14/

YÖRÜK, Doğan (2002). **XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı**. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarih Bilm Dalı. Konya.

ZİSSERMAN, [Karl Lvoviç]: (1870). **Sbornik Materialov Dlya Opisanıya Tiflisskoy Gubernii, izdavaemy pri kanselyarii Tiflisskogo gubernatora pod redaktsiyu pravıtelya onoy K. L. Zissermana**, Tom I, Vıpusk I, Tiflis, Tipografiya Dubelira.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Ak, VALİDA -1983 Gürcistan Doğumlu.

BEKADZE, SHAKHMURAD-1963 Azerbaycan Doğumlu. Yüksek Mühendis.

KESKİN, HAYRETTİN Müti oğlu- 1944. Gürcistan, Akhaltsikhe Belediyesi Sakuneti Köyü Doğumlu, Şu an Bursa'da ikamet etmektedir.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL-1. Cemşit Halit (2016), **Vatan ziyareti. Azğur, Sakunet** , Agara. http://www.ajansahiska.com/makale/vatan-ziyareti-azgur-sakunet-agara_m49.html. Erişim Tarihi: 10 Mart 2017.

URL-2. **Sakuneti Köyünün Görüntüsü**. <https://e.mail.ru/attachment/14897605970000000394/0;1>. Erişim Taihi: 10 Mart 2017

URL-3.

[v_akhalcikhskom_municipalıtete_okolo_sela_sakuneti_stroitsja_novaja_ehlektropodstancija_moshhnostju_v_1000_megavatt/](http://rus.akhaltskha.net/news/v_akhalcikhskom_municipalıtete_okolo_sela_sakuneti_stroitsja_novaja_ehlektropodstancija_moshhnostju_v_1000_megavatt/),[http://rus.akhaltskha.net/news/v_akhalcikhskom_municipalıtete_okolo_sela_sakuneti_stroitsja_novaja_ehlektropodstancija_moshhnostju_v_1000_megavatt/2011-10-27-1226](http://rus.akhaltskha.net/news/v_akhalcikhskom_municipalıtete_okolo_sela_sakuneti_stroitsja_novaja_ehlektropodstancija_moshhnostju_v_1000_megavatt/). Erişim Tarihi: 10 Şubat 2017).

URL-4. Esida. http://www.esida.ge/index.php?option=com_esida&view=school&Itemid=0&sid=1550&lang=ka (Erişim Tarihi: 10 Mart 2017).

URL-5. Kelberaşvili, L. (2009).**Mtkvari**.<http://mtkvari1.blogspot.com.tr/>; მტკვარი (მდინარე საქ.) - Mtkvari (mdinare saq.), 12.05.2011, http://literatura.mcvane.ge/main/geographic/ocean_sea_river/3712-bbbbbb-bbbbbb-bbb-mtkvari-mdinare-saq.html, Erişim Tarihi: 28.02.2017

URL-6. **Hidrografia.** http://akhaltsikhe.ge/portal/alias_Akhaltsikhe/tabid_3660/default.aspx. Erişim Tarihi: 10.03.2017.

URL-7. **Yessentuki'den Mektup** (23.03.1989). <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-00000-00---off-0civil2--00-1----0-10-0---0---0prompt-10---4-----0-11-10-ka-50---20-about---00-3-1-00-0-0-01-1-0utfZz-8-00&a=d&cl=CL1.31&d=HASH4cc2cf6c0228274080265e.8>. (Erişim Tarihi: 10 Mart 2017).

URL-8. **Ra mdgomareoba Samtskhe-Cavakhetsi arsebul meçetebsi –nagemobebi gadaubel restavriasias saçiroebs.** Moambe. 1 TV.GE. Rezo Anğuladze'nin Haberi. <https://www.youtube.com/watch?v=ErYYFMmslUY>. Erişim Tarihi: 10.03.2017

URL-9. **Foto Sakuneti.** <https://www.alltravels.com/georgia/akhaltsikhis/agara/photos/current-photo-83407869>. Erişim Tarihi: 10.03.2017

URL-10. **Saxalxo Gazeti Suratebiani Damateba 1913 N178-6.jpg**, <http://www.dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/160159>. Erişim Tarihi: 10.03.2017

URL-11. **Kartuli islamuri kulturuli memkvidreoba.** https://www.facebook.com/GeorgianJame/photos/ms.c.eJxFz9sNBDEIA8COTjxN6L~_x04Li~;I6MAYW0iSggnsfqpxfa0Qoh9CbigsskEgTbhBK2I9lhZSUWxwk9ieBal~_IQJtwX2OExHcW1vqfL69gtxY7QTRjBJoFDyIUkYOF~_651fR8QdyZhvXfRBOw48CN~_l2gChvhHrB9gReYkB6wup05H9B1TVVOo~.bps.a.1609200159369161.1073741879.1474982656124246/1609200209369156/?type=3&theater. Erişim Tarihi: 10.03.2017

URL-12. **Kültür Mirası Anıtları**, Kulturis Ministri Meçetebs Kulturuli Memkvidreobis Dzeglis Statüsü Mianıça, <http://www.ick.ge/rubrics/culture/10384-2012-03-31-17-16-54.html>, Erişim Tarihi: 23.04.2014.

URL-13. Natia Gogolaşvili (20.01.2016). **Kalbatons Sakunetis meçetis movla-patronoba aukrdzalis**, <http://humanrights.ge/blue/index.php?a=text&pid=18609&lang=geo>. Erişim Tarihi: 08 Mayıs 2017.

URL-14. **Upatrono salotsavebi** “Radio Tavisupleba”, Noemberi (Kasım) 19, 2016. Erişim Tarihi: 23.04.2017.

URL-15. **Gvarebi Samtskhe-Javakhetsi, Kolaşi, Artaanşi, Taosa da Borcomis Kheobaşi** (Samtskhe-Javakheti, Göle, Ardahan, Tao ve Borcomi Deresi Soyadları. <http://geogen.ge/ge/treasurege/84/4305/>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-16. **Gvarebi Samtskhe-Javakhetsi, Kolaşi, Artaanşi, Taosa da Borcomis Kheobaşi** (Samtskhe-Javakheti, Göle, Ardahan, Tao ve Borcomi Deresi Soyadları <http://geogen.ge/ge/treasurege/84/4305/>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-17. **Gvarebi Samtskhe-Javakhetsi, Kolaşi, Artaanşi, Taosa da Borcomis Kheobaşi** (Samtskhe-Javakheti, Göle, Ardahan, Tao ve Borcomi Deresi Soyadları <http://geogen.ge/ge/treasurege/84/4311/>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-18. **Gvarebi Samtskhe-Javakhetsi, Kolaşi, Artaanşi, Taosa da Borcomis Kheobaşi** (Samtskhe-Javakheti, Göle, Ardahan, Tao ve Borcomi Deresi Soyadları <http://geogen.ge/ge/treasurege/84/4311/>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-19. **Gvarebi Samtskhe-Javakhetşi, Kolaşi, Artaanşi, Taosa da Borcomis Kheobaşi** (Samtskhe-Javakheti, Göle, Ardahan, Tao ve Borcomi Deresi Soyadları <http://geogen.ge/ge/treasurege/84/4313/>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-20. **Gvarebi Samtskhe-Javakhetşi, Kolaşi, Artaanşi, Taosa da Borcomis Kheobaşi** (Samtskhe-Javakheti, Göle, Ardahan, Tao ve Borcomi Deresi Soyadları <http://geogen.ge/ge/treasurege/84/4325/>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-21: **Meputkreoba** (Arıcılık) http://akhaltsikhe.ge/portal/alias__Akhaltisikhe/tabid__3665/default.aspx. Erişim Tarih: 10 Mart 2017

URL-22. (13.10.2015). **Vaşlis bağıs gaşeneba Meskhetşi da ramodenime çişis dakhasiateba**. <http://agrokavkaz.ge/dargebi/mebageoba/vashlis-baghis-gasheneba meskhet hshi-da-ramodenime-jishis-dakhasiatheba.html>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017

URL-23 (18.10.2016). MUCİRİ, Kristine. **Meçeti arağiarebuli istoriit**. <http://liberali.ge/blogs/view/25353/mecheti-araghiarebuli-istoriit>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-24. **Merva Kindiyev’i**, <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-00000-00---off-0civil2--00-1---0-10-0---0---0prompt-10---4-----0-11--10-ka-50---20-about---00-3-1-00-0-0-01-1-0utfZz-8-00&a=d&cl=CL1.31&d=HASH4cc2cf6c0228274080265e.8>. Erişim Tarih: 10 Mart 2017.

URL-25. **Obraşeniye Gruzii**. Glava I. <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Obrasenie/frameset.htm>, Erişim Tarihi: 29 Mart 2017.

URL-26. **Sarkineti** (Dmanisis), <http://saunje.ge/index.php?id=1058&lang=ru>, Erişim Tarihi: 29 Mart 2017.

URL-27. **Mosakhleobis ritskhovanoba administratsiuli-teritoriuli erteulebis da skesis mikhedvit**. http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2152&lang=geo. Erişim Tarihi: 29 Mart 2017.

EK 1: 1003 / 1595 Tarihli TTD’nin 52. ve Cikia’nın 1947 Yılında Osmanlıca Yayınladığı Kitabın 91-92. Sayfalarındaki Sakuneti Köyü ile İlgili Bilgilerin Günümüz Türkçesindeki Transkripti.

۹

۲۴۰

کورد	کورد	کورد	کورد	کورد
کورد	کورد	کورد	کورد	کورد
کورد	کورد	کورد	کورد	کورد

۱۲۴۰۰

کورد	کورد	کورد	کورد	کورد
کورد	کورد	کورد	کورد	کورد
کورد	کورد	کورد	کورد	کورد
کورد	کورد	کورد	کورد	کورد
کورد	کورد	کورد	کورد	کورد

۱۲۴۰۰

کورد

Kaynak: TTD, 1003 (1595): 52

- ۹۱ -

۹ قریة ساقونیت تابع م

	روازه ولد او	لشکرة ولد ذکرة
	مهران ولد غونیه	سمون ولد مارنده
20	یوانه ولد وارزل	وارزل ولد او
	کوکبیچه ولد یوسیب	اغدگومل ولد نوروزه
	ایبتار ولد یوردان	ماده کول برادر او
	صایبه برادر او	ویکری [؟] ولد مخره بیل
	الیاز ولد او	الیسا ولد ابی سلام
25	حاصل ۱۲۴۰۰	
	زکرك کيله ۱۰	قیمت ۱۰۰
	رسم میوه	۲۰۰
	رسم یونجه و کباه	۳۵۰
	رسم عادت اغنام	۳۰۰
30	شیره من ۱۵۰	قیمت ۱۲۰۰
	رسم خنزیر	۲۰۰
	رسم کواره	۲۰۰
	رسم بوستان	۲۵۰
	اسپنچ ۱۴ نفر	۳۵۰
	حفظه کيله ۳۰۰	قیمت ۳۶۰۰
	شعبیر کيله ۴۰۰	قیمت ۴۰۰۰
	چودار کيله ۳۰	قیمت ۳۰۰
	ارزن کيله ۲۰	قیمت ۲۰۰
	نخود کيله ۳	قیمت ۱۲۰
	مرجملک کيله ۵	قیمت ۱۰۰
	بقله کيله ۴	قیمت ۶۰

- ۹۲ -

[۸۷]

۱۲۰	رسم طبو و دشتبانی	۲۰۰
۱۳۲	رسم مرخصیه بهره خانه فی ۰.۵	۲۸
۱۲۰	رسم بیلاق	۲۵۰

|| باغ کورکی کشیش و قرنداشی مخره بیل ۱ قطعه حالا در تصرف محمد بن عبدالله بروجب حجت شرعیه بروجه مقطوع فی سنه ۲۰

Kaynak: Cikia, 1947: 91-92

9. Karye-i Sakunet tâbi‘-i m. [mezbûr] TTD 52; Cikia, 1947: 91-92)

Leşkere veled-i Zakira	Madagülbirâder-i o	Mihran veled-i Ğvinia	Sabiya birâder-i o
Simon veled-i Marinda	Vikri veled-i Mehrebil	İvane veled-i Varzel	İlyazveled-i o
Varzel veled-i o	Elisa veled-i Abesalom	Gogiça veled-i Yusib	
Ağdgomel veled-i Novruza	Revaza veled-i o	Abitar veled-i Yordan	

Hâsil 12.400

[Vergi Kalemleri]	Kile	Kıymet [akçe]	[Vergi Kalemleri]	Kıymet [akçe]
İспенç, 14nefer		350	Resm-i âdet-i ağnâm	300
Hınta	300	3600	Şıra, 150 men	1200
Şa‘ir	400	4000	Resm-i hınzır	200

Çavdar	30	300	Resm-i kevvâre	200
Erzen	20	200	Resm-i bostân	250
Nohut	4 ¹²	120	Resm-i tapû ve deştânî	200
Mercimek	5	100	Resm-i murahhasiye be her hâne-i fi 2	28
Bakla	4	60	Resm-i yaylak	250
Zeğrek	10	100	Resm-i yatak	120
Resm-i meyve		200	Bâd-i havâ ve resm-i arûs	132
Resm-i yonca ve giyâh		350	Asiyâb, 2 bâb, sene-i kamila ¹³	120

Bağ-i Giorgi Keşiş ve karındaşı Mehrebil bir kıt'a hala der tasarruf-ı Mehmed bin Abdullah ber müceb-i hüccet-i şer'iyeye ber vech-i maktu'a fi sene 20.

Kaynak: TTD, 1003 / 1595: 52; Cikia, 1947: 91: 92.

¹² Orjinalda 4, Cikia'da 3 rakamı matbaa hatası olarak yazılmıştır. Zira metnin gürcüce tercümesinde orijinalda olduğu gibi 4 yazılmıştır (Cikia, 1941: 94).

¹³ Kamila-Tam Yıl

**JOHN FOWLES'UN *ABANOZ KULE* İLE İHSAN OKTAY ANAR'IN
EFRASİYAB'IN HİKÂYESİ ESERLERİNDE POSTMODERN İRONİ VE
PARODİ KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPARISON OF POSTMODERN IRONY AND PARODY IN *EBONY
TOWER* BY JOHN FOWLES AND *EFRASİYAB'IN HİKÂYESİ* BY İHSAN
OKTAY ANAR**

**СРАВНЕНИЕ ИРОНИИ И ПАРОДИЙ ПОСТМОДЕРНИЗМА В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖОНА ФАУЛЗА “БАШНЯ ИЗ ЧЁРНОГО ДЕРЕВА” И
ИХСАНА ОКТАЙЯ АНАРА “РАССКАЗЫ ЭФРАСИЯБА”**

Vedi AŞKAROĞLU*

ÖZ

John Fowles'un *Abanoz Kule* anlatısı içerdiği gizem, doğanın kullanılması, doğa içerisinde kendisini keşfeden insan, sanat, cinsellik ve yaratıcılık gibi kavramları sorgulamasıyla *Efrasiyab'ın Hikâyeleri* romanıyla çok benzer izlekleri işleyerek, çok farklı bakış açılarının yansımaları sağlar. Her iki eser de bir tür oyun içerisinde, anlatıdaki olayların muğlaklaştırılmasını ve okurun bir sis perdesi arkasından olayları görmesini sağlar. Her iki eserde de bir gerçeklik sunumu vardır ancak bu gerçeklik belirli, sabit bir gerçeklik olmaktan çok, sürekli evrimleşen, değişen, durumlara ve tavırlara göre yeniden yorumlanması gereken, kaygan bir gerçekliktir. Anlatı türlerine dayandırılan gerçekçilik masal, destan ve mitolojideki gibi düşsel, simgesel ve metafizik önermelere sahiptir. Tek tip bir yorumu imkansız kılarak çok yönlü, çok boyutlu ve çok katmanlı bir yorumlama dizgesine sahip olur.

Anahtar Kelimeler: *Abanoz Kule*, John Fowles, *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*, İhsan Oktay Anar, Postmodern Anlatı, Karşılaştırma

ABSTRACT

Ebony Tower by John Fowles focuses on similar themes and offers many points of view similar to those in *Efrasiyab'ın Hikâyeleri* by İhsan Oktay Anar as both include enigmas, the use of setting, irony and parody, and question such concepts as art, sex, creativity, relativity, reality and self-discovery. Both works are presented in a kind of play, in which the plot is mystified and screened thorough a foggy atmosphere, where the reader is forced to follow what happens from behind a curtain. In both works there is a presentation of reality, but it is not a fixed, certain concept. Instead, it is an elusive reality which always evolves, changes and needs to be reconsidered depending on emerging situations and manners of characters. The reality based upon narrative forms has dreamlike, symbolic and metaphysical suggestions as those in stories, legends and mythology. As it makes one dimensional interpretation impossible, it begins to win a multi-layered scheme of understanding and evaluation.

*. Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniv., İBEF, TDE Bl., vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Key-words: *Ebony Tower*, John Fowles, *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*, İhsan Oktay Anar, Postmodern Narrative, Comparison

АННОТАЦИЯ

При исследовании и сопоставлений сходств концепции тайны, природопользования, самопознания человека в природе, искусства, однородности и креативности в произведениях Джона Фаулза “Башня из чёрного дерева” и Ихсана Октайя Анара “Рассказы Эфрасияба”, выявляются разные точки зрения. В обоих произведениях, в виде игры, читатель видит всё происходящее и загодичное за туманным занавесом. В них описывается правда. Однако, она скользкая, далеко стоит от определённой и постоянной реальности, часто меняется, эволюционируется и нуждается в постоянном комментарий. Реализм, основанный на повествовательные виды, включает в себе метафизические, символические и призрачные послышки, как в мифологии, сказках и эпических сказках. Такой реализм нужно растолковать многосторонне, многомерно и многослойно.

Ключевые слова: Башня из чёрного дерева, Джон Фаулз, Рассказы Эфрасияба, Ихсан Октай Анар, повествования постмодернизма, сравнение.

İhsan Oktay Anar'ın *Efrasiyab'ın Hikâyeleri* ile John Fowles'un *Abanoz Kule* romanları, durumsal ve dilsel ironi kullanımı ve kimi zaman kara mizaha varan dil özellikleri ile postmodern özellikler taşıırken, pastiş veya kolaj açısından herhangi bir postmodern öğeye rastlanmaz.

Daha ciddi bir üslupla hikâyelerini aktaran Fowles'dan farklı olarak, kara mizah seviyesinde gülmeceye yer veren Anar, mitolojik ve fantastik öğeleri hikâyelere katar; "*Anar, tüm geleneksel anlatma formlarında ve figürlerinde birtakım değişiklikler yaparak hem okuru bilinenlere karşı yabancılaştırır, hem tarihsel olana yeni yorumlar getirerek bilinenler hakkında okuru kuşkuya düşürür*" (Gündüz, 2016:1782). Ancak her iki romancının masal / hikâye anlatımının oluşturduğu güvenilmezlik, algı kırıcı bir işleve sahiptir; "*Metinlerarasılık, romanlardaki kişi adlarında da kendini gösterir; kullanılan pek çok isim, dinî ya da efsanevi kimliklerden seçilmiştir. ... Böylece yazar, romanlarının gerçekçi olmadığını bir kere daha vurgulamış olmaktadır.*" (Karlıdağ, 2012:104). Metinlerarası ilişki kurarak, hem Anar hem de Fowles eski metinlerin bağlamını değiştirir ve çoğunlukla gülünç durumlar yaratır. Alegorik figürleri de romana dahil ederek, bazı kavramları / izlekleri "*yazarın yerleşik estetik normları yabancılaştırmasına yardımcı*" olan (Opperman, 1999:22) parodik ve ironik bir tonda işler.

Efrasiyab'ın Hikâyeleri'ndeki ilk durumsal ironi, ana olay örgüsünde, korkusuz, herkese meydan okuyan, külhanbeyi ya da kabadayı olarak tanımlanan Abdurrahman adlı karakterle ilgilidir. Tüm bu özelliklere karşın, Ölüm ile karşılaştığında tüyleri diken diken olur ve dişleri birbirine çarparak titremeye başlar. Ödü kopan Abdürrahman'ın korkuları; herkese meydan okuyan tavrı ve betimlenen kişilik özellikleri ile tezat oluşturur ve durumsal ironiye güzel bir örnek oluşturur. Postmodern ironi kullanımı sayesinde, kabadayılık gibi bir kavramın parodisi yapılarak, içi boşaltılır ve kavram bir değer olarak parçalanır.

Abdürrahman ile kan kardeşi arasındaki ilişki farklı bir durumsal ironiyi yansıtır. Yirmi yıldan fazla bir süredir birbirleriyle her şeyi paylaşan ve her türlü yargılamadan uzak,

yıkılmaz bir güvene sahip bu iki arkadaş, birbirlerine cinsel sırlarını bile açarlar. Ancak, Ölüm’le yapılan anlaşmadan haberi olmayan ve Abdürrahman’ın kumarda eşi olmayı kabul eden kan kardeşi, anlaşmadan haberdar olunca çok sinirlenir. Abdürrahman’ı vurur ama ironik bir şekilde Abdürrahman da onu vurur ve ikisi birbirlerini öldürmüş olur. İronik durumda, güven gibi bir duygu ve durumun parodisi yapılarak kan kardeşliği kavramının, insana özgü aşırı güven duygusunun, sorgulamasız kabulün altı oyularak bu değer ve kavramlar geçersizleştirilir.

Romandaki diğer bir durumsal ironi, Ölüm karakterinin nitelikleri ile eylemleri arasındaki çelişkidir. Sert, acımasız ve korku salan bir figür olan ölüm kavramının (Azrail’in), romanda fiziksel özellikleri buna uygun şekilde tanımlanır. Ancak kişilik özellikleri çok farklıdır. Ölüm insanlara canlarını bağışlamak adına tekliflere açık, kumar oynayabilen, hikâye anlatan, küçük bir çocuğa yenilebilecek kadar zayıf, bir köpekten kaçacak kadar korkak biri olarak karşımıza çıkar. Üstelik görevini gerektiği gibi başarıyla yapamaz. Çocukların karşısında yüzünde herhangi bir duygu belirtisi olmaması gerekirken, küçük bir kız çocuğunun yaptığı yüz hareketlerine dayanamayıp güler ve hayata ve insana karşı oyundan yenilgiyle ayrılır. Ölüm kavramının parodisi, ironik sunumu; insanların ölümle ilgili bildiği tüm gerçeklikleri, korkuyu, dehşeti ve uzaklığı kırarak, ölüm’ü basit, sıradan hale getirir ve ciddi bir kavram böylece yıkılmış olur.

Başka bir durumsal ironi, *Güneşli Günler* adlı hikâyede, öğretmenler ile öğrenciler arasındaki ilişkidir. Çocukları eğitmesi, bilgi vermesi, iyi ve olumlu kişilik özellikleri kazandırması gereken öğretmenlerin hepsi kötü karakterlidir. Zalim olan öğretmenler, üstünde “*DÖV BENİ ADAM OLAYIM*” (EH:19) yazılı olan cetveli öğrencilere okutarak, onların istedikleri bir şeyi yapmış gibi onları döverler. Sürekli eziyet ve işkenceye varan kötü muamelenin muhatabı olan öğrencilerden Alyanak, müdürün kendi kanını içmesi ile ölür. Bu okul ve öğretmen tipi ironik bir üslupla eleştirilirken, eğitim, öğretim, ilerleme, sanat, sanatçı ve bilgi gibi kavramların algısı kırılır. Sanatla ilgili ironik bir ton da Fowles tarafından *Abanoz Kule* anlatısında kullanılır. Williams da sanat ve sanatsal yaratım konularında, tıpkı okur gibi, hayatı, kavramları yeniden düşünerek değerlendirmeye zorlanır. Postmodern bir öge olarak, yeni bağlam içine yerleştirilen kavramlar, insanların zihninde yerleşik olmaktan çıkarak, sorgulanan ve geçerliliklerini yitiren değerlere dönüşürler.

Yine aynı hikâyede, Kont’un güneşi ancak resimler yoluyla görebilecek olmasından dolayı güneşin ve doğanın resmini çizmekle görevli olan Alyanak adındaki yetenekli çocuğun çizdiği resim, Kont’un yaşamasına değil ölümüne neden olur. Çocuğun çizdiği resim o kadar parlak ve canlıdır ki, resimde güneş yavaşça doğmaya ve her tarafı aydınlığa boğmaya başlar. Bundan dolayı Kont’un yaraları açılır ve her tarafından kanlar akararak korkunç bir şekilde ölür. Buradaki durumsal ironide, ölümün yaşam yaşamınsa ölüm olabileceği vurgulanır. *Abanoz Kule* anlatısında ise, somut sanattan çok soyut sanatın insan algısı ile ilişkisi öne çıkarılır. Gerçekliği kopyalamak şeklindeki yansıtmacı bakış açısından ziyade izlenimci bakışın sanatı ve dünyayı şekillendirme konusundaki etkinliği vurgulanır. Ancak, sanatın gücünün vurgulanması, her iki romanda postmodern bir öge değil modern bir öge olarak karşımıza çıksa da, sanatçı olarak sunulan resim öğretmeni ile soyut resimle dünya algısı arasındaki ilişki akla getirildiğinde, ortaya çıkan ironik durum abartı yoluyla sanatın gücünü eleştiriye dönüştürür. Bu açıdan, hikâyenin adı olan *Güneşli Günler* ile Kont ve intihar eden resim öğretmeni açısından, sanatsal yaratımın pek de “güneş” sözcüğünün olumlayıcı özelliği ile bağdaşmadığı görülür. İronik isimlendirme; sanat, yaratıcılık, aydınlık, karanlık, kötülük ve iyilik gibi kavramları göreceli birer kavrama

dönüştürür. *Abanoz Kule*'de ise Williams'ın yaşadığı hayal kırıklığı, aşk ilişkisi, evlilik kurumu gibi olgular ile soyut kavrama yeteneğine ulaşamaması açısından bir ironi bulunur. Dönüştürme ve görecelileştirme çabası, her iki eseri postmodern algı kırıcı özelliklerle donatır.

Efrasiyab'ın Hikâyeleri'nde bazen kara mizaha varacak kadar eleştirel bir dil kullanılır. Anlatılan durumla okurun algısı arasında bir tezat oluşturma işlevini taşıyan ironik dil kullanımı, kimi zaman gülmece ögesini de içinde barındırır. Ölüm ile ilgili bir betimlemede şu cümle kullanılır; “*Ancak Ölüm sağa sola bakınıyor, çünkü pabuçlarını bir türlü bulamıyordu*” (EH:14). Burada insanlaştırılan bir kavram olan ölümün düştüğü komik durum anlatılır. Yumuşak bir üslupla insanlaştırma işlevi taşıyan betimlemenin tersi başka bir durum; kara mizah seviyesinde sunulan *Güneşli Günler* hikâyesinde görülür; “*...tokat, cetvel, değnek gibi silahlar aracılığıyla cehaletle yıllardır savaştıklarından...*” (EH:18) ifadesi ironik bir durumu, öğretmenlerin eğitimi sağlamak ve “cehaletle savaşmak” adına seçtiği yöntemlerin eleştirisini yapar. Aynı hikâyede, benzer dilsel ironiler sunulmaya devam edilir; “*güzelliğin, inceliğin ve zerafetin gazabı gerçekten de büyüleyici ve gösterişli olur, tokatlar fiyakalı şaplatılır, tekmeler afile oturtulurdu*” (EH:25-26). Sanatçı bir öğretmenin eğitime dair söylemi ile eylemleri arasındaki tezat durum ortaya serilir. Aynı şekilde, resim öğretmenin sanatı ile değil, eylemleri vasıtasıyla ortaya çıkardığı sanatsal sonuç ironik bir dille anlatılır; “*...biçare talebe ise her iki kulağından böylece bir ıstırap senfonisini dinlerdi*” (EH:26). Ironik dil kullanımı ile mizah yaratmaya başka bir örnek, çocukların korku ve dehşet duygusu içindeki davranışlarının tasviridir; “*Masadaki kibrite erişip mumu yakmayı başardığında, elbette en az iki duayı bitirmiş olurdu*” (EH:31).

Bidaz'ın Laneti'nde başka bir durumsal ironi yaşanır. Galloğlu Hamdi'nin kötü niyetli, açgözlü kaynanası definenin bulunduğu yere geldiğinde, amacı oradaki altını almaktır, ama kendisi altına dönüşür ve hayatını zindan ettiği Hamdi'nin zengin olmasını ve bundan sonra refah içinde yaşamasını sağlar. Yine görecelik kavramının işlendiği bu ironide, acı veren şey mutluluk, mutluluk ise acıya dönüşebilir.

Bir Hac Ziyareti adlı hikâyede, iki köy arasındaki kan davasının parodisi alaycı bir üslupla işlenir. Düşmanlığın başlangıcı, insanları birleştirmesi, ortak yaşam alanı oluşturmaya beklenen bir türküdür. Zengefil'li bir saz şairi, Divana köyünün kızlarının memelerini kavuna benzettiği bir türkü besteler ve bunu radyoda çalar. Bunun üzerine Divana'nın erkekleri diğer köyü basarak oradakileri tartaklar ve maddi zarar verir. Kara mizaha varan eleştirel tutumla, kan davaları gibi nedeni genellikle çok önemsiz olan olayların eleştirisi yapılır. İki köy arasındaki rekabet yine ironik olarak, Zengefil köylülerinin kendi imamlarını hacca gönderme kararı ile de kendini gösterir. Misilleme amacıyla, Divana köylüleri de kendi imamlarını hacca göndermeye karar verir. Bazı toplumsal olayların arkasında yatan algıyı kırma amacıyla parodisi yapılan durumların böylece içi boşaltılarak birer gülmeceye dönüştürülür.

Divana köylülerinin bir imamdan beklentilerini anlatan ironik dil kullanımı da yine aynı hikâyede geçer; “*Okuyup üfleme, geçkin kızlara koca düşürmek gibi kerametleri olmayan bir evliyanın dünyaya ve aleme ne faydası olurdu ki?*” (EH:77). Dinsel algının maddileştirilen ve insanların günlük çıkarlarıyla örtüşmesine neden olan, yobazlığa varan özelliği ironik söylemle parçalanır. Tanımlama açısından geçerli ve yaygın bir bakış açısı, postmodern bir teknikle yerinden edilir ve sorgulatılarak gerçekliğin farklı bir yüzü olabileceği vurgulanır. Dinsel algı ile durumsal bir ironi de *Dünya Tarihi* adlı hikâyede yer alır. Bilgisine ve tavsiyelerine ihtiyaç duyulan esnaf şeyhi, Abdülzeyyat'a rüyasında gördüğü dervişin tavsiyelerine uymasını öğütledikten sonra, onun ticarethanesini çok düşük

bir bedel karşılığında satın alır. Para ve pulu önemsemeyip, dünya işlerinden münzevi bir hayata geçmesi için teşvik ettiği Abdülzeyyat'ın malına kendi söylemine ters düşen bir çıkarıcılıkla sahip olur. Yaratılan ironik durum, din hayatını düzenleyen ve görünüşte dindar olanların paradisini yaparak, insanların zihinlerinde bu tür kişilerin yeniden sorgulanmasını sağlar.

Efrasiyab'ın Hikâyeleri'nde; kara mizah seviyesinde durumsal bir ironi Abdülzeyyat'ın başına gelir. Bir vadide yalnız yürürken, gökkuşağı görür ve birdenbire çok güzel bir dilberle karşılaşır. Ona tutularak, onu fena niyetlerle kovalar. Gökkuşağının altından geçen kız birden güçlü bir erkeğe dönüşür ve bu sefer kendisi Abdülzeyyat'ı fena niyetle kovalamaya başlar. Bu mizahi durumun ironik olan diğer bir yanı da Abdülzeyyat'ın her iki durumda kullandığı dildir. Kendisi kızı kovalamaya başladığında “*Ya Ali! Ya Hasan! Ya Hüseyin!*” (EH:98) diye bağırırken, kovalanmaya başladığında “*Üçler, yediler, kırklar, evliyalara ve nebiler aşkına! Ya Hızır! Ya İlyas! Yetiş! Medet, aman!*” (EH:99) diye feryat figan yardım dilenir. Görecelik kavramının, avın avcıya avcının da ava dönüşebildiğini gösteren bu durum, koşullar değiştikçe kişiye, zaman ve mekana bağlı olarak değişebilen gerçekliğin kayganlığını ve güvensizliğini belirtir; “*Zaman zaman yazar anlatıcı, kimi zaman yazarın kendisi, romanın karakterlerinden birinin ya da meddah anlatıcının kimliğine bürünerek sözlü kültürün dilsel zenginliğini naklederken, anlatılanların göreceliğini, tarihin ise bakış açısına göre farklı yorumlanabileceğini ve bu konuda tek bir doğrudan söz edilemeyeceğini de anlatmaktadır*” (Gündüz, 2016:1783).

Ezine Canavarı adlı hikâyede, başka bir durumsal ironi örneği verilir. Kasap Ayvaz'ın evindeki bir odada yaşayan ve Maymun Saniye adlı dedikoducu bir kadın tarafından canavar diye ahaliye aktarılan iri bir sıçan vardır. Sıçanın varlığı, evdeki dört erkekle babalarının Hamiyet adlı kadın ve dört kızı ile evlenmesine engel teşkil eder. Engeli ortadan kaldırmak için girişimde bulunan Ayvaz ve oğulları hem sıçanı öldüremez hem de evlerini yakarlar. Oradan kaçan sıçan birçok evi süzdükten sonra şehrin uzak bir yerindeki bir eve sığınır. İronik olarak, seçtiği ev, Hamiyet'in ve kızlarının evidir. Buradaki ironik durum, evliliğin gerçekleşmesi adına engel olan sıçanın, bunu engel olarak görüp evlilikten vazgeçen kadımla kızlarının evine gelmesi ve bu sefer kendilerinin reddettikleri olgu ile yaşayacak olmalarıdır. Genel olarak, kavram, değer ve bakış açılarının zaman, mekan ve dolayısıyla bağlam değiştiğinde anlam değiştirebileceği vurgulanır. Yarar-kar, doğruyanlış, iyi-kötü gibi tezat kavramların, sadece insana özgü yanıltıcı birer değerlendirme olduğunun altı çizilir. İronik yaklaşımla, değerlerin değersizleşmesi, kavramların geçersizleştirilmesi ve yargıların olumsuzlanması postmodern bir teknikle sağlanır.

Efrasiyab'ın Hikâyeleri, durumsal ve dilsel ironi kullanımı; kara mizaha varan boyutta eleştirel tutumu; görecelik kavramını işleyerek pek çok kişi, değer, duygu, kavram ve olayın geçersizleştirilmesi; bağlam içinde kavramların belirlenmesi gibi tekniklerle, postmodern algı kırıcı / yabancılaştırıcı bir roman olarak karşımıza çıkar.

Efrasiyab'ın Hikâyeleri hakim bakış açısı ile sunulur ve öyküleme tekniğine dayanır. Anlatıma masalsı bir hava katılarak, olayların kimi zaman tanık anlatıcı tarafından aktarılmış gibi sunulması yoluyla, gerçekliğe yakın bir izlenim verilmesi sağlanır. Romana sinen masalsilik öğesi, iki ana karakter olan “Ölüm” ve “Cezzar Dede”nin kurguya yön veren anlaşmalarıyla ortaya çıkar. Roman betimlemeci bir üslupla açılır ve geçmişte gerçekleşmiş izlenimini uyandıran öyküleme havası da kullanılır; “*Çok değil, bundan otuz yıl kadar önce, Anadolu'nun orta yerinde bir kasabada, kestiği raconla nam salmış bir kabadayı vardı*” (EH:7). Anlatıcı, olayın yaşanmış olduğu izlenimini vererek okurda gerçeklik algısı yaratmaya çalışır. Bu anlatım tarzı, roman boyunca devam ettirilir.

Postmodern romanın tipik özelliği olan anlatım tekniğindeki kopukluk, *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*'nde yer almaz.

Postmodern özellikteki romanlardan başka bir sapma ise, anlatılan mekan, kişi ve zamansal öğelerin ayrıntılarına girilmesi ve zamana, kişiye ve mekana göre görecelik algısının asgari düzeye indirilmesidir. Postmodern romanlarda, mekanlar, zaman kavramı ve kişiler çok az sıfat kullanılarak, biraz daha üstü örtülü bir üslupla verilirken, *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*'nde bu açıdan farklılıklar gözlemlenir. İnsanlar, karakter açısından çok fazla geliştirilmeseler de hem kişilerin fiziksel ve psikolojik durumları üzerinde modernist romandakine benzer bir titizlikle betimleme yapılı hem de mekan ve zaman tasvirleri gerçeğe yakın bir üslupla işlenir; **“Her gece devirdiği bir büyük rakının kan çanağına döndürdüğü gözleriyle gelip geçene dik dik bakan bu bitirime tesadüf edenler, onun göbeğine kadar açık gömleğini, göğsündeki muskayla iki falçata izini, yeleşindeki saldırganın ucunu ve serçe parmağında parıldayan şövalye yüzüğünü gördüklerinde derhal sıvıştırlardı”** (EH:7). Fiziksel özelliklerin yanı sıra, kişilerin ruhsal durumu da ayrıntılı olarak tasvir edilir. Davranışlarını niteleyen zarflar bolca kullanılır. Mekan ve zaman olaya tanık olan keskin bir gözlemcinin bakış açısıyla sunulur. Bu yöntemle, romanda betimlenen kişilerin ve yerlerin gerçeğe yakınlıkları sağlanarak, okurun her an sokakta karşılaşma olasılığı yüksek tipler, romanın ana malzemesi haline getirilir.

Üslup olarak, alegorik bir teknik kullanılan romanda “Ölüm” bir kavram olarak kişileştirilir. Romandaki olay örgüsü, Ölüm ile canını almakla görevli olduğu bir diğer karakter olan Cezzar Dede'nin serüveni etrafında kurulur. Ölüm'ün görevi sadece Cezzar Dede ile sınırlı değildir. Adını daha sonra öğrendiğimiz Abdürrahman adlı kişinin de canını alması gerekir. Postmodern romanın bir özelliği olan oyun öğesi Ölüm ile canlarını almakla görevli olduğu kişiler arasındaki diyaloglarda ortaya çıkar. Canı alınacak ilk kişi olan Abdürrahman ile Ölüm arasında bir anlaşma yapılır. Her ikisi de birer oyun ortağı bularak kumar oynar. Olay örgüsünün başlangıcını oluşturan anlaşmada Abdürrahman'ın oyunu kaybetmesi ve eş olarak seçtiği kan kardeşi tarafından vurulduktan sonra karşılık vererek her ikisinin ölmesi anlatılır. Olay örgüsü ile karakterlerin davranışları arasında izleksel açıdan bir bütünlük sağlanarak, yine gerçekçi üslup korunmuş olur.

Postmodern oyun öğesi, roman boyunca sürdürülür ve Ölüm bu sefer Cezzar Dede ile bir anlaşma yapar. Romanın tüm kurgusunu oluşturan anlaşma, postmodern teknik olan anlatı içinde anlatı kavramının yolunu açar. Ölüm, Cezzar Dede'ye bir teklifte bulunarak, anlattığı her bir hikâye süresi kadar daha fazla yaşama fırsatı sunacaktır. Konuları farklı olarak seçilen hikâyeler, romanın omurgasını oluşturur. Kısacası, roman Ölüm ve Cezzar Dede tarafından anlatılan hikâyeler etrafında döner. Ancak, anlatım tekniği açısından her bir hikâyede farklı üsluplar kullanılır.

Birinci anlatım düzeyi; Abdürrahman ile Ölüm arasındaki ilişkidir. İkincisi, Ölüm ile Cezzar Dede arasındaki anlaşmadır. Anlaşmanın bir başka boyutu; Cezzar Dede'nin Ölüm'le karşılaştığında hikâye anlattığı torunlarının olay örgüsüne ve daha sonra romanın sonucuna etki etmeleridir. Üçüncü anlatım düzeyi; Uzun İhsan adlı kişinin peşinde Ölüm'ün gerçekleştirdiği kovalamaca serüvenidir. Bu serüven, sürekli yer değiştiren Uzun İhsan'ı bulmak için insan kılığında betimlenen Ölüm ile Cezzar Dede'nin hikâyelerini anlatabilmeleri için zamansal ve mekansal bir boşluk yaratır ve böylece her ikisi de hikâyelerini aktarma imkanı bulur.

Roman, adını Cezzar Dede'nin ölüm karşısında üzülmelerini istemediği için torunlarına söylediği efsanevi bir kişiden alır. *'Efrasiyab'ın hazinesi'* diye bir kavram uydurarak, iyi gözlemci olan torunlarının Ölüm karşısındaki korkusunu anlamalarına engel

olmak isteyen Cezzar Dede'nin bu yalanı, romanın farklı bir boyut kazanmasına yarar. Torunlar, hazineyi bulmak için Cezzar Dede ve gerçek kimliğini bilmedikleri Ölüm ile birlikte yola çıkmak isterler. Onların ısrarı karşısında hem Cezzar Dede hem de Ölüm çaresiz kalır ve isteklerini kabul ederler, ancak çocukları atlatıp Uzun İhsan'ın peşine düşen ikilinin peşine bu sefer çocuklar düşer. Romanın anlatım düzeylerinden birisini bu yaşanan kovalamaca oluşturur.

Anlatılacak hikâyelerin konuları sırasıyla belirlenir ve ilki 'korku'dur. İlk anlatıcı Ölüm'dür ve *Güneşli Günler* adlı bir hikâye seçer. Anlatı içinde anlatı şeklindeki bu postmodern teknikte, ana anlatı ile yan anlatı arasında zamansal ya da mekansal bir bağlantı kurulmaz. İlk bakışta, tek bağlantı ana olay örgüsünde Ölüm'ün yarattığı korku izleğinin anlatılacak hikâyenin konusu olmasıdır. Romanın sonunda, ana olay örgüsü ile anlatılan öykü olan *Güneşli Günler* arasında izleksel bir bağ olduğu ortaya çıkar. Hikâyedeki karakterlerden birisi olan Bora Mete (ya da Alyanak), bir gün doğumunu çizmek için Sağır lakaplı resim öğretmeni tarafından görevlendirilir. Çizdiği resimde güneş dağların ardındadır ve henüz doğmamıştır. Oysa, romanın sadece olay örgüsü değil bu hikâyedeki resmin içeriği de hareket halindedir. Güneş, değişimin ve olumlu havanın göstergesine dönüşerek, tabloda doğar.

Korku izleği ile ilgili Cezzar Dede'nin anlattığı hikâye *Bidad'ın Laneti*'dir. Altın ve hazine arama ile ilgili olan bu hikâyede masalsi bir üslup kullanılır. Kişiler tıpkı masallardaki gibi doğa üstü bazı olaylar ve yaratıklarla karşılaşır. Ancak tüm doğaüstü öğelere rağmen, hikâye sanki gerçekten olmuş bir olayı anlatma iddiasını taşır. Örneğin, hikâyenin sonunda, Cezzar Dede "*Bazıları ise, Galloğlu'nun dalavereyi sezdiğini hala söylerler*" (EH:54) şeklindeki bir dil kullanarak, hikâyenin gerçekliğine göndermede bulunur.

Anlatılmak üzere seçilen ikinci konu dini hikâyelerdir. Bu konu da, tıpkı korku gibi ölüm ve ölümden sonraki yaşamla bağlantı kurulmasının bir sonucudur. İlk hikâyeyi anlatan Cezzar Dede'dir ve seçtiği hikâye *Bir Hac Ziyareti*'dir. Tıpkı diğer hikâyelerde olduğu gibi, bu hikâyede de gerçeklik algısı yaratılmak istenir; "*Rivayet ederler ki, günümüzden elli yıl kadar önce Diyarbakir'de, adına Divana derler bir köy vardı*" (EH:57). Ölüm ise, "*Dünya Tarihi*" adlı bir hikâye anlatır ve bu hikâye de "*Bir Hac Ziyareti*"nin sahip olduğu anlatım üslubuna uygundur. Hikâye, gerçeklik algısı yaratmak adına, "*Bir zamanlar, küçük bir Anadolu şehrinde, en azından üç asırlık bir çarşı vardı*" (EH:84) şeklinde başlar. Her iki hikâye de, olağanüstü olayların gerçekleştiği, doğaüstü kişilerin ya da yaratıkların bulunduğu hikâyeler olmalarına rağmen, kullanılan üslup içerikle pek tutarlı değildir. Ancak, hikâyenin anlatıcıları olan Ölüm ve Cezzar Dede'nin serüveni de olası değil, fantastik bir öğedir ve bu açıdan ana olay örgüsü ile hikâyelerdeki anlatım arasında büyük bir tutarlılık gözlemlenir.

Bundan sonra, hem Ölüm hem de Cezzar Dede'nin anlatmak için seçtikleri hikâyelerin konusu aşktır. İlk olarak, Cezzar Dede *Ezine Canavarı* adlı bir hikâye seçer. Adından da anlaşılacağı gibi mekansal olarak gerçek bir mekan seçilir. Yine gerçeklik algısı yaratmaya yönelik bir üslubun kullanıldığı hikâyenin bir benzerini Ölüm de seçer. Onun hikâyesinin adı *Hırsızın Aşkı*'dir. Öncül diğer hikâyelere göre, bu iki hikâyede doğaüstü öğelere ya da kişilere rastlanmaz. Aksine, olaylar günlük hayattan seçilmiş ve kişiler her an karşımıza çıkabilecek niteliklere sahiptir. Bu açıdan, aşk ile ilgili hikâyeler, içerik açısından diğer hikâyelerden bir sapma gösterir. Ancak, içerik dışında üslup açısından tüm hikâyelerde bir tutarlılık bulunur.

Hikâye konusu olarak son seçim cennettir. Yine ilk olarak Cezzar Dede bir hikâye seçer ve bu seferki adı *Şarap ve Ekmek*'tir. Hikâye "*Vaktiyle Kayseri'de ihtiyar bir kadının, yaşı yirmi yediyi geçmesine rağmen evlenmeye bir türlü yanaşmayan Zeynelabidin adında bir oğlu vardı*" (EH:204) cümlesiyle başlar. Gerçekçi bir üslup kullanılmasına rağmen, yine olağanüstü olaylar gerçekleşir ve fantastik özelliklerle donanmış kişiler ve yaratıklar bulunur. Ölüm'ün seçtiği hikâye *Gökten Gelen Çocuk* da benzer gerçekçi bir üsluba sahip olmasına rağmen, olağanüstü olaylar, kişiler ve yaratıklar konu olarak işlenir. *Gökten Gelen Çocuk*, ikincil anlatım düzeyini oluşturan son hikâyedir.

Roman, son hikâye ile birlikte Ölüm ve Cezzar Dede'nin ilişkisi ve Ölüm'ün peşinde koştuğu Uzun İhsan'ın düzeyine geri döner. Alegorik anlatımın diğer bir ögesine, yani "Uyku"ya, yer verilen bu bölüm daha önce bahsettiğimiz üç farklı anlatım düzeyinin kesişme noktasına sahne olur. Bekçi köpeğine yakalanan Ölüm, görevini yerine getiremez ve Uzun İhsan'ın canını alamaz. Aynı şekilde, yüzünde hiçbir duygu ifadesinin belirmemesi gerekirken, Ölüm, Cezzar Dede'nin bir torununun yaptığı hareketler karşısında gülümsemekten kendini alıkoymaz ve ölüm kavramının kendisi de ortadan kalkar. Çocuklar ise, Cezzar Dede'nin uydurduğu Efrasiyab'ın hazinesi ile ilgili sorularına yanıt bulur. Metaforik açıdan, Cezzar Dede; Efrasiyab'a dönüşür ve onun hazinesi, hikâyeler ve onları dinleyen torunlarıdır. Yine metaforik olarak Efrasiyab'ın hazinesi şeklinde düşünülebilecek önerme *Abanoz Kule*'de David Williams'ın Breasley ile tartışmalarından sonra resim, doğa, insanın özü ve kendi kimliği hakkında sahip olduğu yeni içgörü şeklinde yorumlanabilir. Tüm hazineler, aslında insanı özüne yaklaştırmaya, gerçeklik konusunda insanın algısına sinen tortuları sıyırmaya çalışan postmodern önermeler olarak, sanatın / romanın / edebiyatın ve gerçekliğin modernist şekillendirici, yozlaşmış, körelmiş algısına bir karşı çıkışı simgeleyen değerlerdir.

Ucu hem açık hem de kapalı olan *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*'nin, üslup açısından aynı anda hem postmodern hem de modern özellikler taşıdığı söylemek mümkündür. Hikâyeler arasındaki üslupsal ve dilsel tutarlılık; gerçeklik algısının yaratılmak istenmesi; hikâyelerdeki ve ana anlatım düzeyindeki anlam oluşturma çabaları modern roman özellikleridir. Romanın farklı anlatı düzeylerini içinde barındırması; olağanüstü kişiler, olaylar ve yaratıkların bulunması; alegorik anlatım tekniğinin kullanılması; fantastik öğelerin romanın motifine işlenmesi ve masalsi bir üslubun kullanılması ise romanın üslubu açısından algı kırıcı / yabancılaştırıcı postmodern unsurlardır.

John Fowles'un *Abanoz Kule* anlatısı içerdiği gizem, doğanın kullanılması, doğa içerisinde kendisini keşfeden insan, sanat, cinsellik ve yaratıcılık gibi kavramları sorgulamasıyla *Efrasiyab'ın Hikâyeleri* romanıyla çok benzer izlekleri işleyerek, çok farklı bakış açılarının yansımaları sağlar; "*Sanat bir vakumun içinde bulunmaz, hayatla bir bütünlük içindedir. Hayatın tamamlayıcı bir parçası ya da ondan daha az gerçek değildir. Bir yere kadar, hayat ile sanat eşit bir konumda birbirini yansıtırlar, yaşamdaki dar görüşlülük sanatta sıradanlığı oluşturur. "Abanoz Kule" bu türden bir sanatçının gerçeği acı içinde fark etmesinin temsildir.*" (Ksiazek, 1999:81). Her iki eser de bir tür oyun içerisinde, anlatıdaki olayların muğlaklaştırılmasını ve okurun bir sis perdesi arkasından olayları görmesini sağlar. Her iki eserde de bir gerçeklik sunumu vardır ancak bu gerçeklik belirli, sabit bir gerçeklik olmaktan çok, sürekli evrimleşen, değişen, durumlara ve tavırlara göre yeniden yorumlanması gereken, kaygan bir gerçekliktir. *Abanoz Kule*'de, Fowles "*romans, polisiye ve macera türlerini parodik şekilde yeniden işler*" (Opperman, 1999:21). Anlatı türlerine dayandırılan gerçekçilik masal, destan ve mitolojideki gibi düşsel, simgesel

ve metafizik önermelere sahiptir. Tek tip bir yorumu imkansız kılarak çok yönlü, çok boyutlu ve çok katmanlı bir yorumlama dizgesine sahip olur.

Abanoz Kule kurgulandığı mekanlar açısından toplumdan ayırksanmış inziva köşelerini seçerek toplumun dil, kültür ve normlarını dışarıda bırakır. Ayırksanmış mekan, toplumun bireyin yaşantısı ve algısı üzerinde yarattığı belirleyici, yönlendirici etkiyi ortadan kaldırır ve değer yargıları, olayları yorumlama ve karar verme yetilerinin daha gerçekçi ve nesnel şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Ayırksanma, aynı zamanda roman kişilerinin korku, endişe ve ön yargılarından sıyrılarak, olaylar ve ilişkiler karşısında öznel tecrübelerine, bilinç altlarına ve güdülerine göre, daha özgür bir tavır geliştirmelerinin de yolunu açar.

Abanoz Kule gizli ve düşsel bir atmosfere sahip Coetminais'de kurgulanır. Coetminais'de, Williams eşi Beth ile eski yaşamını yeni mekanın sunduğu zengin olasılıklarla kıyaslamaya zorlanır. Williams "*olgunlaşmakta olan çok sayıdaki elma*"nın mitik ve yaradılış anlatısındaki simgeselliğinin etkisine girer. Eski ve yeni kıyasında, Williams evlilikteki durağan ve belirli ilişkiyi bırakmaya cesaret edemez. Benzer bir başarısızlık Ölüm ile Cezzar Dede'nin ilişkisinde, Ölüm'ün kendisine biçilmiş geleneksel can alma rolünü yerine getirmemesinde de bulunur. Williams ve Ölüm'ün başarısızlığı, modernist edebiyata; onun öğrettiği rahat, kolayca sınıflandırılabilen, tek tip algıya; belirli öğretilere özgü yaşam tarzının ne kadar kökleşmiş olduğuna; ve sıradan insanın bu kalıplaşmış yaşam ve düşünme tarzını kırmasının zorluğuna işaret eder. Edebi açıdan, başı sonu belli olan; genellikle mutlu sonla biten; okurun dünyasını çok zorlamayan; bir tür kaçış ve rahatlama getiren türlerin ve sanat anlayışlarının oluşturduğu şekillendirilmiş kitlelerin, değişim karşısındaki isteksizliklerini yansıtır.

Bir sanat eleştirmeni ve ressam olan David Williams uçarılığı, yaşam tarzı ve sanata yönelik keskin eleştirileri ile ünlenmiş Henry Breasley ile bir görüşme yapmak üzere yola çıkar; "*Breasley'in hikâyesi sanatın gerçekten ne olduğu ve onu tam anlamının şifresinin tartışılmasıdır. Abanoz Kule, gerçekten sanatla yaşamın bağlantılı olup olmadığını ya da tümüyle birbirinden bağımsız mı olduğu sorularını yanıtlamaya çalışır*" (Ksiazek, 1999:75). Williams, ardında rahat ve geleneksel yaşamı bıraktığında aslında İngiliz toplumunun katı normatif yapısının da dışına çıkmış olur. Gidilen yeni mekanlar, kişisel dünyasının keşfi olarak görülebileceği gibi, kendi iç dünyası olarak dokunulmamış, ilkel ve derin güdülerin güdümündeki ayrı evrenler olarak da yorumlanabilir. Kurullarla belirlenmiş toplumları ve mekanları arkada bırakıp kendini keşif yolculuğuna çıkması simgesel bir boyut taşır. Williams, yeni mekanda güvenliği ve rahatlığı imleyen pek çok karar ve eğilimin oluşturduğu eski dünyasından ve yaşam tarzından, nispeten daha zengin, maceralı ve pek çok olasılığa açık yeni bir varoluş dünyasına adım atar. Bu yenilik, edebi alandaki yeniliğin, yeni sorgulamaların daha özgürlükçü ama daha tehlikeli doğasının da işaretidir. Okur da Williams gibi, artık kendi kendine kalır ve sürekli değişen göstergeler zincirinde, yaşamı ve gerçekliği anlamak adına sürekli bir taraftan başka bir tarafa savrulur. Ama artık kesin, kalıplaşmış, belirli bir anlam dizgesi elinin altından kayıp gitmiştir.

Abanoz Kule'de anlatıcı; tanrısal üçüncü-tekil şahıs anlatıcıdır, ancak anlatımın yapısı ve olayları yorumlama yönü *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*'ne göre daha az ironik ve daha dar kapsamlıdır. David Williams'ın gözüyle daha gerçekçi bir üslupla aktarılan olaylar, uzakta duran bir gözlemci tarafından betimlenmiş gibidir. Her iki eserde okur, yüzeysel betimlemelerin yoğunlaştırılması yoluyla gerçekçi anlatım üslubunun işlendiğini görmeye başlar. Nesnelere görüntüleri, sokakların, ağaçların, insanların betimlenmeleri anlatıda mekan, zaman ve hava durumlarının da gerçekçi ayrıntılarıyla verilmesiyle gerçekçi bir

çizgiye yakınlaştırılır. Anlatım üslubu, anlatıdaki izlekler düşünüldüğünde, bir tezat / çelişki etkisi yaratır. Dış ile içsel devinim, düşünce ile görüntü, şekil ile biçimsizlik, sanatın yansıtma özelliği ile soyutlama eğilimi ya da gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin nedensizliğine benzer bir yaşam ve düşünce arasındaki bağlantısızlık, anlatım yoluyla açık hale getirilir. Okur, anlatıda betimleme yoluyla bir şeye bakar gibi görünür. Bu, edilgen bir tutum ve okurun sadece izleyici, öğrenci konumuna düşürülmesi anlamına gelir. Oysa olayların gelişimi, anlatı kişileri ve onların arasında geçen konuşmaların içeriği düşünülürse, okurun edilgenliği bir anda sorgulayan, yorumlar getiren, olaylara katılan, kendine göre yargılar geliştiren etkin bir konuma dönüşür. Yüzeysel gösteren sözcüklerin ardına bakmaya başlayan okur, sözün oluşturduğu dünyada sözden daha ötesini görebilmeye, sözün güvenilmezliğini ayırt etmeye ve genellemeci, edilgen, rahat modernist dünyadan, huzursuzluk veren, heterojen, devingen postmodern dünyaya girmeye başlar.

Efrasiyab'ın Hikâyeleri'nin ana olay örgüsü ile bağlanan bir hikâye derlemesi olması gibi, *Abanoz Kule* de bir derleme olarak, *Eliduc* anlatısında, *Zavallı Koko* ya da *Muamma* öykülerinde simgesel pek çok öge ile donatılmıştır. Her iki eserde kadın ve erkek ilişkileri, aşk, evlilik, sadakat, cesaret ve yaşamın anlamı gibi pek çok izlek işlenir. Anlatıların mitolojik, simgesel değerleri, eski bağlamından koparılır ve yeni bir bakış açısı ile sunulur; "Fowles'un roman ve öyküleri betimledikleri gerçeğin kendisini sorgularken, doğrudan yorumlamanın altında yatan alternatif okumaları önerir. Bu okumalarda, görünüşe göre basit üslup rahatsız edici derecede karmaşık ve çok katmanlı hale gelir. Gerçekçi betimlemeler, genelden ziyade arketipsel ve mitik anlam dizgelerine dönüşür" (Jaen, 1994:447). Tüm anlatılarda simgesel bir boyut bulunur, ancak simgesellik katı kurullarla, ilahi birer öğreti gibi değişmez değildir. *Abanoz Kule*'de, Williams'ın Fare ve Çatlak ile yaşadığı yakınlaşma sonrasında, evli olmasına rağmen bu yakınlaşmayı daha ileri götürmemesi, sadakat ve aşk kavramları arasındaki ilişkiyi daha muammalı bir hale sokar. Williams'ın Fare ile cinsel birliktelik yaşamaması; aşkı ve duyguları adına bir sadakatsizlik iken, karısı Beth'in simgelediği geleneksel kadın-erkek rolleri açısından bir erdemdir. Oysa, Beth'e geri dönerek duygularını ve arzularını köreltmeyi seçmesi; gerçek duygu ve arzuların arınmış, steril, normatif, göreve dayalı ilişkiyi seçmesi topluma karşı olmasa da kendine karşı bir ihanettir. İlişkilerin sorgulamasında; aşk, evlilik, sadakat, arzular, duygular gibi, sorgulanmadan kabullenilmiş pek çok kavramın yeni bakış açısıyla değerlendirilmesi zorunlu hale gelir.

Eliduc'ta, sadakat, aşk ve evlilik sorununun çözümü, çok eskilere dayanan mitolojik bir atmosferde verilir gibidir; ""*Eliduc*" ve "*Abanoz Kule*"de araya girerek konuşan yazar niyetini ortaya koyar fakat oyun oynamaktan tümüyle uzak durmaz" (Davidson, 1984:31). Anar gibi, keyfi biçimde gerçekliği işlemeye çalışan Fowles da, *Eliduc* hikâyesini oyun ögesini işe katarak işler. Guilladun, sevdiği adamın (*Eliduc*'ın) evli olduğunu keşfettiğinde komaya girerek ölüme doğru yol almaya başlar. Bir kiliseye yerleştirilen ve her gün *Eliduc* tarafından ziyaret edilen bu talihsiz aşğın ölümü neredeyse kesindir. Ancak *Eliduc*, Guilladun'a duyduğu aşk yüzünden, karısını çok sevmesine rağmen, onunla birlikte olmaz. Ona göre, bu hem kendini, hem sevgilisini hem de karısını aldatmak anlamına gelecektir. Öte yandan, karısı *Guilidelüec*, bu durumu keşfettiğinde, çılgına dönüp intikam almak yerine, Guilladun'un yattığı kiliseye her gün ziyaretler yapar ve onun talihsizliğine gözyaşı döker. Bir ziyareti sırasında, öldürdüğü bir kuşun ağzındaki sihirli bir bitkiyi kullanarak *Guilidelüec*, kocasının sevgilisini hayata döndürür ve onların kavuşmalarını sağlar. Kendisini bir rahibe okuluna kapatarak, onlara mutluluk diler ve aradan iyi bir şekilde çekilir.

Guildefüec'in, kocasının sevgilisini yeniden diriltmek için kullandığı bitki, dünyaya uyusukluk halinden çıkararak yeniden sorgulayan; her şeyi keşfetmeye başlayan; önyargısız; normatif biçimlendirmelerden arınmış; kültürel zehirlenmeden kendini kurtarmış; dilin ideoloji yüklü söyleminden uzaklaşmış ya da en azından bunu görmeyi başarmış; postmodern yeni insanın ortaya çıkışını simgeler. *Abanoz Kule* anlatısı; tarih, felsefe, psikoloji gibi alanları kullanarak; geçmiş, şimdiki an ve gelecek arasında zamansal göreceliliği göstererek; deneyci anlatım tekniği, simgeler, semboller ve mitik öyküler aracılığı ile, okurun dünyasında çoklu olasılıkları oluşturur. Hem izlekler hem de teknik açısından, *Abanoz Kule* yabancılaştırıcı ve çok katmanlı anlamsal bir yapıya kavuşmuş olur.

Anar ve Fowles'un romanlarında, açık şekilde ortaya çıkan ortak özellik; ironi kullanılarak, tarihin bir yalan ve gerçekliğin sahte bir öğreti olduğu, doğru ve yanlışın göreceliliği, ahlak ve inanç sisteminin insanın büyük bir yarattısı olmasıdır; "*İroni, sosyal, tarihi ve varoluşçu gerçekliğin sanata denk düşen bir anlamda kullanıldığında sadece söylemle oluşturulduğunu öğretmeye çalışır, bu yüzden, tek gerçek tarihsellik kendi söylemini kendisi oluşturan ve kimliğini kendisi tanımlayan bireysel gerçekliktir*" (Hutcheon, 1987:182). Kavramların yanında; David Williams ile Cezzar Dede ve diğer karakterler, algı kırıcı dil oyunları ve kurgulama teknikleri sayesinde, "*sosyal açıdan tanımlanmış, yönlendirilmiş, dilsel göstergelere dönüşmüş ve nesneleşmiş*" konularından "*ifade edilemez, parçalı, mekandan koparılmış ve böylece yeni biçimlerde şekillendirilebilecek*" yeni öznelerle dönüştürülür (Best ve Kellner; 1991:90-91). Anar ve Fowles'un romanlarına sinen diğer bir özellik ise, dil yoluyla ve kurmaca kullanılarak her türden gerçekliğin yaratılabileceği düşüncesidir. İnsanın sahip olduğu ruh ve beden kutuplarının birbirine ters düşen iki zıtlık olmadığı ve insanın düşünce, hayal kurma, rüya görme gibi başka boyutlarda bir varoluş olasılığına sahip olduğu gösterilir. *Abanoz Kule*, resim ve sanat tasarımından, *Efrasiyab'ın Hikâyeleri* ise hikâye anlatımının oluşur.

Fowles; farklı anlatım tekniklerinin kullanıldığı *Abanoz Kule*'de, metnin kurgusalılığına dikkat çekme amacını taşır. Betimlenen dış bir dünya, gerçekte mevcut değildir, fakat yazar bu dünyayı var etmek için bir anlatı uydurmuştur; "*Sanatçı sanatı kadar iyidir. Eğer yüce amaç farklı/esnek sonları/anamları ortaya koyabilir ya da önceki ve gelecekteki tüm tarihi tecrübeyi ve destan/mit/arketipleri açıklamak için kültürel çeşitliliği kapsar/gösterirse yaşam ve inancı birleştirebilir. Sanat sürekli bir anlatı akışıdır, gerçek yaşamsal durumların yeniden ele alındığı bir süreçtir.*" (Toth, 2009:27). Fowles, gerçeklik yaratımında yazım tekniklerini irdeleyerek, kurgunun sahteliğini / göreceliğini / tarafılığını ve keyfilğini gösterir. Öncül edebi akımlara özgü anlatım teknikleri ile dayatılan değerlerin yarattığı algıyı gün yüzüne çıkarır. Üstkurmacaya sürekli yer verilerek, şüphe ve gizem yaratılır ve böylece yabancılaştırma etkisi sağlanır. Okuru sarsan asıl unsur, gizem yaratımı ve gizemin tümünden bir belirsizlik içinde bırakılmasıdır. Metnin ötesinde mutlak bir gerçekliğe işaret etmek yerine, hikâyeler sadece içsel bağlantılarını gösterir ve içe dönük bir gerçeklik algısı yaratır. Metinler kendi göstergelerine dönüştürülür ve verili yapı içinde çoklu anlam katmanı yaratılır. Kısacası, hikâyenin kendisinden çok, anlatım ediminin kendisi asıl önemli unsur haline gelir.

Abanoz Kule, dört farklı hikâyenin yer aldığı ve bir çeviri hikâyenin de ortaçağ anlatı geleneğini belirlediği bir derleme görünümündedir. *Eliduc* adındaki çeviri, Fowles'un sıkça kullandığı arketipsel yaklaşımı sergilemesi bakımından özellikle önemlidir. Fowles, *Abanoz Kule*'de geleneksel anlatım tekniklerini yeni bir bakış açısıyla sunar. Kahramanlık ve aşk izleklerini oyunlaştırarak, zaman ve mekanı gerçekçi bir üslupla işler. Mitsel öğeleri ve

doğal mekanları da romanlarına taşır. *Eliduc* aşk, gizem ve macera ekseninde kurgulanır ve öykülemenin kökeni konusunda Fowles'un bakış açılarını yansıtır.

Muamma, detektif hikâyeleri geleneğine dayanır. Fowles'un biçim değiştirerek sunduğu hikâye, açıklanamayan bir olayla ilgilidir. İronik bir üslupla, Fowles, detektif hikâyesinin ana hatlarını kullanır, ancak bir sırrın çözülmesi amaçlanmaz. Birçok aydınlatıcı bilgiye rağmen, gizem sürdürülür ve muammaya odaklanan detektif öykülerinden farklı olarak, bir aşk izleğine dönülür. Fowles bağlamı değiştirme yolunu seçer ve türün parodisini yapar; "*Parodi kullanımı yoluyla, postmodernist biçimler modernist estetiği, yorumlamayı ve eşlikçisi olan siyasi marjinalliği kökünden sarsan bir kamu söylemi oluşturmaya çalışırlar*" (Hutcheon, 1987:181). Fowles, parodinin yanısıra, kurgusallığın altını çizerek üstkurmaca ögesini kullanır. Yazım serüvenine odaklanarak, gerçekliği sunma iddiasını bir tarafa bırakır. Okur, üstkurmancanın farkına hikâyenin içeriği ile değil kullandığı dil yoluyla varır. Hikâyenin hayatı yansıtmadığı ve kurgu olarak okunması gerektiği belirtilir. Bilinçli bir şekilde, okurun beklentileri boşa çıkarılır. Okur, her yeni bulgu sonunda, evini ve eşini ardında hiçbir iz bırakmadan terkeden milletvekilinin nereye gittiğini ya da neden böyle bir davranış sergilediği öğrenmeye can atar. Ancak hikâyenin kurgusu, pek çok olasılık üzerine odaklanarak muammayı çözmeyi ısrarla reddeder. Okur sürekli bir hayalkırıklığına sürüklenir ve detektif türü anlatılarda aradığı heyecan ve gizemin çözülmesiyle birlikte gelen rahatlama hissinden yoksun bırakılır.

Birgün aniden ortadan kaybolan kişi John Marcus Fielding, saygın bir milletvekili, başarılı bir avukat, hayranlık duyulan bir halk adamı ve tanınan biridir. Detektif anlatılarının önemli bir motifi olan kayıp bir kişi hikâyesinin ana unsurudur. Fowles bu motifi parodik bir üslupla kullanır. Yazar, herhangi bir mantıklı açıklama yapmaz ve çözümü sağlayabilecek olasılıkların tümünü geçersizleştirir. *Muamma*'da, Fielding hem özel hem de sosyal meselelerde sorumluluk sahibi birisi olarak betimlenir. Onun ortadan kaybolması karısı, çocukları, sekreteri, arkadaşları ve hatta polis teşkilatı için bile açıklanamaz bir durumdur. Hiçbir mantıklı gerekçe yoktur ve bu yüzden araştırma belirsizliğini sonuna kadar korur.

Bulut hikâyesinde herşey muğlaktır. Kişiler arasındaki iletişimin gerçek doğası anlaşılmazdır. Bilinçli bir şekilde bazı ayrıntılar sunulmaz. Gerginliğin nedeni bir gizem olarak kalır. Yazar, kişilerin iç dünyalarına girerek, kendilerini nasıl aldattıklarını ve kendilerine dönük algılarını nasıl oluşturduklarını gösterir. Bu yüzden anlatıda bakış açısı zamansızdır ve bütünlükten uzaktır.

Abanoz Kule, detektif hikâyeleri ve ortaçağ romanslarının parodisini yaparak okurun beklentilere girmesini sağlar. Beklentiler boşa çıkartılarak, okurun daha önce okumaya alışık olduğu türlerin içeriğine yabancılaştırılması amaçlanır. Algının kırılmasını sağlayan diğer bir öge de puslu ve muğlak bir atmosfer yaratımıdır. Okur olaylara tam hakim olamaz, hikâyelerde neler olup bittiğini tam kavrayamaz ve sadece izlenimlere güvenmek zorunda kalır. Ucu açık sonların sunumu da pek çok olasılığa gönderme yaparak, parodisi yapılan romans ve detektif hikâyelerinin çözüme kavuşan yapısı da yabancılaştırılır. *Abanoz Kule*, bu bağlamda, edebi türlere yönelik algı kırıcı ve yabancılaştırıcı bir etki yaratır.

Sonuç

Hikâye anlatımına dayanan *Efrasiyab'ın Hikâyeleri* ile *Abanoz Kule*, postmodern öğeleri işleme üslupları açısından bir çok benzerlik taşırlar. Yazıldıkları çağ ve kültürler düşünüldüğünde, iki eserin farklı izlekleri işlenmesi kaçınılmaz görünse de, aşk, arayış,

kendini bulma, hikâye anlatımı, gerçekliğin sorgulanması, gerçek ve kurgu, sanatın yansıtıcılığı gibi pek çok kavram her iki eserin ortak özelliğini oluşturur.

Efrasiyab'ın Hikâyeleri, *durumsal ve dilsel ironi kullanımı*, kara mizaha varan *eleştirelliği ve görecelik sunumu* ile pek çok kişi, değer, duygu, kavram ve olayı geçersizleştirir. Yeni bağlamlar içinde kavramların içini boşaltır. Masalsı öge, romanın alegorik kişileri “Ölüm” ve “Cezzar Dede”nin romanın kurgusuna yön veren anlaşmalarıyla sağlanır. Ana kişiler dışında, hikâyelerde de aktarılan kişiler karikatür denebilecek türdendir. Fantastik öğelerin kullanımı ve oyuna dönüşen hikâyeler yoluyla, değerler / düşünceler / inançlar yabancılaştırılır ve anlatıların sahte kimlikleri ortaya serilir.

Abanoz Kule gizem, toplumdan uzak bir doğa, doğa içerisinde kendini keşfeden insan, sanat, cinsellik ve yaratıcılık gibi kavramları sorgular. Kişiler gizemli bir dünyada varoluşlarının peşine düşer. Her iki eser de olayları muğlaklaştırır ve bir sis perdesi arkasından okura sunar. Gerçeklik sürekli değişir. Durumlara ve olaylara göre yeni biçimler alır. Masal, destan ve mitolojideki gibi düşsel, simgesel ve metafizik önermeler sunar. Bu yüzden çok yönlü, çok boyutlu ve çok katmanlı anlamların üretilebileceği bir kavramdır.

Fowles, *Abanoz Kule*'de, Anar ise *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*'nde, geleneksel anlatım kalıplarını yeni bir üslupla işleyerek metnin kurgusalılığına dikkat çeker ve eski anlatıları geçersizleştirir. Anlatı metinleri dış bir gerçekliğe denk düşmez. Sadece anlatıcının ve yazarın zihninde dilsel olarak var edilmiştir. Fowles ve Anar yazma tekniklerine odaklanarak, gerçekliğin kurgusal doğasını ve keyfi biçimde yazar tarafından kolayca dönüştürülebileceğini gösterir. Üstkurmacaya yoluyla şüphe ve gizem yaratılır ve böylece algı kırıcılık işlev sağlanır. *Abanoz Kule*, detektif hikâyeleri ve ortaçağ romanslarının parodisini yaparken, *Efrasiyab'ın Hikâyeleri* hikâye anlatımının gerçekliğe denk düşen algısının parodisini işler. Okurun edebi türlerden beklentileri boşa çıkarılır ve bu türlerin içeriğine yabancılaştırılması amaçlanır. Puslu ve belirsiz bir atmosfer yaratımı da algı kırıcı bir güce dönüşür. Ucu açık sonların sunumu, pek çok olasılığa gönderme yaparak, parodisi yapılan romans ve detektif hikâyeleri ile hikâye-gerçeklik yapısını yabancılaştırır.

Kaynakça

- Anar, İhsan Oktay. (2012). **Efrasiyab'ın Hikâyeleri**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Best, S., & Kellner, D. (1991). **Postmodern theory: Critical interrogations**. New York: Guilford.
- Davidson, Arnold, E. "'Eliduc" and "The Ebony Tower": John Fowles's Variation on a Medieval Lay", *The International Fiction Review*, 11, No. 1 (1984), pp. 31-36.
- Fowles, John. (2008). **Abanoz Kule**. (Çev.: Aysun Babacan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündüz, Osman. "Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana Aktarımlar, Ya Da İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Post Modern Anlatıcı Profilleri". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 57, Erzurum 2016, s. 1781-1789.
- Hutcheon, Linda; *The Politics of Postmodernism: Parody and History, Cultural Critique*, No. 5, *Modernity and Modernism, Postmodernity and Postmodernism*. (Winter, 1986-1987), pp. 179-207.
- Jaen, Susana Onega; "The "Ebony Tower": Text and Intertexts", *Miscelanea*, S. 15, 1994, pp. 447-479.

Karlıdağ, Esra. "İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Metinlerarası İlişkiler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2012 Güz (17), s. 101-117.

Ksiazek, Agnieszka. "Art and Life in John Fowles' "Ebony Tower"", *Acta Universitat Lodziensis Folia Litteraria Anglica*, N. 3, 1999, pp. 73-82.

Oppermann, Serpil. (1999). **Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı Yeni Tarihselcilik ve Roman**. Ankara: Evin Yayıncılık.

Toth, Tibor; "Homage and a Kind of Thumbed Nose to a Very Old Tradition: John Fowles's "The Ebony Tower"", *Eger Journal of English Studies*, No: IX , (2009), pp. 21–31.

“YILBIZ” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

ABOUT THE WORD “YILBIZ”

ПРО СЛОВО «ЙЫЛБЫЗ»

Servet ERTEKİNOĞLU*

ÖZ

Anlamlandırmakta güçlük çekilen veya aklın kavramakta zorlandığı meseleler hakkında gizemli bir gücün varlığından sıkça dem vurulur. İlk insanlardan günümüze kadar bu değişmemiştir. Mitolojiler de bu gizemli güçler etrafında şekillenmiştir. İnançları da bu güçler şekillendirmiştir. Böylece insanlar, güçlerinin yetmediği veya herhangi bir müdahalede bulunma imkânlarının olmadığı olayları bu sayede daha rahat anlamlandırır, sebebini açıklar olmuşlardır.

Türklerin yaşadıkları coğrafya itibariyle pek çok kültürle etkileşim içinde olmaları doğal olarak o kültürlerin kavramlarının dile yerleşmesi sonucunu doğurmuştur. İslâmiyet’i Farslar aracılığıyla benimseyen Türklerde namaz, oruç gibi İslâmî terimlerin de Farsça olması bu etkileşimin açık bir göstergesidir. Ancak Türklerin İslâmiyet’i kabul ettikleri ilk zamanlarda bu etkileşim zaman almıştır. Mesela Kutadgu Bilig’de Allah sözcüğünün geçmemesi, bu sözcüğün yerine Bayat, İdi, Tanrı sözcüklerinin kullanılması Karahanlıların müslümanlığı yeni kabulüyle ilgili bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Şeytan, iblis sözcüklerinin yerine de yek sözcüğünün kullanıldığını görürüz.

İslâmiyetin kabulüyle birlikte Türkler yeni bir inanç sistemini kabul etmekle birlikte önceki yaşamlarından bazı geleneklerini bu yeni inanç sistemiyle harmanlayarak, yeni bir biçime dönüştürerek devam ettirmişlerdir. Din tarafından batıl inanışlar olarak adlandırılan bu tür davranışlar kişiler tarafından dinin bir parçası kabul edilmiş ve günümüzde de sergilenmeye devam edilmiştir. “Şeytan kulağına kurşun” deyim tahtaya üç defa vurma bunlardan biridir. Böylece nazardan sakınılacağı hesap edilmiştir. Bu yazıda Anadolu’da “Yılbız kulağına kurşun” şeklinde kullanılan bu deyimdeki yılbız sözcüğü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yılbız, Batıl İnanışlar, Mitoloji, Anadolu, Din

ABSTRACT

We often talk about the mysterious power about the things we have difficulty understanding. This situation has not changed until today from the first people. Mythologies and beliefs have also been shaped by these mysterious forces. Thus, people have able to explained more easily the events that their power is not enough or they are not capable of any intervention.

* Yrd. Doç. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, servetli@gmail.com

Turks have to interact with many cultures in terms of the geography they live in, which naturally results in the placement of the concepts of those cultures into the language. It is a clear indication of this interaction that the Islamic terms are Persian, such as prayer and fasting in Turks who adopt Islam through Persians. But in the early times when the Turks accepted Islam, this interaction took time. For example, in *Kutadgu Bilig*, we can say that the use of the words *Bayat*, *Idi*, and *Tanrı* instead of the word of Allah is a matter of new acceptance of the Muslims of the Karahans. We can also see that the word *yek* is used instead of the words *Şeytan*, *iblis*.

With the acceptance of Islam, the Turks, while accepting a new belief system, maintained their tradition from their previous lives by combining this new belief system and into new form. Such behaviors, which called superstitious beliefs by religion, have been accepted as a part of religion by the people and have continued to be exhibited today. To say “touch wood (*Şeytan kulağına kurşun*)” and to tap the wood three times is one of them. Thus, it has thought to be protected from the evil eye. In this article, we will focus on the word “*yılbız*” which is used in Anatolia as “touch wood (*yılbız kulağına kurşun*)”.

Key Words: *Yılbız*, Superstitious Beliefs, Mythology, Anatolia, Religion

АННОТАЦИЯ

Речь идет о таинственных силах, которых трудно объяснить словами или уму непостижимо. Это абсолютно не изменился с появления человечество. Такие тайные силы изображаются в мифологии. Таким образом, благодаря этому люди нашли в себе силу воли чтобы найти причину таких проблем.

Поскольку Турки жили в контакте со множествами культурами и в результате эти культурные понятия отражаются на их языках. Так как, Тюрки приняли ислам с помощью персов, некоторые исламско-религиозные термины как намаз, ораза взяты с персидского, это знак того, что есть влияние этих культур. Когда Тюрки приняли ислам у них не было влияния. Например, в «*Кутадгу Билике*» не упоминается слово Аллах. Вместо этого используется слова *Байат*, *Иди*, *Танир* (Бог), потому что, Караханиды в это время только что принимали ислам. Кроме того, видим, что вместо *Шайтан*, *Иблис* использовали слова *Йек* (*yek*)

Несмотря на то что Тюрки приняли ислам, они продолжали свою жизнь согласно новой системе вероисповедания объединив старые жизненные обычаи с некоторыми новыми исламскими традициями. В религии такие дествии называют обрядами и некоторые люди воспринимали его как часть религии, а также по сей день использует эти понятия. Например, сказав “*Şeytan kulağına kurşun*” «Свинец в ухо сатаны» затем трижды стучали по дереву – один из этих действий. Таким образом, люди верили, что это сохраняет от сглаза и порчи. В данной статье рассматривается слово *йылбыз*, который используется в фразеологизме Анадолы «Свинец в ухо *Йылбыз*».

Ключевые слова: *Йылбыз*, обряд, мифология, Анадолы, религия.

Giriş

Anlamlandırmakta güçlük çekilen veya aklın kavramakta zorlandığı meseleler hakkında gizemli bir gücün varlığından sıkça dem vurulur. İlk insanlardan günümüze kadar bu değişmemiştir. Mitolojiler de böyle şekillenmiştir. İnançları da bu güçler şekillendirmiştir. Böylece insanlar, güçlerinin yetmediği veya herhangi bir müdahalede

bulunma imkânlarının olmadığı olayları bu sayede daha rahat anlamlandırır, sebebini açıklar olmuşlardır. Bu manada mitoloji, tarihin milletlerin hafızasında değişmiş şekli veya yorumudur.

Türkiye’de folklor araştırmalarının artmasıyla İslâm diniyle alakası olmadığı hâlde dinden imiş gibi kabul edilen âdet ve gelenekler ortaya çıkarılmıştır. Bunların arasında eski Türk inançlarından gelen unsurlar bulunmaktadır. Zaman içinde bunlar örf ve âdetler hâline gelmiş, dinî inançlarla ilgisini kaybetmiştir (İnan, 1998: 478-479).

Türklerde eski ilâh-ruhlardan birçoklarının bugüne kadar yaşadığını görmek mümkündür. Özellikle eski Şamanlıkta devam eden Yakut, Altay ve Yenisey Türklerinde, ayrıca bin seneden beri İslâm dininde bulunan Türklerde de eski geleneklerin izlerine rastlanır (İnan, 1998: 259).

Bugün Anadolu’nun pek çok yerinde kapı eşiğinde durmanın günah olduğu inancı vardır. Büyüklerimizden sıkça duyduğumuz bu inanış aslında Şamanizmin Eşik Tanrısının biçim değiştirerek İslâmî bir değer kazanmasından başka bir şey değildir.

Türkler, yaşadıkları coğrafya itibariyle pek çok kültürle etkileşim içinde olmuşlar doğal olarak o kültürlerle kelime alışverişinde bulunmuşlardır. İslâmiyet’i Farslar aracılığıyla tanıyan Türklerde namaz, oruç gibi İslâmî terimlerin de Farsça olması bu etkileşimin açık bir göstergesidir. Konuyla ilgili Şinasi Tekin (2015: 39-40) şunları der: “İslâmiyet Sünnî İranlı Sâmânîler aracılığı ile Türklere geçer. Gene burada da bir asır süren bir hazırlık devresi, bir şifâhî dönem tekaddüm eder ilk Karahanlıca eserlere ve bu arada tabîî ilk Kur’an tercümesine... Kervanlara katılan gezginci hocalar, vâizler Farsça ve Türkçe bilen iki dilli din adamları idi ve Sâmânî merkez idaresince sistemli olarak göçebe Türkler arasına gönderiliyorlardı. İşte bu temasların neticesinde Karahanlıcaya Farsça asıllı birçok İslâmî terim girer ve bunlar Kur’an’ın ilk Türkçe tercümesinde ve bir süre sonra faaliyet gösteren Yusuf Has Hâcib’in eserinde Türk dilinin ayrılmaz parçaları olarak yerini alır.”

Bugün akidelerini bilmediğimiz eski Türk inancının izlerini dini terim olarak kullanılan bazı sözcüklerde görmek mümkündür. Bunlar, İslâmî terminoloji ile birleşmiş, hatta kaynaşmış gibidir. Bunlardan bazılarının kökeninin Arapça mı Türkçe mi olduğu tartışmalıdır. Bu sözcüklerden birisi de Türkçede kullanılan albız (ilbiz, yilbiz, yelpiz, yalbiz, yalpız, yilbiz) ile Arapça iblis sözcükleridir.

Ahlat yöresinde “Yılbız kulağına kurşun” (Ertokinoğlu 2017: 297), Karaman yöresinde “Yelpiz kulağına kurşun” (Koraş 2002: 176), Kırşehir yöresinde “El yattı albız battı” (Koraş 2002: 176) ifadelerinde geçen *yılbız/yelpiz/albiz* sözcükleri şeytan karşılığı kullanılmaktadır. *Yılbız/yelpiz/albiz* sözcüğü bu manada incelemeye değer bir sözcüktür.

Yılbız sözcüğünün telaffuzuna yakın olması münasebetiyle *iblis* ve *albastı* sözcükleri dikkat çeker.

Türk Dillerinde Albastı

Hem eski Türk inancında hem de İslâmiyet sonrası Türk halk inanışında bugüne kadar yaşayan ve önemli bir yer tutan ruhlardan biri Al yahut Albastıdır. Bütün Türk inanışlarında aynı olan ruhtur (İnan, 1998: 259).

Türk topluluklarında Alkarısı, Albastı, Albis, Albıs, Almis, Abası, Al, Hal, Alperisi, Alanası, Alruh ve Almış gibi farklı adlarla bilinen bu kötü ruhun, genellikle lohusa kadınlara ve yeni doğmuş çocuklara musallat olduğuna inanılır. Taşdığı yapı ve fonksiyonları ile kara iyeler zümresinden olan bu varlığın kişiliği gibi, fiziki görünümü de

sürekli değişkenlik gösterir. (Araz, 1995: 31). Kimi Türk boylarında ise bu iye Kara Albastı ve Sarı Albastı şeklinde iki farklı iki iye olarak kabul edilir (Kalafat, 1999: 25).

Türk dillerinde “*korkulu ruh, eziyet verici ruh, ev cini ve doğum sırasında zarar veren kötü ruh, yerin ve suyun ruhları*” (İnan, 1998: 265) gibi anlamlarda kullanılan “Albastı” (Türkmen), “Albaşlı” (Karakalpak, Nogay, Kumuk), “Al”, “Albıs”, “Almıs”, “İlbis” (Altay; Naskali-Turanlı: 23-24; 89), “Albastı” (Karaçay, Balkar, Kazak), “Alvasti” (Uygur), “Olbosti” (Özbek), “Albarstı” (Kırgız; Yudahin 2011: 22a), “Abaahı” (Yakut; Vasiliev 1995: 254) sözcükleri vardır. Ayrıca Moğolca *albin* “Şeytan, iblis, kötü ruh, cin” (Lessing 1960: 28b) demektir. Bunların hepsinde “Al” ortaklığı göze çarpar.

Türklerdeki al ruhu ile ilgili Beydili'nin değerlendirmesi şöyledir: “*Al, Türk halklarının demonolojik görüşlerinde geniş yer tutan su, dağ ve yer objeleriyle bağlanan mitolojik bir varlıktır. Bir görüşe göre ise Tanrı, Hz. Adem'i yarattığı zaman, ona arkadaş olsun diye “Al”ı da yarattı. “Al”, ateşten ve tek gözlü olarak yaratıldı. Adem ise etten, kandan yaratılmış bir varlıktı ve bunun için de “Al” tarafından sevilmedi.*” (Beydili 2005: 43, 44).

Bu “al” sözcüğünün ruh, renk, hile veya ateş anlamlarından hangisiyle anlamlandırılması gerektiği tartışmalı bir konudur. Abdulkadir İnan (1998: 265) *albastı* kelimesinin kökeninin Sümerlerin *Al, Alu, Alal* sözcüklerinde aranması gerektiğini belirtir.

Celal Beydili *albastı* sözcüğündeki *bastı* sözcüğünün, Tungus-Macar dillerinde en eski dinî mitolojik motif olarak kullanılan “Masi” olduğunu belirterek bu sözün kökünün eski Türk dillerinde aranması gerektiğini söyler. Devamında, “*Şüphesiz “Albastı” adının ikinci hecesini “başlı” gibi değil, ona daha yakın anlamları olan sözcüklerle açıklamak daha uygun olur. Örneğin, Akadlardaki, “Karibatu” ruh adının “batu” kısmı veya “Labastu” ruh adının “batu” kısmı yahut eski Ön Asya’da kullanılan “Bağ-maştı” adındaki “maştı” kısmıyla açıklamak daha sağlam sonuçlar alınmasını sağlar. Bu da adın “Al Ruhı” içeriği taşıdığı fikrini perçinleyecektir. Bu bakımdan klasik Azerbaycan şairlerinden M. P. Vakıf’ın şiirindeki, “Ya hurisin ya meleksin ya bastı” mısrasının, “bastı” sözcüğünün ruhla olan anlamdaşlığı, böyle bir yorumun yani maştı > mastı > bastı > bastı olarak yapılan değişimin doğru olabileceğini gösteriyor.*” (Beydili 2005: 41) şeklinde açıklanabileceğini ifade eder.

Kubbealtı Lugatında ise söcük *al* “kırmızı” ve *bas-mak*’tan *al bas-tı*; isimleşmiş cümle şeklinde belirtilmiştir (Ayverdi, 2011: 38a).

Yılbız

Her toplumda iyiliği ve kötülüğü temsil eden varlıklar söz konusudur. İslâmiyet öncesi Türklerde Şeytan, İblis gibi kötülüğü simgeleyen Erlik vardır. Tanrı olarak Erklig biçimiyle Orhon ve Yenisey yazıtlarında geçen bu sözcük çoğu araştırmacı tarafından “güçlü, kudretli olarak” anlamlandırılmıştır. Mesela Bilge Kağan yazıtında “*üze tenri erklig*” [Bilge Kağan Kuzey 12] biçiminde geçen cümleyi Talat Tekin “yukarıda Tanrı kudretli” diye çevirmiştir (Tekin 2010: 48-49). Potapov (2012: 300), eski Türk yazıtlarındaki Erklig’in eski Türk tanrısı olduğunu ve bunun S. G. Klyaştorny tarafından kanıtlandığını belirtir.

Erlik, bugün Altay-Sayan Türklerinde Yeraltı Dünyası’nın baş tanrısı olarak kabul edilmektedir. Bahaeddin Ögel’e göre “Erlik”, Türk destanlarında Şeytan’ın kendisidir ve her zaman kendi istek ve yaratılışı gereğince kötü şeyleri seçer ve kötü işleri yapmayı tercih eder (Ögel 1993: 428-29).

Bugün Altaycada kötü ruh, Şeytan anlamıyla körmös de geçer (Naskali-Duranlı 1999: 122b). Sözcük gör- fiiliyle ilgili olmalıdır. Görmeyen, kör diye anlamlandırabileceğimiz bu sözcük Şeytanın karanlığını ifade eder.

Uygurların Mani dinini benimsemeleriyle birlikte bu dinde Şeytan karşılığı kullanılan yek sözcüğü alınmış ve uzun bir süre varlığını sürdüren bu sözcük İslâmî etkinin yaygınlaşmasıyla birlikte yerini İblis ve Şeytana bırakmıştır.

iblis için sözlüklerde şu maddeler geçmektedir:

İblis ‘Şeytan’ □ Ar. *İblis* □ EYun. Διάβολος (diábolos) a.m. G. Meyer 1893 s. 66 (Tietze 2009: 362b).

İblis ‘Şeytan’ (ابليس) *i.* (Ar. *iblis* < İbr.) (Kubbealtı 2011: 533a).

İblis ‘Şeytanın bir adı, Azazil’ □ Ar. (ابليس) (Lane I 1968: 248c).

İblis ‘Şeytan’ □ Ar. (ابليس) □ EYun *epiboulos* ἐπίβουλος “yoldan çıkarıcı”, İncil’de Şeytanın sıfatlarından biri □ *epibouleúō* ἐπιβουλεύω kötü yola düşürmek, yanıltmak □ *EPÍ+* *bouleúō* βουλεύω fikir vermek, danışmak (Nişanyan 2012: 254b).

Hiçbir tarihi ve güncel kaynaktan rastlamadığımız *yılbız* sözcüğü “Şeytan” karşılığı kullanılan “albız”dır. Albız sözcüğüne ise ilk kez Edirneli Nazmî Divânında “Şeytan” anlamıyla rastlıyoruz:

Urulur zencîre *albızlar* kamu

Kutluluğu her kaçan irer oruç (Üst 2012: 711).

Bu beyitte albız-kut çatışmasından söz edebiliriz. Kut, Türklerde ilahî bir nimettir, aynı zamanda devlettir. Oruçla temas eden, kut olarak albız olmaktan kurtulmuş olur böylece

Ayrıca aynı divanda bir de *albızlık* geçer:

Beni ol sevdiğüm yanında gördükce günisinden

Gelür aramıza girer bir *albızlık* ider engel (Üst 2012: 2135).

Bu beyitte engel rakîb demektir. Sevgili ile âşık arasına giren her şey “rakîb”dir. Bu beyitte sevgilinin davranışı albızlık olarak nitelendirilmiş, bunun sebebi de sevgilinin kıskançlığı (günisi) olarak verilmiştir.

Yukarıdaki beyitlerde halk söyleyişi olan albız sözcüğünün geçmesi şâirin Türkî-i Basit akımının temsilcilerinden olmasıyla açıklanabilir. Şâir iblis yerine albızı tercih ederek mahallî söyleyişten yana tercihini kullanmıştır.

Tarama Sözlüğü’nde geçmeyen sözcük Derleme Sözlüğü’nde şu şekilleriyle geçer:

Albız: Şeytan (Uzunköprü-Edirne). (DS, 1993: 208b).

Elbiz: Şeytan, düşman (Gaziantep). (DS 1993: 1704b).

İlbiz (IV) [İlbis (II)] Cin, Şeytan (Bor-Niğde). (DS 1993: 2518b).

Ayrıca Hikmet Koraş tarafından sözcükle ilgili şu tespitler yapılmıştır:

yelpiz/yalpız : 1.Şeytan, 2. örümcek ağı [Karaman/Kızıllarağini](Koraş 2002: 205).

albız: Şeytan [Kırşehir/Kaman, Sarıömerli köyü: el yattı albız battı (Koraş 2002: 178).

Yazıtlarda Şeytan anlamında herhangi bir sözcüğe rastlanmaz. Talat Tekin’in Orhon Yazıtları kitabında, Hatice Şirin’in Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi adlı eserinde rastlanmayan bu sözcüğe, Erhan Aydın’ın Yenisey Yazıtları kitabında rastlamaktayız.

Ancak Aydın (2015: 182), Kök Haya yazıtında geçen “yek enç ukug” ifadesindeki “yek” sözcüğünün yazıtlar döneminde tanıklanmaması nedeniyle bu yazıtta böyle bir sözcüğün varlığını kuşkuyla karşıladığını belirtir.

Uygurcada Sankritçeden ödünçleme (bk. Clauson 1972: 910a) olarak gördüğümüz *yek* sözcüğü Uygurca Altun Yaruk'ta genellikle *yek* ve birkaç kez de *yik/yek içgek* olarak geçer:

[*yek*]ning yumışçısı bir *yek* [Şeytanın yardımcısı bir Şeytan](Kaya 1994:65).

Keyikler adasıntın yağı yavlak *yik içgekler* [Geyikler tehlikesinden düşman kötü Şeytanlar] (Kaya 1994: 199).

Yavlak *yek içgek*... kelir kirür (Kaya 1994: 298).

-lar uguşı... kadir yavlak *yek içgekler*... (Kaya 1994: 296).

Yek içgek'in sıfatı olarak yavlak sözcüğü kullanılır. Bu durum Şeytanın kötülüğün sembolü olmasıyla ilgilidir. Eraslan (2012: 572a) *iç-* kökünden getirdiği *içgek* sözcüğünün anlamını “kan içen, Şeytan” olarak verir. Caferoğlu (2011: 88) da sözcüğün anlamını “Şeytan, İblis, çok içen” olarak verir. Bu dönemde Şeytanın insanların kanını içen, etlerini yiyen, sürekli kötülük eden bir varlık olarak tasvir edildiği, o dönemdeki Şeytan algısının bugünkünden farklı olduğu görülür. Aynı sıfatı Kuanşi im Puser'da da görürüz:

Yer suvda tolu yavlağ *yek içgek* erser kelip (KİP 29; www.derlem.cu.edu.tr).

Haustuanift'te şöyle bir ifade geçer:

Beş türlü *yäklärlügün* sünüşdi (Özbay 2014: 78).

Özbay (2014: 131) buradaki beş türlü Şeytanın beş tanrının zıddı olarak Manihaizmde yer aldığını belirtir. Ben tanrı gibi beş türlü Şeytanın da beş elementi simgelediğini, bunların Duman, Kötü Ateş, Kötü Rüzgâr, Kötü Su ve Karanlık olduğunu söyler.

Uygurca Çaştani Bey Hikâyesinde ise hem *yek* hem de *yek içkek* şeklinde geçer:

Yek içkek bolsar-lar bodistv oğuşluğ [Bodistv kavmine Şeytan olacaklar] (Uigurica IV: 32/257).

Ol yme *yekler* yañluğ-lar-nıñ etin yyü [O Şeytanlar insanların etini yer.] (Uigurica IV: 14/5).

Şeytan yerine DLT'de *yek* (I-267), Kutadgu Bilig'de *yek* (3523, 3590, 3592...) geçer.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait ilk Kur'an tercümesinde Arapça İblis ve Şeytan geçmez. Bu dönem bir geçiş dönemidir. Türklerin İslâmiyet'i kabulü henüz birkaç asır olmuştur ve eski kültürün izleri tamamen kaybolmamıştır. Bu nedenle o kültürden kalan *yek* sözcüğünün kullanımı söz konusudur. Mesela Kutadgu Bilig'de “Allah” karşılığı “Bayat, Tanrı, İdi” sözcüklerinin kullanılması da bu tezimizi desteklemektedir. Çünkü daha sonraki yüzyıllarda “Bayat ve İdi” sözcükleri de “yek” gibi kullanımdan düşmüşlerdir:

Armasun sizlerni İdidin *yek*. [“Şeytan sizi Allah'la aldatmasın”; Fatır Suresi 5. ayet

Tegürdi mañga *yek* emgek birle kın birle [“Şeytan bana bir bitkinlik ve eziyet verdi.”; Sâd Suresi 41. ayet] (Ata, 2004: 771).

Kıpçakçada da *yek* (CC, 117,4) geçer. Bunun yanında Kıpçak dilli bir fıkıh kitabı olan İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de *Şeytan* (Toparlı 1992: 597) ve *iblis* (Toparlı 1992: 535) geçerken *yek* geçmez. Bu durum kitapların yazıldığı sahayla ilgilidir.

Harezmi Türkçesi eserlerinden Kısasü'l-Enbiyâ'da *İblis* geçmezken hep *Şeytan* sözcüğü tercih edilmiştir:

Su'al: *Şeytân* mancınık kılmakını kayda bildi? Cevab: *Şeytân* mancınıkını tamuğda körmüş erdi...(Ata 1997: 57).

Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren günümüze kadar bu sözcüğe rastlanmaz. Anadolu'da Karahanlı Türkçesinde çok sık kullanılan *yek* sözcüğü yerini *iblis* ve daha çok *Şeytana* bırakmıştır. Bu dönemde *iblis* sözcüğüne ilk kez Âşık Paşa'nın Garîbnâme adlı eserinde rastlanır:

Nitekim *İblis* ile Âdem-durur

Bu söze t̄anuḡ bular muḡkem-durur

İblise Âdem bahâne oldıdı

Âdeme *İblis* ḡavâle geldidi

İblis eytdi senlödür bu cümle iş

Senden alur ḡamu °âlem perveriş (Yavuz 2000: 195).

Kur'an'da da belirtildiği üzere *İblis* Allah'a âsi olan meleğin adıdır. *İblis*, Hz. Âdem'e bütün meleklerin secde emrini veren Allah'a karşı gelmiş, bu nedenle huzurdan kovulmuş ve Hz. Âdem'in cennetten uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Yukarıdaki beyitlerde de bu *İblis* ile Hz. Âdem arasında geçen diyaloga göndermede bulunulur.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden biri olan İlk Kur'an Tercümesi adlı eserde *yek* hiç kullanılmazken *Şeytan* anlamında *İblis* bir kez geçer:

Taḡkiḡ anlar edindiler *iblis*leri dostlar Taḡrı Ta°âlâdan özge daḡı ṡanurlar ["Muhakkak ki onlar Allah'tan başka *Şeytan*ları dost edindiler."]; A'râf Suresi 30. Ayet](Küçük, 2014: 151).

Yukarıdaki tek örneğin dışında hep *Şeytan* ve onun bir adı olarak *İblis* kullanılmıştır. Bir kez de *İblis-i la°in* geçer:

Daḡı ol vaḡt ki ... *şeytân* men° oldı secdeden büyüklendi ((Küçük, 2014: 88).

...*şeytân* çıkardı anları uçmak ni°metlerinden (Küçük, 2014: 89).

Lîkin *İblis* râzî olmadı secde edicilerden olmaga Taḡrı Ta°âlâ eyitdi yâ *İblis-i la°in* niçün sen Âdem'e secde eyleyenlerle olmadıḡ (Küçük 2014: 198).

Dede Korkut metinlerinde ise *yek* ve *İblis* geçmezken, *Şeytan* iki yerde geçer:

Şeytana la°net kıldıḡ bir suçdan ötüri (Ergin 2009b: 204).

Görklü Taḡrı, sen Âdeme tac urduḡ, *Şeytana* la°net kıldıḡ (Ergin 2009b: 224).

Sonuç

Türkler İslâmîyeti kabul ettikten sonra şeytan için *yek* kullanırlar. Karahanlı sahasında da yaygın olarak kullanılan bu sözcük Anadolu sahasında hiç kullanılmamış, yerini *İblis* ve *Şeytana* bırakmıştır. Anadolu sahası yazılı metinlerinde *İblis* sözcüğüne ilk olarak 14. yy.de rastlanırken, *albız* sözcüğüne en erken 15. yy.de rastlanır.

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle şu bakış açılarının öne çıktığını söylemek mümkündür:

1. "Aslı *İblis* olan *albız* kelimesindeki deḡişim, dilbilimde *metatez* (göçüşme) olarak adlandırılır. Söyleyiş zorluklarını gidermek isteḡi, yabancı bir kelimenin yanlış duyulması veya başka sebeplerden meydana gelen *metatezde*, kelimedeki sesli ve sessizler birbirleriyle yer deḡiştirebilirler. *Metatez* örnekleri birkaç misal dışında yazı diline girememiştir.

Metatezin oluşumunu açıklayan ve her zaman geçerli fonetik kaideler bulunamamıştır.” (Tietze 2002: 105a). Nişanyan (Nişanyan 2012: 16a) ve Uysal da aynı fikri desteklerler (Uysal 2012: 4-5).

2. Sümerce *Al, Alu, Alal* ve *basti* sözcükleri bir araya gelerek çeşitli ses değişimleri sonucu bugünkü Türk dillerinde de kullanılan *Albıs, Almus, İlbis* gibi biçimlere dönüşmüştür.

3. Arapçadaki *İblis* sözcüğünün Sümerce *Al/Alu* ile *basti* sözcüklerinin birleşiminden Arapçaya geçmiş olduğu ihtimali de düşünülebilir.

4. Arapça *İblis*, Türkçe *albız*, Moğolca *albin* sözcükleri Sümercedeki *Al, Alu* sözcükleriyle ilgili olabilir.

Bize göre aynı kaynaktan gelip farklı bölgelerde benzer değişimlere uğrayan ayrı sözcükler söz konusudur. Türkçede farklı Türk topluluklarında ve yörelerde *albız, elbiz, ilbiz, yalbız, yalpız, yelpiz, yılbız, Albıs, Almus, İlbis* şeklinde kullanılan sözcüklerle *albastı* gibi kökünde *al* olan *alkarısı, alkarası* vb. şekillerde kullanılan sözcükler ve Arapçadaki *iblis* kelimesinin Sümercede kötü ruhları ifade etmek için kullanılan *Al* ve *Alu* sözcüklerinden olma ihtimali güçlüdür. Sümercedeki *al* ve *alu* sözcükleri Arapçadaki *iblis* ve Türkçede çok farklı şekillerde telaffuz edilen *yılbız/albız/yalbız/yelpiz/ilbiz* (<*albastı*) sözcüklerinin kökeni olmalıdır. Arapçadaki *iblis* kelimesi Sümerceden Türkçeye geçmiş olan *ilbis* ya da *albis* kelimelerinin metatezle oluşmuş varyantları olmalıdır.

Kısaltmalar:

Ar. : Arapça

CC: Codex Cumanicus

DLT: Dîvânu Lugatî't-Türk

DS: Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

EYun. : Eski Yunanca

KAYNAKÇA

ARAZ, Rıfat: (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını No: 108.

ARGUNŞAH, Mustafa-Galip Öner: (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Aşık Paşa: (2000). *Garipname*: (Hazırlayan: Prof. Dr. Kemal Yavuz). Ankara: TDK Yayınları.

ATA, Aysu: (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.

ATA, Aysu: (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (peygamber kıssaları). I. Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları.

ATALAY, Besim: (2006). *Divanü Lugatî't-Türk (Çeviri) I-IV*. Ankara: TDK Yayınları.

AYDIN, Erhan: (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.

AYVERDİ, İlhan: (2011). *Kubbealtı Lugatı: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*. İstanbul: Kubbealtı. (Tek cilt olarak Milliyet gazetesi tarafından basılan eser.)

- BEYDİLİ, Celal: (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* (Çeviren: Eren Ercan). Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- CAFEROĞLU, Ahmet: (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard: (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- ÇORUHLU, Yaşar: (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ERASLAN, Kemal: (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem: (2009a). *Dede Korkut Kitabı-1, Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem: (2009b). *Dede Korkut Kitabı-2, İndeks-Gramer*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERTEKİNOĞLU, Servet: (2017). *Ahlat Ağzı Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKYAY, Orhan Şaik: (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- GRONBECH, K: (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*: (Çeviren: Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜRSOY-Naskali, Emine-Muvaffak Duranlı: (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir: (1998). *Makaleler Ve İncelemeler*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, Mustafa S: (2006). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- KALAFAT, Yaşar: (1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- KAYA, Ceval: (1994). *Uygurca Altun Yaruk* (Giriş, Metin ve Dizin). Ankara: TDK Yayınları.
- KÜÇÜK, Murat: (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- LANE, Edward William: (1968). *An Arabic-English Lexicon I-VIII*. Beirut-Lebanon.
- MÜLLER, F.W.K: (1945). *Uigurica IV*: (Türkçesi: Çastani Bey Hikâyesi, S. Himran, İstanbul).
- ÖGEL, Bahaeddin: (1993). *Türk Mitolojisi*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZBAY, Betül: (2014). *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin: (2016). *Dede Korkut - Dresden Nüshası - Metin, Dizin*. II. Cilt. Ankara: TDK Yayınları.
- POTAPOV, L.P: (2012). *Altay Şamanizmi*: (Çeviren: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.

RUBEN, Walter: (2000). *Eski Metinlere Göre Budizm: (Hazırlayan: Lütfü Bozkurt)*. İstanbul: Okyanus Yayınları.

TEKİN, Şinasi: (2015). *İştikakçının Köşesi Türk Dillerinde Sözcüklerin Ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TEKİN, Talat: (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

TİETZE, Andreas: (2002). *Tarihi Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. Cilt I A-E*. İstanbul: Simurg Yayınları.

TİETZE, Andreas: (2009). *Tarihi Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. Cilt II F-J*. Wien.

TOPARLI, Recep: (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*. Ankara: TDK Yayınları.

UYSAL, İdris Nebi: (2012). Karaman'da Bir Yer Adı: Elbis. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Cilt: 48. s. 1-8*. Erzurum.

ÜST, Sibel: (2012). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap).

VARLI, M: (2008). *Bidat, Hurâfe Ve Bâtil İnançlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.

VASİLİEV, Yuriy: (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

YUDAHİN, K. K: (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (Türkçeye Çeviren: Abdullah Aymaz). Ankara: TDK Yayınları.

TAM YAĞLI KATI YOĞURT ÜRETİMİNDE SÜT YAĞ ORANININ İSTATİSTİKSEL KALİTE KONTROL GRAFİKLERİ İLE İNCELENMESİ

EXAMINE MILK FAT RATIO IN WHOLE FAT SOLID YOGHURT PRODUCTION WITH STATISTICAL QUALITY CONTROL CHARTS

СТАТИСТИКА КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА ЖИРНОСТИ В ПРОИЗВОДСТВЕ ГУСТОГО ЙОГУРТА

Sami ÖZCAN* - Zafer AYKANAT**

ÖZ

Özellikle 90'lı yıllardan itibaren tüm sektörlerde açık bir şekilde artan rakip sayısı ve buna bağlı olarak artan rekabet sebebiyle işletmeler müşteri beklentilerini karşılama konusunda çok daha titiz davranmaya başlamışlardır. Artan rekabetle birlikte müşterilerin daha bilinçli ürün terihinde bulunmaları ile birlikte de kalite kavramı çok daha önemli bir noktaya ulaşmıştır. Bu durum diğer tüm sektörlerde olduğu gibi gıda sektöründe de dikkat edilmesi gereken bir durum haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı günümüzde artan önemi nedeniyle kalitenin istatistiksel tekniklerle ölçülmesinin ortaya koyduğu yararları belirtmek ve yorumlarının işletme açısından nasıl yapılacağı konusunda bilgilendirme sağlamaktır. Uygulama da gıda sektörü ve süt ürünleri seçilmesinin amacı ise istatistiksel kalite kontrol teknikleri ile bu sektör de daha önce çalışmaların yapılmamış olmasıdır. Uygulama verileri Malatya ilinde faaliyet gösteren bir süt işleme tesisinden alınmış olup SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Grafiklerde belirlenen limitleri aşan durumlar olmasa bile dalgalanmaların sebeplerine ilişkin öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kalite Kavramı, Kalite Kontrol, Kontrol Grafiği, İstatistiksel Kalite Kontrol, Gıda Kalitesi, Süt Ürünleri Yoğurt Üretimi

ABSTRACT

Businesses have begun to compensate customers' expectations more rigorously due to explicitly increasing numbers of competitors and competition in all sectors particularly since 1990s. Along with increasing competition customers make more conscious choices and the concept of quality has reached to a more important place. The quality of service has also taken its importance place in food sector and other sectors as well. The purpose of this study is to put forward benefits of the statistical measurement of quality and to provide information about interpretation of statistical quality control for businesses. As far as is known, statistical quality control has not been used for food sector in the existing literature, therefore, the corresponding sector has been selected as the application field of the present study. The data of this study were obtained from a milk process plant operating in Malatya city and analyzed using SPSS 22.0 statistical package program. Though none of the cases has exceed the limits on control charts, several recommendations have been mad efor the reasons of fluctuations.

* Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, samiozcan@ardahan.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, zaferaykanat@ardahan.edu.tr

Key Words: The Concept of Quality, Quality Control, Control Chart, Statistical Quality Control, Food Quality, Dairy Products, Yogurt Production

АННОТАЦИЯ

Рост конкуренции после 90-ых годов привело к строгому соблюдению требований покупателей со стороны производителей. В связи с этим, понятие по улучшению качества, заняло значительное место в процессе производства продукта. Такое положение, наряду с другим сектором, соблюдается и в пищевой промышленности. В статье рассматривается важность проведения статистики по контролю качества молочного продукта. В нём указывается, что такое научное исследование ещё не было проведено. Исследования были проведены на базе одного из малочных комбинатов г. Малатия. Анализы были проведены по пакетной программе SPSS 22.0. По итогам данных были составлены соответствующие графики.

Ключевые слова: концепция качества, контроль качества, графики контроля, статистика контроля, качество пищевого продукта, молочные продукты, производство йогурта.

GİRİŞ

Rekabet ve rekabet koşullarının giderek arttığı günümüzde, piyasada var olabilmek ve devamlılık için kalite olgusu işletmeler için göz ardı edilmemesi gereken bir unsur haline gelmiştir. Tüketicilerin kalite konusunda bilinçlenmesi, işletmelerin daha verimli çalışması, işletmelerin üretim maliyetlerini azaltma çabası ve isteği gibi birçok neden kalitenin en büyük rekabet avantajlarından birisi olmasında önemli yer tutmaktadır. Tüm bu nedenler işletmeleri geçmişteki “yaptığını sat” anlayışından bugünkü “satabileceğini yap” anlayışına yöneltmiştir.

Bu derece önem kazanan kalite kavramı, sürekli kontrol altında tutulması gereken ve ani durumlarda müdahale edilmesi gereken bir unsur haline gelmiştir. Yaklaşık 100 yıllık bir geçmişten gelen kalite kontrol tekniklerinden en bilimsel olan yöntem şüphesiz istatistiksel kalite kontrol yöntemleridir. Tamamen eldeki sayısal veriler ışığında yapılan tahminler ve alınan kararlar işletmelerin geleceğini aydınlatmada önemli bir araç olma özelliğindedir.

Tüm sektörlerde olduğu gibi gıda sektörü de incelendiğinde kalitenin oldukça önemli olduğunu görmek mümkündür. Daha önceleri rekabetin az olduğu dönemlerde müşteriler sınırlı tercihler olduğundan seçim yaparken çok kapsamlı değerlendirmelerde bulunmamaktaydı. Ancak günümüz tüketicileri sadece tat, koku, renk gibi özelliklere değil gıda ürünleri içerisindeki bileşenlere ait değerlere de titizlikle yaklaşmaktadırlar. Bu durum en temel gıda maddelerinden biri olan süt ve süt ürünleri içinde geçerli bir durumdur. Artık tüketiciler süt ve süt ürünlerinin tat, koku, renk vb. standart özelliklerinden ziyade bu ürünlerin içerdiği asit, baz, yağ, vitamin gibi maddelerin oranları ile ilgilenmektedirler.

Son derece önemli bir kavram olan kalitenin kontrol altında tutulması için birçok farklı teknik bulunmaktadır. Literatüre bakıldığında bu tekniklerin herbirinin birbirinden farklı birçok sektörde uygulandığını görmek mümkündür. Jalote vd. (2002) Yaptıkları çalışmada optimum kontrol limitlerinin belirlenebildiği yazılım süreçleri üzerine kalite kontrol grafikleri geliştirmişlerdir. Optimum kontrol limitlerinin üretim işletmelerinde kullanılan

süreçlerden daha güçlü muayene sürecine sahip olabileceğini öne sürmüşlerdir. Benneyan vd. (2003) istatistiksel kalite kontrol grafiklerini sağlık alanında gelişmeler sağlamak amacıyla kullanılabilmesini ortaya koymuşlardır. Bu amaçla bir hastanenin cerrahi kısmındaki enfeksiyon sayıları ve enfeksiyonlu atık sayısı göz önüne alınmış ve bunların kontrol altında olup olmadıkları araştırılmıştır. Saraç ve Özdemir (2003) yaptıkları çalışmada temel olarak İstatistiksel kalite kontrol teknikleri yardımıyla kalite karakteristiği olarak seçilen mermer fayans hatlarında üretilen fayans boyutlarını incelemiştir. Isparta'da kurulu bulunan bir mermer işleme tesisindeki fayans hattında üretilen mermer fayanslar için ölçüm çalışmaları yaparak veri toplamışlardır. Bu üretim çalışmasında, üretim sürecinin kontrol altında olup olmadığının yorumlanması amacıyla sistematik olarak toplanan bu veriler için karakteristik istatistiksel parametreler belirlenerek kontrol grafikleri oluşturmuşlar ve kontrol grafikleri yardımıyla müşteri memnuniyetinin sağlanıp sağlanmadığını yorumlamışlardır. Vapur vd. (2005) tarafından yapılan çalışmada Eti Gümüş A.Ş. kimyasal çözündürme tesisinden düzenli olarak alınan örneklerin tenor ve Ag kazanma verim değerleri uygulanan sürecin yeterliliğini belirlemek amacıyla incelenmiştir. Her bir parametre için X - R kontrol grafikleri hareketli değişim aralığı yöntemi ile çizilmiştir. Böylece alt ve üst limit değerlerindeki sapmalar belirlenmiştir. Ayrıca spesifikasyon limit değerlerine göre süreç yeterlilik indisleri (C_n ve C_{pk}) belirlenmiştir. Özellikle limonilmangan yapıları cevherin kullanılması tesis verimliliğinde büyük değişimlere neden olmaktadır. Ham cevher miktarları ve tenor değerlerinin uygun harmanlama yöntemleriyle sapmaların önlemek için ayarlanması gerektiği tespit edilmiştir. Ertuğrul ve Karakaşoğlu (2006) tarafından yapılan çalışmanın amacı örneklem büyüklüğünün değişken olması durumunda özellikler için kalite kontrol şemalarından p kontrol şemasının oluşturulmasında izlenebilecek üç yaklaşımı ele alarak, bir tekstil işletmesinde örneklem uygulama ile göstermektir. İlk yaklaşımda her örneklem için ayrı kontrol limitleri oluşturulurken, ikinci yaklaşımda ortalama örneklem büyüklüğü kullanılmaktadır ve üçüncü yaklaşım standartlaştırılmış kontrol şemalarının kullanılmasına dayanmaktadır. Tekstil işletmesi bu yolla, üretim süreçlerinin kontrol altında olup olmadığını görerek, hangi düzeltici tedbirleri alması gerektiği konusunda fikir sahibi olmuştur. 2008 yılında Çolak ve Akdeniz tarafından yapılan çalışmada sürekli üretim esasına dayalı ADVANSA suni elyaf fabrikasından alınan verilere istatistiksel süreç kontrolü uygulanmıştır. Bu fabrikada üretilen elyafın, sarılık değerini belirten b-rengi kalite karakteristiği incelenmiştir. Alınan örneklem sonucunda oluşturulan X ve R grafikleri ile limit dışı örneklem görülmüş ve çözümleri için önerilerde bulunulmuştur. Patır (2009) tarafından yapılan çalışmada istatistiksel süreç kontrol teknikleri ele alarak değerlendirilmiş ve Malatya'da iplik üretimi yapan bir tekstil işletmesinin Bobin Sarım Kontrolü için altmış örneklem alınarak X ve S kontrol grafikleriyle süreç kontrolü ve örneklem noktalarının dağılımında tesadüflük olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonunda; kontrol grafikleri yardımıyla sürecin kontrol altında olduğunu ve örneklem noktalarının dağılımının tesadüflük testinde, örneklem noktalarının dizi sayısının alt ve üst sınırlar arasında kaldığı belirlenmiştir. Bu nedenle süreçte sistematik bir hata olmadığı ve örneklem noktalarının tesadüflük göstermediği ve sürecin kontrol altında olduğu görülmüştür.

Kalite kontrol ile ilgili özellikle 2010 yılından itibaren yapılan çalışmaların arttığı görülmektedir. Zeyveli (2010) tarafından ortaya konan çalışmada endüstride kalıpcılıkta çok kullanılan, ısı kararlılığı ve tokluğu yüksek AISI H13 sıcak iş takım çeliğinin işlenmesinde, kesme hızı ve ilerleme hızının yüzey pürüzlülüğüne etkisi deneysel olarak araştırılmıştır. Altı farklı kesme hızı (70, 100, 130, 160, 190, 200 m/dak.) ile üç farklı ilerleme hızı değerinde (0,05, 0,1, 0,15 mm/dev) ve sabit bir kesme derinliğinde (1mm)

deneyler yapılmıştır. Deneyler tornamla yöntemiyle kaplanmış sementit karbür kesici takımlar kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlardan ilerleme hızının artması ile yüzey pürüzlülüğünün arttığı görülmüştür. Kesme hızının artması ise yüzey pürüzlülüğünde yine artışa neden olmuştur. Kesme hızına bağlı olan artış ilerleme hızına oranla daha düşük olmuştur. İşleme parametrelerine ve yüzey pürüzlülüğü değerlerine İstatistiksel Süreç Kontrol (İSK) metotları uygulanmış ve analizleri yapılmıştır. İSK metoduna göre seçilen ilerleme hızı değerlerinde elde edilen yüzey pürüzlülüğü için işlem kontrol dışındadır. Seçilen kesme hızlarına bağlı olarak elde edilen yüzey pürüzlülüğünün ise dengeli ve sürecin kontrol altında olduğu görülmüştür. Duran ve Çetindere (2012) tarafından yapılan araştırmada konfeksiyon sanayinde faaliyet gösteren bir işletmede üretilen elbise modeline ait hata analizleri ve bu hataların çözümlenmesi istatistiksel süreç kontrol teknikleri vasıtasıyla yapılmıştır. İstatistiksel Süreç Kontrol (İSK) tekniklerinden; kontrol çizelgeleri, pareto analizi, kontrol grafikleri, sebep-sonuç diyagramı ve gruplandırma tekniği kullanılmıştır. Yapılan çalışma 6 aylık bir süreci kapsamaktadır. Üretimde gerçekleşen hatalar kontrol çizelgesinde oluşturularak bu hataların çözüme yönelik öncelik sıralaması pareto analiziyle gösterilmiştir. Kontrol grafiklerinden uygulamamızda kullanabileceğimiz p kontrol grafiğiyle de üretimin kontrol altında olup olmadığı incelenmiştir. Hataların nedenlerini sorgulamak ve çözüme daha kolay ulaşabilmek için neden-sonuç diyagramı çizilerek gruplandırma tekniğiyle birlikte bu diyagram üzerinden çözüme yönelik öncelikli olarak irdelenmesi gereken hususlar ele alınmıştır. Organ ve Gürbüz (2012) yaptıkları çalışmada hizmet kalitesi olarak enfeksiyon alanlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma yapmışlardır. Yapılan bu hesaplamalarda istatistiksel kalite kontrol grafiklerinden faydalanarak kalite kontrol grafiklerinden kusur sayıları C grafikleri ve kusur yüzdeleri P grafiklerini kullanmışlardır. P ve C grafiklerini inceleyerek, enfeksiyon oranlarının kontrol altında olup olmadığını araştırmışlar, yılın en hızlı gelişen enfeksiyon aylarını tespit etmişler ve aylar bazında risk faktörlerini tespit edip bu faktörlere göre enfeksiyon etkenlerini belirlemişlerdir. Şahin (2013) tarafından yapılan çalışmada üretim süreçlerinde değişkenliğin sebepleri araştırılmış. Değişkenliğe neden olan faktörlerin belirlenmesinde kontrol grafikleri kullanılmıştır. Kontrol grafiklerinin kullanımını göstermek üzere Güntaş AŞ adlı bir tekstil işletmesinde uygulama yapılmıştır. Kontrol grafikleri incelendiğinde birinci gün alınan örneklerde sürecin spesifikasyonları karşılamadığı görülmüştür. İkinci gün ve üçüncü güne ait örneklerde yine spesifikasyon limitleri dışında birimlere rastlanılmıştır. Gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra dördüncü günde alınan örneklerde sürecin spesifikasyonları karşıladığı görülmüştür. Maraş vd. (2014) tarafından ortaya konan çalışmada Düz dişlilerdeki hataların sebep olduğu titreşimlerdeki değişimlerin incelenerek, farklı tipteki diş kusurlarının varlığının ve kusurun tipinin istatistiksel süreç kontrol metotları ile analiz edilerek tespiti amaçlanmıştır. Bu amaçla kapalı devre güç iletim sistemine sahip bir dişli test düzeneği kurulmuş, sağlam dişliler takılarak belirli bir yüklemeye ve devir sayısında sistem çalıştırılmış ve rulmanlı yataklar üzerinden sensörler vasıtasıyla alınan düşey ve eksenel yönlerdeki titreşim genlikleri dijital analog çevirici ile bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Elde edilen veriler İstatistiksel Süreç Kontrol Grafiklerinden süreç ortalamasındaki farklılıkları ölçen X, değişkenlikteki farklılıkları ölçen R ve süreç standart sapmasını ölçen S grafiklerinde işaretlenmiştir. Sağlam dişlilerden elde edilen verilerle alt ve üst kontrol limitleri belirlenmiş ve deney verilerinin süreç içerisinde rasgele davranış gösterip göstermediği, kontrol sınırları arasında olup olmadıkları gözlemlenmiştir. Dişliler, uygulanan burulma momentiyle hataya zorlamalı bir şekilde çalıştırılmaları sebebiyle süreç içerisinde aşınmaya maruz kalmış ve neticesinde titreşim genliklerinde artış gözlemlenmiştir. Kontrol grafiklerinde süreç izlenerek bu durum tespit edilmiş ve

böylelikle sağlam dışının ne zaman aşındığının tespiti gerçek zamanlı deneysel çalışma ile grafiksel olarak gösterilebilmiştir. Ala ve İkiz (2015) yaptıkları çalışma da bir dokuma işletmesinde, üç hafta boyunca dokuma sonrası ışıklı panoda yapılan ham kumaş kontrolü sonucu görülen kumaş hatalarını istatistiksel yöntemler kullanarak incelemişlerdir. Kalite kontrol sonucu görülen hataları sınıflandırarak kalite kontrol kartlarına kaydetmişler ve kumaş kontrolü sonucunda görülen hata sayılarının istatistiksel değerlendirilmesinde istatistiksel süreç kontrol yöntemlerinden pareto analizi ve \bar{x} kontrol grafiklerini kullanmışlardır. Literatüre bakıldığında istatistiksel kalite kontrol yöntemleri kullanılarak yapılan uygulamalara ait daha birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Birçok farklı sektörde uygulama alanı bulan istatistiksel kalite kontrol tekniklerine gıda sektöründe oldukça az sayıda çalışmada yer verilmiştir. Kaya (2005) yaptığı çalışmada hem nicel hemde nitel analizlere uygulanan istatistiksel bir analiz sürecinin aynı türden verilere uygulanabilirliği göstermeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda bir meşrubat işletmesinde üretilen 1,5 lt'lik gazozlara ait renk, koku, tat gibi nitel özelliklerini ve ağırlık, hacim vb. nicel özelliklerini ayrı ayrı incelemiştir. Pekmezci (2009) tarafından yapılan çalışmanın amacı istatistiksel kalite kontrol tekniklerinden kontrol grafiklerini tanıtmak ve Muğla ilinde bulunan zeytinyağı fabrikası üzerine uygulamasını yapmaktır. Bu amaca yönelik olarak kalite kontrol grafiklerinin temelini oluşturan Shewhart kontrol grafikleri kullanılmıştır. Zeytinyağı işletmesinde üretilen zeytinyağında kalite göstergesi olarak kabul edilen asit başına fire oranındaki (ABFO) değişim incelenmiş ve kontrol altında olup olmadığı Shewhart türü X – s kontrol grafiği ile araştırılmıştır. Sonuç olarak limitlerin dışında olduğu görülen gözlem değerleri için çözümler bulunması gerektiği belirtilmiştir.

Literatürde yapılan çalışmalar göz önüne alındığında istatistiksel kalite kontrol yöntemlerinin başta tekstil sektörü olmak üzere birçok sektörde uygulandığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde gıda sektöründe yapılan çalışmaların ise yok denecek kadar az olduğu hatta süt ve süt ürünleri alanında hiçbir çalışmanın yapılmadığı da ifade edilebilmektedir.

Yapılan bu çalışmanın en genel amacı; istatistiksel kalite kontrol tekniklerinin daha önce uygulanmadığı bir alan olan süt üretim işletmesinde katı yoğurt imalatında uygulanmasıdır. Uygulama bölümünde Malatya ilinde bulunan bir süt işleme fabrikasına ait üretim tesislerinin katı yoğurt üretim bölümünde 30.01.2017 – 24.03.2017 arası 2 aylık dönemi kapsayan aralıkta incelemelerde bulunulmuştur. Öncelikle yoğurt yapımının süreçleri gözlemlenmiş ve daha sonrada kalite kontrol çalışmaları incelenmiştir. Üretimi tamamlanmış ürünler içerisinden numuneler alınmış ve süt yağ oranları ölçülerek kayıt altına alınmıştır. Daha sonra bu kayıtlar analiz edilerek bu işletmede üretilen tam yağlı katı yoğurtların süt yağ oranına ilişkin kalite hedeflerine ulaşıp ulaşılmadığı incelenmiştir.

1. Kalite ve Kalite Kontrol

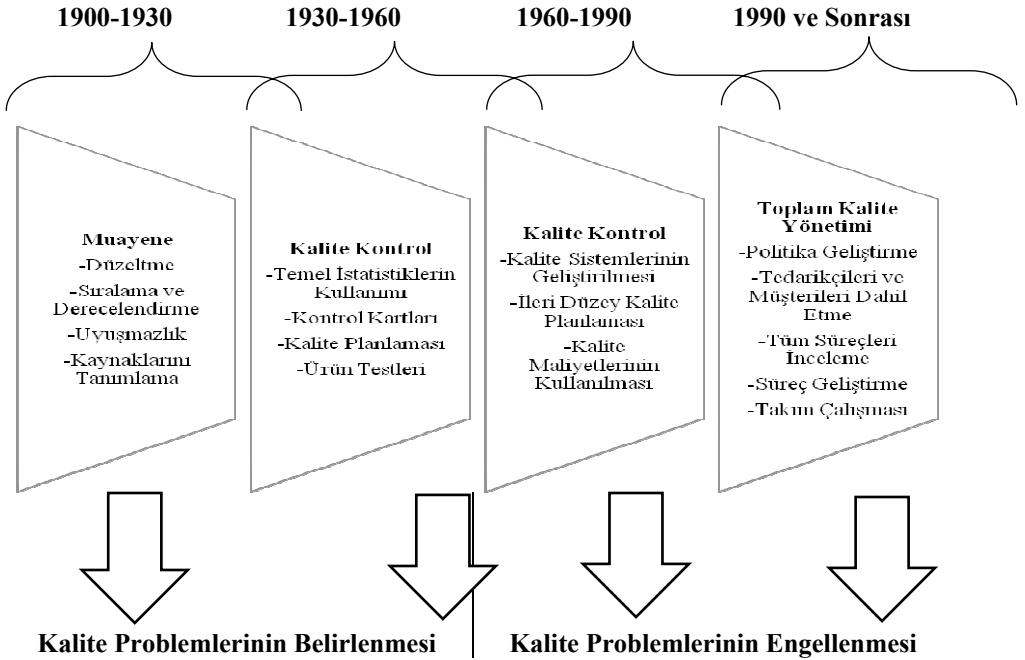
Birçok insan kalite kavramını açık bir şekilde tanımlamaya çalışsa bile aslında henüz herkes tarafından genel kabul görmüş bir kalite tanımı bulunmamaktadır. Bunun en önemli sebebi kaliteli ürün veya hizmetin ne olduğunun ifade edilmesindeki zorluklardır. Bu sebeple uzmanlar henüz ortak bir kalite tanımında birleşememişlerdir. Kalite kavramının tanımını işletme açısından ve müşteri açısından ayrı ayrı incelemek kavramı tanımlamakta fayda sağlayabilmektedir. İşletme açısından kalite bir ürün için daha önce belirlenen spesifikasyonlara uygunluk derecesi ve arzu edilen ürün içerikleri ile ortaya çıkan ürün içerikleri arasındaki uyum olarak görülmektedir. Müşteri açısından ise kalite kullanıma uygunluk ve müşteri tatminini sağlama kapasitesine sahiplik olarak ifade edilebilmektedir. Bu iki farklı açıdan değerlendirildiğinde günümüzde kalite müşteri ihtiyaçlarını ve

beklentilerini sürekli olarak karşılama ve hatta bu ihtiyaç ve beklentileri aşma olarak tanımlanabilmektedir (Vonderembse ve White, 1996: 79).

Ürün kalitesi kavramı açık ve herkes için hazır olan bir kavram olmasa bile ürün kalitesi birçok kesim tarafından “müşteri kullanımına uygunluk” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım müşteri kullanımına uygun olan bir ürünün müşteriyi tatmin etme özelliklerine sahip olması ve hataların, bozuklukların olmaması özelliklerini kapsayabildiği için oldukça kapsamlı bir tanım olarak kabul edilebilmektedir. Aslında kalite özellikleri müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayan ürün özellikleri olduğundan müşteri ihtiyaçlarının karşılanması oranında müşteri tatmininde sağlayan temel bir kavramdır. Müşteri ihtiyaçları ise gıda sektöründe olduğu gibi sadece tat, koku, renk vb. duyuşsal olan ürün özellikleri ile ilgili değil aynı zamanda ürün özellikleri ile fiyat ve ambalajlama gibi özelliklerle de ilgilidir. Yukarıda yer alan tanımın içerdiği hataların, bozuklukların olmaması kısmı ise tüketicilerin ürünü kullanmada kendilerini güvende hissetmelerini, sağlık riski olmadan ürünü kullanabileceklerini gösteren etiketlemelerin olduğunu ifade etmektedir (Paiva, 2013: 191).

Yukarıda belirtilen açıklamalarda da yer aldığı gibi kalite kavramı ile ilgili standart bir tanım henüz yapılamamıştır. Kalitenin kişiden kişiye değiştiği gözönünde bulundurulduğunda genel bir kalite tanımı yapmanın oldukça zor olduğunu vurgulamak mümkündür. Bu sebeple kalite beklentisi ve kaliteye bakış açısı kalitenin tanımlanmasında rol oynayan en önemli faktördür.

Oldukça eski bir kavram olan kalitenin gelişme süreci incelendiğinde 1900’lü yılların başından itibaren karşımıza çıkan bir kavram olduğu görülmektedir. Yaşanan tüm gelişmeler ile birlikte zaman içerisinde farklı değerlendirmeler yaşansa da değişmeyen tek unsur kalitenin artan önemi olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 1: Kalite Kavramının Tarihsel Gelişimi

Kaynak: Dale, 2003:22 ve Şimşek, 2007: 380

Günümüz kalite anlayışı, son 100 yıl içerisinde yaşanan büyük değişimler sonucu ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarına kadar kalite kontrol işlemi bir veya birkaç işçi tarafından gerçekleştirilen bir işlem iken 20. Yüzyıldan itibaren yaşanan teknolojik ilerlemelerin sonucu olarak kalite kontrol işlemini yapan işçileri kontrol eden başka sorumlu kişiler görevlendirilmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda muayene aşamasından kalite kontrol aşamasına geçilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında büyük miktarlarda ve düzenli kalitelere malzeme kullanımına olan ihtiyacın artmasıyla birlikte kalite kontrol işlemi üretim bölümünden bağımsız bir birimin sorumluluğuna verilmiştir. Böylece kalite anlayışında istatistiksel kalite kontrol aşamasına ulaşılmıştır. İlerleyen yıllarda üretim süreçlerinin daha da karmaşık hale gelmesi ve kalite sorumluluğunun artması sebebiyle kalite kontrol işleminin üretimin başından sonuna kadar devam eden bir işlem haline geldiği toplam kalite yönetimi anlayışı benimsenmeye başlamıştır (Tekin, 2002: 9).

Kalitenin artan öneminin doğal bir sonucu olarak kontrol kavramı da hızla üzerinde durulmaya başlayan bir kavram haline gelmiştir. Kalite anlayışının herbir tüketiciye göre değişken olması sebebiyle işletmeler kalitenin sürekli olarak kontrol altında tutulması gerektiğinin farkına varmışlar ve kalite kontrol işlemlerine başvurmaya başlamışlardır.

Kalite Kontrol kısaca, bir işletmenin daha önce belirlenen kalite hedeflerine ulaşması, kalite isteklerinin sağlanması için kullanılan uygulama yöntemleri ve faaliyetlerinin tamamı olarak ifade edilebilmektedir (Şenol, 2012: 7). Kalite kontrol işleminin amaçları ve özellikleri incelenmeden önce çok sık karşılaşılan standart, spesifikasyon ve tolerans kavramlarının açıklanması kalite kontrolün daha iyi anlaşılması için fayda sağlamaktadır.

Bir ürünün kalite özellikleriyle ilgili ürün dizaynı, üretim şekli vb. işlemler için önceden belirlenmiş kuralların tamamına standart; kalite kontrol ile ilgili işlerin yapılma şeklini ifade eden talimat ve ölçütlerle belirtilen kurallara ise spesifikasyon adı verilmektedir. Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi spesifikasyon kavramı standart kavramından daha dar kapsamlı bir kavramdır. Tolerans ise bir ürünün üretimden önce kabul edilebilen sapma aralıkları olarak tanımlanmaktadır (Tekin, 2012: 89).

Kalite kontrol birçok fonksiyonu içinde barındırmaktadır. Bu fonksiyonlar temel olarak müşteri tatmininin yerine getirilmesi için ürün veya hizmetlerin tasarımını ve ürün veya hizmetlerin uyması gereken standartları kontrol etmeyi içermektedir. Aşağıda ki liste kalite kontrol fonksiyonlarını daha detaylı bir biçimde sunmaktadır (Levin vd., 1972: 449).

- Müşteri spesifikasyonlarını karşılama
- Üretim için materyalleri yerleştirme ve değiştirebilirliği sağlama
- Yasal koşulları daha rahat yerine getirebilme
- Çalışma maliyetlerini ve ürün reddetmenin sebep olduğu ek giderleri düşürme
- Üretimdeki değişiklikleri gözlemleyebilme
- Çalışanlardan veya makinelerden kaynaklı hatalarda ortak sorumluluklar sağlama
- Atık veya bozuk ürünleri ortaya çıkarmak için üretilen ürünler üzerinde denetim sağlama

Kalite kontrol işlemi işletmeler açısından oldukça önemli bir kavramdır. Kalite kontrolün amacı tüketici ihtiyaçlarını ve beklentilerini en az maliyetle ve en yüksek faydayla karşılayabilen ürünlerin üretilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Kalite kontrolün bu genel amacına ulaşmak için bazı alt amaçlarında belirlenmesi ve yerine getirilmesi

gerekmektedir. Bu alt amaçları genel olarak işçilerin makineler konusunda eğitilmesi, üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve girdi kayıplarının en aza indirilmesi, rakiplerin gözlemlenmesi ve müşteri beklentilerinin sürekli incelenmesi olarak gruplandırmak mümkündür (Demir ve Gümüšoğlu, 2009: 584).

Etkili bir kontrol aşağıdaki aşamaların gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir (Stevenson, 1996: 421):

- i. Tanımlama
- ii. Ölçme
- iii. Standartlar ile karşılaştırma
- iv. Değerlendirme
- v. Gerekli olan durumda doğru tedbirler alma
- vi. Alınan tedbirlerin değerlendirilmesi

İlk aşamada kontrol amacına uygun olan yaklaşım kullanılarak kontrol edilmesi amaçlanan ürün, hizmet vb. için detaylı bilgiler belirlenmektedir. Ardından ölçülebilir veya sayılabilir karakteristiklerin ölçülmesi aşamasına geçilmektedir. Ölçülen karakteristikler daha önceden belirlenen standartlar ile karşılaştırılmaktadır. Kontrol dışı tanımının tam olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü dördüncü aşamada ölçümler ile karşılaştırma sonucu elde edilen sonuçların rassal mı yoksa rassal olmayan sebeplerden mi kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Rassal olmayan durumlardan meydana gelen değişiklikler sürecin kontrol dışında olduğunu ifade etmektedir. Değerlendirme sonucunda böyle bir durumun ortaya çıkması halinde sürecin kontrol altına alınması için gerekli tedbirlerin alınması sağlanmaktadır. Son aşamada ise belirli aralıklarla kontroller yapılmakta ve alınan önlemler ile süreç gözlem altında tutulmaktadır.

Kalite kontrol eski zamanlarda bir veya birkaç kişinin sorumluluğundayken günümüzde bir işletmenin tüm fonksiyonlarının ve bu fonksiyonlarda çalışan tüm personelin ortak sorumluluğundadır. Tüm çalışanların sorumluluğunda olan kalite kontrolün özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Gümüšoğlu, 2000: 11):

- ✓ Tüketiciyi tatmin edecek özellikler belirlenmelidir.
- ✓ Belirli bir aşamada gerçekleştirilen kontrol bir sonraki aşamaya geçilmesine onay verecek şekilde sonuçlanmalıdır.
- ✓ Belirlenen kalite düzeyi ile gerçekleşen kalite düzeyi sürekli karşılaştırılmalıdır.
- ✓ İşletmenin sahip olduğu sürece uygun optimum kalite belirlenmelidir.
- ✓ Hatalı ürünlerin üretilmesine engel olunması için süreç basitleştirilmeli, sürekli kontrol edilmeli ve kontrol yöntemleri sürekli geliştirilmelidir.
- ✓ Gerekli kalite politikası tüm çalışanlara indirgenmeli ve çalışanların eğitilmesi sağlanmalıdır.

Girdilerin nihai ürünlere dönüştürülmesi sürecinde uygun kalitenin yakalanması sorumluluğunun tüm işlemler ve/veya üretim süreci çalışanları üzerinde olması gerektiği daha önce belirtilmiştir. Bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için aşağıda belirtilen üç gerekliliğin elde edilmesi gerekmektedir (Muhlemann vd., 1992: 265):

- Sürecin, işlenmesi için gerekli olan materyaller ile buluşturulup buluşturulmadığının bilinmesi
- Sürecini işlenmesi için gerekli olan materyaller ile gerekli olan yerde ve zamanda buluşturulup buluşturulmadığının bilinmesi

- Süreç, işlemesi gerekli olan materyaller ile buluşturulamıyorsa doğru önlemlerin neler olduğunun bilinmesi

2. İstatistiksel Kalite Kontrol ve Kontrol Grafikleri

Kalitenin sürekli kontrol altında tutulması ve bu kontroller yardımıyla sürekli geliştirilmesi için birçok farklı yöntem kullanılabilir. Ancak kullanılan yöntemler arasında en çok uygulama alanına sahip olan yöntemler istatistiksel kalite kontrol yöntemleridir.

İstatistiksel kalite kontrol ilk olarak 1924 yılında ürün kalitesini yansıtmak için hazırlanan ilk kontrol grafiklerini planlayan W. Shewhart tarafından ortaya konmuştur. Bu grafikler üretim süreci kontrol dışına çıktığında ve önlem alınması gerektiğinde kullanılan grafiklerdir. İstatistiksel kalite kontrol II. Dünya savaşından sonra hızla yayılmaya başlamıştır (Martinich, 1997: 580).

İstatistiksel kalite kontrol ile temel amaç, bir ürün ya da hizmetin belirlenen kalite düzeyine sahip olması için üretimin bazı aşamalarında ürün ve ya hizmetin kalitesini kontrol etmek yerine üretim sürecinin tamamını kontrol etmektir. İstatistiksel süreç kontrolü ise hataların kaynağında önlenmelerini, sorunların daha da büyümeden çözümlenmesini ve birbiri ile bağlı olan üretim işlemlerinin birbirine hatalı ürün vermelerini engellemeyi amaçlamaktadır (Şenol, 2012: 36).

İstatistiksel kalite kontrol yöntemleri genel olarak üç farklı aşamada gerçekleştirilebilir (Krajewski ve Ritzman, 1996: 189):

- **Girdi Kontrolü:** Üretim sürecine girecek olan hammaddelerin muayene edilmesi, sürece girecek olan girdilerin gerekli kalitede olmasına imkan sağlarken gerekli kalitede olmayan girdilerin belirlenmesine imkan sağlar.

- **Süreç Kontrolü:** Süreç içerisinde çalışarak muayene yapmak her bir süreçten sonra gerekli olan muayenenin yapılması anlamına gelmektedir. Ancak bu tür muayene yöntemi özellikle çok yetenekli kişilerin veya pahalı teknolojilerin kullanılması gereken süreçlerde aşırı bir maliyet yükü getirebilmektedir. Ayrıca herhangi bir iş istasyonu sonunda muayene yapılmama maliyetinin kusurlu ürünün o iş istasyonundan geçmesi halinde katlanılacak maliyetten daha düşük olması gerekmektedir.

- **Çıktı Kontrolü:** Üretim sistemlerinde nihai ürün muayenesi üretimi tamamlanan ürünlerin müşterilere sevk edilmeden veya depolamaya gönderilmeden önceki zamanda gerçekleştirilmektedir. Ancak üretim sistemlerinde nihai ürünlerin muayenesi, muayene sonunda alınan yığınin hurdaya ayrılması ya da alınan yığındaki kusurlar sebebiyle yığınin bir önceki veya daha özel bir sürece gönderilmesi gibi sebeplerden dolayı maliyetli olabilmektedir. Hizmet sistemlerinde nihai muayene ise doğrudan müşterilerin rol aldığı bir muayene türüdür. Tıpkı bir berberin müşterisine hizmet verdikten sonra o müşterinin sürekli aynı berbere gitmesi gibi sonuçlanan muayene türüdür.

İstatistiksel Süreç Kontrolü kavramında yer alan istatistik bilimi üretilen bir yığın içerisinde alınan örneklerle yardımıyla yığın hakkında tahmin ve/veya kararlar verme anlamına gelmektedir. Süreç kavramı ise girdilerin nihai ürüne dönüşmesine kadar kullanılan makine, teçhizat, malzeme, insan gücü gibi ihtiyaçların tümünü ifade etmektedir. Kontrol kavramı ise süreç içerisindeki verilerin ölçülmesinde ve analiz edilmesinde kullanılan yöntemlerin uygulanması anlamına gelmektedir (Durman ve Pakdil, 2005: 2).

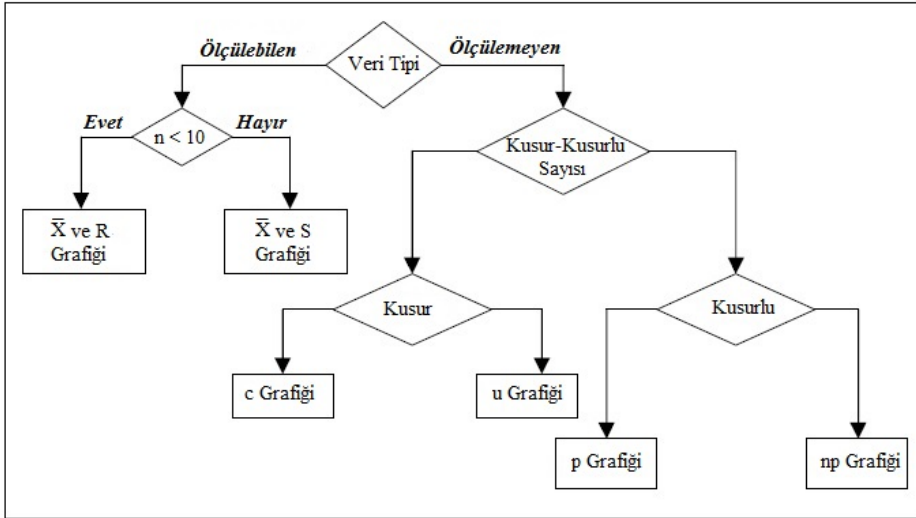
İstatistiksel süreç kontrolünde toplam 7 farklı yöntem yer almaktadır. Bu 7 yöntem kalite kontrol literatüründe “Muhteşem Yedili” olarak da adlandırılmaktadır. Muhteşem Yedili olarak isimlendirilen bu teknikler;

1. Frekans Dağılımı
2. Çetele Diyagramı
3. Histogram
4. Serpme Diyagramı
5. Neden-Sonuç Diyagramı
6. Pareto Analizi
7. Kontrol Grafikleri

Üretimden belirli ve eşit periyodlarda alınan örneklemelerden elde edilen ölçüm değerlerinin zaman içerisindeki değişimlerini göstermek amacı ile oluşturulan grafiklere “Kontrol Grafikleri” adı verilmektedir. Bununla birlikte kontrol grafikleri özel nedenleri ve süreç kaymalarını ortaya çıkarmak için süreç kontrolünde de kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Bu grafiklerin yaygın kullanılma sebepleri aşağıdaki gibidir (Montgomery, 1997: 137):

- ➔ Verimliliği geliştirilebilme özelliğine sahip olması.
- ➔ Hatalı birimlerin üretilmesini engelleyebilmesi.
- ➔ Gerekli zaman süreç düzeltilmesi yapabilmesi.
- ➔ Sürecin düzgün çalışıp çalışmadığı ve performansını geliştirme konusunda bilgi sağlaması.

Kalite kontrol grafikleri kendi içinde, uygulama alanı açısından verinin türüne göre nicel kontrol grafikleri ve nitel kontrol grafikleri olmak üzere iki gruba ayrılır (TÜİK, 2011: 9). Nicel kontrol grafikleri sayılabilen özelliklere ait kalite ölçümleri için kullanılırken nitel kontrol grafikleri ise sayılamayan özelliklere ait kalite ölçümleri için kullanılmaktadır.

Şekil 2: Kontrol Grafiklerinin Şemalandırılması

Kaynak: Ertuğrul ve Karakaşoğlu, 2006: 69

İstatistiksel süreç kontrol grafikleri ölçülebilir (nicel) ve ölçülemeyen (nitel) veri tiplerine göre iki farklı grupta ele alınabilmektedir. Ölçülebilir özellikler uzunluk, ağırlık,

hacim vb. sayısal ifadelerle belirtilebilen özellikler olurken ölçülemeyen özellikler ise sayısal ifadelerle belirtilemeyen ve kusurlu-kusursuz olarak ifade edilebilen özelliklerin tamamıdır. Kullanılacak kontrol grafiğinin türüne ilk olarak elde edilecek olan veri tipinin ölçülebilir ya da ölçülemez olmasına göre karar verilmektedir. Ölçülebilir özelliklere sahip bir veri setinin olması halinde örneklem hacmi sayısına göre şekilde ki grafiklerden biri tercih edilir. Ölçülemeyen özelliklere sahip bir veri setinde ise ilk olarak kusurlu sayısı veya kusur oranı ölçümüne karar verildikten sonra ilgili grafik türlerinden biri ile gerekli kontroller yapılmaktadır.

İstatistiksel süreç kontrol grafikleri nitel özelliklere göre de olsa nicel özelliklere göre de olsa yapı olarak birbiri ile aynıdır. Ele alınan veriler göz önünde bulundurularak sürecin kontrol altında olup olmadığını gösteren üst kontrol limiti (ÜKL), alt kontrol limiti (AKL) ve merkez çizgi (MÇ) olmak üzere üç unsurdan oluşan istatistiksel süreç kontrol grafiklerinde limitlerin ve merkez çizginin hesaplanmasına ilişkin formüller aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1: Kontrol Grafikleri Hesaplama Formülleri

Standartların Belli Olması Halinde Kontrol Grafikleri			
Grafik Türü	Merkez Çizgi	Alt Kontrol Limiti	Üst Kontrol Limiti
\bar{X} Grafiği	μ	$\mu - A\sigma$	$\mu + A\sigma$
σ Grafiği	$\bar{\sigma}$	$B_1\sigma$	$B_2\sigma$
R Grafiği		$D_1\sigma$	$D_2\sigma$
$\mu = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$		$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}{n-1}}$	
Standartların Belli Olmaması Halinde Kontrol Grafikleri			
Grafik Türü	Merkez Çizgi	Alt Kontrol Limiti	Üst Kontrol Limiti
Ortalama Grafiği	$\bar{\bar{X}}$	$\bar{\bar{X}} - A_2\bar{R}$	$\bar{\bar{X}} + A_2\bar{R}$
Değişim Aralığı Grafiği	\bar{R}	$D_3\bar{R}$	$D_4\bar{R}$
Standart Sapma Grafiği	$\bar{\sigma}$	$B_3\bar{\sigma}$	$B_4\bar{\sigma}$

Kaynak: Şahin, 2013: 62

Hem nicel hem de nitel özellikler için tüm kontrol grafiklerinin oluşturulmasında aynı temel yaklaşım uygulanmaktadır. Ancak tek değişken kontrol limitlerinin hesaplanmasıdır. Genel olarak kontrol grafiklerinin hazırlanması için uygulanan adımlar aşağıdaki gibidir (Garrett ve Silver1973: 664):

- 1) Kontrol edilecek olan özellikler ve ölçüm yöntemi belirlenir.
- 2) Çıktılar içerisinde örneklem alınır.
- 3) Alınan örneklem baz alınarak kontrol limitleri hesaplanır.
- 4) Limitlerin ekonomik olarak uygulanabilirliği kontrol edilir.
- 5) Örneklem değerleri grafik üzerinde işaretlenir ve doğrularla birbirine bağlanır.
- 6) Limitler dışına çıkan değer veya değerler var ise önlemler alınır.

İşletmeler ne kontrol altında olan bir süreci durdurmaya ne de kontrol dışı bir süreci devam ettirmeye asla istemez. İstatistiksel süreç kontrolünün amacı ister normal sebeplerle yaşanan dalgalanmalar olsun isterse süreç kontrol dışında ortaya çıkan değişiklikleri belirlemek için maliyet ve zaman etkinliği sunan yöntemler sağlamak ve üretilen ürünlerin reddedilmesinden önce kontrol dışı durumları tanımlamaktır (Martinich, 1997: 582). Ele alınan örneklemelere ait ölçümler sonucunda sürecin kontrol dışında olduğunu gösteren durumları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür. Ancak bu durumların hepsinin aynı anda gerçekleşmesini beklemek süreci olması gerekenden daha duyarlı hale getirip daha sık bir şekilde kontrol dışı sinyali vereceğinden aşağıdaki durumlardan 3 veya 4 tanesinin gerçekleşmesi halinde sürecin kontrol dışı sayılması yeterli olmaktadır (Kaylan, 2012: 186).

- Üretim sürecinden arka arkaya alınan 6 ölçüm sürekli artıyorsa veya azalıyorsa süreç kontrol dışındadır.
- Üretim sürecinden arka arkaya alınan 7 ölçüm MÇ altında veya üstünde ise süreç kontrol dışındadır.
- Üretim sürecinden arka arkaya alınan 11 ölçüm değerinden 10 tanesinin kontrol şemasının sadece bir kenarında ise süreç kontrol dışındadır.
- Üretim sürecinden arka arkaya alınan 3 ölçüm değerinden 2 tanesi kontrol şemasında 1 standart sapma dışında ise süreç kontrol dışındadır.
- Üretim sürecinden arka arkaya alınan 15 ölçüm değeri kontrol şemasında 1 standart sapma içinde ise süreç kontrol dışındadır.

Sürecin kontrol dışında olduğunu gösteren limitlerin aşılması durumu genel olarak kalitedeki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Kalite ile ilgili meydana gelen değişimler tesadüfi ve sistematik olmak üzere iki grupta meydana gelmektedir. Tesadüfi değişimler toplam değişimler içerisinde hesaplanmayacak kadar önemsiz ve karmaşıklığı oldukça az olan değişimlerdir. Sistematik değişimler ise işçiler, makineler ve materyaller arasındaki farklılıklar gibi daha önemli ve karmaşık yapıda olan değişimlerdir (Tekin, 2012: 99).

Kontrol grafikleri yorumlanırken genellikle kontrol limitlerini aşan değer veya değerler olduğunda süreç kontrol dışındadır şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak kontrol limitlerini aşan bir nokta olmadığı halde kontrol grafiği normal olmayan bir dağılım gösterdiğinde de sistematik faktörlerin varlığından şüphelenilmelidir. Sistematik faktörlerin ortaya çıkma sebeplerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Şenol, 2012: 118);

- Yanlış ayarlanmış bir ölçüm cihazı ile ölçümler yapılmış olabilir.
- Malzeme değişikliği yapılmış ve bu da hataya sebep olmuş olabilir.
- Süreç için daha önce belirlenen ortalama değerden sapmalar veya iki farklı anakütle olabilir.
- Süreçte yorulma meydana gelmiş olabilir.
- Vardiyalarda çalışan sorumlulardan kaynaklı olabilir.

3. Örneklem Seçimi ve Örneklem Hacmi

İstatistiksel süreç kontrolünde hazırlanacak olan kontrol grafikleri için iki farklı kontrol yöntemi uygulamak mümkündür. Bunlardan birincisi tüm ürünlerin tek tek kontrol edildiği %100 muayene ya da tam sayım şeklinde yapılan kontrol tekniğidir. %100 muayene tekniğinde kontrol maliyetleri fazla ve kontrolün gerçekleştiği zaman aralığı uzun olmakla beraber kontrol güvenilirliği oldukça yüksektir. İstatistiksel kalite kontrolünde üretim maliyetleri nedeniyle, üretilen ürünlerin tamamının tek tek kontrol edilmesi sadece hayati önemi olan parçaların üretiminin yapıldığı işletmelerde veya maliyeti çok yüksek olan ürünlerde olmaktadır. Bu tür ürünlerde en küçük bir hata çok büyük maddi kayıpların yanında can kayıplarına da neden olabilmektedir. Bu tür ürünlere örneklem olarak uzay mekiklerinde kullanılan elektronik parçalar gösterilebilir. Fakat kitle üretiminin yapıldığı işletmelerde genellikle % 100'lük muayene uygulanmaz (Saraç ve Özdemir, 2003: 19). Bu nedenle bir diğer kontrol yöntemi olan kabul örnekleme yöntemine başvurulabilmektedir.

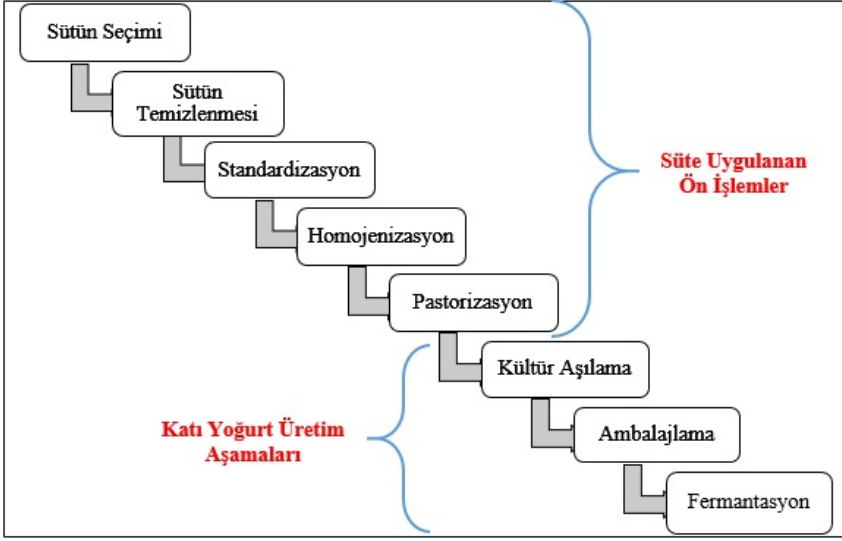
Kabul örnekleme, bir parti üründen rasgele alınan örneklemelerin incelenmesi ile o parti ürünün durumu hakkında karar verebilmek için kullanılan örnekleme yöntemidir. Genelde bu karar “kabul” ya da “ret” tir. Bu nedenle bu yöntem, “Parti Kabul Örnekleme” (Lot Acceptance Sampling) ya da “Kabul Örnekleme” (Acceptance Sampling) denir. Bazen “kararsızlık durumu” da ortaya çıkabilir. Kabul örnekleme, bir parti ürünün hiç incelenmemesi ile tamamının incelenmesi arasında bir orta yoldur (TÜİK, 2011: 16).

Örneklemenin en çok dikkat edilmesi gereken ve belirlenmesi en zor olan aşaması örneklem hacminin hesaplanmasıdır. Güvenilir sonuçlar elde edebilmek için en uygun örneklem hacmi ne olmalıdır sorusuna kesin yargılarla yanıt verilemez. Ancak yaklaşık hesaplamalarla bir sonuca varılabilir. Önemli olan seçilecek örneklemin ve hesaplanan örneklem hacminin anakütleyi temsil etme yeteneğini taşıyabilme özelliğine sahip olmasıdır.

Genellikle örneklem grubu (n) nicel özelliklerin ölçümünde 2-12 arasında, nitel özelliklerin ölçümünde ise 10-50 arasında olmalıdır. Bu durum genel olarak bu şekilde olsa bile sürecin özelliklerine veya geçmiş tecrübelerle göre değişiklik gösterebilmektedir. Gruplar içerisindeki örneklem sayısı (k) ise en az 20-25 arasında alınmalıdır. Örneklem grubunun ve gruplar içerisindeki örneklem sayısının mümkün olduğunca yüksek ve sık aralıklarla alınmış olması sürecin etkinliğini artırırken aynı zamanda sürecin belirlenen standartlarda çalışıp çalışmadığını çok daha net gösterebilmektedir (Şenol, 2012: 79).

4. Tam Yağlı Katı Yoğurt Üretimi Aşamaları

Yoğurda işlenecek olan süt ön işlemlerden geçirildikten sonra starter kültür ile aşılanır ve ambalajlara doldurulur. Ardından da fermantasyon (inkübasyon) işlemi gerçekleştirilerek üretim tamamlanır.

Şekil 3: Katı Yoğurt Üretim Aşamaları

Şekil incelendiğinde katı yoğurt üretiminin genel olarak iki ana aşamadan gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Sütün seçimi ile başlayarak pastörizasyon aşamasına kadar gerçekleştirilen süreçler tüm süt ürünlerinin üretimi için uygulanan işlemlerdir. Bu nedenle sütün seçimi ile pastörizasyon arasındaki işlemlere süte uygulanan ön işlemler adı verilmektedir. Sütün seçimi aşamasında başta işletmenin yer aldığı Göle ve çevresindeki köyler olmak üzere çeşitli yerleşimlerden alınan sütler tankerler yardımıyla işletmeye ulaştırılır. Herbir tankerden alınan numuneler hayvanların yediği yemlerin ortaya çıkaracağı hastalıkların kontrolü, hayvanların hastalanması durumunda uygulanan antibiyotiklerin olumsuz etkileri, bakteriyofaj vb. durumların incelenmesi için analizlere tabi tutulur. Seçimi yapılan sütler balans tankında toplandıktan sonra temizleme seperatörlerinden geçirilerek; içerdiği epitelyum hücreleri, lökositler, kan gibi yabancı maddelerden ve görünür kirlere arındırılır. Sütün temizlenmesi aşamasına teknik olarak klarifikasyon terimi de kullanılmaktadır. Standardizasyon aşaması yoğurdun ön işleminde en önemli paya sahip süreçlerden biridir. Tüm süt ve süt ürünlerinin standart özelliklerde olması için süte uygulanan standardizasyon oldukça önemlidir. Bu bakımdan yoğurda işlenecek olan süte uygulanan standardizasyon aşaması iki husustan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, sütün yağ oranının standardizasyonudur. Sütün yağ oranı tam yağlı süt için %3.8, yağlı süt için %3, yarım yağlı süt için %1.5 ve yağsız yoğurt için ise %1 oranında olmalıdır. Gelen sütün yağ oranı değerine göre ve yoğurdun çeşidine göre krema seperatörleri aracılığıyla gereken değerlere ulaştırılır. Bir diğer standardizasyon ise sütün yağsız kuru madde oranının standardizasyonudur. Sütün yağsız kuru madde oranının %12 olması gerekmektedir. Ancak inek sütünde yağsız kuru madde oranı %8 - %8.5 arasındadır. Bu nedenle tek etkili vakum evaporatörler ile sütün içerisindeki su buharlaştırılarak gerekli oran sağlanır. Yoğurda işlenen sütün fermantasyon esnasında kaymak tutmasını önlemek ve süt yağının tüm kitlesinde homojen dağılımını sağlamak amacıyla homojenizatörler ile 150 – 200 bar basınçta ve 60°C sıcaklık uygulanır. Yoğurt kültürünün daha iyi çalışması ve yoğurt kalitesinin en üst düzeyde olabilmesi için yoğurda işlenecek olan süte homojenizasyon aşamasından sonra 90°C de 10 dakika süresince ısı işlem uygulanır.

90°C de pastörize edilen süt daha sonra plakalı ısı değıştiriciler sayesinde 44°C' ye soğutulur ve direkt enjeksiyon yöntemi ile starter kültürü aşılır. Bu yöntemde soğutulan süt ambalajlama kısmını geçerken yani iletim borularının içerisinde ambalajlama kısmına geçerken steril tankta bulunan yoğurt kültürü tanka bağlı olan enjeksiyon aygıtı (dozör) ile borudan geçen süte %2-3 v/v kadar kültür pompalar. Böylece borularda aşılama yapılır ve balans tankta toplanır ve statik karıştıricılar ile tekrar karıştırıldıktan sonra ambalajlama makinesine gönderilir. Tankta toplanan kültür aşılı süt çeşitli boylarda ve kilolarda PVC olarak adlandırılan ambalajlara doldurularak kasalara dizilir ve paletleme tekniğı ile fermantasyon odalarına gönderilir. Fermantasyon, kültür katılmış sütün, yoğurt haline dönüşüncüye kadar belirli bir sıcaklık derecesinde belirli bir süre bekletilmesidir. Bu aşamada 2-2.5 saat paletlerin kesinlikle hareket ettirilmeden yoğurtların 41.5°C de bekletilmesi gerekmektedir. Bu süre içerisinde kültür tamamen yayılır ve mayalanma gerçekleşerek yoğurt üretimi tamamlanmış olur. Fermantasyon odasında bekletilen ve yoğurt aşamasına gelen ürünler yine paletleme tekniğı ile 5°C sıcaklığı olan depolara gönderilir ve sevkiyatı sağlanır.

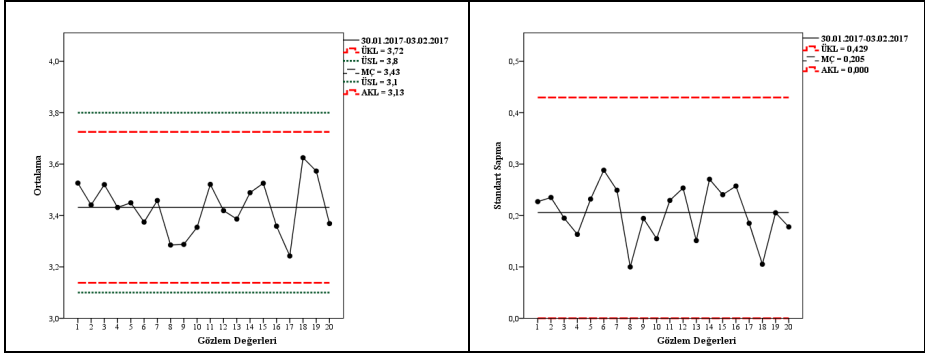
5. Uygulama

Çalışmanın uygulama kısmında Malatya ilinde faaliyet gösteren süt ve süt ürünleri işletmesinin 30.01.2017 ile 24.03.2017 tarihleri arasında üretmiş olduğu tam yağlı katı yoğurtların süt yağ oranları incelenmiştir. Verilerin alındığı işletme firma isminin kullanılmasını istemediğı için bu işletme X süt ve süt ürünleri olarak isimlendirilmiştir.

Tam yağlı katı yoğurt üretiminde kalitenin bir göstergesi olan süt yağ oranı dikkate alınmış ve kalite kontrol grafikleri bu değışken için oluşturulmuştur. Süt yağ oranı miktarı üretim sürecine giren ham sütün yoğurt aşamasında yoğurdun tam yağlı, yarım yağlı veya yağsız olmasını sağlayan bir orandır. Tam yağlı katı yoğurdun bu yönden kaliteli kabul edilebilmesi için işletme standartlarına göre bu oranın 3,1 ile 3,8 değerleri arasında olması gerekmektedir. Süt yağ oranı üretimin standardizasyon aşamasında belirlenmektedir.

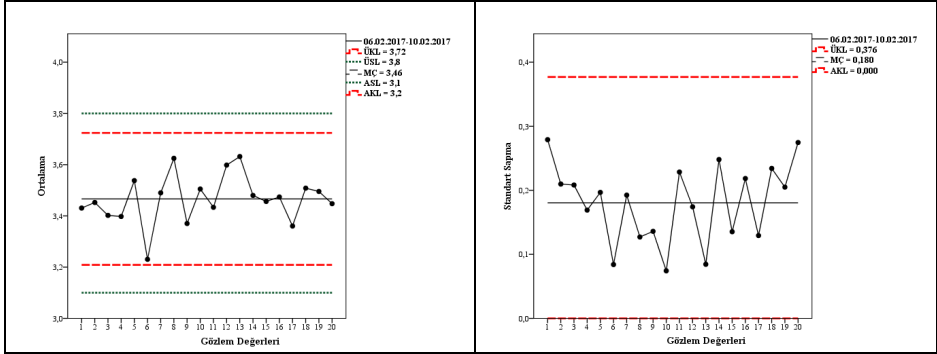
Literatürde yaygın olarak \bar{X} ve R grafikleri kullanılmaktadır. Bunun sebebi örneklem sayısının 10'dan küçük olduğu durumlarda limitlerin ve parametrelerin hesaplanma kolaylığının bulunmasıdır. Ancak örneklem sayısı 10'dan büyük olduğu durumlarda R grafiğı yerine S grafiğı tercih edilmektedir (Tekin, 2012: 107). Bu sebeple uygulama aşamasında alınan örneklem verileri için \bar{X} ve S grafikleri kullanılmıştır.

Çalışmada belirlenen 30.01.2017 ile 24.03.2017 tarihlerini kapsayan 8 haftalık dönem için hafta içi (Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma) her gün sabah 10 öğleden sonra 10 olmak üzere toplam 20'şer örneklem alınmıştır. Örneklem her gün farklı saatlerde alınmış olup her haftanın sonunda ilgili hafta alınan 100 örneklem için kontrol grafikleri oluşturulmuştur.

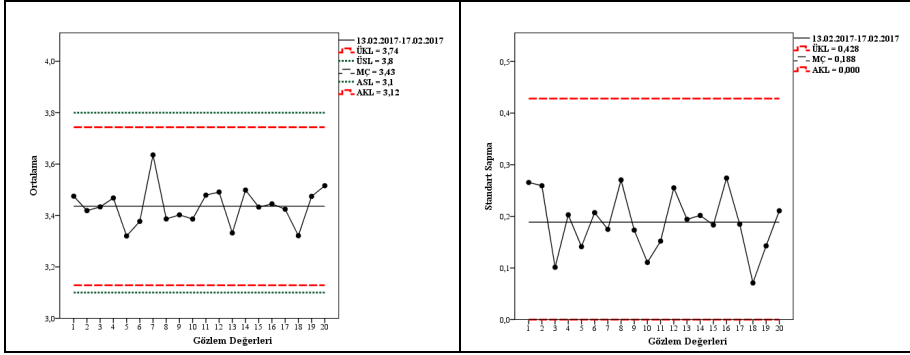
Şekil 4: 1. Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

30.01.2017-03.02.2017 tarihlerini kapsayan 1. hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. \bar{X} grafiği incelendiğinde kırmızı çizgilerle belirtilen alt ve üst limitleri aşan herhangi bir değer olmadığı görülmektedir. Bu durum istenen ortalama değer elde edildiğini ifade etmektedir. Ancak limitler içerisinde ve merkez çizgi etrafında aşırı dalgalanmaların olduğu özellikle 8. 9. ve 17. değerlerde aşırı kırılmalar meydana geldiği görülmüştür. Aynı şekilde oluşturulan diğer bir grafik olan S kontrol grafiğinde de dağılımın limitler arasında olduğu ancak aşırı kırılmaların mevcut olduğu saptanmıştır.

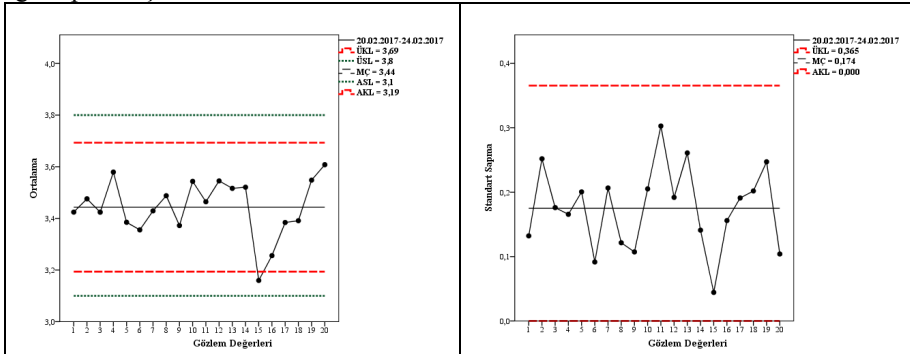
Şekil 5: 2. Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

06.02.2017-10.02.2017 tarihlerini kapsayan 2. hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. \bar{X} grafiği incelendiğinde kırmızı çizgilerle belirtilen alt ve üst limitleri aşan herhangi bir değer olmadığı görülmektedir. Bu durum istenen ortalama değer elde edildiğini ifade etmektedir. Ancak limitler içerisinde ve merkez çizgi etrafında aşırı dalgalanmaların olduğu özellikle 6. değerinde aşırı kırılmaların meydana geldiği görülmüştür. Aynı şekilde oluşturulan diğer bir grafik olan S kontrol grafiğinde de dağılımın limitler arasında olduğu ancak aşırı kırılmaların ve dalgalanmaların mevcut olduğu saptanmıştır.

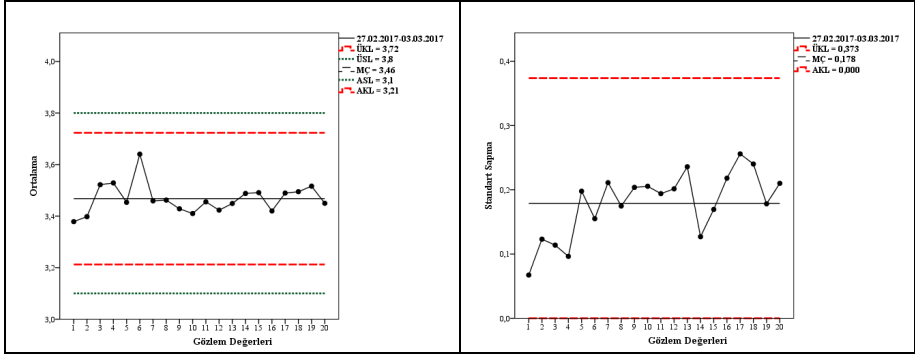
Şekil 6: 3.Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

13.02.2017-17.02.2017 tarihlerini kapsayan 3.hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. \bar{X} grafiği incelendiğinde kırmızı çizgilerle belirtilen alt ve üst limitleri aşan herhangi bir değer olmadığı görülmektedir. Bu durum istenen ortalama değer elde edildiğini ifade etmektedir. Ancak limitler içerisinde ve merkez çizgi etrafında aşırı dalgalanmaların olduğu özellikle 7. değerde aşırı kırılmanın meydana geldiği görülmüştür. Aynı şekilde oluşturulan diğer bir grafik olan S kontrol grafiğinde de dağılımın limitler arasında olduğu ancak aşırı kırılmaların ve dalgalanmaların mevcut olduğu saptanmıştır.

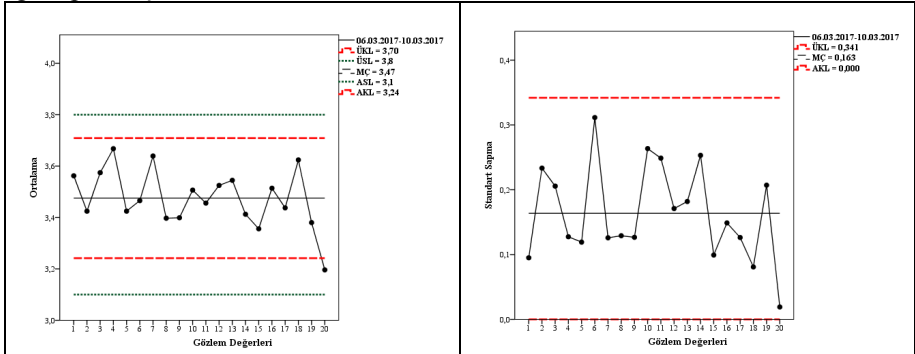
Şekil 7: 4.Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

20.02.2017-24.02.2017 tarihlerini kapsayan 4.hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. Ancak \bar{X} grafiği incelendiğinde 15. gözlem değerinin kırmızı çizgilerle belirtilen alt limiti aştığı görülmektedir. Bu durum sürecin düzgün çalışmadığını ifade etmektedir. S grafiği incelendiğinde ise limitleri aşan bir değer olmasa bile aşırı kırılmaların ve dalgalanmaların mevcut olduğu saptanmıştır.

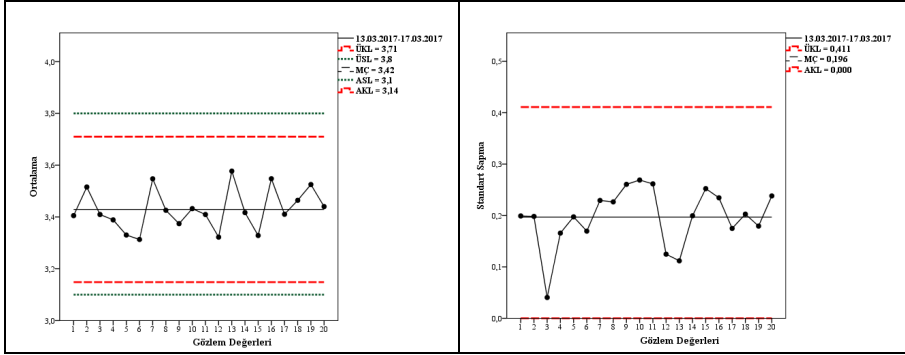
Şekil 8: 5.Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

27.02.2017-03.03.2017 tarihlerini kapsayan 5.hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. \bar{X} grafiği incelendiğinde kırmızı çizgilerle belirtilen alt ve üst limitleri aşan herhangi bir değer olmadığı görülmektedir. Bu durum istenen ortalama değer elde edildiğini ifade etmektedir. Ancak limitler içerisinde ve merkez çizgi etrafında aşırı dalgalanmaların olduğu özellikle 6. gözlemden itibaren aşırı kırılmaların meydana geldiği görülmüştür. Aynı şekilde oluşturulan diğer bir grafik olan S kontrol grafiğinde de dağılımın limitler arasında olduğu ancak aşırı kırılmaların ve dalgalanmaların mevcut olduğu saptanmıştır.

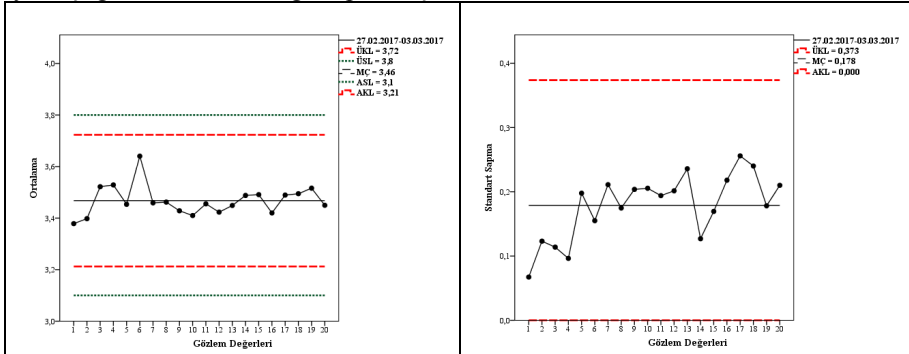
Şekil 9: 6.Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

06.03.2017-10.03.2017 tarihlerini kapsayan 6.hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. Ancak \bar{X} grafiği incelendiğinde 20. gözlem değerinin kırmızı çizgilerle belirtilen alt limiti aştığı görülmektedir. Bu durum sürecin düzgün çalışmadığını ifade etmektedir. S grafiği incelendiğinde ise limitleri aşan bir değer olmasa bile aşırı kırılmaların ve dalgalanmaların ayrıca 6. ve 20. gözlem değerlerinin limitlere çok yaklaştığının mevcut olduğu saptanmıştır.

Şekil 10: 7.Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

13.03.2017-17.03.2017 tarihlerini kapsayan 7.hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. \bar{X} grafiği incelendiğinde kırmızı çizgilerle belirtilen alt ve üst limitleri aşan herhangi bir değer olmadığı görülmektedir. Bu durum istenen ortalama değer elde edildiğini ifade etmektedir. Ancak limitler içerisinde ve merkez çizgi etrafında kısmen dalgalanmaların olduğu görülmüştür. S grafiği incelendiğinde ise limitleri aşan bir değer olmasa bile aşırı kırılmaların ve dalgalanmaların ayrıca 3. gözlem değerinin alt limite çok yaklaştığının mevcut olduğu saptanmıştır.

Şekil 11: 8.Hafta Elde Edilen Verilere Ait \bar{X} ve S Kontrol Grafiği

20.03.2017-24.03.2017 tarihlerini kapsayan 8.hafta alınan verilerden elde edilen kontrol grafikleri yukarıda verilmiştir. Oluşturulan kontrol grafiklerinde alt ve üst limitlerin işletme tarafından belirlenen alt ve üst spesifikasyon değerlerinin içerisinde yer aldığı söylemek mümkündür. \bar{X} grafiği incelendiğinde kırmızı çizgilerle belirtilen alt ve üst limitleri aşan herhangi bir değer olmadığı görülmektedir. Bu durum istenen ortalama değer elde edildiğini ifade etmektedir. Limitler içerisinde ve merkez çizgi etrafında aşırı dalgalanmalar olmasa bile 6. gözlem değerinin üst limite yaklaştığı geldiği görülmüştür. Aynı şekilde oluşturulan diğer bir grafik olan S kontrol grafiğinde de dağılımın limitler arasında olduğu ancak yukarı doğru bir trendin, kırılmaların ve dalgalanmaların mevcut olduğu saptanmıştır.

6. Sonuç

Rekabetin oldukça üst düzeyde gerçekleştiği gıda sektörü ve özellikle de süt ürünleri üzerinde kalitenin önemi son derece artmıştır. Ulusal ve hatta uluslararası alanda faaliyet gösteren işletmeler ile rekabet edebilmenin en önemli koşulu ürün kalitesinin yakalanması ve sürekli kontrol edilmesinden geçmektedir. Bu sebeple orta ölçekli bir süt işleme tesisine sahip olan X işletmesinin 30.01.2017 ile 24.03.2017 tarihleri arasında üretimini tamamlamış olduğu tam yağlı katı yoğurtlar içerisinde örneklem alınmış ve kontrol grafikleri oluşturulmuştur.

30.01.2017-03.02.2017 (1.hafta), 06.02.2017-10.02.2017(2.hafta), 13.02.2017-17.02.2017 (3.hafta), 20.02.2017-24.02.2017 (4.hafta), 27.02.2017-03.03.2017 (5.hafta), 06.03.2017-10.03.2017 (6.hafta), 13.03.2017-17.03.2017 (7.hafta) ve 20.03.2017-24.02.2017 (8.hafta) tarih aralıklarında oluşturulan haftalık \bar{X} kontrol grafikleri incelendiğinde 20.02.2017-24.02.2017 haftasında ele alınan 15.gözlem değeri ve 06.03.2017-10.03.2017 haftasında ise 20.gözlem değerinin kontrol limitlerinin dışında olduğu ortaya çıkarılmıştır. \bar{X} Grafikleri incelendiğinde 1.hafta da 17. ve 18., 2.hafta 6., 3.hafta 7., 4.hafta 20., 5.hafta 6. ve 7.hafta ise 4., 7., 18. gözlem değerlerinin alt ve üst limitlere oldukça yaklaştığı görülmektedir. Aynı zamanda bu gözlem değerlerinin bulunduğu yerlerde çok ciddi kırılmaların gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra tüm haftalar için genel olarak süreçte periyodik dalgalanmaların ve süreç ortalamasından kaymaların var olduğu ifade edilebilmektedir.

\bar{X} grafiği ile birlikte oluşturulan S grafikleri incelendiğinde \bar{X} kontrol grafikleri gibi S kontrol grafiklerinde kırılmalara sahip olduğu gözlemlenmiştir. 1.hafta da 8. ve 18., 3.hafta 18., 4.hafta 11. Ve 15., 6.hafta 6. ve 20., 5.hafta 6. ve 7.hafta ise 3. gözlem değerlerinin alt ve üst limitlere oldukça yaklaştığı görülmektedir. Tüm S grafikleri için genel olarak tıpkı \bar{X} kontrol grafiklerinde olduğu gibi süreç içerisinde periyodik dalgalanmaların ve süreç ortalamasından kaymaların olduğu görülmektedir.

Malatya ilinde faaliyet gösteren X sür işleme tesisleri için oluşturulan kontrol grafiklerindeki dalgalanmaların ve süreç ortalamasından kaymaların genel olarak vardiyalardaki değişimlerden, çalışanların farklı zamanlarda farklı çalışma sistemlerinden, toplanan sütlerdeki yağ oranlarının yüksek olmasından veya süt yağ oranı için süte yağ eklenmeden önce veya sonra ölçüm aletlerinin kalibresinden kaynaklı olabileceği ortaya konmuştur. Bu sorunların giderilmesi için işletmenin yönetim kuruluna işçilere eğitim verilmesi, toplanan günlük sütlerin işlenmeden önce yağ oranlarının ölçülmesi ve buna göre kalibrasyonların yapılması önerilmiştir. alınan önlemlerden sonra aynı kontrol grafikleri farklı örneklem alınarak oluşturulmalı ve süt yağ oranındaki hataların giderilip giderilmediği kontrol edilmelidir.

KAYNAKÇA

Ala, D. M. ve İkiz, Y. (2015). Dokuma Üretimi Süresince Oluşan Kumaş Hatalarının Belirlenmesine Yönelik İstatistiksel Bir Araştırma. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt 21, Sayı 7, 282-287.

Benneyan, J. C., Lloyd, R. C. ve Plsek, P. E. (2003). Statistical process control as a tool for research and healthcare improvement. Quality and Safety In Health Care, Vol 12, No 6, 458-465.

Çolak, T. ve Akdeniz, F. (2008). Elyaf İşletmelerinde İstatistiksel Süreç Kontrolünün Uygulanması. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 17, Sayı 5, 86-94.

Dale, G. B. (2003). *Managing Quality*. Wiley-Blackwell, 4.Baskı, United Kingdom.

Demir, Hulusi ve Gümüőođlu, Őevkinaz. (2009). *Üretim Yönetimi*. Beta Basım Yayım Dağıtım, 7. Baskı, İstanbul

Duran, C. ve Çetindere, A. (2012). Konfeksiyon Sanayiinde Faaliyet Gösteren Bir İşletmede İstatistiksel Proses Kontrol Teknikleri İle Ürün Hatalarının Analiz Edilmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, 233-254.

Durman, Burçin M. ve Pakdil, Fatma (2005). İstatistiki Süreç Kontrol uygulamaları İçin Bir Sistem Tasarımı. 26-27 Mayıs İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul

Ertuğrul, İrfan ve Karakaşoğlu, Nilsen (2006). Kalite Kontrolde Örneklem Büyüklüğünün Değişken Olması Durumunda P Kontrol Şemalarının Oluşturulması. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, ss. 65-80.

Garrett, Leonard J. ve Silver, Milton (1973). *Production Management Analysis*. Harcourt Brace Jovanovich Inc, New York, 2. Baskı

Gümüőođlu, Őevkinaz (2000). İstatiksel Kalite Kontrolü ve Toplam Kalite Yönetim Araçları. Beta Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul

Jalote, P., Member, S. ve Saxena, A. (2002). Optimum Control Limits for Employing Statistical Process Control in Software Process. *Transactions On Software Engineering*, Vol 28, No 12, 1126-1134.

Kaya, Ahmet (2005). İstatistiksel Kalite Kontrolü ve Bir Sektör Uygulaması. Gıda Dergisi, Cilt 30, Sayı 4, ss. 275-280.

Kaylan, Ali Rıza (2012). Endüstri Mühendisliğine Giriş içerisinde Kalite Mühendisliği Bölümü (Ed. Prof. Dr. Ercan ÖZTEMEL) ss. 167-201. Papatya Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.

Krajewski, Lee J. ve Ritzman, Larry P. (1996). *Operations Management Strategy And Analysis*. Addison-Wesley Publishing Company, 4. Baskı, USA.

Levin, Richard I., McLaughlin, Curtis P., Lamone, Rudolf P. ve Kottas, John F. (1972). *Production/Operations Management: Contemporary Policy for Managing Operating Systems*. McGraw-Hill Inc, New York.

Maraş, S., Yüzükırmızı, M., Duman, Ö. ve Aslan, H. (2013). Dişlilerden Elde Edilen Titreşim Sinyallerinde İstatistiksel Proses Kontrol Uygulaması. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, 9-14.

Martinich, Joseph S. (1997). *Production and Operations Management An Applied Modern Approach*. John Wiley Inc., Canada. 1.Baskı

Montgomery, D.C. (1997), *Introduction to Statistical Quality Control*, 3.th Edition, John Wiley & Sons Inc, Canada.

Muhlemann, alan; Oakland, John ve Lockyer, Keith (1992). *Production and Operations Management*. Pitman Publishing, 6. Baskı, England.

Organ, A. ve Gürbüz, T. (2012). Hastanelerde Enfeksiyon Alanlarının Belirlenmesine Yönelik İstatistiksel Kalite Kontrol Çalışması. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13, 43-54.

Paiva, Caroline Liboreiro (2013). Food Industry içerisinde Quality Management: Important Aspects for the Food Industry Bölümü (Ed. Innocenzo Muzzalupo) ss. 191-218, e-kitap URL: <https://www.intechopen.com/books/food-industry/quality-management-important-aspects-for-the-food-industry> (E.T: 14.04.2017)

Patır, S. (2010). İstatistiksel Proses Kontrol Teknikleri ve Kontrol Grafiklerinin Malatyadaki Bir Tekstil (İplik Dokuma) İşletmesinde Bobin Sarım Kontrolüne Uygulanması. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 18, 231-250.

Pekmezci, A. (2009). Gıda Sektöründe İstatistiksel Kalite Kontrol Grafiklerinin Bir Uygulaması. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 16, 131-141.

Saraç, Saim ve Özdemir, Gültekin (2003). Mermer Fayanslarının Boyutlandırmasında İstatistiksel Kalite Kontrolü. Türkiye IV Mermer Sempozyumu (MERSEM'2003) Bildiriler Kitabı, 18-19 Aralık, Afyon.

Stevenson, William J. (1996). Production/Operations Management. Mc-Graw-Hill Companies, Chicago. 5.Baskı

Şahin, Orhan (2013). İstatistiksel Süreç Kontrolünde Kontrol Grafiklerinin Kullanımı ve Tekstil Sanayinde Bir Uygulama. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 10, ss. 53-75.

Şenol, Şanslı (2012). İstatistiksel Kalite Kontrol. Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

Şimşek, Ş. (2007). Yönetim ve Organizasyon. Adım Ofset ve Matbaacılık. 9. Baskı, Konya.

Tekin, Mahmut (2002). Toplam Kalite Yönetimi. Günay Ofset, 1. Baskı, Konya.

Tekin, Mahmut (2012). Üretim Yönetimi Cilt-2. Günay Ofset, 8. Baskı, Konya.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiksel Kalite Kontrol Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 11. Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Yayın No: 3616, Ankara.

Vapur, H., Bayat, O. ve Akyol, F. (2005). Eti Gümüş A.Ş. Liç Prosesinde İstatistiksel Proses Kontrolü Uygulaması. Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Fuarı, IMCET 2005, 09-12 Haziran 2005, Ankara.

Vonderembse, Mark A. ve White, Gregory P. (1996). Operations Management Concepts, Methods And Strategies. West Publishing Company, St Paul. 3. Baskı

Zeyveli, M. (2010). AISI H13 Sıcak İş Takım Çeliğinin İşlenmesinde Yüzey Pürüzlülüğünün Araştırılması Ve İstatistiksel Proses Kontrol Metodunun Uygulanması. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 26, Sayı 4, 379-386.

GELİR ADALETSİZLİĞİNİN SEBEPLERİNİN ARAŞTIRILMASI: AMPİRİK ANALİZ

INVESTIGATION OF THE REASONS OF INCOME INEQUALITY: AN EMPIRICAL ANALYSIS

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЧИН НЕРАВЕНСТВА ДОХОДА: ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Fatih Volkan AYYILDIZ*

ÖZ

Çalışmanın amacı; veri setinde bulunan ülkelerin belirtilen yıllar arasında gelir eşitsizliğinin sebeplerini ölçmek olmuştur. Bu doğrultuda eşitsizliğin sebepleri araştırılması adına vergi, finans, büyüme gibi iktisadi değişkenlere yer verilirken nüfus gibi tanımsal değişkenlere de yer verilmiştir. Gelir eşitsizliğinin sebepleri uzun yıllardır araştırılrsa da, tam olarak ilişkili olduğu değişkenlerle ilgili fikir ayrılıkları oluşmaktadır. Bu bağlamda, gelişmiş ülkeler, gelir adaletsizliği konusunda heterojenlik göstermekte olup, Norveç, İzlanda, Finlandiya, İsveç gibi Kuzey Avrupa ülkelerinde 2012 yılı verilerine göre Gini endeksi 25 civarında seyretmektedir. Bu durum gelir dağılımının, GSYİH ile ilişkisi hakkında ön fikir sağlıyor olsa da, bu çalışma da dahil olmak üzere bazı ampirik analizler bu değişkenin anlamsız olduğundan bahsedilecektir. Bu durum ayrıca, Gini endeksi katsayısının birçok değişkenden etkilenen, neredeyse bölgesel ve kültürel bir yapı olduğuyula ilgili fikir oluşturmuştur. Çalışmada, Beyaz Rusya, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Gürcistan, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya Federasyonu Tayland, Türkiye ülkelerine ve 2002-2014 yıllarına yer verilmiştir. Her ne kadar açıklayıcılık ilk ilgili ileri araştırmalar önem taşısa da, bu örnekleme de gelir vergileri, nüfus ve yabancı doğrudan yatırımlar gelir adaletsizliğini olumlu etkileyen değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gini Endeksi, Gelir Adaletsizliği, Gelir Adaletsizliği Nedenleri

ABSTRACT

Purpose of the study is to measure the causes of income inequality between the years indicated in the data set countries. In this direction, descriptive variables such as population are included in explaining the causes of inequality, while economic variables such as tax, finance, growth are included. Although the reasons for income inequality have been explored for many years, disagreements over variables that are fully related are occurring. In this context, developed countries are heterogeneous in terms of income injustice, and the Nordic countries such as Norway, Iceland, Finland, Sweden have a Gini index of around 25

* Öğretim Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
fatihvolkanayildiz@ardahan.edu.tr

according to the 2012 data. This implies that income distribution provides a preliminary idea of the relationship with GDP, but some empirical analysis including this one suggests that this variable is insignificant. This also gave rise to the idea that the Gini index coefficient is a very regional, almost cultural, influenced structure. The work was carried out in the countries of Belarus, Brazil, Bulgaria, China, Colombia, Costa Rica, Dominican Republic, Georgia, Paraguay, Peru, Romania, Russian Federation Thailand, Turkey and 2002-2014. Although explanatory relevant researches are important to deal with in future researches, in this sample, variables affecting the income inequality positively are income taxes, population and foreign direct investments.

Keywords: Gini Index, Income Inequality, Reasons of Income Inequality

АННОТАЦИЯ

Цель исследования состоит в том, чтобы измерить Причины неравенства доходов между годами, указанные в наборах данных стран. В этом направлении, описательные переменные, такие как населения, включены в объяснении причины неравенства, в то время как экономические переменные, такие как налоги, финансы, рост включены. Хотя причины неравенства доходов были изучены в течение многих лет, разногласия по поводу переменных, которые происходят в полной мере связаны между собой. В этом контексте развитые страны неоднородны с точки зрения несправедливости доходов, и страны Северной Европы, таких как Норвегия, Исландия, Финляндия, Швеция имеет индекс Джини около 25 Согласно данным 2012 года. Это означает, что распределение доходов обеспечивает предварительное представление об отношениях с ВВП, но некоторые из эмпирического анализа, включая этот предполагает, что эта переменная является незначительным. Это также привело к тому, что индекс Джини является очень региональной, почти культурной, влиянием структуры.

Ключевые слова: индекс Джини, Неравенство доходов, причины неравенства доходов

1.LİTERATÜR TARAMASI

1.1.Gelir Adaletsizliği

Ekonomide gelir dağılımı, bir ülkenin toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nın nüfusuna dağılımıdır. Gelir ve dağılımı daima ekonomik teori ve ekonomi politikasının merkezi bir endişe kaynağı olmuştur. Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo gibi klasik ekonomistler esas olarak faktör gelir dağılımına önem vermiş, gelirin ana üretim faktörleri arazi, emek ve sermaye arasındaki dağılımı ile ilgilenmişlerdir. Günümüzde ise bu konu, daha çok, gelirlerin bireyler ve hane halkı arasında dağılımı ile ilgili olmaktadır (Slavin, 2017:30).Gelir, ücretlerden maaşlar, tasarruf hesabı faizleri, hisse senetlerinden elde edilen kârlar ve kira kazançlarını içerir. Gelir eşitsizliği, bir toplum arasında gelir dağılımının düzensiz olduğunu ifade eder (<http://inequality.org/income-inequality/>)

Bir ülkede gelir adaletsizliği birkaç şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki eşit olmayan servet ve ya gelir sağlayan varlıklardır. Eğer bir toplumda, bir kesim ellerinde bahsedilen varlıklardan fazla bulunduyorsa, varlıkları gelir getirdiğinden zenginleşmeye devam edecek ve üstelik bu kesim yaşadığı toplumun küçük bir kısmını oluşturuyorsa, gelir adaletsizliğini de arttıracaktır. İkincisi ise, maaş kira ve kar paylarındaki dengesiz

dağılımdır. Bir toplumda üretimi yapan bireylerin kazançları, üretime olan katkıları üzerinden adil bir şekilde yapılmıyor ve ya bahsedilen bu değişkenler buna göre düzenlenmiyorsa gelir adaletsizliği artar. Gelir adaletini bireysel ve özel sektör varlıkları dışında kamu da etkileyebilir. Devlet topladığı vergileri uyguladığı alanlar üzerinde değişikliklere giderek gelir adaletini olumlu yönde etkileyecek güce sahiptir <http://www.econlib.org/library/Topics/College/incomedistribution.html>).

Gini Endeksi, gelir adaletsizliğini ölçen göstergelerden biridir. Gelir adaletsizliği, Gini endeksi ve gini katsayısının haricinde Lorenz Eğrisi, yüzdelik hane halkı/fert grupları, bir başka deyişle yüzde paylar analizi ile ölçülmektedir (http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_2011/turkce/metaveri/tanim/gelir-daggiiliimii-essitsizlik-oelccuetleri/index.html, Erişim: 02.03.2017.).

1.2.Yüzdelik Hane Halkı Fert Grupları

Yüzdelik hane halkı fert grupları ise nüfusun belirli bir kesiminin örneğin %5 ya da %10'unun gelirden aldığı payın hesaplanmasıyla bir gösterge haline gelir. Benzer şekilde, yüzde paylar analizi bir diğer adıyla P80/P20 oranı ise, nüfusun en yüksek yüzde 20 lik gelir grubunun toplam gelirinin en düşük yüzde 20'lik gelir grubunun aldığı oranı göstermektedir (Perry, 2005).Aşağıdaki tabloda Türkiye'de 2002 ile 2013 yılları arasında en yüksek ve en düşük gelirli %20'lik kesimin elinde bulundurduğu gelir miktarları tablo haline getirilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'de 2002 ile 2013 Yılları Arasında En Yüksek ve En Düşük Gelirli %20'lik Kesimin Elinde Bulundurduğu Gelir Miktarları

Yıl	En Yüksek	En Düşük	Oran	Yıl	En Yüksek	En Düşük	Oran
2002	47.73	5.76	8.286458	2008	45.13	5.69	7.931459
2003	48.37	5.51	8.778584	2009	45.43	5.88	7.72619
2004	47.01	5.36	8.770522	2010	45.18	5.9	7.657627
2005	48.32	5.16	9.364341	2011	46.49	5.79	8.029361
2006	45.63	5.61	8.13369	2012	46.59	5.8	8.032759
2007	44.7	5.76	7.760417	2013	46.58	5.84	7.976027

Kaynak: World Development Indicators, Poverty and Equity Database.

Bu gösterge bazında dünyada en düşük gelirli olanların elinde bulunduğu gelirin oranları ile en yüksek gelirli olanların bulundurduğu gelirin oranı, gelirin adil dağılımına göre sıralanmıştır. Bu bağlamda, Ukrayna, Kırgızistan, Beyaz Rusya ve Tacikistan gelirin en adil dağıldığı bölgeler olmuştur. Bunun sebebi ise, dönüşüm ekonomileri olmalarından ileri gelmektedir çünkü bu 5 ülke de SSCB'den ayrılarak kurulan ülkelerdendir.

Tablo 2: En Düşük %20 Tarafından Sahip Olunan Gelirin Oranı

Ülkeler	En düşük %20 tarafından sahip olunan gelirin oranı
Ukrayna	10.4
Kırgızistan	10.0
Moldova	9.7

Beyaz Rusya	9.3
Tacikistan	8.8
Karadağ	8.5
Ermenistan	8.4
Burkina Faso	8.3
Moğolistan	8.1
Polonya	8.0

Tablo 3: En Yüksek %20 Tarafından Sahip Olunan Gelirin Oranı

Ülkeler	En yüksek %20 tarafından sahip olunan gelirin oranı
Kolombiya	58.1
Paraguay	56.5
Brezilya	56.3
Honduras	55.1
Panama	55.1
Meksika	54.5
Guatemala	53.9
Kosta Rika	53.8
Nikaragua	52.8
Bolivya	52.7

Kaynak: World Development Indicators, Poverty and Equity Database, 2014.

Tablolar incelendiğinde ve ileri hesaplamalar yapıldığında görülmektedir ki, ülkemizde, 2013 yılında 7,9 olan bu oran, Ukrayna’da 3,3, Kırgızistan’da ve Moldova’da 3,7, Beyaz Rusya’da 3,9 ve Tacikistan’da 4,5 olarak izlenmiştir. Öte yandan, bu ülkeler, düşük gelirli ülkenin toplam gelirinden en çok pay aldığı yerler olurken, Kolombiya, Paraguay, Brezilya, Honduras, Panama gibi ülkelerde bu durum en yüksek gelirli için geçerlidir. Bu konunun sebepleri düşünüldüğünde, Güney Amerika’da sıkça rastlanan yolsuzluk etmeninin önemi göze çarpmaktadır. Yüzde paylar oranının en önemli özelliği, Lorenz eğrisi ya da Gini katsayısının toplumun tamamı için bir gelir eşitsizliği ortalaması vermesine rağmen, bu analizin en yüksek ve en düşük gelirli bağlamında aradaki farkı gözler önüne sermesidir (Çelik, 2004: 63).

1.3.Lorenz Eğrisi ve Gini Endeksi

İktisatta, Lorenz eğrisi gelir dağılımının veya zenginliğin grafiksel bir temsilidir. 1905 yılında Max O. Lorenz tarafından gelir dağılımının eşitsizliğini temsil etmek için geliştirilmiştir.

Kaynak: Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (59), s.98.

Şekil 1: Lorenz Eğrisi

Gini endeksi, Lorenz eğrisi ile köşegen altında kalan alanın oranıyla hesaplanırken 1'e yakınlığı adaletsizliğe, 0'a yakınlığı gelirin adil bir şekilde dağıtıldığına işaretler. Lorenz Eğrisi ise y ekseninde gelirin birikimli paylarını, x ekseninde ise nüfusun birikimli paylarını yüzde olarak ihtiva eder. Bu endeks Türkiye için 27 Eylül 2016'da yayınlanan son rapora göre 39,7 olmuştur. Gini katsayısının ayrıntılı hesaplanması aşağıda verilmiştir. Veri setimizde var olan en düşük değer 2003 yılında 26,48 ile Beyaz Rusya'da ölçülmüştür.

$$G = \left[\frac{1}{N^2} \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N |Y_i - Y_j| f(Y_i) f(Y_j) \right] / 2\bar{Y}$$

Y_i : i. grubun toplam geliri,

Y_j : j. grubun toplam geliri,

$f(Y_i)$: i. grubun gelir çokluğu

$f(Y_j)$: j. grubun gelir çokluğu

N : Birim sayısı

\bar{Y} : Gelirlerin aritmetik ortalaması

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_Panel_2011/turkce/metaveri/tanim/gelir-dagilimi-esitsizlik-olcutleri/index.html, Erişim: 02.03.2017.

Şekil 2: Gini Endeksi Hesaplama

Gini Endeksi, tüm gelirleri hesaba katarak gelir eşitsizliğini ölçmekte ve 100'lük değerse tam eşitsizliği (bir hanenin tüm gelire sahip olduğu) ve 0 ise tam eşitliği (tüm hanelerin aynı gelirlere sahip olduğu) gösterir. Bu bağlamda gini katsayısı ile gini endeksi karıştırılmamalıdır, gini katsayısı 0 ile 1 arasında değer alır. En son OECD karşılaştırması ise 34 ülke arasından Şili'nin, 50 ile gelirin en kötü dağıldığı ülke olduğunu belirlerken Danimarka'nın 25 ile gelirin en iyi dağıldığı ülke olduğunu tespit etmiştir. Öte yandan tüm dünyada Dünya Bankası tahminlerine bakıldığında gelirini en iyi dağıtan ülkenin Ukrayna olduğu, en kötü dağıtanın ise Kolombiya olduğu görülmektedir. Bu durum, yüzde paylar analizi ile gini endeksinin aynı olan ülkeleri işaret ettiğini göstermektedir. Bu göstergeler doğrultusunda, dönüşüm ekonomilerinin en adil dağılımı elde ettiği ve Latin Amerika ülkelerinin gelir adaletsizliği ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, gelişmiş ülkeler, gelir adaletsizliği konusunda heterojenlik göstermekte olup, ancak, Norveç, İzlanda, Finlandiya, İsveç gibi Kuzey Avrupa ülkelerinde 2012 yılı verilerine göre gini endeksi 25 civarında seyretmektedir. Bu durum gelir dağılımının,

GSYİH ile ilişkisi hakkında ön fikir sağlıyor olsa da, ampirik analizde bu değişkenin anlamsız olduğundan bahsedilecektir. Bu durum ayrıca, Gini endeksinin aslında birçok değişkenden etkilenen, neredeyse bölgesel ve kültürel bir yapı olduğuyula ilgili fikir oluşturmuştur.

Tablo 4: Gini Endeksi, Dünya Bankası Tahminleri

Ülke	Gini Endeksi	Ülke	Gini Endeksi
Ukrayna	24.1	Kolombiya	53.5
Kırgızistan	26.8	Paraguay	51.7
Moldova	26.8	Brezilya	51.5
Beyaz Rusya	27.2	Panama	50.7
Tacikistan	30.8	Honduras	50.6
Ermenistan	31.5	Guatemala	48.7
Karadağ	31.9	Kosta Rika	48.5
Moğolistan	32	Bolivya	48.4
Polonya	32.1	Meksika	48.2
Moritanya	32.4	Nikaragua	47

Kaynak: World Development Indicators, Poverty and Equity Database, 2014.

1.4.Gelir Adaletinin Önemi

Gelir adaletsizliği oldukça önemli makroekonomik göstergelerden biridir. Her ne kadar eşitsizliğin iktisadi büyümeye katkısının bireysel çıkarlar açısından bakıldığında olumlu olabileceğine dair görüşler yer alsada toplumsal açıdan ciddi iktisadi ve sosyal olumsuzluklar barındıran bir durum olarak göze çarpmaktadır. Bu durum yolsuzluğa, kaynakların yanlış değerlendirilmesine bireylerin kendi ülkelerindeki kurumlara güvenini yitirmesine kadar varan birçok sonuç da içermektedir (Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective, IMF, 2015:6).Gelir adaletini sağlamak bir ülke için sosyal devlet olma yolunda önemli bir eşiktir. Çünkü gelir eşitsizliği, ilk olarak, yüksek gelirli insanlara toplumun geri kalanı üzerinde kabul edilemez derecede kontrol verebilir.

Başka bir deyişle, gelirler, bir toplumda eşit olmayan bir şekilde dağıtılsa, yüksek gelirli kesim, düşük gelirli kesimin yaşamının birçok yönünü kontrol altına alabilme gücünü kendilerinde barındırırlar. Kontrol altına alabilecekleri bu değişkenler, nerede ve nasıl çalıştıkları, satın aldığı ürünler ve gelirlerin yaşam biçimini belirlediği günümüz dünyasında genel olarak hayatlarının nasıl olacağı şeklinde sıralanabilir. Gelir adaletsizliği, siyasal kurumların adaletini zayıflatabilir. Çünkü bazı politik sistemlerde, siyasetçiler, kampanyaları için büyük katkı yapan yüksek gelirli kesime bağımlı olabilmektedir. Bu durum toplumun her kesiminin adil bir şekilde temsil edilmesi algısına gölge düşürebilmektedir.

Gelir adaletsizliğinin bir diğer sonucu, ekonomik sistemin adaletini de zayıflatmasıdır. Bu durum, fırsat eşitsizliği yaratması ile ilintilidir. Gelir adaletsizliği, bazı çocukların işgücüne diğerlerinden daha iyi hazırlanacakları anlamına gelir. Varlık sahibi kişiler, iş kurmak gibi daha büyük fırsatlara ilk adımları atmakta zorluk çekmezken bu durum toplumun geri kalanı için doğru değildir. Öte yandan, ulusal gelir elde etme konusunda pay sahibi olan işçiler, ürettikleri miktarda adil bir pay elde etme hakkına sahiptirler. Bir

ekonomide mal ve hizmet seviyesi artıyorsa, bu artış üretime katkıda bulunan tüm toplum kesimler için adil bir şekilde dağıtılmalıdır. Gelir adaletsizliğinin olumsuz sonuçlarından bir diğeri ise iktisadi büyümeye negatif etkisidir.

Berg and Ostry (2011) çalışmasına göre, büyüme periyoduna giren ülkeler, gelirin eşit dağılımı yakalayamazsa, bu büyüme diğer eşlerine göre kısa sürmektedir. Aynı çalışmaya göre gelir adaletsizliğinin finansal istikrarsızlık yarattığı da gözler önüne serilmektedir. Finansal patlamayı takip eden güven duygusu dar gelirli insanların fazla borçlanmasına ve dolaylı yoldan krize neden olmaktadır. Tüm bu etkiler göz önünde bulundurulduğunda gelir adalet, bir ülke için üretim seviyesini, verimini ve iç talebini arttırmak kadar önemli olmalıdır. Çünkü diğerleri olduğu kadar, gelir adaleti de, büyüme ve kalkınmanın temel taşlarındandır.

1.5. Gelir Adaletsizliğini Etkileyen Faktörler

Çalışmanın amacı; veri setinde bulunan ülkelerin belirtilen yıllar arasında gelir eşitsizliğinin sebeplerini ölçmek olmuştur. Bu doğrultuda eşitsizliğin sebepleri, adı geçen IMF Raporunda belirtilen alt grupları yansıtabilecek şekilde, bazı değişkenlere indirgenmiştir. Bu bölüm bu değişkenlerle ilgili teorik bir arka plan oluşturmaktadır. Gelir eşitsizliği, borçlanma, politik müdahaleler gibi çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilir (Hodgson, 2013:4).

Politik müdahaleler, kadrolaşma, genel olarak belirli bir grubu kayırma gibi sebeplerle ortaya çıkabileceği gibi, vergilerle de ortaya çıkabilmektedir. Borçlanma ise, daha önce de bahsedildiği gibi finansla mümkün olmaktadır. Finans toplumdaki bir bireyin ekonomik şartlarını oldukça etkilemektedir. Ekonomik şartlar ise o bireyin aldığı eğitimle, bir işletme kurup kurmayacağıyla yakından ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında finansın, gelir düzeyi farklı olan bireyleri yakınlaştırıp uzaklaştırma gibi bir özelliğe sahip olduğu da görülmektedir. Ayrıca sermayenin dağılımı etkileyerek, işsizlik gibi değişkenlere de etkide bulunabilmektedir (Beck vd.; 2009:1).

Finansın gelir adaletsizliğine olan etkisi iki şekilde olabilmektedir. Örneğin iyi bir kredi geçmişi olmayan bir birey, istediği fırsatlara ulaşamayabilir ve gelir dağılımındaki uçurumu tetikleyebilir, çünkü bir açıdan bakıldığında borçlarını ödeyemeyen kesimden alınan faiz ve benzeri getiriler, iyi kredi geçmişi olan bir diğer bireyin geliri olabilmektedir (Christopoulos & McAdam, 2015:4).

Bu etkiyi ölçebilmek için bu çalışmada kullanılacak en uygun değişkenin finansal hesapların miktarı olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar finanse edilen miktarın içeriği veya kullanım alanı bu değişken içinde yer almasa da toplumun eğilimini anlamak açısından önemli olacaktır. Finansal perspektifi anlamak açısından bir diğer önemli husus ise doğrudan yabancı yatırımlar ve özel sektöre verilen kredilerdir. İstihdam yaratması, yoksulluğu azaltması, sağlık eğitim gibi sektörleri geliştirmesi ve bu gibi sebeplerle iyi işleyen bir piyasa oluşturması sebebiyle iktisadi refahın ve kalkınmanın bir ölçütü olarak görülen özel sektör bu çalışmada özel sektöre verilen yerel kredilerin gayrisafi yurtiçi hasıla içinde yüzdesi ile ölçülmüştür (IFI Raporu, 2011:4). Bu ölçüt verileri Dünya Bankası'ndan alınmış olup, 2002-2014 yılları arasında veri grubundaki tüm ülkeler için mevcuttur. Bahsedilen değişken özel sektöre sunulan finansal kaynakların GSYH'ye oranını vermektedir. Yani bu değişkenin fazla olması, özel sektörün o ülke içinde fazla kaynak kullanması anlamına gelmekte yani özel sektörün gelişip büyümesi için ortam hazırlamaktadır. Özetle, özel sektörün ülkenin diğer kurumlarıyla nasıl iş birliği içinde çalıştığına bir göstergesi konumundadır. Gelir dağılımına dolaylı yoldan olumlu ve ya

olumsuz katkıda bulunabilecek bir diğer kurum ise devlettir. Devlet bunu en sıklıkla vergi yoluyla yapmaktadır. Gelir vergisi bunun en önemli örneğidir.

Aşağıdaki şekilde gelir adaletsizliğini gösteren Gini katsayısının vergi kesintilerinden sonraki değişimi verilmiştir. Türkiye, Meksika ve Şili gibi ülkeler, vergi kesintilerinden sonra gelir adaletini sağlama yolunda en az adımı atan ülkeler arasında görülmektedir. Bu durum, kısaca Türkiye'nin vergi reformu ihtiyacını gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin solunda bulunan Amerika Birleşik Devletleri'nin bunu sağlamadaki başarısı ülkemizdekine göre daha anlamlı olsa da, adı geçen eserde aynı öneri ülke için yapılmaktadır.

Kaynak: Kruger, The Rise and Consequences of Inequality 2012.

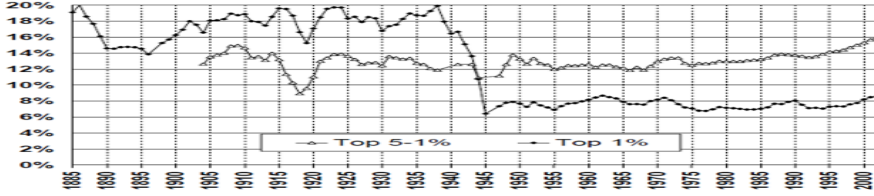
Şekil 3: Vergi Kesintilerinden Sonra Gelir Eşitsizliğindeki Değişim

Doğrudan yabancı yatırımların iç akışının GSYH'ye oranı bir başka bağımsız değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım, yatırımcıdan başka bir ekonomide faaliyet gösteren bir işletmede kalıcı bir yönetim çıkarı elde etmek için yapılan yatırımın net girişidir. Bu yatırımlar, ödeme dengesinde gösterilen öz sermaye, kazançların yeniden yatırılması, diğer uzun vadeli sermaye ve kısa vadeli sermayelerin toplamıdır. Bu değişken, yabancı yatırımcılardan gelen net girişlerin GSYH'ye bölünmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu yatırımlar, ülkede istihdam üzerinden gelir adaletine yardımcı olabileceği düşüncesiyle, bu çalışmada bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada ele alınan bir başka değişken ise, nüfus olmuştur.

Baker (2013)'e göre; azalan işgücünün yüksek gelirlilerden orta sınıfa yeniden gelir dağıtacağını aktarmaktadır (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/feb/26/false-alarm-shrinking-population-panic>, Erişim: 08.03.2017.).

Öte yandan, aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere, nüfusun direkt olarak bir artışı görülememektedir. Ancak işgücü üzerinden etkisi gecikmeli olabileceğinden, çalışmada bağımsız değişken olarak yerini almaktadır.

Kaynak: The Economist, The Economist. (2013). <http://www.economist.com/blogs/freexchange/2013/02/population-growth-and-inequality>, Erişim: 10.03.2017.

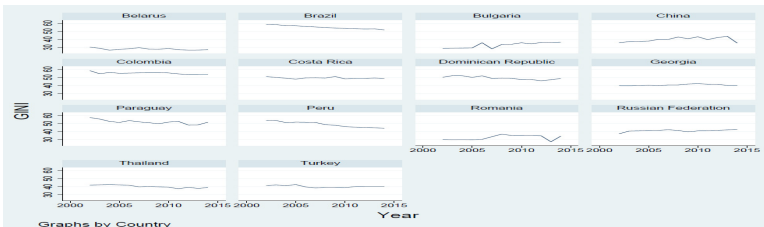
Şekil 4: Gelirin Yıllara Göre Dağılımı

Son olarak çalışmada yer alan bir diğer değişken ise, iktisadi büyüme olmuştur. Bahsedildiği üzere, ülkeler arası ön araştırmalarda kişi başına düşen geliri fazla olan ülkelerle ilgili bir trende rastlanmadıysa da iktisadi büyüme gelir adaletsizliği araştırmalarının başlangıç noktalarından (Kuznets, 1955) bu yana araştırılan bir konudur.

2.AMPİRİK ANALİZ

Çalışma; Beyaz Rusya, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Gürcistan, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya Federasyonu Tayland, Türkiye ülkelerinden oluşan, 2002-2014 yılları arasında gerçekleşen bir panel veri analizidir. Bu analizde bağımlı değişken olarak, GINI Endeksi kullanılırken, bağımsız değişken olarak; yabancı doğrudan yatırımların içe akışının GSYH'ye oranı, nüfus, iktisadi büyüme, mal ve hizmetlerden alınan vergilerin toplam vergi gelirine oranı, gelir ve kardan alınan vergilerin toplam vergi gelirine oranı, finansal hesaplar, özel sektör kredileri gibi değişkenler kullanılmıştır.

Tüm veriler Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Gini Endeksi, gelir eşitsizliğini ölçerken kullanılan birçok değişkenin varlığı her ne kadar olumlu bir tablo çizse de veri bütünlüğü özellikle bu değişken için oldukça eksiktir. Bu sebeple bu çalışmada her ülke için Gini endeksinin yüzde %80'inin var olması şartı ile eksiklikler tamamlanmıştır. Bu işlem, eğer ilk ya da son veri kayıpsa sırasıyla bir sonraki ve ya bir öncekiyle tamamlanarak yapılmış, diğerleri için ise ara değer bulunmuştur (Caminada vd., 2012:8). Analizde, belirli bir gelir dağılımı hedef alınmamış ve heterojen bir grup kullanılmıştır. Bağımlı değişken, en küçük olarak 26,48 ile 2004 yılında Beyaz Rusya'da hesaplanırken, en büyük değer, 58,62 ile 2002 yılında Brezilya'da hesaplanmıştır. Aşağıdaki şekilde, analiz yapılan ülkelerdeki Gini Endeksi değişimi gösterilmiştir.

Kaynak: World Bank verileriyle Stata'da hazırlanmıştır.

Şekil 5: Bağımlı Değişken- Ülke Dağılımı

Panel analizlerde R^2 , temel tabirle, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklayıcılık gücü, düşük çıkabilmektedir. Bu durum çalışmanın hem zaman hem de ünite boyutundan kaynaklanmakta olup, çok yüksek çıkmasa da analizin sonuçları değişkenlerin anlamlılığına göre yorumlanabilmektedir.

Bu bağlamda karşımıza çıkacak sonuç şu şekilde ifade edilebilmektedir: Bağımlı değişken, açıklanmayan bölümün varlığından ve miktarından dolayı bağımsız değişkenlerin kendileri ve katsayıları çarpımları şeklinde bulunamasa da, bu bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin incelenmesinde sorun görülmemiştir (Achen, 2000:1248). Bu varsayımlar ve bilgiler ışığında, yapılan analizde, %35'lik bir açıklayıcılıkla modelde, nüfus, yabancı doğrudan yatırımlar ve gelir vergilerinin, olasılık doğrultusunda anlamlı olduğu ve gelir adaletsizliğine olumlu yönde etki ettiği sonucuna varılabilmektedir.

SONUÇ

Gelir adaleti, ülke içinde elde edilen gelirlerin tüm nüfusa yayılımının eşite yakınlaştıkça arttığı bir iktisadi kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu adaletin sağlanması, toplum tarafından ülke ekonomisinin kalkınması adına verilen emeğin bir göstergesi olarak önem taşıyacaktır. Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinin mutluluk endeksleri de göz önünde bulundurulduğunda, bu devletlerin halkının, bakım özgürlük, cömertlik, dürüstlük, sağlık, gelir ve iyi yönetim anlayışı gibi kavramlardan nasibini almasını öncül tuttuğu bilinmekte, bu kavramların bu ülkelerdeki gelir adaletini en iyi sağlayan ülke olmasına sosyal olarak etkisi de oldukça aşikâr görünmektedir.

Öte yandan bahsedilen bu değişkenler, bu çalışmadan ayrılıklar ve bazı yönlerden benzerlikler göstermektedir. Ancak çalışmanın belki de en çarpıcı sonucu olan gelir vergilerinin olumlu etkileri, vergilendirme sistemiyle gelir dağılımının iyileşeceğine dair sinyaller vermektedir. Bu bağlamda birkaç örnek verilirse, Kuzey İkili Gelir Vergisi Sistemi (Nordic Dual Income Tax) yani 1980'li ve 1990'lı yıllarda İskandinav ülkelerinin, emek gelirinin aşamalı vergilendirilmesini ve sermaye gelirinin oransal vergilendirmesini birleştiren çift gelirli vergi sistemini kabul etmeleri olabilir. Bu yenilik, toplanan gelir miktarı ve gelir adaleti yönünden tartışılmaktadır. Buna bir başka örnek ise, Finlandiya'nın gelir miktarına göre kestiği 103 bin doları bulabilen trafik cezalarıdır. Bu durum bu ülkelerin gelir adaletini sağlamada devletin gücünü gördüğü ve önemseydiğini ve bu paralelde adaleti sağladığını göstermektedir. Bu bağlamda, yabancı yardımların yarattığı, ülke potansiyelinin üstündeki istihdam ve devletin veriler üzerinden yaptırım gücü, gelir adaleti açısından önem taşıyan iki değişken olarak göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

Achen, C. H. (2000). "Why Lagged Dependent Variables Can Suppress The Explanatory Power Of Other Independent Variables". Ann Arbor, 1001(2000), 48106-1248.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2009). Financial Institutions and Markets Across Countries and Over Time-Data And Analysis.

Çalışkan, Ş. (2010). "Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk". Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi", (59), s.98.

Caminada, K., Goudswaard, K., & Wang, C. (2012). Disentangling Income Inequality and the Redistributive Effect of Taxes And Transfers in 20 lis Countries Over Time.

Çelik, A.(2004). "AB Ülkeleri ve Türkiye'de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım", Çalışma ve Toplum, 2004/3, s. 53-91.

Christopoulos, D., & McAdam, P. (2015). Do Financial Reforms Help Stabilize Inequality?.

Hodgson, G. (2013). Banking, Finance And Income Inequality. Positive Money, October 2013.

<http://inequality.org/income-inequality>, Erişim: 04.03.2017.

<http://www.econlib.org/library/Topics/College/incomedistribution.html>. Erişim: 04.03.2017.

http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_2011/turkce/metaveri/tanim/gelir-daggiilimii-essitsizlik-oelccuetleri/index.html, Erişim: 02.03.2017.

http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_Panel_2011/turkce/metaveri/tanim/gelir-dagilimi-esitsizlik-olcutleri/index.html, Erişim: 05.03.2017.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/feb/26/false-alarm-shrinking-population-panic>, Erişim: 08.03.2017.

IFI Raporu (2011). <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29108/ifi-development-private-sector.pdf>, Erişim: 09.03.2017.

IMF (2005). Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective, 2015:6.

Kruger A. (2012). The Rise and Consequences of Inequality

Kuznets, S. (1955). "Economic Growth and Income Inequality". The American Economic Review, 1-28.

Ostry, J. D., & Berg, A. (2011). Inequality and Unsustainable Growth; Two Sides of the Same Coin? (No. 11/08). International Monetary Fund.

Perry, B., 2005. Social Report Indicators for Low Incomes and Inequality: Update from the 2004 Household Economic Survey. Ministry of Social Development, Wellington.

Slavin, S. (2017). Economics. Just the Facts 101.

The Economist. (2013). <http://www.economist.com/blogs/freexchange/2013/02/population-growth-and-inequality>, Erişim: 10.03.2017.

World Development Indicators, Poverty and Equity Database.

ORTAÇAĞ'DA KARADENİZ'İN KUZEYİNDE DİN ALGISI

RELIGION IN THE NORTH OF THE BLACK SEA IN THE MIDDLE AGE

ВОСПРИЯТИЕ РЕЛИГИИ В СРЕДНИЕ ВЕКА НА СЕВЕРЕ ЧЁРНОГО МОРЯ

Önder GÜLER*

ÖZ

Türkler arasında bu dönemde İslamiyet'in karşısında Budhizm ve Hıristiyanlık vardı. Karadeniz'in Kuzeyindeki Kıpçak, Peçenek, Moğol, Rus, Hazar gibi çeşitli kavimler, Müslüman kültürlerinden başka Hıristiyanlık, Budizm, Putperestlik gibi başka inançların etkisi altına girmişlerdi. Dolayısıyla bu kavimlerin putperestlik inançları sonrasında Karadeniz'in Kuzeyinde Hıristiyanlığın etkinlik kazanmasıyla da birlikte, Hıristiyan kilisesi, ortaçağ Rusya'sında milletlerin manevi hayatında ortaçağ batı dünyasında olduğu gibi önemli bir rol oynuyordu. Bu yüzden özellikle İslamiyet'in Altın Ordu'daki zaferinden sonra Rusya'ya dini alanda doğrudan bir Moğol etkisi için pek sebep kalmadı. Fakat Moğol fethi dolaylı olarak Rus kilisesinin ve manevi hayatının gelişme seyrini çeşitli şekillerde etkiledi. Bundan dolayı Rus kilisesinin metropolitlik makamı olan Kiev şehri tahrip edilerek hizmet verecek bir durumu kalmadı. Nitekim bizde bu çalışmamızda Ortaçağ'da Karadeniz'in kuzeyinde ortaya çıkan ya da o bölge de var olan dini inançların kişiler ya da devletler üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin toplumsal yansımalarını incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Putperestlik, Hıristiyanlık, Budizm, İslamiyet.

ABSTRACT

There was Buddhism and Christianity in the opposite of Islam among the Turks in this period. Various tribes such as Kipchak, Pechenek, Mongol, Russian, Khazar were settled in the North of the Black Sea, other than Muslim cultures. They were influenced by other beliefs such as Christianity, Buddhism and paganism. Therefore, along with the efficiency of Christianity in the North of the Black Sea after the pagan beliefs of these tribes; The Christian church played an important role in medieval Russia as it did in the medieval western world upon the spiritual life of the nations. So, after the victory of Islam in the Golden Horde State, there was little reason for a direct Mongol influence on the religious area in Russia. But the Mongol conquest indirectly affected the development of the Russian church and its spiritual life in various forms. Therefore, the city of Kiev, which is the metropolitan office of the Russian church, was destroyed and could not serve. Actually, in this study, we tried to examine the influences of the religious beliefs that emerged in the Middle ages on the north of the Black Sea or that existed in that region on the persons or states and the social reflections of these effects.

Key Words: Paganism Christianity, Budhizm, Islam.

* Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi A.B.D.

АННОТАЦИЯ

этот период среди турецкого народа наряду с приверженцами Ислама были и Христиане и Буддисты. Народы Северной части Черномоского региона Турции, такие как Кипчаки, Печенеги, Монголы, Русские, Каспийцы находились под влиянием не только Исламской культуры, а также Христианства, Буддизма, Язычничества. В связи с этим, после перехода от язычнической веры в Христианскую веру, в духовной жизни и культуре народов Северной части Черномоского региона Турции Христианская Церковь сыграла большую роль в плане приобщения народов к Сердневековой культуре России и Запада. В силу этих обстоятельств и особенно после победы Золотой Орды над Россией, с точки зрения религии на Ислам не отразилось непосредственное влияние Монгольской культуры. Однако захват монголов оказал разнообразное отражение на ход развития влияния Русской Церкви на духовную жизнь. Благодаря этим событиям уже разрушительное влияние Русской Церкви с центром Метрополита в городе Киеве престоало каким-либо образом отражаться на духовную жизнь Ислама. Таким образом, в данной работе мы попытались довести до сведения читателей влияние культуры народов, населяющих Северную часть Черномоского региона Турции Средневековья и их религии, и отражение этого влияния на духовную жизнь общества того периода.

Ключевые слова: Язычество, христианство, буддизм, ислам.

Türk-Moğol göçebeleri, eskiden beri Doğu ve Batı Asya'daki kültür alanlarının kuzeyinde uzanan bölgelerle Doğu Avrupa steplerini işgal eden kavimler arasında yer alırlar. Bu kavimler (Barthold, 2006: 1) M.S. 6. yüzyılda Karadeniz bölgesi, Kuzey Kafkas ve Volga çevresinde, Türk asıllı Avar, Hazar ve Bulgar devletleri olarak ortaya çıktılar. Avar Hanlığı dokuzuncu yüzyılda sona erdi. Bulgarların bir kısmı Tuna'nın aşağısına inerek Slavlarla karıştılar. Bulgarların öteki kolu Volga'ya çıkarak Volga Bulgar devletini kurdular. (Ataöv, 1968:220) Türkler VI. Yüzyılda Doğu Avrupa'ya gelerek; Kerç boğazındaki Bosphorus adlı Bizans şehrini kuşatmışlardı. Dolayısıyla, Türkler Hazar Denizi'nin güneydoğusunda, Gürgen ırmağı boyunda bulunan bir bölgeyi Perslerden almışlardı; burada Perslerin baskısı altında kalan Türkler onların dilleri ve dinlerini de kabul etmişlerdi. (Barthold, 2006: 8) Aslında Türkler farklı zamanlarda farklı dinlere sahip olmuşlar ve özellikle; ateşe tapmak, Şamanlık, Manilik, Budistlik, Musevilik, Nasturilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi çeşitli dinleri kabul etmişlerdi. Nitekim Budistlik dini yaşayışlarına uygun olmadığı yani bu din et yemeği yasakladığı için bu dini çok kabullenememişlerdi. Çünkü Türkler iyi derecede etle beslenir ve onun verdiği kuvvetle iyi bir savaşçı olduklarına inanırlardı (Ülküsal, 1980: 3).

Nitekim Çin yazıtlarında Uygurların 762 yılında Mani dinini kabul ettiklerinden söz edilir. Bu din III. Yüzyılda İran'da ortaya çıkmış ve İran'ın milli dini Zerdüştlüğün, Hristiyanlık ve özellikle Budhizm ile birleştirilmiştir. Mani dini Orta Asya'da özellikle Sogdlar arasında büyük yaygınlık kazanarak, bu din Sogdlar tarafından Çin'e götürülmüş ve Çin'e yaptıkları bir sefer sırasında bu dini Uygurlarda öğrenmişlerdi. Ayrıca Mani dini dışında Sogdlar arasında Hristiyanlık ve Budhizm de yayılmıştır; bu dinler Türkler arasında da yaygınlık kazanmıştır (Barthold, 2006: 10). Aslında eski Çin günlüklerinde Hui-Ho, Hui-Ha olarak geçen halklar da Kuzey Uygur Türkleri olup bunlar Moğolistan ve Baykal gölü civarında yaşıyorlardı. Buradan anlıyoruz ki Sibiry'a'nın güney tarafı eski zamanlardan

beri Türkler tarafından yurt edinilmişti. İrtiş ve Ob nehirleri boyundaki Ostyaklar Hıristiyanlığı kabul edince onlardan pek çok put almışlardı. Bu putlar, diz hizasından uzun olup ustalık gerektirecek bir özenle metalden yapılmıştır. Ostyaklar, bu putları kendilerinden önce bu bölge de yaşayan İskitlerden miras aldıklarını söylemekteydi (Atlası, 2016: 2).

Sonrasında 9. yüzyılda Hazar Kağanlığı hakimiyeti altında yaşayan çok sayıdaki Slav kavmi, 860'lı yıllarda İsveç'ten gelen Vareglerin lideri Rürük'in yönetim alanındaki yeteneği ve tecrübesinden yararlanarak bir araya geldiler. Önce Novgorod'ta güç topladılar ve ardından Kiev'de güçlü bir devlet kurdular. Daha sonra 988 yılında Bizansla gelişen ilişkiler dahilinde Hıristiyanlığı benimsediler. Ortodoksluğun kabul edilmesiyle birlikte daha da kuvvetlenen Kiev Rusya'sı, irili ufaklı birçok Slav kavmini merkez yönetimine bağlı hale getirdi. 11. Yüzyılın ilk yarısında Yaroslav döneminde dini kurumsallaşmasını hızlandıran Kiev Rusya'sı yeni bir döneme girdi (Konak, 2012: 100).

Kiev Rusya'sının bu yeni döneme girmesindeki en büyük faktör tabii ki din faktörüydü. 10. Yüzyılın sonuna kadar pagan inancına mensup olan ve birden çok tanrıya tapınan Rus toplumunun zaman içerisinde Hıristiyanlıkla karşılaşması ve bu dini resmen kabul etmeleri, Rusların hem siyasi hem de sosyolojik olarak evrilmesine neden olmuştur. Diğer yandan birçok Tarihçinin Slavları Batı, Doğu ve Orta Slavlar olarak üç gruba ayırarak Rusların atalarının Doğu ve Orta Slavlar olduğunu ileri sürmektedirler. Dolayısıyla birçok araştırmacı Doğu Slav kavimlerinden olan Rusların aşağı Don nehri kıyılarına milattan sonra 7. Ve 8. Yüzyıllar içerisinde gelmiş olabileceklerini söylemektedirler. Bu nedenle Rus tarihi genellikle 9. Yüzyıldan itibaren başlatılmaktadır. Bu durum, Rus halkının sosyal tarihini ve aynı zamanda onun Hıristiyanlıkla ilk karşılaştığı dönemi neredeyse bilinemez kılmaktadır. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kiev Rusya'sı yahut Kiev Derebeyliği dönemi Rusların varlığının daha belirgin ya da bilinir hale geldiği bir devir olmuştur. Hıristiyanlığın, Kiev ve Novgorod şehri civarında yaygınlık kazanmasından önce bölge halkının putperest olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (Duvallı, 2013: 60). Özellikle 988 yılında Rus topraklarında Hıristiyanlığın yayıldığı bilinmektedir. O tarihte Knez Vladimir'in isteği doğrultusunda Ruslar Bizanslı din adamları tarafından vaftiz edilmişti. Hıristiyanlıktan önce Ruslar yukarıda da belirttiğimiz gibi putlara inanmış ve öteden beri devam eden kültürlerinden yoksun kalmışlardı. Nitekim Rusların putlara sıkı sıkıya bir bağlılıkları olmadığından; Hıristiyanlık Ruslar arasında kolay ve hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu bağlamda, Rus kültürü ve Rus halkının tarihi adeta Hıristiyanlıkla özdeşleşmiştir. Hıristiyanlık Ruslara inancın yanı sıra bir dünya bakışı, yazı, edebiyat, devlet, hukuk vs. gibi değerleri de kazandırmıştır (История Русской Церкви, Eriş. Tar: 11.03.2017). Ayrıca Rusların bu inanışlarıyla alakalı evrimlerinin anlatıldığı bu din tarihi yahut kilise tarihi beş dönemde incelenmektedir. Özellikle ilk dönemi Kiev dönemi (862-1240) olup bizim araştırma zaman aralığımızı kapsamaktadır. Bu dönem, Rusya'da Hıristiyanlık davetini ilk kez Havarı Andrey Kiev dağlarında başlatmıştır. Zaten bu yıl öncesinde de Rusların Hıristiyanlıkla alakalı herhangi bir bilgisine rastlanmaktadır. Rus Ortodoks tarihçilerine göre Havarı Andrey halkın Hıristiyanlığı kabul etmesi için henüz uygunlaşmadığını görmüş ve misyonerlik faaliyetini Rus topraklarında geçici olarak durdurmuştu. İlk kez Bizanslı misyonerler Suroj şehrinde davete başlamış ve burada misyoner Stefan Surojskiy (Surojlu Stefan) tarafından Bizans'a bağlı piskopos bölgesi oluşturmuştur. Bizans Kilisesi Hıristiyanlaşma sürecini tam kontrolü altında tutarken yeni kurulmuş olan Rus kilisesi bazı otonom haklara sahip olmuştur. Rus Kilisesi Bizans için bir Piskopos Bölgesi niteliği taşımıştır. Ve 988 yılında Rusya'da Hıristiyanlık resmen kabul edilmiştir. Rus Kilisesinin ilk Metropoliti Mihail olmuş ve katedral kilise Kiev'de

bulunuyordu. Mihail ve sonraki Mitropolitler Konstantinopol Patriği tarafından göreve atanmıştır. Rus Ortodoks Kilisesinin Kiev dönemi Moğolların Kiev'i işgali ile son bulmuştur (Asker, 2010: 32).

Ayrıca Ruslar her ne kadar putculuğa çok ilgi göstermedilerse de başta Rus kroniği Eski Zamanların Anlatısı (Duvalı, 2012: 115) adlı kronik olmak üzere çeşitli kaynaklar, Rus paganizmi hakkında bizlere detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ışığında Rus Paganizminin son derece karışık kültür ve öğretilerden müteşekkil bir inanç sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede birçok puta inandıkları ve onların heykellerini dikerek tapındıkları bilinmektedir. Rusların saygı gösterdikleri ve tapındıkları putların başında Perun geliyordu. Şimşek tanrısı olarak bilindiğinden genellikle elinde topuzla tasvir edilmiştir. Perun sözcüğü Yunan kökenli olup gök gürültüsü ve yıldırım anlamına gelmektedir. Nitekim Rusların önem atfettikleri Perun putu dışında Hors ve Striboğ gibi putlara da tapınırlardı (Duvalı, 2012: 60-61).

Wilhelm von Rubruk'un da meşhur seyahatnamesinde Karadeniz'in kuzeyindeki putperesleri anlattığı eserinde şu ifadeler yer verir; Hepsisi dua ederken kuzeye dönerler. Kollarını birleştirdikten sonra, kendilerini yere atıp, diz çöktükten sonra alınlarını ellerinin üzerine koyarlar. Bu yüzden ordaki Nasturiler, dua ederken kollarını birleştirmeyip, ellerini göğüslerinin üzerine doğru uzatırlar. Putperestler mabedlerini doğu-batı istikametinde kurarlar. Kuzey tarafında, koronun çıkabileceği bir oda inşa ederler. Mabed dört köşe olduğundan bu oda ortada durur. İçerisine masa büyüklüğünde bir sandık koyarlar. Bunun arkasına güneye doğru bakan büyük put resmini getirirler. Karakurum'da Aziz Cristophorus'un resmi büyüklüğünde bir tane görmüştüm. Hitay'dan gelmiş olan bir Nasturi papaz bana, orada iki günlük uzaklıktan görülebilecek kadar büyük bir put resminin bulunduğunu ifade etti. Büyük put resminin etrafına diğer put resimlerini koyarlar, bunların hepsi altınla bezenmiştir. Sunak masasının üzerine mumlar ve hediyeler koyarlar. Müslümanların aksine kapıların hepsi güneye çevrilmiştir (Rubruk, 2012: 72).

Hıristiyanlık öncesi Rus kavmi, yukarıda ifade ettiğimiz tüm tanrılara saygı duymuş ve değer atfetmişlerdir. Hıristiyanlık öncesi Rus geleneğinde ölüm ötesi hayat inancının da yaygın olduğu bilinmektedir. Bir insanın ölüm anında hangi konumdaysa öteki dünyada da aynı konumda ebediyen yaşayacağına inanılmıştır. Bu nedenle Ruslar düşmana esir düşüp köle olarak yaşamak yerine özgür bir şekilde intihar etmenin daha erdemli bir davranış olduğuna inanmışlardır. Tüm bunların yanında Ruslar ölen kişilerin toprağa gömülerek çürümeye terk edilmesini ölüye karşı saygısızlık olarak algıladıklarından yakmayı tercih etmişlerdir. Pagan Rus inancına göre ölüyü yakmak onun anında cennete gitmesini sağlamaktır (Duvalı, 2013: 62).

Slav toplumlarının yazıyla 9. Yüzyılın ortalarında yani Hıristiyanlığın bölgede kabul görmeye başladığı dönemlerden itibaren tanış oldukları bilinmektedir. Böylelikle yazıyla birlikte Hıristiyanlığın bölgeye nüfus etmiş olması ve yazılı kültürün gelişmesi sonucu bazı eserlerin meydana çıkma sürecinin başlamış olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Hıristiyanlığın Rus topraklarına 8. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren misyonerler yoluyla intikal ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu dönemde de Rus toplumlarına bakıldığında, burada iki inanç sistemi, paganizm ve Hıristiyanlığın varlığını görmek mümkündür (Duvalı, 2013: 65). Ayrıca yukarıda ismini verdiğimiz kronikte geçen bilgiye göre Ruslar, Paganizm ve Hıristiyanlıktan sonra da İslamiyet'le tanışmışlardı. Öyle ki Eski Zamanların Anlatısı yazarı 986 yılında İdil Bulgarlarından bir grup elçinin Kiev Knezi Vladimir'e gelerek kendisini İslam dinine davet ettiğini nakletmektedir. Kronik yazarının naklettiğine göre, Bulgar elçiler Vladimir'i kelime-i şahadet getirerek Müslüman olmaya, içki içmemeye,

domuz eti yememeye ve de sünnet olmaya davet etmişlerdir. Elçiler Vladimir'e böyle davranacağı takdirde, öteki dünyada bol miktarda kadınla ödüllendirileceği müjdesini de vermişlerdir. Tabii Elçileri dinleyen Vladimir kadınlarla ilgili kısmı hariç sünnet olmak, domuz eti yememek ve içki içmemek konusunda memnun kalmaz ve Rusların içkiyle domuz etini çok sevdiklerini onsuz yapamayacaklarını belirtmiştir (Duvalı, 2012:120).

Nitekim Hıristiyanlığın bu coğrafyada etkinlik kazanmasıyla da birlikte; Hıristiyan kilisesi, ortaçağ Rusya'sında milletlerin manevi hayatında ortaçağ batı dünyasında olduğu gibi hayli önemli bir rol oynuyordu. Bu yüzden özellikle İslamiyet'in Altın Ordudaki zaferinden sonra Rusya'ya dini alanda doğrudan bir Moğol etkisi için pek sebep kalmadı. Fakat Moğol fethi dolaylı olarak Rus kilisesinin ve manevi hayatının gelişme seyrini çeşitli şekiller de etkiledi. Bundan dolayı Rus kilisesinin metropolitlik makamı olan Kiev şehri tahrip edilerek uzun yıllar kilise idaresinin merkezi olarak hizmet verecek durumu kalmamıştı. Piskoposluk bölgelerinden Pereyaslav zarar göerek, oradaki piskoposluk kapatıldı.

Ancak Moğol hanlarından Mengü Timur'un Rus din adamlarına muafiyet fermanı çıkarmasından sonra kilise kendisini tekrar sağlam bir zemine oturttu ve yavaş yavaş yeniden teşkilatlanmaya başladı ve yıllar geçtikçe de bazı yönlerden Moğol saldırısı öncesinden daha güçlü oldu. Aslında Rum metropolitler veya Bizans tarafından tayin edilmiş Rus metropolitler tarafından idare edilen ve han'ın fermanı ile korunan Rusya kilisesi, bu dönemde prenslerin iktidarından Rusya tarihinin başka hiçbir döneminde olmadığı kadar bağımsızdı. Bu, aynı zamanda Rusya kilisesinin faaliyetleri için güçlü olduğu bir dönemdi. Kilise arazileri, gerek Moğol ve gerekse Rus devlet otoritelerinin müdahalesinden masun olduğu için, gittikçe artan sayıda köylüyü cezp ettiler ve elde edilen ürünün toplam zirai ürüne olan oranı yavaş yavaş artıyordu.. Bu durum kilisenin Moğol hakimiyetinin ilk yüz yılının sonuna doğru ulaştığı refah seviyesi kilisenin manevi faaliyetlerini icra etmesine çok yardımcı oldu (Vernadsky, 2007: 446-447).

Aslında bu durumun temeli Cengiz Han yasası tarafından sağlanıyordu. Cengiz Han bütün dinlere hoş görüyü tavsiye ediyor ve her dine mensup ruhanileri yahut din adamlarını her türlü vergiden muaf tutmakla; Moğol asillerine bahşedilen en önemli imtiyazlardan biri bu ruhanilere de verilmiş oluyordu. Cengiz han ve Ögeday, Şaman dinine mensup olduklarından büyük dinlere karşı içten kayıtsız bulunuyorlar ve başka inançlara dönme noktasında herhangi bir zaruret hissetmiyorlardı. Ayrıca ilk iki hanın zihniyetlerine uygun olarak Karakurum'da iki Camii ile bir Hıristiyan (Nasturi) kilisesinden başka Budi mabedleri de mevcut bulunuyordu (Spuler, 2011: 220-221).

Özellikle kilisenin Moğol döneminde karşı karşıya kaldığı bir takım görevler vardı ki, prenslerden sıradan kişilere kadar karamsarlığa kapılmış ve ne yapacağını bilmeyen insanlara manevi tavsiyelerde bulunmak ve manevi destek vermektir. Bununla ilişkili olarak daha genel bir misyon da Rus halkının Hıristiyanlaşmasını tamamlamaktır. Kiev döneminde Hıristiyanlık yüksek sınıflar ve şehir halkı arasında iyice yerleşmişti. Bu dönemde kurulan manastırların çoğu şehirlerdeydi. Kırsal kesimde Hıristiyanlık oldukça zayıftı ve putperestliğin bakiyesi hala mevcuttu. Doğu Rusya'nın taşra halkı ancak Moğol döneminde tamamen Hıristiyanlaştı. Bu dönemde dördü Doğu Rusya'da ikisi Batı Rusya'da ve biri Saray'da birçok yeni piskoposluk ihdas edildi. Kiliselerin ve manastırların sayısı özellikle 1350 yılından sonra hem şehirlerde hem taşrada sürekli olarak arttı. Ayrıca Rus tarihçi Kluçevsky'ye göre, Moğol döneminin ilk yüzyılında otuz ikinci yüzyılında ise bunun beş misli daha fazla manastır kurulmuştu (Vernadsky, 2007: 447-448). Aslında Hıristiyanlık ile Moğol dünyası arasında, Moğol devletinin ortaya çıkışından daha önce temaslar

gerçekleştirilmiş, Kereit'ler gibi en çok nüfuz sahibi muhtelif kabileler Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıkışından birkaç asır önce Hz. İsa'nın dinini kabule hep birden karar vermişlerdi.

Özellikle Göyük Han zamanında hükümdarların Hıristiyanlıkla münasebetleri başka şekiller arz etmeye başladı. Onun Hıristiyan vezirlerinin tesirleriyle Hz. İsa'nın dinine karşı kuvvetli bir eğilim göstermesi, hükümdarın şahsen bu dini kabul etmiş olduğu gibi hatalı bir düşünceye yol açmıştır. Fakat hükümdar etrafında daima dört Hıristiyan papası bulundurur ve bunların yetiştirilmesine çalışırdı. Keza Nasturi bir vezire ayrıca Hıristiyan bir anneye, Hıristiyan zevceye ve bir de vaftiz edilmiş bir oğla sahip bulunan Mengü yahut Möngeke, bu dine hiçbir bağlılık duymamakla beraber, Hıristiyanlık için geniş imtiyazlar vermek zorunda kaldı (Spuler, 2011: 221). Möngeke de bütün büyük dinlere karşı kendinden evvelkiler gibi, kayıtsız davranıyor, Şamanlara ise her surette daha çok alaka gösteriyordu. Hükümdarın çadırı onlara en yakın bulunuyordu. Cengiz Han'ın diğer dinlere müsamaha emreden yasa hükümlerine ehemmiyetle dikkat çekiyor ve din adamlarını vergiden muaf tutmak için onun bahsettiği imtiyazı tekrarlıyordu. Bundan yalnız Cengiz Han'ın ifade etmediği hahamlar ayrı tutulmuştu (Spuler, 2011: 222).

Tüm bunların yanında bu dönemde Moğol çağında Doğu Rusya'da din fikrinin yeniden canlanışının bir başka önemli etkisi de, kilise sanatıydı. Bu dönem hem fresk hem ikona şeklinde Rus dini ressamlığının gelişmesine şahit oldu. Bu artistik Rönesans da hayatının ve meslek kariyerinin sonuna takriben otuz yıl Rusya'da kalan Rum ressam Theopkanes önemli bir rol oynadı. Ayrıca Moğol devrindeki din adamları, Rus vakayinamelerinin derlenmesinde Kiev döneminde olduğu gibi önemli bir rol oynadılar. Moğol istilasından sonra bu meşgale neredeyse son buldu. 1240 ile 1260 yılları arasında yazılan ve bizim kısmen bildiğimiz yegane vakayiname Rostov vakayinamesiydi (Vernadsky, 2007: 449-451).

Moğollar ve Eski Türklerin geleneksel dinlerinde birçok ortak nokta mevcuttur. Moğolistan'ın iç bölgelerine kadar varan Batı Avrupa seyyahları Moğolların putperestlik dinine, inancına ve yerli adetlerine dikkat etmişlerdir. Plano Carpini'nin 1245 yılında yaptığı seyahat neticesinde kaleme aldığı seyahatnamesinde Moğolların gözle görünen ve gözle görünmeyen her şeyin yaratıcısı olan Tek Tanrı'ya taptıklarından bahsedilmektedir. Onlara göre işte bu Tanrı, insan zevkleri ve işkenceler yaratmıştı. Burada ebedi mavi göke tapma söz konusuydu. Moğollar Gök Tanrısına aynen Türkler gibi Tengri diyorlardı (Davletşin, 2013: 64-65).

Moğollar, Güneş, Ay, Su ve Yer'e de taparlardı. Her yemekten önce Moğollar, kurban sunarlanmışçasına bu yemeklerden bir kısmını bu tanrılara ayırırlardı. Bu noktada onların dini Hunların dinine benzemektedir. Moğollar da Eski Hunlar gibi yeni doğan güneşe ibadet ederlerdi. Marko Polo'nun (1254-1324) seyahatnamesine göre, Moğollar putlara da tapıyorlardı (Polo, [t.]: 70). Belli günlerde kağanın kendisinin bulunduğu ayinlerde bol bol kurban sunularak ihtişamlı bayramlar yapılırdı. Her evde birkaç put vardı. Bunlardan en büyüğünün, yani Gök Tanrısının adını, evin en merkezi yerinde asılı duran ayrı tahta üzerine yazarlardı. Bu tahtanın karşısına durup ve ellerini yukarı kaldırıp üç defa dişleri gıcırdatmak gerekirdi (Davletşin, 2013: 65).

Bunu dışında Moğollar kalın keçeden kişi figürleri keserek onları çadırın girişinin iki tarafına asarlardı. İpekten kesilerek yapılan ve çadırların içini süsleyen figürler aynı önemi arz ediyordu. Bu şekilde yapılan putlara kurban sunulurdu: Hayvanlar kesilir, eti yenilir, kemikleri ise yakılırdı. Bu figürler, onların tedavi gücüne inanılarak hasta insanların yatağı üstüne asılırdı (Davletşin, 2013: 66). Wilhelm von Rubruk'un ifadelerine göre; evin reisinin

başının üstünde duvarda keçeden bir figür bulunur. Bu figür bir bebeğe veya bir heykele benzer ve efendinin kardeşi yerine geçer. Kadınların başının üstünde de buna benzer bir maket bulunur ve o da kadının kardeşi sayılır. Biraz yukarıda iki maketin arasında daha küçük ve çelimsiz fakat evin koruyucusu sayılan bir başka maket vardır (Rubruk, 2012: 34). İşte Rubruk'un seyahatnamesinde de geçen o koruyucu putlar; kalın keçeden ölmüş insanın ruh figürünü kesip çadırda yüksek yerler asarak kendilerini koruduklarına inanırlardı. Bu adetler ve Moğolların taptıkları putlar Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan bazı kavimlerin inançlarından birçok noktada farklıdır. Onlar Sibiryaya halkının kültleri olan Ongunlarla İltahanlara çok benzemektedirler. Ongunlar, Moğolların, Tuva ve Altay halklarının Şaman mitolojisinde ölmüş atalarının ruhlarını ifade etmektedirler. Görünmeyen, duyulmayan elle dokunulmayan şeye tapınmak çok zor olduğu için putlar, ruhların sonradan yerleşmesi için yapılırdı. Putlar kalın keçe, yün, değişik kumaşlar, ağaç ve metal gibi çeşitli malzemelerden kesilerek yapılmıştır. Onlara Ongun adı da verilirdi. Bu figürler cinsiyetlere göre ayrılırdı (Davletşin, 2013: 66). Marco Polo'da Moğolların çadırlarında Nağıtay olarak adlandırılan bir put maketinin olduğunu ve bu maketin onlarda bir Tanrı gibi kabul edildiği inancı vardır. Ve o maketin herhangi bir evde bulunması; o evin ahalisine, mallarına, hayvanlarına baktıklarına yahut onları koruduklarına inanırlardı (Polo, [t.]: 70).

Cengiz Han'ın koyduğu en önemli yasalardan biri de ağız dolusu lakaplar kullanılmasını yasaklamasıdır. Onun oğulları ve torunları basit adlarıyla çağırılırdı. Mektup yazarken de aynı şekilde davranırlardı. Mektup yazanlar sultan veya sıradan bir kişi arasında fark gözetmezdi. Sahte sıfatlardan arınmış kısa bir isimle yetinirlerdi. Hanlık makamında oturan kişi sadece han veya kağan sıfatlarını kullanırlardı (Cüveyni, 2013: 86).

Aslında Moğollar başlangıçta herhangi bir dine mensup değillerdi. Moğolların ilk dönemlerinde birçok İslami görüş bir arada yaşamıştır. Birlikte yaşama durumu, inanç özgürlüğü ve karşılıklı toleransı getirmiştir. Bazı İlhanlı yöneticileri Budist idi ve bu nedenle İran'da çok sayıda Budist tapınağı bulunmaktaydı. Hristiyan ve Yahudiler de devlet kademelerinde yüksek makamlar elde etmişlerdir. Yedinci İlhanlı yöneticisi Gazan Han'ın, Şiiliğe meyili olmasına rağmen, 1295'te Sünni İslam'a girmesi, gelişmenin anahtarı olmuştur. Gazan Han'ın kardeşi ve kendisinden sonra halefi olan Olcaytu yönetimi üstlenmiştir. Önce Hristiyan, sonra Budist olan Olcaytu, son olarak Müslüman olmuştur. Müslüman iken de önce Hanefi mezhebini, daha sonra Şafii mezhebini ve son olarak da Şiiliği tercih etmiştir. Son İlhanlı yöneticisi Ebu Said ise bir Sünni'dir. Tabii olarak Moğollardan sonraki dönemde türbeler, dini aktiviterin ana merkezi olma noktasında yavaş yavaş camilerin yerini almıştır. Yaklaşık 1305 ile 1365 yılları arasında Câm, Natanz Pir Bakran, Erdebil ve Bestam gibi, önemli İran şehirlerin de sûfi şeyhlerin mezarları etrafında çok sayıda türbe inşa edilmişti (Potter, 2011: 216). Diğer yandan birçok farklı toplulukların arasında yaşayan İran Moğollarının hükümdarı Hülagü ve halefleri pekala, Hristiyan olabilirlerdi. Ve dolayısıyla yukarıda da zikrettiğimiz gibi ilk İlhanlıların çoğu, Moğolların öteden beri bildiği Budizmi seçti. Birçok İran kentinde Budist tapınakları yükseldi, portakal renkli uzun giysiler içindeki rahiplerin sayısı örtülü ulema kadar çoğaldı. Ancak İlhanlılar bütün inançlara saygı duyuyorlardı ve tebaanın açıkça çoğunluğunu oluşturan Müslümanlara dinleri değiştirmeleri konusunda herhangi bir baskı yapmadılar. Zamanla Moğol kabileleri, Türk ve İranlı Müslümanlar ile evlilikler yapmaya, bunların dillerini ve giderek de dinlerini benimsemeye başladı (Goldschmidt JR- Davidson, 2011: 179).

1294'te Kubilay Han'ın ölümü İlhanlıların Büyük Moğol imparatorluğu ile son ilişkisinin de kopmasına yol açtı. Moğol imparatorluğu, artık yeni bir "Çin" hanedanı haline geliyordu. Bir yıl sonra İlhanlıların yeni hükümdarı Kazan Han, resmen Müslümanlığı benimsedi. Diğer taraftan İran Budizmi kısa sürede kurudu ve öldü. Sonrasında Kazan Han ve halefleri tapınakları camiye çevirdiler ve atalarını İran'da neden olduğu tahribatı tamir etmeye çalıştılar. Kazan'ın yerini alan hükümdarlar daha zayıftılar. Bu nedenle Sünni ve Şii kesimler arasında çatışmalar meydana geldi. 1360'la birlikte İlhanlı hükümdarı parçalanarak yok oldu (Goldschmidt JR- Davidson, 2011: 179,181). Doğal olarak Moğollar birçok halklarla temasta çeşitli dinlerin propagandalarının etkisinde kalmış ve onların bu dinlerden birine diğerlerinin aleyhine olacak biçimde bağlanmaktan kendilerini sakınmışlardır.

Budizm'le birlikte, Nesturi Hıristiyanlığı onların ülkesinde barınmaya devam ediyordu. Nesturilik yedi yüz yıl önce Orta Asya'da görünmüştü ve gayrimüslim Türkler arasında varlığını sürdürüyordu (Cohen, 2010: 284-285). Aslında Avrupalılar, İslam ülkelerini ötesinde bir yerde, güçlü bir Hıristiyan hükümdar bulacaklarına inanıyorlardı. Dolayısıyla bu hükümdarın adı da "Rahip "John" olacaktı. Bu efsanevi komutan, geriden gelen Müslüman tehdidini yok edecek ve batı Hıristiyanlığını kurtaracaktı. 13. Yüzyılın sonlarında John'un bir Moğol olacağına inanıyorlardı. İki yüzyıl sonra Avrupalılar kurtarıcıyı Etiyopya'da arayacaklardı. Bu tuhaf korku ve umut bileşiminin yönlendirdiği dönemin papaları, Moğol imparatorluklarıyla temas kurmak üzere temsilci heyetler gönderdiler. Mümkün olursa Moğolları Hıristiyanlaştırmayı da umuyorlardı. Fakat bu dönemde, Roma kilisesinin Moğollara sunacağı pek az şey vardı; kimi Moğollar ise Irak, İran ve Orta Asya'da zaten yaygın olan bir Hıristiyanlık türü olan Nesturiliği benimsemişlerdi (Goldschmidt JR- Davidson, 2011:179). Nitekim Hıristiyan alemi, bir an için İslam'ı bozguna uğratmak amacıyla Moğollardan faydalanabileceğine inanmışlardı. Bundan dolayı da Fransiscain ve Dominicain misyonerleri gönderilmişti. Fakat bu misyonerler bu konuda hiçbir sonuç alamadılar (Cohen, 2010: 288).

Ayrıca bunların dışında *Chronica Maiora*'da Moğolların din algısını öğrenme noktasında bizlere önemli bilgiler verilmektedir. Bu kroniğe göre; Moğollar kanunsuz bir halk olarak ifade edilmekteyse de ilerleyen kısımlarda zina, hırsızlık, yalancılık ve cinayeti çok şiddetli bir şekilde cezalandırdıklarından bahsedilecek (Özcan, 2012: 447-449), ve özellikle günah işleyen, mutsuz, kötü niyetli insanlarda ateş ile arınma prosedürüne tabii tutulurdu, çünkü bu insanların kötü huylarını diğer insanlara "bulaşabileceğine" inanılırdı. Ahaliden birini şimşek çaktıysa, herkes hayvanları ile birlikte ateş ile arındırılırdı. Bu uygulama ve geleneklerin eski Türk Hazar-Bulgarlarının ateş ile ilgili inançlarına benzediğine söylemek mümkündür (Davletşin, 2013: 68). Ayrıca Moğol hükümdarı olan Ögeday'ın Müslümanların haklarını korunmasına önem vererek, ödeyemediği borcundan dolayı bir Müslüman'ı zorla budist yapmak isteyen bir Uygur'un, hükümdarın emriyle kamçılanıp boynu vurulmuş, bütün emval ve emlaki kendisine verilen bu Müslüman'a ise ayrıca iyi bir parada verilmişti. Yine Buhara da bir Camii'ye atların yerleştirilmesi, yer açmak için bu camiden yazma Kuran-ı Kerimlerin kaldırılması, Merv ve diğer yerlerde camii ve mezarların tahrip edilmesi gibi menfi durumlar ortaya çıkmış ve Ögeday bunların çözümünde önemli bir yere sahip olmuştur (Spuler, 2011: 259-260). Yine bununla birlikte Moğol kanunlarında zinanın maddi bir kanıt olmadığında toplumca hoş görülmediği, delil olması durumunda ise ölümlerle cezalandırıldığı görülmektedir. Buna mukabil Moğollarda çok eşli evliliğin olduğuna dair bilgi verilir ki bu diğer kaynaklardaki bilgilerle uyumludur. Özellikle uygulamalardan ibadetlerin yerine getirilmediği durumlarda da içeriği açıklanmayan bir ceza hukukunun devreye girdiği anlaşılmaktadır. Ancak bunun ibadetten

çok töre ve dini-kültürel geleneklerle alakalı olması muhtemel görünmektedir. Bunlar muhtemelen Avrupalı seyyahların çok ilgisini çeken kapı eşliğine basılmaması gibi örfi boyut kazanmış dini cezalardır (Özcan, 2012: 447-449).

Evet yine din meselesi başlığı altında Karadeniz'in kuzeyinde özellikle Moğol, Peçenek, Kıpçak, Hazar, Rus gibi bu bölgede var olmuş milletlerin cenaze defin ve merasimlerine bakalım.

Moğolların cenaze törenlerinde başlıca özellik, ölen Moğolluların cenazeleri ve merasimleri gizli yapılmasıdır. Mezar toprakla kapatıldıktan sonra görülmemesi için yerle bir edilir, sıkı bir çim ile kapatılır veya üzerinden büyük bir at sürüsü geçirilirdi. İnsan gömülürken giysisi, silahı, yiyecekleriyle, yani mülküyle gömülürdü. Kesilen ve yenilen at postundan kukla yapılırdı ve yüksek ağacın dallarına asılırdı. Mezarların üstünde kırık tencere, mızrak ucu, bıçak, üzengi, koşum ve eyer halkalarının bulunduğu belirtilmektedir (Gülensoy, 2011: 230-31). Ölmüş insanın, bunların hepsinin öbür dünyada ihtiyaç duyabileceğine inanılırdı. Ölmüş insanın sadece kullandığı at arabası değil, çadırı bile yıkılırdı, ölünün adını ise üç nesil anmak yasaktı (Davletşin, 2013: 69-70).

Yine Karadeniz Kuzeyindeki diğer önemli milletlerden olan Peçeneklerin yeni yurtları jeopolitik açıdan büyük bir öneme sahipti. Bu geniş bölge, IX. Yüzyıldan önce de Doğu Avrupa'nın en önemli ekonomik ve siyasi gelişmelerine sahne olmuştu. Akdeniz ticaret ve kültür dünyası, Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerle, özellikle VIII. Yüzyıldan itibaren ekonomik ve siyasi ilişkilerde aktif bir rol oynayan İskandinavyalılarla ilişkilerini mutlaka Güney Rusya üzerinden sürdürmek zorundaydı. Bu ilişkiler sonucunda Dinyeper nehrinin orta akımında Kiev gibi bir ticaret merkezi ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Bizans'ı ve Akdeniz ticaret merkezlerini kuzey ülkelerine bağlayan yol; Kardeniz ve Dinyeper üzerinden Fin körfezine gidiyordu (Kurat, 2016: 75). İşte bu gibi ticaret yolları üzerinde önemli bir köprü görevi gören Peçenek toprakları ve Peçenek halkının çok farklı kültürle irtibat halinde bulduklarını apaçık görebiliriz.

Dolayısıyla yaşanan bu etkileşim inanç kaidelerine ve bazı kültürel değerlere yansımakla birlikte milletlerin hayatlarına şekil verirler. Nitekim Peçenekler de Ruslar gibi ölülerini yakarlardı (Gülensoy, 2011: 223). Yani Ruslardan büyük bir kişi ölünce, ona geniş bir oda gibi mezar kazarlar ve cesedini içine koyarlar. Cesediyle beraber mezarına, üzerindeki elbiselerini, altın bileziğini, çeşitli yemekler, içki kadehleri ve para koyarlar. Onunla beraber mezarına onu seven karısını diri diri koyar ve sonra mezarın kapısını kapatırlardı (Gülensoy, 2011: 232). Aslında bu yakma adetine M.Ö. 1200 yıllarından itibaren farklı Orta Asya kavimlerinde rastlanır. Cesedin yakılmasının en büyük sebebi, ateşin her şeyi temizlediğine ve kötü ruhları kovduğuna dair eski Türkler arasında yaygın olan bir inancın olmasıydı. Bu geleneğe Göktürklerde, Hazarlarda, Kırgızlarda ve Burdaslar da da rastlanmaktadır (İbn Fazlan, 2011: 122).

Esasında yine bozkırlarda Moğollar gelmeden önce Kıpçaklar yaşardı. Kıpçaklar göçebe hayvancılıkla uğraşırlardı. Ve onlarda Peçenekler gibi benzer hayat şartları ve Moğol ile Tatar kabileleriyle eski dönemlerden gelen yakın temaslar, bu halkların manevi yakınlığına neden olmuştur. Dolayısıyla Kıpçak kültüründen söz edildiğinde, en başta sonsuz Kıpçak bozkırlarına (Deşt-i Kıpçak) yerleşen ve en uzak mesafeden bile görünen taştan yapılmış abideler aklımıza gelmektedir. Yani Kıpçaklar ölmüş insanın mezarında topraktan büyük tepe oluşturur ve ölünün uğruna yüzü doğuya bakan ve elinde göbek hizasında kap tutan abide yaparlar. Moğollar gelmeden önce taş abideleri Kıpçak bozkırlarının en belirgin özelliğiydi (Davletşin, 2013: 72). Özellikle Wilhen von Rubruk, Don nehrine doğru yaptığı yolculuğu sırasında; bazen sağımızda Tanais (Azov) denizi ile

Kumanların mezarlarını görüyorduk. Akrabalarının hepsini beraber gömme adetleri olduğu için, bu mezar iki saatlik yoldan fark edilebilir şekilde ifadeleri vardır (Rubruk, 2012: 49). Ve bu adeti sadece toprağa gömme şeklinde genellersek bu Eski Türkler arasında en yaygın gömme şeklidir. M.Ö. 3000 yıllarından kalma kurganlarda gömme adetine rastlanmaktadır. Bu adet daha sonra, Göktürklerde, Oğuzlarda, Hunlarda, Bulgarlarda, Hazarlarda, Kırğızlarda, Karluklarda ve daha birçok Türk kabilelerinde görülen yaygın bir gömme şeklidir. Gömme esnasında ölü mezara yatmış olarak, Oğuzlarda olduğu gibi yere veya bir sandalyenin üzerinde oturmuş, Uygurlarda olduğu gibi ayakta durur bir halde yerleştirilirdi (İbn Fazlan, 2011: 121).

Kıpçaklar eski kurganları sık sık mezarlık olarak kullanarak onların üstüne taş abideler dikerlerdi. Kıpçak abide kültürünün en gelişmiş evresi, XII. Yüzyıla yani Kıpçakların en güçlü oldukları döneme denk gelmektedir. Kıpçak abideleri erkek ve kadın imgelerini temsil etmektedir. Genel olarak taş, Eski Türklerde kutsal malzeme sayılırdı. Orta halli Kıpçaklar figürleri ağaçtan yapılırdı. Ve büyük taş putları şeklinde ifade edilen atalar kültü, Kıpçakların putperestlik dininin ana kısmını teşkil ediyordu. Klan cemaati gittikçe dağılarak yerini sınıflara bölünen topluma bıraktığı dönemde, aile-klan atalarının kültü değişerek özgün atalar kültürüne, yani önder, han, bahadır asker kültürüne dönüşmüştür (Davletşin, 2013: 73).

Nitekim I. Göktürk devletinin batı kanadının çökmeye başladığı 7. yüzyılın ikinci çeyreğinde, bu devletin batı uçlarında ortaya çıkan Hazar gücü, kısa bir süre sonra, tarihte önemli yer tutacak bir Türk devleti haline gelecekti. Hazar denizinin kuzeybatısındaki araziye merkez edindiği anlaşılan bu devletin sınırları, en geniş zamanında doğuda Aral gölü boylarına, kuzeyde Orta İdil havzasına, batıda Kiev ve ötelere, güneyde ise Derbent ve Alan kapılarına kadar uzanmıştır. Tarihin en önemli devrelerin birinde, İslam'ın hızla yükselerek dünya tarihinin akışını değiştirdiği günlerde varlığını sürdüren Hazar devleti, stratejik olarak da doğu ile batı ve kuzey ile güneyin kesiştiği noktada idi. Bu konumuyla kendisi de tarihin akışında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca da coğrafi mevkii itibarıyla çok değişik halklar, inançlar, kültürler, iktisat biçimleri ve hayat tarzları bu devlet içinde yer bulmuştur (Karatay, 2004: 35).

Hazar Hakanlığı VIII. Yüzyıl sonlarından IX. Yüzyıl başına kadar Doğu Avrupa'nın en büyük devleti olmuştur. Hazarlar, Don nehri'nin aşağı kısmında, Kerç Boğazında hem ticaret limanları ile kaleler yapmışlar hem de Orta Dinyeper'de şehirler kurmuşlardı. Doğu Slavlarından Polyan, Radimiç, Severyan ve Vyatiç uruğlarından da kendilerine tabi oldukları için vergi almışlar ve böylece hakimiyetlerini güçlendirmişlerdi (Yücel, 2007: 2). Hazarlar önceleri Terek havalisinde yaşarlarken, sonraları Aşağı Volga boyuna yerleşmişlerdir. Burası hem Volga, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasında bulunuyor hem de devrin en büyük ticaret yollarının kavşağında yer alıyordu. Bu yolların en önemlisi de Volga nehriydi. Özellikle Volga nehri İslam dünyası, Çin ve İskandinavya arasında büyük bir ticari faaliyetin başlamasına imkan sağlamıştı (Yücel, 2007: 21). İşte sonraki yıllarda İslam dünyası ile yakından ilişkiler gerçekleştirecek olan Hazarlar, Araplarla girecekleri askeri mücadeleler sonucunda İslamiyet'i kabul edeceklerdi.

665'i takip eden yıllarda, Karadeniz'in kuzeyindeki Büyük Bulgaria devleti yıkılmış ve yerine onun toraklarına Hazar hakanlığı hakim olmuştu. Böylece Hazar hakanlığı, Kafkasların güneyinde İslam ordularının ileri hareketine karşı bir set oluşturmuştur. Bu süreçten sonra Araplarla Hazarların mücadeleleri devamlı olarak kendini göstermiştir. Ve ilk büyük taarruz Halife Osman zamanında miladi 651-652 yıllarında Selman b. Rebia komutasında yapılmıştı. Fakat Arap kuvvetleri Hazar başkenti olan Belencer'de ağır bir

yenilgi alarak püskürtülmüşlerdir. Daha sonraları Emevilerin komutanlarından olan Mesleme b. Abd'il-Melik komutasında çeşitli seferler düzenlenerek Derbent kuşatılmış fakat daha sonraları Hazar kuvvetlerinin taarruzu karşısında Arap orduları geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Dolayısıyla 737'ye kadar çeşitli seferler düzenleyen Arap orduları artık bu yılda Ermeniyeye ve Azerbaycan valisi Marvan b. Muhammed'in 737'deki hareketi ile önemli bir başarı elde etmişlerdi. Bundan dolayı Hazar hakanı barış istemek zorunda kalmış ve İslamiyet'i bile kabul etmişti (Yücel, 2007: 25-26).

Kaynaklar Hazarların dinlerinden bahsederken onlar arasında Hakan ve etrafındaki idareci sınıfın Yahudi olduğunu, Hazar Hakanı'nın Harun el-Reşid döneminde Yahudiliği kabul ettiğini söylerler. İbn Rüsteh, "Halkın geri kalan kısmının Türklerin dinine benzer bir dindedirler" şeklinde ifade etmiştir. Mes'udi ise Hazarların başşehri Etil'de Müslümanların, Yahudilerin, Hristiyanların ve putperestlerin yaşadığını kaydetmektedir. Bunlar için veseniyyun ve ubbâdu evsan tabirlerini sıklıkla kullanırlardı (İbn Fazlan, 2011: 165-166). Öyle ki V. Minorsky, Hazarların güneyinde yaşayan Alanların meliklerinin Hristiyan olduğunu ve burada Alanların büyük bir köyü olduğunu belirtmektedir. Ve burada hem Hristiyan hem de putperestler vardır. İnsanların bazıları dağlarda bazıları ovalarda yaşamaktadırlar (Minorsky, 2008: 121). Nitekim Bulgar Hazarlar da Eski Türkler gibi güneşe, aya, ateşe, suya, yer'e kurban vermiş, benekli atlar vasıtasıyla yerde yaşayanlara Tengri'nin dileklerini ileten "Yollar Tanrıları" na tapmış, atalarının mezarları yanında ayinler yapmışlardır. Eski Türkler gibi Bulgar Hazarları da öncelikle gök tanrısı Tengri'ye tapmışlardır (Davletşin, 2013: 21).

Eski Türk dini, Bulgar Hazarları'nda daha çok tek tanrı dini haline gelmektedir. Yerdeki gerçekleri göğe mal eden Türkler ona Tengrihan demişlerdir. Ve sonrasında bu Tengrihan kültürü bir çok kabile arasında putperestliğinde zayıflamasıyla yok olacaktır. Nitekim kağanlığın sosyal ve ekonomik yapısında meydana gelen ciddi değişiklikler kısa bir süre içinde, putperestlik inancının devletin ihtiyaçlarıyla uyumsuz hale gelmesine neden olmuştur (Davletşin, 2013: 23). Özellikle tüm bozkır devletlerinde olduğu gibi Hazar Hakanlığı'nın da ekonomik temelini ticaret oluşturuyordu. Bundan dolayı Hazarlar ekonomik merkezlerle iyi ilişkiler kurmayı amaçladılar. Hazarların en önemli ticaret yolu Don ve Volga havzalarını içinden geçerek Azov denizi'nin kıyısı boyunca ilerleyip Karadeniz, Hazar denizi ve Aral gölü sınırlarına ulaşıyordu (Pritsak, 2007: 18-19). Öyle ki bu iktisadi faaliyetlerin sağlamış olduğu kozmopolit ortamlar diğer bozkır devletlerinde olduğu gibi Hazar Hakanlığında da önemli bir serbestiyetlik sağlıyordu.

Özellikle Mesudi bu dinin özgürlüğü noktasında bazı bilgiler vermektedir: Bu ülkede hakim unsur İslamiyet'tir. Çünkü onlar hükümdarlık ordusunu oluşturmaktaydı. Ve onlar Arsiyah olarak bilinirler ve onlar Harezmi bölgesinden gelmişlerdi. Ve bu orduda yaklaşık 12.000 kişilik bir asker yani Arsiyah bulunuyordu (Pritsak, 2007: 19-20). Dolayısıyla Tek tanrı dinlerine mensup olan millet ve devletler arasında Hazar Kağanlığı'nda etkili olmak için bir mücadele başlamaktadır. Din, komşu devletlerin Hazar Kağanlığı'nı siyasi olarak kendilerine bağlama konusunda bir araç haline gelmişti. Nitekim ülkede tek tanrıcilik dini, ülkedeki iç gelişmelerden ziyade gelişerek siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilerin sayesinde yayılmıştır. Arap coğrafyacı Mesudi, Hazar Kağanlığı'nın başkentinde yedi yargıcın olduğunu yazmaktadır: bunlardan ikisi Hristiyan, ikisi Müslüman, ikisi Yahudi ve biri de putperestler içindi. Hazar Kağanlığı'nın kurulduğu ilk günlerden itibaren Bizans Devleti'nden ve özellikle komşu Kafkasya ötesinden devamlı Hristiyanlık yayılıyordu (Davletşin, 2013: 21-23).

Buna rağmen Hıristiyanlık, devletin dini statüsünü haline gelememiş ve Hıristiyanlık dini, bu şehirlerde oturan zengin Hunlar ile Bulgarlar arasında yayılmıştır. Kısa süre içinde Hıristiyanlığın yanı sıra İslamiyet de yayılmaya başlamıştır. Hatta Hazar Kağan'ı 737 yılında X. Yüzyılın başlarında Volga Bulgarları tarafından da benimsemiş olan İslamiyet'i kabul etti (Pritsak, 2007: 20). Diğer taraftan Yahudilerin Babil'den ve İran'dan Kafkasya'ya göçleri daha VI. Yüzyılda başlayarak; 532 yılında Hüsrev Anuşirvan, İran'dan birçok Yahudi'yi göç ettirmiştir. Fakat Yahudilerin o zamanki Hazarlara etkisi pek büyük değildi. Fakat bazı Hazar soyları Yahudiliği yaklaşık 620 yıllarında kabul etmiş ve hemen sonrasında Bulan Kağan, Yahudiliği resmi devlet dini olarak ilan etmiştir. Buna karşın Bulan'ın torunu Obadya'nın hükümdarlık süresine kadar Yahudilik dini, kağanlığın içinde büyük rol oynamamış, genellikle sünnet yapılması ve cumartesi gününün tatil günü sayılmasıyla sınırlı kalmıştır. Obadya'nın tahta geçmesiyle durum değişmiş, Yahudilik Ortodoks niteliği kazanarak, Hazar devletine Yahudi din ve bilim adamları davet edilmiştir (Davletşin, 2013: 24-25). Zaten Hazar Hakanlığının en önemli özelliklerinden bir tanesi de; Hazarlar da dini toleransın yüksek olmasıdır. Öyle ki yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hazarların çeşitli milletlerle girdikleri ilişkilerin sonucunda halk arasında İslamiyet, Musevilik ve Hıristiyanlıkta yayılmıştı. Bununla birlikte İslamiyet'in 9. Yüzyılda Harezmlî tüccarlar tarafından yayıldığı, Ortodoks Hıristiyanlığın ise VIII. Yüzyılın son çeyreğinde Bizans'tan geldiği ve dolayısıyla Hazarlarda yayıldığı bilinmektedir (Yücel, 2007: 27).

Yine X. yüzyılda bu topraklara gelen Yahudilerin sayısı artarak; O tarihlerde Bizans İmparatoru I. Roman (920-944) ülkesindeki Yahudileri zorla Hıristiyanlaştırmayı planlamış ve bu yüzden Yahudiler, eskiden beri kendilerine komşu saydıkları Hazar Devleti'ne kaçmışlardır. Halbuki Hazar Devleti'nin son döneminde dahi Yahudilik halk arasında yaygınlaşamamıştı. Yahudilik dini genellikle Hazar zenginlerinin ve oraya yeni gelen Yahudilerin dini idi. Bunun nedeni de Yahudilik dini genellikle yalnızca bir halkın, yani Yahudilerin, dini olmasındandı. Ancak Yahudiler Hazarları gerçek Yahudi olarak kabul etmezlerdi. Yerli ahali, atalarının dinlerini Tengri inancını, Hıristiyanlığı ve İslamiyet'i seçmeyi tercih ediyordu. Yahudiliği seçen toplumun üst düzey tabakaları ise gün geçtikçe halktan daha çok uzaklaşıyordu. Böylece ilk etapta birleştirici görevini üstlenen Yahudilik, kademeli olarak Hazar toplumunu bölmeye başlamıştı. Neticede bazı soy ve gruplar Hazar Devleti'ni terk etmek zorunda kalmıştır. Bu da kağanlığın dağılmasına sebep olmuştur (Davletşin, 2013: 25-26).

Diğer yandan Türkler arasında İslamiyet'in yayılması ancak Orta Asya'da İranlı Samanoğulları hakimiyeti devrinden itibaren başlamıştır. Bu sülale IX-X. Yüzyıl (822-1000) arasında, şimdi Rus idaresinde olan Türkistan'ın medeni bölgelerini idare etmiştir. Amuderya nehrinin öteki tarafında bulunan bu bölgeler "Maveraünnehir" yani "nehrin öte tarafı" adını taşıyordu. Maveraünnehir ahali İslam fetihleri tarihinde bazen Türk diye adlandırılır. (Barthold, 2013: 46) Yani Türkler VII. Yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanlarla temas etmeye başlamışlardı. Nitekim İran'daki Sasani Devleti'nin yıkılmasından sonra başlayan Türk-Arap münasebetleri yarım yüzyıl bir süreyle karşılıklı mücadeleler içinde geçti. Bu arada Emeviler devri (661-750) 'den itibaren Türklerin İslam devletinin hizmetinde yer almaya başladıkları görülüyor. Daha sonra 746'da Horasan'da başlayan ve bir yüzyıl kadar Müslümanları idare eden Emevi hanedanının yıkılmasına ve Abbasiler'in iktidara gelmesine yol açan ihtilal hareketinde Türkler'in de büyük rolü olmuştu. Türkler bu hareket sırasında Abbasi devleti içerisinde yer almışlardı (Merçil, 1991: 1). Ayrıca Hazar Kağanlığı'nda İslamiyet, resmi olarak 737 yılında Arap Başkomutanı Mervan İbn Muhammed'in Hazarlar üzerine yaptığı seferler sonucunda kabul edilmiştir. İşte o zamanda Hazar Kağanlığı'nın Türk ahalisinin büyük kısmı İslamiyet'i

kabul etmiştir. Fakat İslamiyet'in resmi statüsü henüz sağlam değildi. İslam dini Orta Asya ve Güney Kafkasya'da da pek yaygın değildi, fakat kısa zaman sonra bu bölgelerde yayılmaya başlamıştır. Harezmi'den gelen Müslümanların sayısı Hazar Kağanlığı'nda az değildi. Onlar kağanın ordusunun ana kısmını oluşturuyorlardı. Müslümanların sayıca fazla olmaları, sonraki dönemde Orta İdil Boyu'nda ve Kama Boyu'nda Orta Asya'ya has İslam dininin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur (Davletşin, 2013: 186). Ayrıca Bulgar ve Hazar mezarlarında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda burada cenaze defin ve merasim işlerinin İslamiyet'e uygun bir şekilde yapıldığı görülmüştür. Bu durum tabii ki İslam dininin Hazarlar ve Bulgarlar arasında yayılmış olduğunu kanıtlanmaktadır. Diğer taraftan Hazar Kağanlığında Arap Kufî yazılarının bulunduğu paraların basılmış olması da İslam dininin bu bölgede yaygın olduğunu göstermektedir. X. Yüzyılın sonunda Hazarlar bu sefer Harezmi üzerinden gelen İslam dinini resmi olarak bir kez daha kabul etmişlerdir.

Diğer taraftan Cengiz Han'ın orduları Orta Asya ve İran'ı istila ettikleri zaman oldukça sıkı bir kitle teşkil eden Müslüman ülkeler ve nüfuzlarla karşı karşıya gelmişlerdi ki, bunlar o zamana kadar İslam hükümdarları emrinde buldukları için Moğolları kendi din ve devletlerinin düşmanları olarak görüyorlardı (Spuler, 2011: 258). Dolayısıyla İran'da da Moğol hanları ve İlhânlılar, yavaş yavaş Müslüman olan tebaalarına alıştılar. Daha çocuk iken Müslüman olan Cuci'nin oğullarından Burkay Han, dinin güçlendirilmesi ve Müslümanların yüceltilmesi noktasında çaba gösterdi. Hulâgû, kendisi Budist, hanımı ise Hıristiyan idi. Bundan dolayı da Hoy'da puthaneler yaptırılmasını emretmişti. Onun oğlu Abaka da Budist inancına bağlıydı ve babası gibi Hıristiyanları destekliyordu. Fakat yerine geçen Teküdar, Müslümanlarla girdiği yakınlık sonucu Hıristiyanlık inancından İslam dinine geçerek Ahmed adını aldı ve kendisini İslam dininin savunucusu ve Muhammedî şeriata takipçisi olarak tanıttı (İrankültürevi, Eriş. Tar.: 11.03.2017). Özellikle Moğol Han'ı Mengü ya da Mönge de bütün papazları kendisi için ibadete davet eder, yemeklerini takdis ettirirdi. Aynı zamanda hıristiyanların ayinlerinde hazır bulunur ve sonra da Müslümanların ibadetlerine katılırdı. Bundan başka o, budî eserlerle beraber İncil ile Kuran-ı Kerimi ve Tevrat'ı Moğolcaya çevirtmişti. Nitekim Moğol hükümdar saraylarında muhtelif dinlerin yan yana yaşadıkları ve Büyük Han'ın Hıristiyanların ibadetlerine iştirak ettiği yine önemli bilgiler arasında kabul edilebilir (Spuler, 2011: 222-223).

Bu da Hıristiyanların ve Müslüman olmayan Moğolların işlerinin gerileyip zayıflamasına, İslam ve Müslümanların ise güçlenmesine yol açtı. Ancak ondan sonra Argun Han, Budistlerin ve Hıristiyanların güçlenmesi ve Müslümanların zayıf düşürülmesi siyasetini yürüttü. Hakikatte de İran, İlhânlılar döneminin bir bölümünde Şam ve Mısır'daki Müslüman emir ve padişahların aleyhine faaliyet gösterme ve onlarla mücadele etme merkezi haline gelmişti. İlhânlıların Şam ve Mısır Eyyubi melikleriyle girdikleri çatışma ve çekişmelerde yenilgi her zaman Moğollara düşüyordu. Müslümanlar Şam, el-Cezire ve Küçük Ermenistan'da kaybetmiş oldukları bazı bölgeleri geri aldılar. İran İlhânlıları İslam'ı kabul etmedikleri zamana dek Eyyubi melikleri (Memluklular) onlar karşısında İslam'ın kafirler karşısındaki direnci hükmüne sahiplerdi. Fakat ondan sonra (Gazanlar döneminde) siyasî ve askerî savunma şeklini de buldu (İrankültürevi, Eri. Tar.: 12.03.2017).

Nitekim İlhânlı devletinin İran'da kurulması da Hıristiyanlık inancının bu ülkede güçlenmesiyle birlikte olmuştu. Hatta öyle ki İran Hıristiyanları, Hulâgû'yu ve karısı Dokuz Hâtûn'u kurtarıcı olarak nitelediler. Hulâgû'nun Hıristiyan emir ve komutanları da ellerinin ulaştığı her yerde yeni kiliseler yaptırmak veya mescitleri kiliseye dönüştürmeye yeltendiler.

Sonuç olarak Tatar ve Moğol kabileleri ve onların içinden çıkmış olan sarı ırka mensup diğer kavimler, Hıristiyanlık, Budizm, Maniheizm, Putperestlik ve İslam gibi çeşitli inançlara sahiptiler. Sarı ırka mensup başka yeni kavimlerle karışmalarından sonra da her bir grup karıştıkları kavmin inancına özellikle de putperestlik ve Budizm'e girdi.

KAYNAKÇA

Asker, Ali, (2010). "Kilise Savaşları: Moskova- Kiev- İstanbul", 21. Yüzyıl Dergisi, S. 21, s. 32-38.

Ataöv, Türkkaya, (1968). "Rus Devletinin Kuruluşu", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXIII, S. 4, Ankara, s. 220-243.

Barthold, Wilhelm, (2006). Türk-Moğol Ulusları. (Hasan Eren, Çev.), Ankara:TTK.

Barthold, Wilhelm, (2013). Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, (Ragıp Hulusi Özdem, Çev.), Ankara:TTK.

Cüveyni, (2013). Tarih-i Cihan Güşa, (M. Öztürk, Çev.), Ankara: TTK..

Cohen, Claude, (2010) Haçlılar zamanında Doğu ve Batı, (Mustafa Daş, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Davletşin, Gamirzan, (2013). Türk Tatar Kültür Tarihi, (Albina Tuzlu, Çev.), Ankara: TTK.

Duvalı, Şir Muhammed, (2013). "Paganizmden Hristiyanlığa Rusların Din Değiştirme Nedenleri", G.O.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. I, S. 1, s. 60-74.

Duvalı, Şir Muhammed, (2012). "Erken Dönem Rus Kroniğinde İslam Algısı", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 21, s. 115-132.

G. Potter, Lawrence, (2011/2). "Moğollar Sonrası İran'da Süfiler ve Sultanlar", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, C. 28, s. 216-243.

Goldschmidt JR, Arthur- Davidson, Lawrence, (2011). Kısa Ortadoğu Tarihi, (Aydemir Güler, Çev.), İstanbul: Doruk Yayınları.

Gülensoy, Tuncer, (2011). Barbar Türkler (M.Ö. 4500- M.S. XIII. Yüzyılları arasında), Ankara: Akçağ Yayınları.

Atlasi, Hadi, (2016). Sibir Tarihi, (Eser Havare, Çev.), Ankara: TTK.

İbn Fazlan, (1995). İbn Fazlan Seyahatnamesi, (Ramazan Şeşen, Terc.), İstanbul: Bedir Yayınları.

Karatay, Osman, (2004). "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S. 3, Ankara, s. 35-70.

Konak, İsmet, (Bahar, 2012). "Moskova Knezliği'nin Bağımsızlığa Geçişinde Türk-Moğol Dünyasının Rolü", Türkiyat Mecmuası, C. 22, s. 100-122.

Kurat, Akdes Nimet, (2016). Peçenekler, Ankara: TTK.

Polo, Marco, (tarihsiz). Marco Polo Seyahatnamesi, (F. Dokuman, Haz.), İstanbul.

Merçil, Erdoğan, (1991). Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara:TTK.

Yücel, Mualla Uydu, (2007). İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, Ankara: TTK..

Tayfun, Özcan, Altay, (2012). “Chronica Maira’da Moğol İmajı”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXVII, S. 2 Aralık, s. 447-449.

Pritsak, Omeljan, (Bahar-2007). “Hazar Hakanlığı’nın Museviliğe Geçişi”, (A. Tayfun Özcan, Çev.), Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S. 13, s. 18-34.

Spuler, Bertold, (2011). İran Moğolları, Ankara: TTK..

Ülküsal, Müstecib, (1980), Kırım Türk-Tatarları, İstanbul:,Baha Matbaası.

Vernadsky, George, (2007). Moğollar ve Ruslar, İstanbul: Selenge Yayınları.

V. Minorsky, (2008). Hudûdü’l-Alem Mine’l-Meşrik İle’l-Magrib, (Abdullah Duman-Murat Ağarı, Çev), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

V. Rubruk, Wilhelm, (2012). Moğolların Büyük Hanına Seyahat, (Ergin Aydın, Çev), İstanbul:Ayışığı Yayınları.

История Русской Церкви. <http://www.dorogadomoj.com/d141vve.html>:Erişim Tarihi:11.03.2017.

<http://www.irankulturevi.com/lang-tr>. Erişim Tarihi: 11.03.2017.

**ФИЛОСОФСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ
ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ОДУШЕВЛЁННОСТИ-
НЕОДУШЕВЛЁННОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ НАЧАЛА XXI ВЕКА**

**21. YÜZYILIN BAŞINDA RUS DİLİNDE CANLILIK-CANSIZLIK
FONKSİYONEL-SEMANTİK ALANI İNCELEMESİNİN FELSEFİ VE
METODOLOJİK GEREKÇELERİ**

**PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE STUDY OF
FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF ANIMATENESS-INANIMATENESS IN
RUSSIAN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY**

Reşat ŞAKAR*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются философские и методологические основания изучения функционально-семантического поля одушевлённости-неодушевлённости с точки зрения теории поля в русском языке. Категория одушевлённости-неодушевлённости недостаточно изучена в современном русском языкознании. При изучении данной темы неизбежно возникает целый ряд методологических проблем. Для того чтобы исследовать функционально-семантическое поле одушевлённости-неодушевлённости, самыми важными методологическими проблемами являются: 1) проблема функционального подхода к языку и 2) проблема системности описания языкового материала. С точки зрения этого, мы утверждаем, что ФСП одушевлённости-неодушевлённости – это сложная многоуровневая система, образуемая единицами разных языковых уровней. А также, одним из важных идей общей теории систем является положение о взаимодействии системы и среды (т.е. релевантного окружения системы). При анализе ФСП, в центре которого всегда находится морфологическая категория, необходимо опираться на методологическое разграничение системы и среды.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле одушевлённости-неодушевлённости, системный подход, система и среда, теория поля, функциональная грамматика.

ABSTRACT

This article discusses the philosophical and methodological bases of the study of functional-semantic field of animateness-inanimateness, in terms of field theory in the Russian language. Category of animateness-inanimateness poorly understood in the modern Russian linguistics. In the study of the subject inevitably raises a number of methodological problems. To investigate the functional-semantic field of animateness-inanimateness, the most important methodological problems are: 1) the problem of the functional approach to language and 2) the problem of the system description language material. From the point of

* Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Rus dili doktora öğrencisi.
resatsakar@hotmail.com

view of this, we argue that the functional-semantic field of animateness-inanimateness - is a complex multi-level system, formed by units of different language levels. Also, one of the most important ideas of the general theory of systems is the position of the interaction of the system and the environment (i.e., the relevant system environment). In the analysis of functional-semantic field in the center of which is always in a morphological category, you must rely on the methodological distinction between system and environment.

Key words: functional-semantic field of animateness-inanimateness, systems approach, system and environment, field theory, functional grammar.

ÖZ

Bu makalede, Rus dilinde alan teorisi açısından canlılık-cansızlık fonksiyonel-semantic alanı çalışmasının felsefi ve metodolojik gerekçeleri ele alınmaktadır. Çağdaş rus dilinde canlılık-cansızlık fonksiyonel-semantic alanı yeterince çalışılmamaktadır. Konunun çalışılmasında kaçınılmaz olarak metodolojik bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Canlılık-cansızlık fonksiyonel-semantic alanını incelemek için en önemli metodolojik problemler: 1) dile fonksiyonel yaklaşımı problemi, 2) dil materyallerini sistemsel tanımlama problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısından bakıldığında, biz canlılık-cansızlık fonksiyonel-semantic alanının, farklı dil seviyeleri birimleriyle oluşturulan karmaşık çok düzeyli bir sistem olduğunu ileri sürmekteyiz. Ayrıca, sistemin genel teorisinin en önemli fikirlerden biri sistem ve çevresi (yani, ilgili sistem ortamı) etkileşimi konumudur. Merkezinde her zaman morfoloji kategorisi yer alan fonksiyonel-semantic alan incelemesinde, sistem ve çevresi metodolojik ayrımını kullanmak gerekir.

Anahtar kelimeler: canlılık-cansızlık fonksiyonel-semantic alanı, sistem yaklaşımı, sistem ve çevre, alan teorisi, fonksiyonel dilbilgisi.

1. Введение

Одним из недостаточно изученных объектов современного русского языкознания является функционально-семантическое поле одушевлённости-неодушевлённости.

Под функционально-семантическим полем (ФСП) вслед за основателем петербургской (ленинградской) школы функциональной грамматики А.В.Бондарко понимается базирующаяся на определенной семантической категории группировка средств различных уровней языка, а также комбинированных языковых средств, взаимодействующих на основе общности их семантических функций.

В настоящее время изучен целый ряд ФСП русского языка: темпоральность, аспектуальность, модальность и т.п. Но далеко не все ФСП изучены. К числу последних относится ФСП одушевлённости-неодушевлённости остается единственным ФСП, которое, по нашей гипотезе, основывается на базисной категории русской морфологии и которое до сих пор отторгается, принципиально не изучается в рамках канонической теории функциональной грамматики.

Для такого отторжения нет никаких научных оснований. В центре ФСП обычно находится какая-то морфологическая категория. Так, ФСП аспектуальности группируется вокруг категории глагольного вида; грамматическим основанием для

выделения ФСП темпоральности служит наличие в русском языке морфологической категории времени¹, и т.д.

В русской морфологии есть морфологическая категория одушевлённости-неодушевлённости, что было доказано А.А. Зализняком. До исследований А.А.Зализняка считалось, что одушевлённые и неодушевлённые существительные представляют собой лексико-грамматические разряды слов, т.е. такие лексические классы, которые противопоставлены по значению, но не по формально-грамматическим показателям. В академической «Грамматике русского языка» одушевлённые и неодушевлённые существительные перечислялись в одном ряду с собственными и нарицательными существительными².

А.А.Зализняк показал, что одушевлённость-неодушевлённость – это не просто противопоставление лексических классов, это особая морфологическая категория, которая находит своё обязательное выражение в совпадении-несовпадении форм именительного и родительного падежей множественного числа³. Так, существительные типа *студентка* являются грамматически одушевлёнными, так как В.п. мн.ч. (*вижу студенток*) = Р.п. мн.ч. (*нет студенток*). Напротив, существительные типа *стена* являются грамматически неодушевлёнными, так как В.п. мн.ч. (*вижу стены*) ≠ Р.п. мн.ч. (*нет стен*). Это правило не знает исключений, поэтому есть все основания признать одушевлённость-неодушевлённость одной из морфологических категорий современного русского существительного (ср. также категории рода, числа и падежа).

Морфологическая категория одушевлённости-неодушевлённости реализует в грамматике потенциал особой семантической категории, связанной с противопоставлением живых существ всем прочим предметам мысли. При этом та же самая семантическая категория проявляет себя и на других уровнях языковой системы – в лексике, морфологии, синтаксисе⁴ и в словообразовании⁵.

Поэтому назрела потребность комплексного описание особого ФСП одушевлённости-неодушевлённости, его грамматического центра и периферии. При этом с точки зрения исследователя интереснее всего проследить не грамматическую реализацию значений одушевлённости и неодушевлённости (что уже достаточно хорошо изучено в науке А.А.Зализняком и другими учёными), а проявление ФСП одушевлённости-неодушевлённости всего в лексике – в разных лексических классах: на уровне существительных, прилагательных, глаголов, наречий.

Мы предполагаем, что при изучении данной темы неизбежно возникает целый ряд методологических проблем.

¹ См. подробнее: *Бондарко А.В.* Основы функциональной грамматики. СПб.: Наука, 1999.

² Грамматика русского языка / Под ред. В.В.Виноградова, Е.С.Истриной, С.Г.Бархударова. Т.1. М.: Изд-во АН СССР, 1960. С. 102-105.

³ См.: *Зализняк А.А.* Русское именное словоизменение. М.: Наука, 1967. С. 62-82.

⁴ См. подробности, прежде всего, кандидатскую диссертацию А.Г.Нарушевича «Категория одушевлённости-неодушевлённости в свете теории поля. // Дис. ... канд. филол. наук: Таганрог. 1996. 163 с.

⁵ См. подробности Клобуков, Шакар 2016; Шакар 2015, Шакар 2016 а, Шакар 2016 б.

Как показывают последние лингвистические и естественно-научные работы методологической направленности⁶, для конкретных работ в области языкознания актуален целый ряд **методологических принципов**, а именно:

- 1) объективность,
- 2) рациональность (рационалистическая обоснованность, доказательность);
- 3) достоверность (правдивость и надежность выводов);
- 4) верифицируемость (опытная подтверждаемость выводов);
- 5) фальсифицируемость (логическая возможность принципиального опровержения теории опытом, которая не означает ложность теории, а показывает, что если теория ложна, то это может быть доказано наблюдением или экспериментом; если теория построена так, что она в принципе непроверяема, то ее нельзя считать научной);
- 6) непротиворечивость (выражение истинного знания в логически непротиворечивых формах);
- 7) когерентность, или системность (согласованность нового знания с теми результатами, которые уже оцениваются как истинные; из двух теорий истинной признается та теория, которая больше совместима с фундаментальным знанием);
- 8) эвристичность (потенция знания к увеличению; из двух теорий более эвристичной является та, которая обеспечивает прирост знания, а не ограничивается систематизацией уже известного);
- 9) воспроизводимость (возможность экстраполяции полученных результатов на другие исследования).

«Кроме того, выделяются достаточно субъективные критерии – такие как простота, красота теории и т.д.»⁷.

Но есть и **более общие методологические проблемы научного исследования**.

Существуют общие законы осуществления научных исследований (и общие законы развития отдельных отраслей науки). Эти вопросы объединяются термином «**методология научных исследований**».

Для нашего исследования **самыми важными методологическими проблемами являются:**

- 1) проблема функционального подхода к языку и
- 2) проблема системности описания языкового материала.

Рассмотрим эти проблемы в основной части нашей статьи.

2. Предмет функциональной грамматики и методологические основания функционального подхода к языку

⁶ См., например: *Попова З.Д., Стернин И.А.* Общее языкознание. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007; *Стрельник О.Н.* Концепции современного естествознания: Конспект лекций. М.: Высшее образование, 2008; *Леонтович О.А.* Методы коммуникативных исследований. М.: Гнозис, 2011 и др.

⁷ *Леонтович О.А.* Указ. соч. С.9.

Уже в самом термине «функционально-семантическое поле» подчеркнут особый, функциональный подход к установлению изучаемого объекта.

До недавнего времени (до начала 70-х гг. XX в.) русская грамматическая наука активнее всего использовала методы **структурализма**, принципы которого были сформулированы в лингвистике начиная с 20-х – 30-х гг. прошлого века. Лингвистический структурализм был тесно связан с соответствующим направлением в других отраслях научного знания. В рамках структурального подхода к языку был выполнен целый ряд важных исследований в области русской грамматики, в том числе написан морфологический раздел академической грамматики русского языка⁸.

Понятие структурализма является производным от понятия структуры.

В философском энциклопедическом словаре термин «структура» определяется таким образом: «**СТРУКТУРА** (от лат. *structure* – строение, расположение, порядок), совокупность устойчивых связей объекта, обеспечивающих его целостность и тождественность самому себе, т. е. сохранение основных свойств при различных внешних и внутренних изменениях» (Блауберг, Юдин 1983б: 657). Лингвистический структурализм был обращен в основном к изучению системных связей между объектами (например, типов оппозиций грамматических форм, см. исследования Р.Якобсона и других ученых) и в меньшей степени занимался анализом тех элементов, которые находятся в отношениях друг с другом, употреблением этих элементов в речи⁹.

Функциональная грамматика – это сравнительно новое направление лингвистики, в основе которого лежит изучение универсальных категорий языка. Это грамматика, нацеленная на изучение и описание функций единиц строя языка и закономерностей функционирования этих единиц во взаимодействии с равноуровневыми элементами окружающей среды. Грамматика данного типа рассматривает в единой системе средства, относящиеся к разным ярусам языка, но объединённые на основе общности их семантических функций.

Понятие **функции** является одним из важных общенаучных понятий.

Проблематика **функции** активно обсуждается в современной философской литературе. Одним из наиболее эффективных методов научного анализа считается структурно-функциональный метод, объединяющий структурный подход к изучению объекта с функциональным¹⁰.

Термином “функция” в философии (как и в математике) обычно обозначается «отношение двух (группы) объектов, в котором изменению одного из них сопутствует изменение другого. Функция может рассматриваться с точки зрения последствий (благоприятных, неблагоприятных – дисфункциональных или нейтральных – функциональных), вызываемых изменением одного параметра в других параметрах объекта (функциональность), или с точки зрения взаимосвязи

⁸ Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. М.: Наука. 1970.

⁹ Виноградов В.А. Структурная лингвистика // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1980. С. 496-497.

¹⁰ Здравосмыслов А.Г. Структурно-функциональный анализ // Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983а. С. 658.

отдельных частей в рамках некоторого целого (функционирование)» (Здравосмыслов 1983б, С. 750).

В лингвистике понятие функции активно обсуждается в работах, посвященных функциональной грамматике (см. исследования А.В.Бондарко, В.Г.Гака, Г.А.Золотовой и других ученых). При этом функция понимается не в математическом смысле. При функциональном изучении языка имеется в виду прежде всего тот аспект изучения функций, который связан с философским понятием “функционирования”, а сама функция понимается как целевое назначение (роль) языковой единицы в рамках высказывания и текста¹¹.

При анализе языкового материала используется подход “от семантики к ее формальному выражению” (“от функций к средствам”, так называемый ономазиологический подход) как основной, определяющий построение грамматики, в сочетании с подходом “от формы к семантике” (“от средств к функциям”). Необходимо отметить, что объектом исследования в функциональной грамматике являются не только факты собственно грамматики в её традиционном понимании (морфология и синтаксис), но и единицы других уровней языка (лексики и словообразования).

В современном русском языкознании, наиболее распространенными и влиятельными течениями функциональной грамматики являются: школа А.В. Бондарко, анализирующая функционально-семантические поля и их реализацию на уровне высказывания в категориальных ситуациях¹², и школа Г.А. Золотовой¹³, осуществляющая функциональный анализ предложения и текста с опорой на понятия синтаксемы и коммуникативного регистра речи. Наше исследование выполнено в рамках того направления функциональной грамматики, которое было разработано А.В.Бондарко.

3. Системный подход при изучении функционально-семантического поля (ФСП)

Одним из ключевых понятий функциональной грамматики является понятие функционально-семантического поля. Как писал А.В. Бондарко, «функционально-семантическое поле (ФСП) – это группировка разноуровневых средств данного языка, взаимодействующих на основе общности их семантических функций и выражающих варианты определенной семантической категории. Можно сказать, что ФСП – это семантическая категория, рассматриваемая в единстве с системой средств ее выражения в данном языке. Так, поле темпоральности, грамматическим центром которого является категория глагольного времени, охватывает и другие компоненты (ср., например, выражение временных отношений в конструкциях типа *Ночь*;

¹¹Бондарко А.В. Основания функциональной грамматики // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Л.: Наука, 1987. С. 17.

¹²Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и проблемы аспектологии. Л., 1983.; Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. СПб., 1999.; Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка. М., 2002.; Бондарко А.В. Теория морфологических категорий и аспектологические исследования. М., 2005. и др.

¹³Золотова Г.А. и др. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 1998.

Уберите деньги!; Покинуть площадку!; Поспать бы; Я бы завтра зашел и т.п.)» (Бондарко 1999: С. 17).

Понятие ФСП, по мнению А.В.Бондарко, отражает реальные процессы мыслительно-речевой деятельности. В языковом знании говорящих существует способность выразить тот или иной элемент данной семантической категории или субкатегории (например, отнесенность ситуации к будущему) различными языковыми средствами, соответствующими смысловой направленности формирующегося высказывания. Основание понятия ФСП в языковой и речевой онтологии – это круг языковых средств, имеющих в распоряжении говорящих на данном языке для выражения того или иного варианта определенной семантической категории.

Как полагает А.В. Бондарко, выделяются два основных структурных типа ФСП: 1) моноцентрический, 2) полицентрический.

Моноцентрический тип структуры ФСП наиболее четко представлен полями, в центре которых находится определенная грамматическая категория, концентрирующая в целостной системе наиболее специализированное и наиболее регулярное выражение данного круга функций. Ср. отношения “вид глагола и аспектуальность”, “глагольное время и темпоральность”, “наклонение и объективная модальность”, “лицо и персональность”, “залог и залоговость”.

Примером ФСП со структурной полицентрического типа, по данным монографии А.В.Бондарко, может служить поле качества. Говоря о качестве, А.В.Бондарко имеет в виду, с одной стороны, семантическую категорию, представляющую собой языковую интерпретацию мыслительной категории качества как “видового отличия сущности” (по Аристотелю), а с другой – базирующееся на данной семантической категории ФСП, представляющее собой группировку разноуровневых средств данного языка, взаимодействующих на основе общности квалтативных функций.

Из всего сказанного выше следует, что любое ФСП – это **сложная система**. И она должна изучаться системными методами.

Ф. де Соссюр в конце 19-го века впервые определил **язык как систему**, в которой всё взаимосвязано¹⁴.

Определение языка как системы стало широко использоваться в работах по лингвистике, особенно в исследованиях по структурной лингвистике. Но само понятие системы не было точно определено, и это затрудняло конкретные научные исследования. Любой объект языкознания представляет собой или систему (как, например, изучаемое нами функционально-семантическое поле), или часть системы.

Поэтому для лингвистики очень важно, что понятие системы было сформулировано в рамках **системного подхода** к объектам действительности, изучаемым наукой; особенно полезны для конкретных наук выводы **общей теории систем** (см. подробности Л.Берталанфи и др.).

Системный подход к изучению действительности – это такое «направление методологии специально-научного познания и социальной практики, в основе которого лежит исследование объектов как *систем*» (Блауберг, Юдин 1983а: С. 612).

¹⁴ Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. М.: Наука, 1973. С. 46.

Общая теория систем находит общие закономерности строения и развития объектов разных естественных и гуманитарных наук.

Системный подход и общая теория систем развивают один из важных принципов современной философии – **принцип системности**¹⁵.

Общепризнано, что системный подход к объектам действительности «способствует адекватной постановке проблем в конкретных науках и выработке эффективной стратегии их изучения. Методологическая специфика системного подхода определяется тем, что он ориентирует исследование на раскрытие целостности объекта и обеспечивающих её механизмов, на выявление многообразных типов связей сложного объекта и сведение их в единую теоретическую картину» (Там же).

Многие вопросы системного анализа рассмотрены в книге А.И.Уемова «Системный подход и общая теория систем». Автор утверждает, что «системный подход к исследованию означает рассмотрение исследуемых объектов в качестве систем. А это в свою очередь предполагает анализ взаимосвязей в рамках каждой системы» (Уемов 1978: С. 19).

Как сказано в этой книге, *«существенность связей между явлениями означает, что вещь всегда существует какой-то системе. Вне системы объекты существовать не могут. Многообразие типов связей определяет и соответствующее многообразие типов систем, образованных с помощью этих связей»* (Там же: С. 21).

А.И.Уемов подчеркивает, что «центральным в “Общей теории систем” Л.Берталанфи является понятие “открытой” системы. Однако открытость и закрытость, как они обычно определяются в литературе, не представляют собой общесистемного параметра. Общесистемные характеристики объектов, названные нами системными параметрами, применимы к любому объекту, рассматриваемому в качестве системы. Так можно сформулировать ряд системных параметров, значения которых вместе дадут общесистемную экспликацию понятий открытой и закрытой систем. Прежде всего сюда относится *параметр завершенности*» (Там же: С. 167).

А.И.Уемов выделяет целый ряд других параметров, позволяющих классифицировать системы: *минимальность – неминимальность, стабильность (стационарность) – нестабильность* (по этому признаку все системы делятся на сильные и слабые), *автономность – неавтономность элементов* (по этому параметру различаются *гомогенные и гетерогенные системы*) и ряд других¹⁶.

Положения системного подхода в настоящее время используются во многих отраслях современной науки, в частности в языкознании.

Одним из наиболее авторитетных ученых-лингвистов, разрабатывавших принципы общей теории систем на языковом материале, был Г.П.Мельников. В очерке системного подхода к языку, написанном Г.П.Мельниковым в соавторстве с Е.С.Кубряковой, содержится строгое изложение представлений о системе языка. До этого очерка языковая система смешивалась со структурой языка (особенно это наблюдалось в рамках структурализма 1950-х – 1960-х гг.).

¹⁵ Кузьмин В.П. Системности принцип // Философский энциклопедический словарь. Изд. 2-е. М.: Советская энциклопедия, 1989. С. 586-587.

¹⁶ Уемов А.И. Указ. соч. С. 169-175.

Авторы указанного очерка пишут, что «приравнивание понятий “система” и “структура” приводит к тому, что через понятие отношений определяют равным образом и систему и структуру объекта. “Выявить структуру объекта, – указывает, например, Б. Рассел, – значит упомянуть его части и способы, с помощью которых они вступают во взаимоотношения” (т.е., говоря о структуре объекта, Б.Рассел фактически включает в структуру понятие элемента (“части”), которое принадлежит не структуре системы, а всей системе» (*Кубрякова, Мельников 1972: С. 16*).

Е.С.Кубряковой и Г.П.Мельниковом отмечается, что «...обязательным признаком явления, получающего название “система” или “структура”, служит его целостность, т. е. невыводимость его общих свойств из свойств отдельных элементов, его составляющих» (Там же: 17).

В указанной книге обращается внимание на то, что «в качестве структурных свойств объекта могут рассматриваться при этом связи двоякого рода: связи между элементами целого (системы) и связи системы как целостности с другими системами. На этом основании структурные свойства объекта можно разделить на внутренние и внешние. Последние, следовательно, выявляются при характеристике данной системы с учетом той надсистемы к которой она принадлежит. Деление структурных связей на внутренние и внешние зависит, таким образом, от “точки отсчета”, или, иначе, от яруса рассмотрения и его глубины. Очевидно, что каждый элемент в рамках целого также имеет как внешние структурные свойства, определяемые его местом в данном целом, так и свои собственные внутренние структурные признаки, определяемые отношениями между его составными частями» (Там же: 25-26). Как мы покажем ниже, разграничение этих двух видов системных отношений очень важно для теории и практики изучения функционально-семантических полей.

Е.С.Кубрякова и Г.П.Мельников утверждают, что «высшую степень системности мы наблюдаем в живых организмах, поскольку именно в них функция, структура и субстанция согласовывались в результате длительного естественного отбора. Язык тоже входит в класс естественных объектов высокого уровня системности, и в принципе его устройство адекватно выполняемым им функциям» (Там же: С. 29).

Система определяется как «известным образом организованное (т. е. упорядоченное) иерархическое целое, обладающее структурой и воплощающее данную структуру в данную субстанцию для выполнения определенных целей. Реализуя определенную схему связей через элементы определенной природы, система представляет собой такое функциональное образование, целостность которого обеспечивается благодаря наличию конкретного способа согласования структуры с субстанцией. Познание этого способа как нового типа связи, остающегося незамеченным как при субстантном анализе, так и при анализе чистых отношений, составляет главную особенность системного подхода» (Там же: 30).

С этой точки зрения **ФСП одушевлённости-неодушевлённости – это сложная многоуровневая система**, образуемая единицами разных языковых уровней.

В центре этой системы – грамматическая категория одушевлённости-неодушевлённости, которая выделена как особая морфологическая категория русского языка в 1967 году известным ученым-лингвистом А.А.Зализняком¹⁷. Эта категория выражается обязательным противопоставлением форм винительного

¹⁷ Зализняк А.А. Русское именное словоизменение. М.: Наука, 1967.

падежа множественного числа у одушевлённых и неодушевлённых существительных: *вижу студентов* (В.п. = Р.п.), но *вижу столы* (В.п. = И.п.). Обязательность формально-грамматического выражения одушевлённости-неодушевлённости не принималась во внимание традиционной русской грамматикой, поэтому противопоставление одушевлённых и неодушевлённых существительных неправомерно рассматривалось как некатегориальное различие лексико-грамматических разрядов¹⁸.

Периферию ФСП одушевлённости-неодушевлённости как системы составляют синтаксические и лексические средства, служащие для выражения той же семантической категории. Ср.:

1. синтаксический фрагмент ФСП одушевлённости-неодушевлённости – выражение одушевлённости-неодушевлённости окончаниями согласуемых слов-атрибутов: *вижу этих студентов* (выражено значение одушевлённости – В.п. атрибута = Р.п.), но *вижу эти столы* (выражено значение неодушевлённости – В.п. атрибута = И.п.);

2. лексический фрагмент ФСП одушевлённости-неодушевлённости – слова разных частей речи, лексическая семантика которых ориентирована или на одушевлённость, или на неодушевлённость. Ср. глаголы типа *зеленеть*, *голубеть* (в своем прямом номинативном значении они используется обычно при описании явлений неживой природы) и *рождать*, *воспитывать* (в своем прямом номинативном значении они используется только при описании живых существ).

Именно лексический фрагмент ФСП одушевлённости-неодушевлённости представляет наибольший интерес для исследователя как менее всего изученный.

Одним из важных идей общей теории систем является положение о **взаимодействии системы и среды** (т.е. релевантного окружения системы). Как уже было сказано выше, система функционирует в среде, взаимодействуя с ней.

Так, А.В.Бондарко в своей книге «Функциональная грамматика» пишет, что «одним из существенных элементов, охватываемых понятием «функционирование» (применительно к языковым единицам), является взаимодействие грамматических категорий как систем с окружающей их средой. Соотношение системы и среды рассматривается нами в том смысле, который вкладывается в эти понятия общей теорией системных исследований. Согласно этой теории, система как множество элементов с отношениями и связями между ними, образующими определенную целостность, противопоставлена среде, во взаимодействии с которой система проявляет и создаёт все свои свойства» (Бондарко 1984: 47).

А.В.Бондарко отмечает, что «по отношению к языковым единицам и категориям (исходным системам) можно выделить два типа среды: 1) *парадигматический* (системно-языковой) – окружение данной единицы (категории) в парадигматической системе языка; 2) *синтагматический* (контекстуальный, речевой) – окружение данной единицы в речи, т. е. контекст и речевая ситуация. Обращение к понятию среды позволяет интегрировать под единым углом зрения эти два типа окружений, обычно изучаемых раздельно» (Там же: 49).

¹⁸ См., например: *Виноградов В.В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове). М.: Учпедгиз, 1947; *Грамматика русского языка*, т.1. М.: Изд-во АН СССР. 1960 и др.

Автор приводит конкретные примеры взаимодействия языковых системных образований со средой. В качестве примера парадигматического вида среды рассматривается категория глагольного вида. «В поле аспектуальности в русском и других славянских языках, где в роли ядра (центра) выступает категория вида как система граммем СВ и НСВ, средой (в указанном парадигматическом аспекте) по отношению к данной системе являются способы действия (аспектуальные классы, разряды), а также более широкие разряды предельных и непредельных глаголов. Взаимодействие системы и среды в данном случае проявляется как воздействие указанных лексико-грамматических разрядов на реализацию системы видов, т. е. на возможность функционирования либо обоих видов, либо лишь одного из них. Аналогичные проявления зависимости ГК от взаимодействующих с нею лексико-грамматических разрядов известны и в других случаях» (Там же).

С точки зрения разграничения понятий «система» и «среда» в функциональной грамматике принято рассматривать в качестве среды для функционирования морфологической категории все сопутствующие лексические и синтаксические средства.

С другой стороны, нередко одна морфологическая категория более общего порядка (например, категория одушевлённости-неодушевлённости) является средой для функционирования другой, более частной морфологической категории (такой по отношению к одушевлённости-неодушевлённости может рассматриваться категория рода, так как номинативная родовая семантика «мужской биологический пол» и «женский биологический пол» выражается только у одушевлённых существительных типа *студент*, *студентка*, но не у неодушевлённых существительных типа *стол*, *стена*).

Таким образом, при анализе ФСП, в центре которого всегда находится морфологическая категория, необходимо опираться на методологическое разграничение системы и среды.

4. Заключение

В специальной литературе отмечалось, что рамках комплексного исследования ФСП, выполненного под руководством А.В. Бондарко, описаны далеко не все семантические категории¹⁹. Более основательно с функциональной точки зрения описаны прототипические «глагольные» семантические категории («аспектуальность», «темпоральность» и др.) и менее детально – категории с прототипическим именным выражением (например, категория рода). Именно поэтому так нужны исследования, вводящие в контекст функциональной грамматики новые семантические категории, на основе которых в языке формируются особые ФСП – например, ФСП одушевлённости-неодушевлённости.

Как утверждал в своих функционально-грамматических исследованиях А.В. Бондарко, основанием для обсуждения вопроса о наличии в языке особого ФСП является наличие общей (как правило, универсальной) семантической категории, которая выражается грамматическими (морфологическими, синтаксическими) средствами, а также средствами других языковых уровней: лексическими, нередко словообразовательными и т.п.

¹⁹ Кубрякова Е.С., Клобуков Е.В. Теория функциональной грамматики (обзор) // Известия РАН. Серия литературы и языка. 1998. Т. 57, №5.

В коллективном труде «Теория функциональной грамматики»²⁰ изучен представительный перечень релевантных для установления ФСП семантических категории. Этот перечень, однако, не является исчерпывающим, он включает только такие семантические категории, как

1) ФСП с предикативным ядром – аспектуальность, временная локализованность, таксис, темпоральность, модальность; персональность, залоговость;

2) ФСП с субъектно-объектным ядром – субъектность, объектность, коммуникативная перспектива высказывания, определенность / неопределенность;

3) ФСП с качественно-количественным ядром – качественность, количественность;

3) ФСП с предикативно-обстоятельственным ядром – локативность, бытийность, посессивность, обусловленность (комплекс полей условия причины, цели, следствия и уступительности)²¹.

В качестве категории, способной стать содержательной базой самостоятельного ФСП, в указанном обобщающем труде не называется целый ряд семантических категорий, например именные категории биологического пола и одушевлённости-неодушевлённости.

Это положение было в последние годы исправлено по отношению к семантической категории биологического пола. По мысли М.А. Кронгауза, есть все основания говорить об универсальной семантической категории 'sexus', которая соотносится с естественной биологической характеристикой живых существ. Как пишет М.А. Кронгауз, «пол, кажется, одна из немногих действительно важных для человека категорий, восприятие которой практически не зависит от языка и культуры» (Кронгауз 1996: 510). Данная семантическая категория во многих языках, как С.Г.Мамечков утверждает, «грамматикализована в виде морфологической категории рода. В русском языке можно говорить о целом классе морфологических категорий, реализующих идею 'sexus': выделяется не только субстантивная категория рода, но также и ряд зависимых от нее одноименных категорий – у прилагательных, числительных, местоимений, глагола. Важно иметь в виду, что семантическая категория биологического пола получает не только морфологическое выражение» (Мамечков 2010: 7).

Исходя из сказанного, С.Г. Мамечков ввел в научный оборот понятие ФСП биологического пола и дал в своей кандидатской диссертации и ряде публикаций по этой диссертации детальное описание данного ФСП.

Следовательно, лишь ФСП одушевлённости-неодушевлённости является в настоящее время достаточно неизученным функциональной грамматикой объектом. Нет никаких оснований для того, чтобы не выделять и не изучать такой объект. ФСП одушевлённости-неодушевлённости стало объектом научного описания лишь в последнее время. Вопрос о принципиальной возможности выделения данного языкового поля был поставлен в кандидатской диссертации А.Г.Нарушевича (Нарушевич 1996); Идея целесообразности выделения ФСП одушевлённости-

²⁰ Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Л., 1987. (ТФГ 1987).

²¹ Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. СПб., 1999. С. 32.

неодушевлённости детально развивается также в статье А.П.Володина, который отрицал наличие такого поля (Володин 2001: 36-42). Благодаря указанным исследованиям все основные морфологические категории русского языка, включая род и одушевлённость-неодушевленность, были описаны с точки зрения теории поля (в работах А.П.Володина и С.Г.Мамечкова речь идёт о ФСП в понимании А.В.Бондарко, в диссертации А.Г.Нарушевича говорится просто о «поле» или о «языковом поле», хотя методика вычленения элементов этого поля и их анализ свидетельствует, что исследуемое автором поле вполне может быть названо функционально-семантическим). Но ни А.Г.Нарушевич, ни А.П.Володин не затрагивали вопроса о словообразовательном компоненте данного языкового поля. Как выше указаны, прежде всего в нашей кандидатской диссертации, и в других публикациях детально рассмотрены нами и словообразовательные средства именно одушевлённости с точки зрения теории поля.

Семантическая категория, базирующаяся на противопоставлении живых существ всем остальным объектам действительности, также является универсальной категорией человеческого сознания. В русском языке эта категория выражена, как уже говорилось выше, особой морфологической категорией одушевлённости-неодушевлённости и, дополнительно, синтаксическими, лексическими и словообразовательными средствами. Поэтому перед нами особое ФСП, которое до сих пор недостаточно было никем не описано как система.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бертуланфи Л. (1969). Общая теория систем. - М.: Системное моделирование.

Блауберг И.В., Юдин Э.Г. (1983а). 'Системный подход' // Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. С. 612.

Блауберг И.В., Юдин Э.Г. (1983б). 'Структура' // Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. С. 657.

Володин А.П. (2001). 'О функционально-семантическом поле одушевлённости / неодушевлённости' // Исследования по языкознанию. СПб., С. 36-43.

Бондарко А.В. (1983). Принципы функциональной грамматики и проблемы аспектологии. Л. 349 с.

Бондарко А.В. (1984). Функциональная грамматика. Л.

Бондарко А.В. (1987). Основания функциональной грамматики // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Л.: Наука.

Бондарко А.В. (1999). Основы функциональной грамматики. СПб.

Бондарко А.В. (2002). Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка. М.

Бондарко А.В. (2005). Теория морфологических категорий и аспектологические исследования. М.

Виноградов В.А. (1880). 'Структурная лингвистика' // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. М.: Советская энциклопедия. С. 496-497.

Виноградов В.В. (1947). Русский язык (Грамматическое учение о слове). М.: Учпедгиз.

Грамматика русского языка (1960). Под ред. В.В.Виноградова, Е.С.Истриной, С.Г.Бархударова. Т.1. М.: Изд-во АН СССР.

Грамматика современного русского литературного языка (1970). Под ред. Н.Ю.Шведовой. М.: Наука.

Зализняк А.А. (1967). Русское именное словоизменение. М.: Наука.

Здравосмыслов А.Г. (1983а). 'Структурно-функциональный анализ' // Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. С. 658.

Здравосмыслов А.Г. (1983б). 'Функция' // Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия.

Золотова Г.А. и др. (1998). Коммуникативная грамматика русского языка. М.

Клобуков Е.В., Шакар Р. (2016). 'Взаимодействие морфологических, лексических и словообразовательных средств выражения одушевлённости-неодушевлённости'. Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Русская филология. № 3. С. 15-27. DOI: 10.18384/2310-7278-2016-3-15-27

Кронгауз М.А. (1996). 'SEXSUS, или Проблема пола в русском языке' // Русистика. Славистика. Индоевропеистика. Сборник к 60-летию Андрея Анатольевича Зализняка. М.

Кубрякова Е.С., Клобуков Е.В. (1998). 'Теория функциональной грамматики (обзор)' // Известия РАН. Серия литературы и языка. Т. 57, №5.

Кубрякова Е.С., Мельников Г.П. (1972). 'Трактовка понятий «система» и «структура» в современной науке' // Общее языкознание: Внутренняя структура языка / Под ред. Б.А.Серебренникова. М. С. 14-31.

Кузьмин В.П. (1989). 'Системности принцип' // Философский энциклопедический словарь. Изд. 2-е. М.: Советская энциклопедия. С. 586-587.

Леонтович О.А. (2011). Методы коммуникативных исследований. М.: Гнозис. 224 с.

Мамечков С.Г. (2010). Функционально-семантическое поле биологического пола в современном русском языке. Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. М.

Нарушевич А.Г. (1996). Категория одушевлённости-неодушевлённости в свете теории поля // Дис. ... канд. филол. наук: Таганрог. 163 с.

Попова З.Д., Стернин И.А. (2007). Общее языкознание. М.: АСТ: Восток-Запад. 408 с.

Соссюр Ф. де. (1973). Курс общей лингвистики. М.: Наука.

Стрельник О.Н. (2008). Концепции современного естествознания: Конспект лекций. М.: Высшее образование. 324 с.

Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис (1987). Гл. редактор А.В. Бондарко. Л.

Уемов А.И. (1978). Системный подход и общая теория систем. М., «Мысль». 272 с.

Шакар Р. (2015). 'К изучению словообразовательных средств выражения семантической категории одушевлённости-неодушевлённости в современном русском языке' // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. № 5. С. 171-184.

Шакар Р. (2016а). 'Особенности реализации словообразовательного поля одушевлённости в русском языке начала XXI века' // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. № 9(63): в 3-х ч. Ч. 2. С. 189-197.

Шакар Р. (2016б). Стрoение словообразовательного поля одушевлённости в современном русском языке. Дис. ... канд. филол. наук. Москва. 297 с.

KAYNAKÇA

Bertalanfi L. (1969). *Obşaya teoriya sistem.* M.: Sistemnoye modelirovaniye.

Blauberg İ.V., Yudin E.G. (1983а). 'Sistemny Podhod' // *Filosofskiy ensiklopediçeskiy slovar.* M.: Sovetskaya ensiklopediya. S. 612.

Blauberg İ.V., Yudin E.G. (1983b). 'Struktura' // *Filosofskiy ensiklopediçeskiy slovar.* M.: Sovetskaya ensiklopediya. S. 657.

Volodin A.P. (2001). 'O funksionalno-semantiçeskom pole oduşevlyonnosti/neoduşevlyonnosti' // *İssledovaniya po yazıkoznaniyu.* Spb., S. 36-43.

Bondarko A.V. (1983). *Prinsipı funksionalnoy grammatiki i problemi aspektologii.* L. 349 s.

Bondarko A.V. (1984). *Funksionalnaya grammatika.* L.

Bondarko A.V. (1987). *Osnovaniya funksionalnoy grammatiki // Teoriya funksionalnoy grammatiki: Vvedeniye. Aspektualnost. Vremennaya lokalizovannost. Taksis.* L.: Nauka.

Bondarko A.V. (1999). *Osnovi funksionalnoy grammatiki.* Spb.

Bondarko A.V. (2002). *Teoriya znaçeniya v sisteme funksionalnoy grammatiki: Na materiale russkovo yazıka.* M.

Bondarko A.V. (2005). *Teoriya morfologiçeskih kategoriy i aspektologiçeskiye issledovaniya.* M.

Vinogradov V.A. (1880). 'Strukturnaya lingvistika' // *Lingvistiçeskiy ensiklopediçeskiy slovar / Gl. red. V.N.Yartseva.* M.: Sovetskaya ensiklopediya. S. 496-497.

Vinogradov V.V. (1947). *Russkiy yazık (Grammatiçeskoe uçeniye o slove).* M.: Uçpedgiz.

Grammatika russkovo yazıka (1960). Pod red. V.V.Vinogradova, E.S.İstrinoy, S.G.Barhudarova. T.I. M.: İzd-vo AN SSSR.

Grammatika sovremennovo russkovo literaturnovo yazıka (1970). Pod red. N.Y.Şvedovoy. M.: Nauka.

Zaliznyak A.A. (1967). *Russkoye imennoye slovoizmeneniye.* M.: Nauka.

Zdravosmislov A.G. (1983а). 'Strukturno-funksionalny analiz' // *Filosofskiy ensiklopediçeskiy slovar.* M.: Sovetskaya ensiklopediya. S. 658.

Zdravosmislov A.G. (1983b). 'Funksiya' // *Filosofskiy ensiklopediçeskiy slovar.* M.: Sovetskaya ensiklopediya.

Zolotova G.A. i dr. (1998). Kommunikativnaya grammatika russkovo yazıka. M.

Klobukov E.V., Şakar R. (2016). 'Vzaimodeystviye morfologičeskih, leksičeskih i slovoobrazovatelnih sredstv vırajeniya oduşevlyonnosti/neoduşevlyonnosti'. Vestnik Moskovskovo gosudarstvenno-oblastnovo universiteta. Seriya: Russkaya filologiya. № 3. S. 15-27. DOI: 10.18384/2310-7278-2016-3-15-27

Krongauz M.A. (1996). 'SEXSUS, ili problema pola v russkom yazıke' // Rusistika. Slavistika. İndoyevropeistika. Sbornik k 60-letiyu Andreyana Anatolyeviçana Zaliznyaka. M.

Kubryakova E.S., Klobukov E.V. (1998). 'Teoriya funksionalnoy grammatiki (obzor)' // İzvestiya RAN. Seriya literaturı I yazıka. T. 57, №5.

Kubryakova E.S., Melnikov G.P. (1972). 'Traktovka ponyatıy "sistema" i "struktura" v sovremennoy nauke' // Obşeye yazıkoznaniye: Vnutrennyaya struktura yazıka / Pod red. B.A.Serebrennikova. M. S. 14-31.

Kuzmin V.P. (1989). 'Sistemnosti prinsip' // Filosofskiy ensiklopedičeskiy slovar. İzd. 2-e. M.: Sovetskaya ensiklopediya. S. 586-587.

Leontoviç O.A. (2011). Metodi kommunikativnih issledovaniy. M.: Gnozis. 224 s.

Mameçkov S.G. (2010). Funksionalno-semantičeskoye pole biologičeskovo pola v sovremennoy russkom yazıke. Avtoref. diss. ... kand. fiololog. nauk. M.

Naruşeviç A.G. (1996). Kategoriya oduşevlyonnosti/neoduşevlyonnosti v svete teorii polya // Diss. ... kand. fiolol. nauk: Taganrog. 163 s.

Popova Z.D., Sternin İ.A. (2007). Obşeye yazıkoznaniye. M.: AST: Vostok-Zapad. 408 s.

Sossür F. De. (1973). Kurs obşey lingvistiki. M.: Nauka.

Strelnik O.N. (2008). Kontsepsii sovremennoy yestvestvoznaniya: Konspekt leksiy. M.: Vişşeye obrazovaniye. 324 s.

Teoriya funksionalnoy grammatiki: Vvedeniye. Aspektualnost. Vremennaya lokalizovannost. Taksis (1987). Gl. redaktor A.V. Bondarko. JI.

Uyemov A.İ. (1978). Sistemniy podhod i obşaya teoriya sistem. M., «Misl». 272 s.

Şakar R. (2015). 'K izuçeniya slovoobrazovatelnih sredstv vırajeniya semantičeskoy kategorii oduşevlyonnosti/neoduşevlyonnosti v sovremennoy russkom yazıke' // Vestnik Moskovskovo universiteta. Seriya 9: Filologiya. № 5. S. 171-184.

Şakar R. (2016a). 'Osobennosti realizatsii slovoobrazovatelnoy polya oduşevlyonnosti v russkom yazıke naçala XXI veka' // Filologičeskiye nauki. Voprosi teorii i praktiki. Tambov: Gramota. № 9(63): v 3-h ç. Ç. 2. S. 189-197.

Şakar R. (2016b). Stroyeniye slovoobrazovatelnoy polya oduşevlyonnosti v sovremennoy russkom yazıke. Dis. ... kand. filol. nauk. Moskova. 297 s.

**ТРИЛОГИЯ А. Н. ТОЛСТОГО «ХОЖДЕНИЕ ПО МУКАМ»: ТРАДИЦИИ И
НОВАТОРСТВО В ЭПИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ**

**A. N. TOLSTOY'UN "AZAP YOLLARI" ÜÇLEMESİ: EPİK DÜZYAZIDAKİ
GELENEKLER VE YENİLİKLER**

**TRIOLOGY "THE ROAD TO CALVARY" BY A. N. TOLSTOY: TRADITIONS
AND INNOVATIONS IN EPIC PROSE**

Tülay AKBABA*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена рассмотрению традиций романа-эпопеи, заложенных в русской литературе XIX века (главным образом, в романе-эпопее «Война и мир» Л. Н. Толстого) и воплощенных в трилогии «Хождение по мукам» – произведении, созданном в другую эпоху и на другом историческом материале. Автор статьи акцентирует внимание на том, что выбор жанровой формы произведения зависит от поставленных перед писателем целей и задач. Рассматривается вопрос о том, как происходит подчинение традиций эпической прозы, наследуемых А. Н. Толстым, основной задаче – изображению переломного момента в жизни страны и народа. В статье описываются различные формы обращения писателя к историческому материалу, поскольку именно обращение к историческому материалу – одна из основополагающих традиций. Построение сюжета, система образов и персонажей в романе анализируются с точки зрения традиций эпической прозы в русской литературе.

Ключевые слова: "Хождение по мукам", Алексей Николаевич Толстой, Октябрьская революция, Гражданская война, эпическая проза, русская литература.

ÖZ

Makalenin ana konusu, XIX. yüzyıl Rus edebiyatında (başlıca olarak L. N. Tolstoy'un "Savaş ve Barış" adlı romanında) temeli atılmış ve diğer bir dönemde ve başka tarihsel malzemenin kullanılmasıyla yaratılmış olan "Azap Yolları" üçlemesinde yansıtılmış destansı roman geleneklerinin tahlilidir. Makalenin yazarı, eserde edebiyat türü seçiminin yazarca güdülen amaçlara ve vazifelere bağlı olduğunu vurgular. A. N. Tolstoy'dan miras kalan epik düzyazı geleneklerinin yazarca ana amacına, yani ülkenin ve halkın hayatındaki kritik anların tasvirine nasıl tabi kılındığı konusu ele alınmaktadır. Makalede yazarın tarihsel malzemenin kullanılmasıyla ilgili çeşitli usulleri ve üslup üzerinde durulmaktadır, çünkü özellikle tarihsel malzemenin kullanılması en önemli geleneklerden birini teşkil etmektedir. Romandaki konunun kurgulanması, imgelerin ve kahramanların sistemi, Rus edebiyatındaki epik düzyazı gelenekleri bakımından analiz edilmektedir.

* Магистрантка-дипломница филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова, tulay.0209@hotmail.com

Anahtar kelimeler: "Azap Yolları", Aleksey Nikolayeviç Tolstoy, Ekim Devrimi, İç Savaş, Epik Düzyazı, Rus Edebiyatı.

ABSTRACT

This article deals with the epic novel traditions in the Russian literature of the XIXth century (mainly in the epic novel "War and Peace" by L. N. Tolstoy) and their manifestation in "The Road to Calvary", which was written in another epoch and based on different historical material. The author emphasizes that the selection of a genre depends on the writer's goals and objectives. The main question of this article is how the epic prose traditions of the Russian literature inherited by A. N. Tolstoy are transformed and serve the purpose of depicting the turning point in the life of the country and its people. The article describes various forms of how the writer deals with historical material, since its interpretation is one of the fundamental traditions of literature. Plot construction and the system of characters in the novel are analyzed in terms of Russian epic prose traditions.

Key words: "The Road to Calvary", Aleksey Nikolayevich Tolstoy, October Revolution, Civil War, Epic Prose, Russian Literature.

Трилогия А. Н. Толстого «Хождение по мукам», посвященная теме Октябрьской революции и Гражданской войны, часто становилась объектом рассмотрения советских исследователей-литературоведов (см., например, монографии и статьи Баранова В. И., Якименко Л., Фоменко Л. Н., Налдеева А. П. и др.). В своих работах они говорят о трилогии как о романе-эпопее; жанр этого монументального произведения не ставится под сомнение.

В целом, любое художественное произведение является особой формой общения писателя с миром, способом выражения его позиции. Согласно М. М. Бахтину, литературный жанр – это «сложная система средств и способов понимающего овладения и завершения действительности» (Медведев 1928: 181). Выбор формы и жанра при этом обуславливается, прежде всего, поставленной перед писателем целью, задачей, которую он намеревается решить, осмыслить при помощи своего произведения. Сам А. Н. Толстой называл задачей своего романа «создать это величие, этот размах <революции> во всей его сложности, во всей его трудности» (Фоменко 1958: 27). Для такой задачи – отобразить целую эпоху, осмыслить произошедшие в стране необратимые изменения – подходит только эпическая форма.

Работа над трилогией заняла у писателя два десятилетия. Первый роман – «Сёстры» – был написан еще в то время, когда А. Н. Толстой находился в эмиграции. Позже первая часть трилогии была отчасти переделана автором в связи с переосмыслением отображенных в романе событий, с изменившимся отношением автора к событиям, произошедшим в России. Семейно-бытовой роман, к жанру которого изначально тяготело произведение «Сёстры», изначально задуманный как осмысление современности, приобрел черты исторического, границы романа были расширены, что позволило ему стать первой частью эпической трилогии.

Постепенно в творчестве А. Н. Толстого складываются традиции исторического повествования. Так, писатель обращается к истории России в романе «Пётр Первый», который создавался в то же время, что и две последние части трилогии. Петровская тема время от времени возникает и в «Хождении по мукам» в качестве образов и

мотивов (например, в первой же главе первого романа упоминается некий «времен Петра Первого» дьячок из Троицкой церкви, увидевший кикимору и затем кричавший в кабаке: «Петербургу, мол, быть пусту») (Толстой 1977: 8).

Эпоха Петра Великого привлекала А. Н. Толстого тем, что, подобно событиям начала XX века, являлась переломным периодом в истории Российского государства. Писатель проводит параллели между двумя эпохами, обращая внимание на обусловленную временем необходимость слома традиционного общества и построения нового мира. Таким образом, история, прошлое интересует А. Н. Толстого именно в контексте осмысления современной писателю действительности. Эта действительность в ее историческом аспекте и является объектом изображения в «Хождении по мукам». Обращение к опыту истории является отличительной характеристикой художественного мышления писателя.

Жанровая форма эпопеи, появившись еще в литературе древности, не оставалась неизменной во все времена, она менялась в связи с развитием общества, чтобы соответствовать новым творческим задачам глубокого изучения национального характера и отображения значимых в истории народа эпох.

Как отмечает Л. Якименко, основы монументальной формы эпопеи в русской литературе были заложены Н. В. Гоголем в «Тарасе Бульбе» и Л. Н. Толстым в «Войне и мире» (Якименко 1964: 97). Русская и – позже – советская эпопея «воссоздает движущуюся историю в ее поступательном ходе, раскрывает закономерности и процессы исторического развития» (Поляк 1957: 27).

Как известно, русская критика XIX века не сразу оценила новаторство романа-эпопеи Льва Толстого «Война и мир». Писателя скорее упрекали (П. В. Анненков, например) (Анненков, дата обращения: 13.02.2017). за то, что непосредственно романическое течение, рассказ о жизни героев он прерывает масштабными сценами, введением новых, многочисленных второстепенных героев. Сам Лев Толстой пришел к выводу, что его произведение «не подойдет ни под какую форму – ни романа, ни повести, ни поэмы, ни истории» (Налдеев 1961: 96). Закончив «Войну и мир», он не дал ей никакого жанрового определения, поскольку понимал, что отступил от привычных жанровых форм – и не побоялся таких отступлений. Таким образом, Л. Н. Толстой заложил традиции новой жанровой формы – романа-эпопеи.

Этим традициям следовали позднее многие русские писатели XX века, изображая и осмысляя в своих произведениях такие события огромной исторической важности, как Первая мировая война, Октябрьская революция или Гражданская война. Самыми значимыми произведениями советской литературы этого жанра можно назвать «Тихий Дон» М. Шолохова, «Жизнь Клима Самгина» М. Горького и «Хождение по мукам» А. Н. Толстого.

Каким же традициям русской эпической прозы следовал А. Н. Толстой в своей трилогии?

Первое и основополагающее – это содержание произведения, в центре которого – изображение важного исторического события. Так, в основе содержания «Войны и мира» Льва Толстого – война 1812 года. В основе содержания трилогии «Хождение по мукам» – изображение трагических исторических событий начала XX века: Первой мировой войны, революции и Гражданской войны. Важным моментом является и то, что история в эпопее – не только необходимый фон. Она превращается в один из важнейших элементов сюжетного развития и непосредственно вырастает в

действие. «История в эпопее предстает как бы в естественном течении, в ее подлинном размахе, во всем многообразии проявлений» (Якименко 1964: 147), – пишет Л. Якименко. Изображение в произведении подобных исторических эпох позволяет достичь необыкновенного богатства содержания.

Формы обращения к опыту истории в трилогии различны. Это и исторические справки, и введение в сюжет реальных исторических лиц, и масштабные картины войны.

Судьбы главных героев эпического произведения оказываются тесно связаны с течением истории, переплетены с историческими событиями, находятся в зависимости от движения истории. Герои испытывают на себе воздействие подавляющей силы исторических событий и по-своему пытаются ей противостоять. Сестры Катя и Даша Булавины, Иван Телегин и Вадим Рошин оказываются в бурном водовороте исторических событий, но они не наблюдают пассивно и не движутся покорно по течению, они – активные участники происходящего. Телегин и Рошин оказываются на фронте, в непосредственных боях за судьбу родины, причем вначале они поддерживают разные стороны: Телегин – офицер Красной армии, Рошин – белогвардеец. Катя попадает к анархистам-махновцам, а Даша участвует в заговоре. Движение истории разделяет и снова сводит героев вместе. В итоге их пути пересекаются на заседании в Большом театре, и этот композиционный ход завершает произведение.

Героям, преодолевшим ужасы военного времени, удается сохранить свое человеческое лицо, свою нравственную чистоту. Война – это испытание, через которое мужественно проходят главные герои трилогии. Войной испытывал своих героев и Лев Толстой в «Войне и мире», поскольку в эпическом произведении отношение героев к войне становится своеобразным нравственным маркером.

А. Н. Толстой тщательно исследует внутренний мир героев. Внимание к частной стороне жизни соединяется с обширными, масштабными картинами происходящего, и влияние событий на личность героев старательно прослеживается автором. Главные герои находятся в поисках верного пути, они подвержены метаниям, охвачены сомнениями, их убеждения, идеалы претерпевают изменения в ходе действия трилогии. Не только их судьбы зависят от истории, но и их внутренний мир также меняется под воздействием непреодолимой силы исторических преобразований. В эпической прозе частное и историческое оказываются неотделимы друг от друга.

Неотъемлемой частью эпического произведения становится тема патриотизма. Отношение к родине, любовь к России характеризуют главных героев трилогии. «Связывая судьбу героев с судьбой Родины, с историческим движением народа, Толстой так рисует биографию каждого героя, что через нее как бы просвечивает эпоха» (Фоменко 1958: 30), – отмечает Л. Фоменко.

Однако не любой исторический роман может стать романом-эпопеей. Писателю недостаточно только передать колорит эпохи. В романе-эпопее отображается закономерная связь исторических событий, прослеживается логика их развития. «Сегодняшний день, – писал А. Н. Толстой, – в его законченной характеристике понятен только тогда, когда он становится звеном сложного исторического процесса» (Фоменко 1958: 31).

Поскольку всю многогранность происходящих событий, все богатство содержания невозможно было изобразить через призму восприятия только четырех главных героев, в трилогию вводятся многочисленные второстепенные и эпизодические персонажи. Они являются представителями разных социальных слоев. На широту изображаемых в эпопее событий указывает даже количество таких персонажей: их несколько десятков. Среди них есть как представители интеллигенции - поэт А. А. Бессонов, адвокат Н. И. Смоковников, отец сестер Кати и Даши доктор Д. С. Булавин, так и представители простого народа, народные герои - Латугин, Шарыгин, Анисья, Агриппина, Иван Гора, Пьявка и многие другие. Сюжетные линии второстепенных героев переплетаются с сюжетными линиями главных героев. Многоплановость является художественным приемом, который позволяет создать в трилогии эпическое изображение действительности.

По замечанию А. П. Налдеева, «характерной особенностью «Хождения по мукам» как эпопеи является и то, что в отдельных моментах развития сюжета романа второстепенные герои и эпизодические лица выполняют функцию главного героя, который вытесняется на время с переднего плана» (Налдеев 1961: 104). Здесь А. Н. Толстой опять же следует традиции Л. Н. Толстого, который в «Войне и мире» в некоторых эпизодах отдавал роль главного героя, например, Тушину или Тимохину, то есть второстепенным персонажам. Подобный прием мы находим и в трилогии «Хождение по мукам». Очень иллюстративным в этом плане является эпизод взятия города Хвалынска матросами и партизанами (в романе «Восемнадцатый год»). Несмотря на то, что в бою участвует Телегин, один из главных героев романа, в центр сюжетного отрезка автор помещает матроса Хведина, на время отводит этому, эпизодическому в плане всего произведения лицу, главную роль. Этот герой выступает как талантливый организатор, умелый оратор, харизматичный лидер: «Должны вы понимать, братишечки, – говорил он <Хведин> им хрипловатым голосом, – не воюем мы с Деникиным, не воюем мы с атаманом Красновым, не воюем мы с чехословаками, а воюем мы со всей кровавой буржуазией обоих полушарий...». «Ребята слушали, глядя ему в рот» (Толстой 1977: 406).

В трилогии «Хождение по мукам» герой, появившийся даже в небольшом эпизоде, привлекает внимание читателя чем-то особенным, своеобразным. А. Н. Толстой как истинный мастер эпического повествования умеет различить в народной массе живые лица, разные характеры и передать несколькими чертами яркий образ, одновременно подчеркивая и особенность человека, и его принадлежность изображаемой эпохе. Вот таким видит у костра Иван Ильич Телегин бойца из своей роты, Мишку Соломина: «Он кусал стебелек полыни. Угли освещали его худое, со светлым и редким пушком, почти женственно мягкое, длинное лицо. На затылке – заношенный картуз, на узких плечах – солдатская шинель. Он был по пояс голый. Рубашка <...> лежала подле него. Заметив, что на него смотрят, он медленно поднял голову и улыбнулся, медленно, по-детски» (Толстой 1977: 296). А таким предстает перед нами молодой моряк Шарыгин: «...Комсомолец Шарыгин, высокий и степенный, шел к судовому колоколу и бил аврал: все наверх! <...> Шарыгин сядился на свернутый канат, самоуверенным голосом начинал просветительскую беседу. За молодостью лет он не успел много прочитать, но успел понять главное. Под матросской шапочкой носил он темные кудри, были у него светлые красивые глаза, и только подгадил нос – маленький, торчком, попавший, казалось, совсем из другой организации» (Толстой 1977: 461). Многочисленные второстепенные и эпизодические герои создают в трилогии образ народа.

Помимо описания внешности героев, автор дает им также и речевую характеристику. Язык трилогии впитал в себя множество стилистических элементов, позволяющих передать пестроту народной массы. Для описания группы солдат, например, писатель использует прием диалога. Участники диалога не названы, даже никак не охарактеризованы, мы только слышим их беседу в темноте землянки:

«Солдаты, разбуженные стрельбой, говорили:

- В такой туман, очень просто, он речку где-нибудь перейдет.

- Ничего трудного.

- Вдруг – стрельба, гул – здорово живешь... Напугать, что ли, хочет, или он сам боится?

- А ты не боишься?

- Так я-то что же? Я ужас пугливый.

- Ребята, Гавриле палец долой оторвало.

- Вот ведь кому счастье... Домой отправят...» (Толстой 1977: 104).

Этот эпизод показателен не только как иллюстрация живой речи солдат, представителей простого народа. Он показывает и настроение солдатской массы на Первой мировой войне, которая кажется им бесконечной, цель которой им не ясна.

Совсем иные чувства испытывают, например, участники упомянутого выше боя за Хвалынский или матросы на буксире, следующем в Царицын, где проводит просветительские беседы комсомолец Шарыгин. Автор отмечает, что солдаты Красной армии действуют более осознанно.

По мере развития трилогии главные герои становятся все ближе к народу, все органичнее связаны с ним. Мы даже можем говорить, что в романе «Хмурое утро» именно народ как герой выходит на первый план. А. Н. Толстой подчеркивает, что решающая роль в исторических преобразованиях принадлежит народу, также продолжая традиции Льва Толстого, показавшего войну 1812 года как народную войну. И Л. Н. Толстой, и А. Н. Толстой полагают, что творцом истории является именно народ. Судьбы человека и народа неразрывно связаны, что подчеркивается художниками в их монументальных произведениях.

Введение в сюжет реальных исторических лиц – одна из характерных черт эпического произведения. В «Войне и мире» у Льва Толстого такие исторические деятели, например, как император Александр I, Наполеон Бонапарт, М. И. Кутузов, не просто упомянуты, они органично действуют в сюжете повествования, и рядом с ними – главные герои. Николай Ростов вдохновлен императором на смотре войск; Андрей Болконский служит адъютантом Кутузова, при Аустерлице обращает на себя внимание Наполеона...

А. Н. Толстой тоже вводит в сюжет своей эпопеи исторических лиц. На страницах его трилогии действуют Ленин, Деникин, Колчак, Сорокин, Дроздовский, батька Махно. Образы исторических персонажей предстают такими же яркими и живыми, что и образы главных героев. И судьбы этих лиц переплетаются с судьбами главных героев. Так, слушая выступления В. И. Ленина, Даша, впечатленная, порывает с заговорщиками. Катя попадает к махновцам; на допросе у Махно оказывается Вадим Рошин. Иван Телегин послан для переговоров с Сорокиным. Иван Телегин встречает Буденного.

Имеет свои особенности и композиционная структура любого романа-эпопеи. Г. Н. Воронцова обращает внимание на композиционное значение упоминаемых в трилогии событий: «Конкретные военные операции наделяются в произведении статусом хронологических вех, сопровождающих основные сюжетные линии и позволяющих им развернуться не только в художественных, но и реальных пространстве и времени» (Воронцова 2014: 141). Исторические факты, введенные в произведение, становятся элементом, организующим текст, а также являются этапами развития действия. Писатель создает такие композиционно-сюжетные структуры, которые могли бы отразить новую эпоху. А. Н. Толстой мастерски соединяет в своем произведении многочисленные частные эпизоды с широким потоком народного движения.

Особенностью композиции романа-эпопеи «Хождение по мукам» являются исторические справки и авторские отступления. Часто исторические сводки предваряют главу, служат своеобразным введением читателя в исторический сюжет, иногда главу завершают, как бы подводя общий итог единичному событию. Особенно много таких композиционных решений в романе «Восемнадцатый год», ведь этот роман, по выражению А. Н. Толстого, характеризует предельный историзм. Композицию романа определяет его насыщенность историческими событиями. Глава V, например, как раз открывается исторической справкой: «Немецкие войска дошли до рубежей Дона и Азовского моря и здесь остановились. Немцы овладели богатейшей областью, большей, чем вся Германия. Здесь, на Дону, так же как на Украине, германский главный штаб немедленно вмешался в политику и укрепил крупное землевладение – станичников, богатое казачество, которое всего года четыре тому назад хвалилось с налета взять Берлин» (Толстой 1977: 287). Упоминаются конкретные даты и конкретные места - как раз те вехи, которые ориентируют действие романа во времени и пространстве: «Из Румынии пешком шел добровольческий отряд полковника Дроздовского. 22 апреля он неожиданно ворвался в Ростов, держал его до вечера и был выбит. Дроздовцы шли в степь – искать корниловскую армию» (Толстой 1977: 287).

Нельзя не упомянуть значение авторских отступлений в трилогии. Писателю важно не просто изобразить события, не только передать в точности историческую ситуацию и реалии происходящих событий. Он считает необходимым дать свою оценку происходящему. Поэтому в трилогии появляются не влияющие напрямую на сюжет авторские размышления. Богата подобными авторскими размышлениями и эпопея «Война и мир» Льва Толстого. Оба художника стремятся не просто изобразить эпоху, не просто показать логическую взаимосвязь исторических событий и решающую роль народа, но и вынести важные моральные уроки из произошедшего. «Кто ждал, что страна, только что бросившая оружие, вновь поднимет его, и поднимется класс на класс – бедняк на богача... Год тому назад народ бежал с фронта, страна как будто превратилась в безначальное анархическое болото, но это было неверно: в стране возникали могучие силы сцепления, над утробным бытием поднималась мечта о справедливости» (Толстой 1977: 445).

А. Н. Толстой выступает в трилогии как мастер батальных сцен. «И вот над этим краем оврага поднялись огромные шапки, – раздался протяжный вой, как ветер. Выскочили текинцы. Лежа в полосатых бешметах над гривами лошадей, они скакали по вязкой пашне, где по бороздам еще лежал грязный снег. Летели в воздух комья грязи с копыт. «И-аааа, и-аааа», – визжали оскаленные, смуглые личики с усами из-

под папах. Вот уже виден водяной блеск кривых сабель. Ох, не выдержат наши конной атаки!» (Толстой 1977: 239). «Перебежали все и залегли, навалив лопатами земли немного перед собой. Выстрелы испуганно теперь грохотали по всей реке. Нельзя было поднять головы, – по месту, где залегли охотники, так и поливало, так и поливало пулеметом. Вдруг ширкнуло невысоко – раз, два, – шесть раз, и глухо впереди громыхнули шесть разрывов. Это с нашей стороны ударили по пулеметному гнезду» (Толстой 1977: 107). Здесь, в этом эпизоде, читатель словно ощущает себя на месте солдат, залегших и опустивших головы из соображений безопасности. Солдаты могут только ориентироваться по звуку – и именно звуковую характеристику момента дает писатель. Художественная сила батальных сцен очень велика благодаря тому, как талантливо писатель соединяет историческую достоверность с использованием изобразительно-выразительных средств языка.

Но передать эпоху писатель может не только через описание военных действий. Так же, как у Льва Толстого рядом с «войной» существует «мир», так и А. Н. Толстой описывает быт, частную жизнь своих героев, особое внимание уделяя художественным деталям – «воспроизведенным в словах, конкретно-чувственным (непосредственно, наглядно воспринимаемым читателем) подробностям объективной действительности» (Степанов 1989: 9). Правильно отмеченная, такая деталь может сказать об эпохе не меньше батальной сцены или авторской исторической справки. В самом конце романа «Сестры» Рощин и Екатерина Дмитриевна идут по Каменноостровскому проспекту. «Они дошли до того места, где человек с ведром только что налепил на стену белую небольшую афишу, и так как оба были взволнованы, то на мгновение остановились. При свете фонаря можно было прочесть на афишке: «Всем! Всем! Всем! Революция в опасности!..» (Толстой 1977: 215). Слова на афишке словно предсказывают дальнейшее развитие событий трилогии, то, что героям придется окупаться в водоворот Гражданской войны.

Отмечен печатью времени и быт Кати в Москве, куда она возвращается после трудного и долгого пути через войну. Гражданская война еще в разгаре. «В кухне Катя с трудом пробралась к раковине, доверху заваленной мусором, но вода шла. Вымыв стакан, Катя с наслаждением напилась и вернулась к себе. Ей захотелось – раньше, чем съесть булочку, – отворить окна и хотя бы немного помыться. Катя долго возилась, ковыряла, колотила ножкой от стула по шпингалетам, громко вздыхала» (Толстой 1977: 704). А ведь это та самая квартира, где Екатерина Дмитриевна жила когда-то с мужем, обеспеченным человеком. Теперь эта квартира – коммунальная, и общая неустроенность и разруха нашла свое отражение здесь, подчеркнутая деталями – окном, которое нельзя отворить, раковиной, заваленной мусором.

Создавая свое монументальное произведение, А. Н. Толстой работал с обширным историческим материалом. Это и документы недавней эпохи (материалы архивов и печатных изданий), это и воспоминания и впечатления участников Гражданской войны. Использование столь огромного количества исторического и архивного материала, тщательное до мелочей воспроизведение последовательности событий могло дать в итоге чистую хронику. Но писателю удалось избежать этой крайности. Он гармонично сочетал стиль и форму и создал героическую эпопею, которая привлекает читателей и по сей день.

Следуя традициям русского исторического романа, романа-эпопеи, А. Н. Толстой включает героев своей трилогии в исторический процесс, переплетает

их судьбы с историческими событиями, подчиняет эти судьбы истории таким образом, что в конце концов повороты и переломы в жизни этих героев становятся неотделимы от судьбы родины, от тех перемен, которые происходят в обществе и государстве. В образах главных и второстепенных персонажей типизированы представители различных слоев общества. Изменения, которые происходят в обществе, нашли отражения в эволюции героев. В трилогии «Хождение по мукам» история не является только фоном для развития характеров, это повествование о судьбах народа, о судьбах родины, и свое отражение они находят в судьбах героев. Сложная образная система, выстроенная автором, позволяет ярко и полно отразить интересующий автора исторический период и высветить основную проблематику романа.

Библиография

- Баранов, В. И., (1984). Трилогия А. Н. Толстого "Хождение по мукам", Учеб. Пособие для пед. ин-тов по спец. «Русский язык и лит-ра». М.: Высш. шк.
- Воронцова, Г. Н., (2014). Роман А. Н. Толстого "Хождение по мукам", (1919 – 1921). Творческая история и проблемы текстологии. М.: ИМЛИ РАН, с илл.
- Гоголь, Н. В., (2016). Тарас Бульба, повести. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус.
- Горький, М., (2013). Жизнь Клима Сангина, "Прощальный" роман писателя в одном томе. М.: Эксмо.
- Медведев, П.Н., (1928). Формальный метод в литературоведении: Критическое введение в социологическую поэтику, Л.
- Налдеев, А. П., (1961). *Жанровые особенности трилогии А. Н. Толстого "Хождение по мукам", Писатель и жизнь. Сборник историко-литературных, теоретических и критических статей*, – Вып. 1. С. 94-109.
- Петровская, Н. Ю., (2005). *“О патриотическом пафосе прозы А. Н. Толстого”, Русская литература XX века. Типологические аспекты изучения: X Шешуковские чтения*, Ч. 1., С. 161-165.
- Поляк, Л. М., (1957). *Жанровые особенности трилогии А. Н. Толстого "Хождение по мукам", Вестник Московского университета. Историко-филологическая серия*, № 1. С. 25-39.
- Степанов, В. А., (1989). В поисках героя: Образы и характеры трилогии А. Н. Толстого "Хождение по мукам", Кн. для учителя. М.: Просвещение.
- Толстой, А. Н., (2016). Петр Первый, роман. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус.
- Толстой, А. Н., (1977). Хождение по мукам, М.: Советская Россия.
- Толстой, Л. Н., (2016). Война и мир, Том I-II: роман. М.: Издательство «Э».
- Фоменко, Л. Н., (1958). Роман-эпопея А. Н. Толстого "Хождение по мукам", М.: Б. и.
- Шолохов, М. А., (2015). Тихий Дон, [Роман. В 2 т.] Т. II. М.: Издательство АСТ.
- Якименко, Л. Г., (1964). Герой и новаторство советской литературы, М.: Худож. лит.

Электронные ресурсы

Анненков П. В. Исторические и эстетические вопросы в романе гр. Л. Н. Толстого «Война и мир» // Литература и жизнь. URL: http://dugward.ru/library/tolstoy/annenkov_istorich.html (дата обращения: 13.02.2017).

КАΥΝАҚСА

Baranov, V. I., (1984). Trilogiya A. N. Tolstogo "Khozhdenie po mukam", Ucheb. Posobie dlya ped. in-tov po spets. «Russkii yazyk i lit-ra». M.: Vyssh. shk.

Vorontsova, G. N., (2014). Roman A. N. Tolstogo "Khozhdenie po mukam", (1919 – 1921). Tvorcheskaya istoriya i problemy tekstologii. M.: IMLI RAN, s ill.

Gogol', N. V., (2016). Taras Bul'ba, povesti. SPb.: Azbuka, Azbuka-Attikus.

Gor'kii, M., (2013). Zhizn' Klima Sangina, "Proshchal'nyi" roman pisatelya v odnom tome. M.: Eksmo.

Medvedev, P.N., (1928). Formal'nyi metod v literaturovedenii: Kriticheskoe vvedenie v sotsiologicheskuyu poetiku, L.

Naldeen, A. P., (1961). *Janrovie osobennosti trilogii A. N. Tolstogo "Hojdenie po mukam", Pisatel i jizn. Sbornik istoriko-literaturnih, teoreticheskikh i kriticheskikh statei, – Vip. 1. S. 94-109.*

Petrovskaya, N. Yu., (2005). “O patrioticheskom pafose prozy A. N. Tolstogo”, *Russkaya literatura XX veka. Tipologicheskie aspekty izucheniya: X Sheshukovskie chteniya*, Ch. 1., S. 161-165.

Polyak, L. M., (1957). *Zhanrovye osobennosti trilogii A. N. Tolstogo "Khozhdenie po mukam", Vestnik Moskovskogo universiteta. Istoriko-filologicheskaya seriya, № 1. S. 25-39.*

Stepanov, V. A., (1989). V poiskakh geroya: Obrazy i kharaktery trilogii A. N. Tolstogo "Khozhdenie po mukam", Kn. dlya uchitelya. M.: Prosveshchenie.

Tolstoi, A. N., (2016). Petr Pervyi, roman. SPb.: Azbuka, Azbuka-Attikus.

Tolstoi, A. N., (1977). Khozhdenie po mukam, M.: Sovetskaya Rossiya.

Tolstoi, L. N., (2016). Voyna i mir, Tom I-II: roman. M.: Izdatel'stvo «E».

Fomenko, L. N., (1958). Roman-epopeya A. N. Tolstogo "Khozhdenie po mukam", M.: B. i.

Sholokhov, M. A., (2015). Tikhii Don, [Roman. V 2 t.] T. II. M.: Izdatel'stvo AST.

Yakimenko, L. G., (1964). Geroi i novatorstvo sovetskoi literatury, M.: Khudozh. lit.

Electronic Resources

Annenkov P. V. Istoricheskie i esteticheskie voprosy v romane gr. L. N. Tolstogo «Voyna i mir» // Literatura i zhizn'. URL: http://dugward.ru/library/tolstoy/annenkov_istorich.html (data obrashcheniya: 13.02.2017).

ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEMDE VARAN FİGÜRLERİ

DESERT MONITOR FIGURES IN PRE-POTTERY NEOLITHIC PERIOD

ФИГУРЫ С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ВАРАНА КАМЕННОГО ВЕКА НЕОЛИТА

Bahattin Çelik*

ÖZ

M.Ö. 10.binyılda, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Neolitik topluluklar kireçtaşından yapılmış dikilitaşların üstüne çeşitli hayvan tasvirleri yapmaktaydı. Bu tasvirler, kabartma şeklinde dikilitaşın düzleştirilmiş olan yüzeylerine işlenmektedir. Bazıları yüksek kabartma tekniğiyle bazıları da alçak kabartma tekniğiyle yapılmaktadır. Bu hayvan kabartmaları içinde en ilginç hayvan figürü, tasvir şekli biraz tartışmalı olan Varan (*Varanus griseus*) figürüdür. Göbekli Tepe'de, dikilitaşlar ve taş levhalar üzerine tasvir edilmiş olan Varan figürleri, günümüzde bile bölgede görülebilen Varan adlı bir sürüngen olup genellikle leş yiyen, ürkek ve insanlardan korkan bir hayvandır. Bu çalışmada, Neolitik Dönemde tasvirleri yapılan Varan adlı hayvanın genel özellikleri ile Neolitik dönemdeki tasvir edilme şekli üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Varan (*Varanus griseus*), Varan Tasvirleri, Aslan Tasvirleri, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem.

ABSTRACT

10.th BC, in the PPNA Period, Neolithic communities lived in the Southeast Anatolia Region illustrated various animals figures on the steles made of limestone. These depictions were embroidered on their flattened surface of the steles. Some were made with high relief technique and some with low relief technique. The most interesting animal figure among these animal reliefs is the figure of desert monitor (*Varanus griseus*), which depiction is controversial. In Göbekli Tepe, the figures of monitor depicted on steles and stone plates are a reptile named desert monitor, which can be seen even in the area today, and it is carnivore, shy and afraid of people. In this study, the general characteristics of the desert monitor depicted in the Neolithic period and the way it's depiction in the Neolithic period will be emphasized.

Key Words: Desert monitor (*Varanus griseus*), Monitor illustrations, Lion illustrations, Pre-Pottery Neolithic Period.

АННОТАЦИЯ

На юго-востоке Анатолии сохранились известковые колонны, на которых изображены различные фигуры животных, относящиеся к 10 тысячелетию до нашей эры каменного века неолита. Эти очертания имеют выпуклую форму, поверхность которой обработана. Некоторые имеют приподнятый рельеф, другие же напротив, не

* Ardahan Üniversitesi, İBEFF, Arkeoloji Bölümü, bahattincelik@ardahan.edu.tr

имеют отчетливого очертания. На них изображены необычные фигуры животных, среди которых одна из спорных изображений – фигура Варана (*Varanus griseus*). На колоннах и каменных глыбах Гобекли Тепе изображены фигуры Варана. До настоящего времени в этом регионе Варан является одним из трусливых видов пресмыкающихся, который питается падалью и остерегающийся людей. В данной работе исследуются особенности изображения Варана периода неолита.

Ключевые слова: Варан (*Varanus griseus*), изображения Варана, изображения льва, каменный век неолита

Giriş

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk yerleşik topluluklar olarak karşımıza çıkan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem toplulukları pek çok hayvan kabartması gibi Varan benzeri sürüngenlerin tasvirlerini de yapmışlardır. Şanlıurfa'da Gökbecli Tepе, Kuzey Suriye'de Jerf el Ahmar yerleşimlerinde Varan tasvirleri ile karşılaşmıştır. Gökbecli Tepе'deki tasvirler daha çok dikilitaşlar veya taş levhalar üzerine birebir boyutta yapılmıştır. Jerf el Ahmar'da ise bileyi taşları üzerine yapılmış olarak ele geçmişlerdir. Varan figürleri, genellikle kabartma veya kazıma tekniğiyle taşlara işlenmekte ve çoğunlukla kuyruğu eğik olarak yapılmaktadır. Bazı varan figürleri de baş kısmı yuvarlak olarak resmedilmektedir. Özellikle, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen Gökbecli Tepе'deki dikilitaşlar üzerine yapılmış Varan kabartmalarının çoğunda yapılan dişlerin farklı olduğu görülmektedir. Neolitik sonrası dönemlerde ise Gökbecli Tepе'de olduğu gibi detaylı olarak yapılmış varan figürleri ile karşılaşmamaktadır. Varan (*Varanus griseus*), Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da yaygın görülen yurdumuzda da daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan bir sürüngen türüdür (Resim 1). Kemirgenler, sürüngenler, kurbağalar, çekirgeler, kuşlar, kuş yumurtaları ve leş ile beslenirler. Çöl veya yarı çöl ortamlarında yaşarlar. Deniz seviyesinden 1300 m'ye kadar yüksekliklerde yaşayabilirler. Boyları 1m ile 1,3m arasında değişmektedir. Sırt tarafı sarı, turuncu ve gri renktedir. Sırt ve kuyruk üzerinde koyu renkli enine şeritler bulunur. Boyun kısımları vücuda oranla oldukça uzundur. Burun delikleri üst çenenin önünde değil, gerisinde gözün yanında yer alır. Dilleri yılan gibi uzun ve çatallıdır. Kuyrukları silindirik şekilde çapı küçülerek sona erer. Kuyruklarını kırbaç olarak kullanabilirler. Ağaç ve çalılara tırmanabilirler. Hızlı koşarlar ve toprağı kazacak özellikte pençeleri vardır (Budak ve Göçmen 2008: 146).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde Varan Figürleri

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin başlarında varan figürlerini Gökbecli Tepе'de görmekteyiz (Beile-Bohn ve diğ. : 69-72, Abb. 32-33; Schmidt 1999: 13, fig. 5; 2007: fig. 19; 2011: fig.18.). Ancak Gökbecli Tepе'de yapılan kazılarda ele geçen kemiklerin analizleri sonucu varan kemiklerine rastlanmamıştır (von den Driesch ve Peters 1999: 25, Tab. 1). Varan figürleri Gökbecli Tepе'de genel olarak dikilitaşlar üzerine işlenmişlerdir. Kireçtaşından yassı taş levhalar üzerine yapılmış olan varan figürleri de ele geçmiştir (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 32). Varan figürleri, kuyruğu eğik, dişlerinin ön tarafında dört adet azı dişi bulunan, diğer dişleri de öğütücü dişler olarak tasvir edilmişlerdir. Baş kısımları genelde ya yuvarlak (Schmidt 2000: 23-24, Abb. 11a) ya da üçgen başlı, olarak yapılmıştır (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 32). Varanların üst tarafında, kollarının bitiminde kürek kemikleri ve bazılarında yuvarlak bir göbek deliğı yapılmıştır (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 33). Bu göbek deliğı tasviri nedeniyle, Çatak Höyük'te bir evin duvarına yapılmış "Tanrıça Kabartması" olarak isimlendirilen kabartmanın bir öncülü olduğu öne

sürülmüştür (Beile-Bohn ve diğ. 1998: 72). Ancak, Çatal Höyük'te üzerinde ayı figürü bulunan bir taş mührün bulunmasıyla tanrıça teorisi ortadan kalkmış, Çatal Höyük duvar kabartmasında yer alan göbekli figürün ayı figürü olduğu anlaşılmıştır (Becker ve diğ. 2012: 23, Abb. 11).

Kuzey Suriye'de Fırat'ın kenarında yer alan Jerf el Ahmar yerleşiminde ele geçen bileyi taşların bazılarında varana benzer figürler bulunmuştur. Buradaki figürler kazıma tekniği ile yapılmış olup baş kısımları yuvarlak, kuyruğu Göbekli Tepe varan figürlerinde olduğu gibi eğik olarak tasvir edilmiştir (Stordeur 1996: 2, fig.2d).

Değerlendirme ve Sonuç

Karahan Tepe yakınlarında, 2002 yılında tespit edilmiş olan ölü bir varan, bölgede günümüzde dahi bu hayvanların var olduğunu ve Neolitik yerleşimlerin yakınlarında bulduklarını göstermiştir (Çelik 2003: Res. 2). Ancak, Göbekli Tepe'de bulunmuş olan varan kabartmalarının yapılış şekli, bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Varan kabartmalarının dişleri genellikle kanca şeklindedir (Resim 2). Varanlar avlarını çiğnemez, genellikle yutarlar. Çünkü ağızlarında çiğnemek için öğütücü dişlere sahip değildirler. Göbekli Tepe'de ele geçen varan kabartmalarının ağızlarına bakıldığında ise önde dört adet azı dişin olduğu, arkada ise dört altta dört üstte olacak şekilde toplam sekiz adet öğütücü dişin yapılmış olduğu görülmektedir (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 32b-c). Varanın bu tarz diş şekillerinden yola çıkılarak, bu tasvirin bir yırtıcı aslan veya leopar da olabileceği üzerine görüşler de söz konusudur (Beile-Bohn ve diğ. 1998: 69). Göbekli Tepe üzerine yapılmış bazı yayınlarda varan kabartmasına "sürüngen" denilirken (Schmidt 1999: 13), bazı yayınlarda ise "yırtıcı hayvan" da olabileceği öne sürülmektedir (Beile-Bohn ve diğ. 1998: 69).

Göbekli Tepe'de ele geçen hayvan kabartmalarına bakıldığında; genellikle çoğu hayvanın erkek birey olduğunu belirtmek için insandaki erkeklik organına benzer şekilde erkeklik organı ile tasvir edildikleri görülür (Schmidt 2011: fig. 10). Aynı şekilde Göbekli Tepe'de ele geçen yabancı sığır kabartmaları resmedilirken, baş ve boynuzları üstten görünecek şekilde, gövde kısmı ise profilden tasvir edilir (Schmidt 2011: fig.14, 22). Varan tasviri yapılırken de aynı şekilde dişlerin gerçekte olduğu gibi kanca şeklinde değil de daha farklı yapılmış olması bu şekilde açıklanabilir.

Sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de bugün halen doğada bulunan varanlar, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde yapılan pek çok eserin üzerine resmedilmişlerdir. Farklı şekilde resmedilmiş olmaları, o dönemin zanaatkarlarının hayal gücünden kaynaklanan bir durum olabilir. Olasılıkla, insanların varanı resmetmelerinin nedeni, bu hayvanların yerleşimlerin yakınlarında bulunmaları ve onları gözlemlemiş olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde çok detaylı olarak yapılan varan tasvirleri sonraki dönemlerde önemini yitirir ve artık bu kadar tanımlayıcı şekilde görülmezler.

Kaynakça

BEİLE-BOHN, M., C. GERBER, M. MORSCH ve K. SCHMİDT. (1998) "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe." *IstMitt.*48: 5-78.

BECKER, N., O. DIETRICH, Th. GÖTZELT, Ç. KÖKSAL-SCHMİDT, J. NOTROFF ve K. SCHMİDT (2012). "Materialienzur Deutung der zentralen Pfeilerpaare des Göbekli Tepe und weiterer Orte des obermesopotamischen Frühneolithikums." *Zeitschrift für Orient-Archaeologie* 5, 14-43.

BUDAK, A. ve B. GÖÇMEN (2008) *Herpetoloji*. Ege Üniversitesi Yayınları, Fen Fakültesi Yayın No: 194.Bornova, İzmir.

ÇELİK, B. (2003) "Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Neolitik Bir Yerleşim: Yeni Mahalle." Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SCHMIDT, K. (1999). "Boars, Ducks and Foxes-the Urfa Project 99". *Neo-Lithics* 2/99, 12-15.

SCHMIDT, K. (2000). "Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt, Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und Gürcütepe 1995-1999." *IstMitt*.50: 5-41.

SCHMIDT, K. (2007). "Göbekli Tepe", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 115-129.

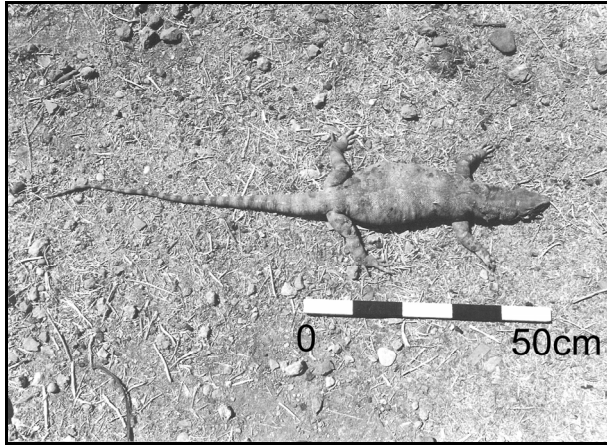
SCHMIDT, K. (2011). "Göbekli Tepe", *The Neolithic in Turkey, New Excavations, New Research.*, (Eds.) M. Özdoğan, P. Kuniholm ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 41-83.

STORDEUR, D., B. JAMMOUS, D. HERMER, ve G. WILLCOX (1996). "Jerf el-Ahmar: a New Mureybetian Site (PPNA) on the Middle Euphrates." *Neo-Lithics*2/96, 1-2.

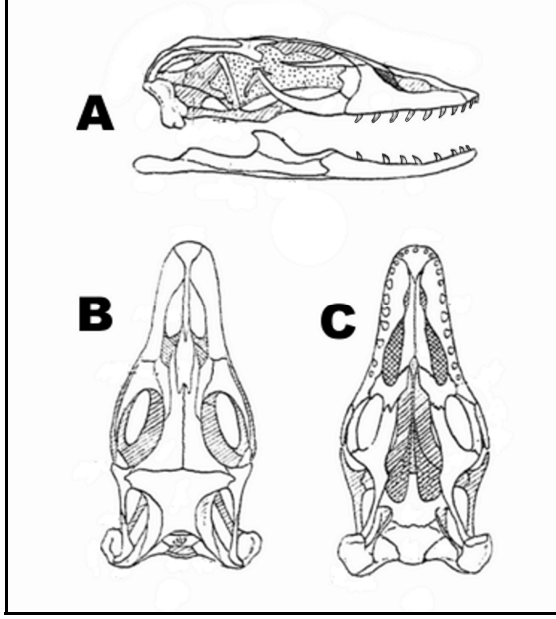
van den DREİSCH A. ve J. PETERS (1999) " Vorläufiger Bericht über die archäozoologischen Untersuchungen am Göbekli Tepe und Gürcütepe bei Urfa, Türkei." *Istanbul Mitteilungen* 49, 23-39.

Katkı Belirtme

Şanlıurfa İli Eyyübiye Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ekinci ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Resim 1: Karahan Tepe Yakınlarında Ölü Ele Geçen Bir Varan (*Varanus griseus*).

Resim 2: Varanın Kafatasını ve Dişlerini Gösteren Bir Çizim.

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ Yayın İlkeleri ❖

Yayın İlkeleri

- 1) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.
- 2) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olacaktır.
- 3) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar metin olarak en fazla 20 sayfa; resim, belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler mevcut ise bu eklerle birlikte en fazla 23 sayfa olacaktır.
- 4) Türkiye Türkçesi ve Türk Dilinin diğer şiveleri ile yazılan yazılara Türkçe Özet (ortalama 70 kelime), İngilizce veya Rusça Özet, Anahtar Kelimeler (ortalama 5 kelime) ve bunların İngilizce veya Rusça karşılıkları eklenecektir.
- 5) Yabancı dillerde yazılmış yazılara, yazının Türkçe başlığı ve Türkçe özeti eklenecektir.
- 6) Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde yazı kabul edilebilir.
- 7) Yazılar, disket/CD kaydı ile birlikte dört nüsha halinde ve üç nüshasında yazar adı belirtilmeden yazışma adresine gönderilecektir.
- 8) Yazılar, Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle, tek satır aralığıyla yazılacaktır.
- 9) Metin içinde yapılacak göndermeler ad, yayın yılı ve sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. (Köprülü 1989: 9). “Dip notlar” yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve “Son not” olarak metnin sonunda Times New Roman yazı karakterinde 10 punto ile yazılacaktır.
- 10) Yazılarda yararlanılan kaynaklar yazının sonundaki Kaynaklar bölümünde alfabetik olarak verilecektir.
- 11) Çalışmanın “Kaynaklar” bölümünde yararlanılan eserler (kitaplar için) KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b. (makale ve bildiriler için) ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.örneğindeki sisteme uygun biçimde belirtilecektir.
- 12) Yayın kuruluna gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir.
- 13) Dergiye gönderilecek yazılarla birlikte web sayfasında yer alan Makale Sunum Formu doldurulup gönderilecektir.
- 14) Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
An International Journal of Social Sciences

❖ Publication Principles ❖

1) Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) is a quarterly journal of social science subject to international peer review.

2) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should be original contributions, meaning that they should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.

3) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should have a maximum text length of 20 pages, to be extended to 23 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.

4) With regards to articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 70 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages should be provided.

5) With regards to articles written in foreign languages, titles and abstracts of the articles should be submitted in Turkish.

6) Articles written only in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.

7) All articles should be submitted in a CD/floppy disk with four written samples, three of which should be sent to the given correspondence address without stating the writer's name.

8) All articles should be written in Times New Roman, size 11pt with one lined space.

9) References in the text should be signified in brackets as name, publication year and page number. (Köprülü 1989: 9). "Foot notes" should be used only for statements and should be written in Times New Roman font and 10 font size at the end of the text as a "Last Note".

10) References used in articles should be given under the title References at the end of the article in an alphabetical order.

11) Literatures in the "Bibliography" section of the study should be indicated as in the example of the system "KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b." (for the boks) and "ASAN Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılarda Musahiplik", Cem, V (49), s. 44-45." (fort he essays and papers).

12) All articles submitted to the publisher's board will be, firstly, sent to two different experts concerned with the subject in the referee committee. Then, they will be published according to the reports taken from these two referees or sent back to the owners of the articles for editing/reviewing if needed.

13) When sending the articles to the journal, also, "Article Presentation Form" which can be found in the website www.karadenizdergi.com should be filled and sent.

14) The owners of the articles are fully responsible for their published writings.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Ежеквартальный международный журнал общественных наук

❖ Основные положения журнала и требования к статьям ❖

1) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – издание, в котором будут печататься нигде до этого времени неопубликованные статьи. Если же статья уже выходила в свет, в нашем журнале она может быть опубликована на другом языке.

3) Объем статей для журнала Karadeniz (Black Sea – Черное море), должен составлять не более 20 страниц. Если в статье имеются дополнения в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов, объем статьи может увеличиваться до 23 страниц.

4) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются реюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 70 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

5) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

6) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, английском и русском языках.

7) Статьи на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

8) Статьи должны быть набраны в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал — 1.

9) Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Köprülü, 1989: 9). Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

10) Использованная для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке.

11) Список литературы в разделе «Библиография» представлен по образцу системы “KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b.” (для книг) и “ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.” (для эссе и прочих документов).

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки.

13) При отсылке статьи в журнал также должна быть заполнена и отослана «Форма Презентации Статьи», которую можно найти по ссылке www.karadenizdergi.com

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

Ежеквартальный международный журнал общественных наук основные положения журнала и требования к статьям

❖ **Abone Şartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

50 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)

30 \$ / 20 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)

